Honoré de Balzac

Xha Gorio

Le Père Goriot

Lexuesi

Xha Gorio
Honoré de Balzac, *Le Père Goriot*
Përktheu nga frëngjishtja: Ultimori.
Teksti burimor: Project Gutenberg eBook #55860 (Furne, Paris 1843, La Comédie humaine, vëll. IX).
Përkthimi © 2026 Lexuesi. Ky përkthim publikohet me licencën CC BY-SA 4.0.
Teksti origjinal është në domenin publik.
Botim dixhital i Lexuesit, 26 tetor 2026. Lexojeni falas në https://lexuesi.com/librat/xha-gorio/.

Shënim i përkthyesit

Ky përkthim është bërë drejtpërdrejt nga origjinali frëngjisht, sipas tekstit të Project Gutenberg (eBook #55860), që ndjek botimin Furne të vitit 1843, në vëllimin e nëntë të *Komedisë njerëzore*.

Në botimin Furne romani rrjedh pa ndarje. Ndarja në katër pjesë është marrë nga botimi i parë në libër (1835), ku Balzaku i kishte vënë edhe tituj: „Një pension borgjez“, „Hyrja në shoqëri“ dhe „Trompe-la-Mort“. Pjesa e katërt këtu mban vetëm numrin, sepse titulli i saj origjinal e zbulon fundin e romanit. Brenda pjesëve, paragrafët ndjekin origjinalin një për një.

Balzaku shkruan me fjali të gjata, plot me hollësi, dhe kalon pa paralajmërim nga rrëfimi te gjykimi i tij për shoqërinë pariziane. Këto fjali nuk janë shkurtuar. Është ruajtur edhe ligjërimi i secilit personazh: zhargoni dhe ironia e Votrenit, theksi alzacian i baronit de Nysinzhen, frazat e zonjës Voker dhe fjalët e Silvias. Lojërat me fjalë të pensionarëve, si shakaja me prapashtesën „-ramë“, janë rindërtuar në shqip, me një shënim që shpjegon origjinalin.

Emrat e personazheve janë shkruar siç shqiptohen dhe lakohen shqip (Eugjen de Rastinjak, zonja Voker, Votreni, Delfina de Nysinzhen). Personat historikë, vendet e njohura dhe rrugët e Parisit kanë mbajtur trajtat e zakonshme ose emrin origjinal. Nofkat e botës së krimit, *Trompe-la-Mort* dhe *Fil-de-Soie*, janë lënë në frëngjisht dhe shpjegohen në shënime. Shënimet në fund të çdo pjese tregojnë edhe kush ishin njerëzit, veprat dhe vendet

që përmend Balzaku, si ishin monedhat dhe zakonet e Parisit të vitit 1819, dhe ç'kuptim kanë fjalët e huaja.

— Ultimori

Përmbajtja

Kushtimi 4
Pjesa e parë — Një pension borgjez 5
Pjesa e dytë — Hyrja në shoqëri 95
Pjesa e tretë — Trompe-la-Mort 165
Pjesa e katërt 225

Kushtimi

TË MADHIT DHE TË SHQUARIT GEOFFROY-SAINT-HILAIRE,[1]

Si dëshmi admirimi për veprën dhe gjeniun e tij.

DE BALZAC

[1]Étienne Geoffroy Saint-Hilaire (1772–1844): natyralist francez, që mbronte idenë se të gjitha kafshët janë ndërtuar sipas një plani të vetëm. Balzaku e përmend në parathënien e *Komedisë njerëzore* (1842), ku i krahason llojet e njerëzve në shoqëri me llojet e kafshëve në natyrë.

Pjesa e parë — Një pension borgjez

Zonja Voker, e lindur de Konflan, është një grua e vjetër që prej dyzet vjetësh mban në Paris një pension borgjez, të hapur në rrugën Neuve-Sainte-Geneviève,[2] midis Lagjes Latine dhe lagjes Saint-Marceau.[3] Ky pension, i njohur me emrin Shtëpia Voker, pranon njësoj burra e gra, të rinj e pleq, pa i cenuar kurrë thashethemet moralin e këtij institucioni të nderuar. Por, nga ana tjetër, prej tridhjetë vjetësh aty nuk ishte parë asnjë vajzë e re, dhe që një djalë i ri të banojë aty, duhet që familja t'i dërgojë një pension mujor shumë të pakët. Megjithatë, më 1819, në kohën kur fillon kjo dramë, aty ndodhej një vajzë e re e varfër. Sado poshtë të ketë rënë fjala dramë nga mënyra e tepruar dhe torturuese me të cilën është shpërdoruar në këto kohë letërsie të dhembshme, është e nevojshme të përdoret këtu: jo se kjo histori është dramatike në kuptimin e vërtetë të fjalës; por, kur të mbarojë vepra, ndoshta do të jenë derdhur ca lot *intra muros* dhe *extra*.[4] A do të kuptohet përtej Parisit? Dyshimi lejohet. Veçoritë e kësaj skene, plot vëzhgime e ngjyra vendore, mund të çmohen vetëm midis kodrave të Montmartre dhe lartësive të Montrouge,

[2] Rruga Neuve-Sainte-Geneviève: sot *rue Tournefort*, në lagjen e pestë të Parisit, pranë Panteonit.

[3] Saint-Marceau (ose Saint-Marcel): lagje e varfër në juglindje të Parisit të vjetër.

[4] *Intra muros* dhe *extra* (lat.): „brenda mureve“ dhe „jashtë“, pra në Paris dhe jashtë tij.

në këtë luginë të famshme suvash që gjithmonë rrezikojnë të bien e përrenjsh të zinj nga balta; luginë plot me vuajtje të vërteta, me gëzime shpesh të rreme, dhe aq tmerrësisht e trazuar, sa duhet diçka e pamasë që të shkaktohet aty një ndjesi që të zgjasë sadopak. Megjithatë, aty-këtu ndesh dhembje që grumbullimi i veseve dhe i virtyteve i bën të mëdha e solemne: përpara tyre, egoizmat, interesat ndalen dhe zënë të kenë mëshirë; por përshtypja që marrin prej tyre është si një frut i shijshëm që gëlltitet shpejt. Qerrja e qytetërimit, e ngjashme me atë të idhullit të Xhagernatit,[5] e vonuar mezi nga një zemër që nuk shtypet aq lehtë sa të tjerat dhe që i ngec rrotës, e ka copëtuar shpejt dhe vazhdon marshimin e saj të lavdishëm. Kështu do të bëni edhe ju, që e mbani këtë libër me një dorë të bardhë, ju që zhyteni në një kolltuk të butë duke i thënë vetes: Ndoshta kjo do të më argëtojë. Pasi të keni lexuar fatkeqësitë e fshehta të xha Gorios, do të hani darkë me oreks, duke ia hedhur autorit fajin e mosndjeshmërisë suaj, duke e akuzuar për ekzagjerim, duke e fajësuar për poezi. Ah! dijeni mirë: kjo dramë nuk është as trillim, as roman. *All is true*,[6] është aq e vërtetë, saqë secili mund t'i njohë elementet e saj te vetja, në zemrën e tij ndoshta.

Shtëpia ku mbahet pensioni borgjez është pronë e zonjës Voker. Ndodhet në pjesën e poshtme të rrugës Neuve-Sainte-Geneviève, aty ku toka ulet drejt rrugës de l'Arbalète me një pjerrësi aq të papritur e aq të ashpër, sa kuajt rrallë e ngjitin ose e zbresin. Kjo rrethanë i ndihmon heshtjes që sundon në këto rrugë të ngjeshura midis kupolës së Val-de-Grâce dhe kupolës së Panteo-

[5] Xhagernati (Jagannath): hyjni hindu, statuja e së cilës, në festën e saj në qytetin Puri të Indisë, tërhiqet mbi një qerre të stërmadhe. Në Evropë tregohej se besimtarët hidheshin nën rrotat e saj.

[6] *All is true* (angl.): „Gjithçka është e vërtetë“. Kështu titullohej fillimisht drama e Shekspirit *Henri VIII*.

nit,[7] dy monumente që ndryshojnë kushtet e atmosferës duke hedhur aty tone të verdha, duke errësuar gjithçka me ngjyrat e rrepta që lëshojnë kupolat e tyre. Aty kalldrëmi është i thatë, kanalet nuk kanë as baltë, as ujë, bari rritet përgjatë mureve. Njeriu më i shkujdesur trishtohet aty si gjithë kalimtarët, zhurma e një karroce bëhet ngjarje, shtëpitë janë të zymta, muret kanë erë burgu. Një parizien i humbur nuk do të shihte aty veçse pensione borgjeze ose Institucione,[8] mjerim ose mërzi, pleqëri që vdes, rini të gëzuar të detyruar të punojë. Asnjë lagje e Parisit nuk është më e tmerrshme, as, ta themi, më e panjohur. Rruga Neuve-Sainte-Geneviève sidomos është si një kornizë bronzi, e vetmja që i shkon këtij rrëfimi, për të cilin mendja nuk mund të përgatitet kurrë mjaftueshëm me ngjyra të errëta, me ide të rënda; ashtu si, shkallë pas shkalle, drita pakësohet dhe kënga e udhërrëfyesit bëhet më e thellë, kur udhëtari zbret në Katakombe.[9] Krahasim i vërtetë! Kush do të vendosë se ç'është më e tmerrshme për t'u parë, zemrat e thara apo kafkat e zbrazëta?

Fasada e pensionit sheh nga një kopsht i vogël, kështu që shtëpia bie kënddrejt mbi rrugën Neuve-Sainte-Geneviève, nga ku e shihni të prerë në thellësinë e saj. Përgjatë kësaj fasade, midis shtëpisë dhe kopshtit të vogël, shtrihet një shtrat zhavorri në formë legeni, i gjerë një tuazë,[10] përpara të cilit është një shteg me rërë, i rrethuar me barbarozë, me oleandra dhe me shegë të mbjella në vazo të mëdha prej fajance blu e të bardhë. Në këtë shteg hyn nga një portë e vogël, mbi të cilën është një tabelë ku shkruan: SHTËPIA-VOKE, dhe poshtë: *Pension borgjez për të dy*

[7] Val-de-Grâce: kishë e shekullit XVII me kupolë të madhe, pjesë e një spitali ushtarak. Panteoni: kisha e Shën Zhenevievës, e kthyer pas Revolucionit në varrezë për njerëzit e mëdhenj të Francës.

[8] Institucione: shkolla private me konvikt, të shumta në atë lagje.

[9] Katakombet: galeri nëntokësore të Parisit, ku në fund të shekullit XVIII u vendosën eshtrat e varrezave të vjetra të qytetit. Vizitorët zbrisnin aty me udhërrëfyes.

[10] Tuaza: masë e vjetër franceze gjatësie, rreth 1,95 m. Një këmbë (*pied*), që përmendet më poshtë, ishte rreth 32,5 cm.

gjinitë e për të tjerë. Gjatë ditës, një portë me hekura të rralla, e pajisur me një zile që çirret, të lë të shohësh në fund të kalldrëmit të vogël, në murin përballë rrugës, një hark të pikturuar si mermer i gjelbër nga një artist i lagjes. Nën kamaren që shtiret kjo pikturë, ngrihet një statujë që paraqet Amorin. Duke parë llakun e plasaritur që e mbulon, adhuruesit e simboleve do të zbulonin ndoshta aty një mit të dashurisë pariziene, që shërohet disa hapa më tutje.[11] Nën bazament, ky mbishkrim gjysmë i fshirë kujton kohën nga e cila vjen ky zbukurim, me entuziazmin që dëshmon për Volterin, të kthyer në Paris më 1777:[12]

Kushdo që je, ja zotëria yt:
Është, ka qenë, a do të jetë.

Kur bie nata, porta me hekura zëvendësohet nga një portë e plotë. Kopshti i vogël, i gjerë sa është e gjatë fasada, ndodhet i mbyllur midis murit të rrugës dhe murit të përbashkët me shtëpinë fqinje, përgjatë së cilës varet një mantel urthi që e fsheh krejt dhe u tërheq sytë kalimtarëve me një efekt piktoresk për Parisin. Secili nga këta mure është i veshur me pemë frutore të shtrira pas murit dhe me hardhi, frutat e dobëta e të pluhurosura të të cilave janë shkak i frikës vjetore të zonjës Voker dhe i bisedave të saj me pensionantët. Përgjatë secilit mur shtrihet një shteg i ngushtë që të çon te një strehë blirësh (*tilleuls*), fjalë që zonja Voker, ndonëse e lindur de Konflan, e shqipton me kokëfortësi *tieuilles*,[13] pavarësisht vërejtjeve gramatikore të mysafirëve të saj. Midis dy shtigjeve anësore është një kënd me angjinare, i rrethuar nga pemë frutore të krasitura si furka, dhe i kufizuar me

[11] Aludim për spitalin e sëmundjeve venerike, që ndodhej në atë lagje.

[12] Volteri (1694–1778) i shkroi këto dy vargje për një statujë të Dashurisë. Pas shumë vitesh larg, u kthye në Paris në shkurt të vitit 1778, pak muaj para vdekjes, dhe u prit me entuziazëm të madh.

[13] Zonja Voker e shqipton gabim fjalën frënge për blirët, *tilleuls*, siç e shqiptonin njerëzit e thjeshtë.

lëpjetë, me marule ose me majdanoz. Nën strehën e blirëve është ngulur një tryezë e rrumbullakët e lyer me të gjelbër, e rrethuar me ndenjëse. Aty, gjatë ditëve të zagushisë, ata nga të ngrënësit që janë mjaft të pasur sa të lejojnë vetes të pinë kafe, vijnë ta shijojnë në një vapë që mund të çelë vezë. Fasada, me tre kate dhe me papafingo sipër, është ndërtuar me gurë të pagdhendur dhe është lyer me atë ngjyrë të verdhë që u jep një karakter të ulët gati gjithë shtëpive të Parisit. Pesë dritaret e hapura në çdo kat kanë xhama të vegjël dhe janë pajisur me grila, asnjëra prej të cilave nuk është ngritur njësoj, kështu që të gjitha vijat e tyre grinden me njëra-tjetrën. Thellësia e shtëpisë ka dy dritare që, në katin përdhes, kanë si zbukurim hekura me rrjetë. Pas ndërtesës është një oborr i gjerë rreth njëzet këmbë, ku jetojnë në marrëveshje të mirë derra, pula, lepuj, dhe në fund të të cilit ngrihet një hangar për të ruajtur drutë. Midis këtij hangari dhe dritares së kuzhinës varet dollapi i ushqimeve, nën të cilin bien ujërat e yndyrshme të lavamanit. Ky oborr ka nga rruga Neuve-Sainte-Geneviève një portë të ngushtë, nga ku kuzhinierja i nxjerr plehrat e shtëpisë, duke e pastruar këtë gropë zeje me shumë ujë, që të mos qelbet.

I caktuar natyrisht për punën e pensionit borgjez, kati përdhes përbëhet nga një dhomë e parë, e ndriçuar nga dy dritaret nga rruga, ku hyn nga një derë-dritare. Ky sallon lidhet me një dhomë ngrënieje, që ndahet nga kuzhina me shkallaren, shkallët e së cilës janë prej druri dhe pllakash të ngjyrosura e të fërkuara. Asgjë s'është më e trishtë për t'u parë sesa ky sallon i mobiluar me kolltuqe e karrige me stof prej qimeje kali, me vija herë të shuara e herë të ndritshme. Në mes ndodhet një tryezë e rrumbullakët me pllakë mermeri Sainte-Anne,[14] e zbukuruar me atë servis prej porcelani të bardhë me vija ari gjysmë të fshira, që e has kudo sot. Kjo dhomë, me dysheme mjaft të keqe, është e veshur me dru deri në lartësinë e mesit. Pjesa tjetër e mu-

[14] Mermer Sainte-Anne: mermer gri me vija të bardha, shumë i zakonshëm për tryeza e oxhaqe.

reve është veshur me letër të llakuar që paraqet skenat kryesore të *Telemakut*,[15] personazhet klasikë të së cilës janë të ngjyrosur. Paneli midis dritareve me hekura u ofron pensionantëve pamjen e gostisë që i shtroi Kalipsoja të birit të Uliksit. Prej dyzet vjetësh kjo pikturë ngjall shakatë e pensionantëve të rinj, që besojnë se janë më lart se gjendja e tyre duke u tallur me darkën ku i dënon varfëria. Oxhaku prej guri, vatra gjithmonë e pastër e të cilit dëshmon se aty ndizet zjarr vetëm në rastet e mëdha, është zbukuruar me dy vazo plot me lule artificiale, të plakura e të mbylluara në kafaz, që shoqërojnë një sahat mermeri të kaltërt me shijen më të keqe. Kjo dhomë e parë nxjerr një erë që nuk ka emër në gjuhë, dhe që duhej quajtur *erë pensioni*. Ka erë mbylljeje, myku, të prishuri; të jep të ftohtë, ndihet e lagësht në hundë, depërton në rroba; ka shijen e një salle ku sapo është ngrënë; qelbet erë shërbimi, kuzhine, strehimoreje. Ndoshta do të mund të përshkruhej, po të shpikej një mënyrë për të matur sasitë elementare e të neveritshme që hedhin aty atmosferat katarrale e *sui generis*[16] të çdo pensionanti, të ri a të vjetër. E pra, pavarësisht këtyre tmerreve të sheshta, po ta krahasonit me dhomën e ngrënies, që është ngjitur, këtë sallon do ta gjenit elegant e të parfumuar, siç duhet të jetë një budoar. Kjo dhomë, e veshur krejt me dru, ishte lyer dikur me një ngjyrë që sot nuk dallohet, e cila formon një sfond mbi të cilin pisllëku ka vënë shtresat e veta, aq sa vizaton aty figura të çuditshme. Muret i ka të mbuluar me bufe ngjitëse, mbi të cilat ka brokë të cifluar e të zbehur, rrathë metalikë që vezullojnë si moare, pirgje pjatash prej porcelani të trashë, me buzë blu, të prodhuara në Tournai. Në një qoshe është vënë një kuti me ndarje të numëruara, që shërben për të ruajtur pecetat, ose të njollosura, ose me erë vere, të çdo pensionanti. Aty has

[15] *Aventurat e Telemakut* (1699): roman i Fénelon-it për birin e Uliksit, që e kërkon të atin nëpër botë. Në ishullin e nimfës Kalipso, Telemaku pritet me një gosti. Skenat e këtij libri ishin temë e preferuar e letrave të murit.

[16] *Sui generis* (lat.): „të llojit të vet“, të veçanta.

nga ato mobilje të pashkatërrueshme, të përzëna kudo, por të vendosura aty ashtu si vendosen mbeturinat e qytetërimit te Të Pashërueshmit.[17] Aty do të shihnit një barometër me kapuçin, që del kur bie shi,[18] gravura të neveritshme që të heqin oreksin, të gjitha në korniza druri të zi të llakuar me vija të arta; një sahat muri prej breshke me inkrustime bakri; një sobë të gjelbër, llamba Argand,[19] ku pluhuri përzihet me vajin, një tryezë të gjatë të mbuluar me mushama aq të yndyrshme, sa një pensionant i jashtëm shakaxhi mund të shkruajë emrin e tij duke përdorur gishtin si stilo, karrige të sakatuara, ca rrogoza të vegjël të mjerë prej shparti, që shpështillen gjithmonë pa humbur kurrë, pastaj ngrohëse këmbësh të mjera me vrima të thyera, me mentesha të prishura, druri i të cilave po karbonizohet. Për të shpjeguar sa e vjetër, e plasaritur, e kalbur, e dridhur, e brejtur, e cungët, e qorre, invalide, në grahmë është kjo mobilje, do të duhej bërë një përshkrim që do ta vononte tepër interesin e kësaj historie, dhe që njerëzit e nxituar nuk do ta falnin. Dyshemeja e kuqe me pllaka është plot me lugina, të shkaktuara nga fërkimi ose nga lyerjet. Me një fjalë, aty sundon mjerimi pa poezi; një mjerim i kursyer, i përqendruar, i ngrënë. Nëse ende nuk ka baltë, ka njolla; nëse nuk ka as vrima, as lecka, së shpejti do të bjerë në kalbje.

Kjo dhomë është në gjithë shkëlqimin e saj në çastin kur, rreth orës shtatë të mëngjesit, macja e zonjës Voker i prin së zonjës; hidhet mbi bufe, nuhat qumështin që mbajnë disa tasa të mbuluar me pjata dhe lëshon *rru-rru*-në e saj të mëngjesit. Shpejt shfaqet e veja, e stolisur me skufjen e saj prej tyli, nën të cilën varet një bishtalec flokësh të rremë, të vënë keq; ecën duke i tërhequr zva-

[17] Të Pashërueshmit (*les Incurables*): strehimore e Parisit për të sëmurët e pashërueshëm.

[18] Barometër me kapuçin: shtëpizë e vogël barometër, nga e cila, kur moti kthehej për shi, dilte figura e një murgu kapuçin.

[19] Llambë Argand: llambë vaji me fitil të rrumbullakët, e shpikur nga zvicerani Aimé Argand në vitet 1780.

rrë pantoflat e shtrembëruara. Fytyra e saj plakashe, e majme, nga mesi i së cilës del një hundë si sqep papagalli; duart e saj të vogla e të mbushura, trupi i saj i rrumbullakët si një mi kishe, gjoksi i saj tepër i mbushur që lëkundet, janë në harmoni me këtë sallë ku kullon fatkeqësia, ku është strukur spekullimi, dhe ajrin ngrohtësisht të qelbur të së cilës zonja Voker e merr frymë pa iu pështirë. Fytyra e saj e freskët si ngrica e parë e vjeshtës, sytë e saj të rrudhur, shprehja e të cilëve kalon nga buzëqeshja e detyruar e balerinave te vrenjtja e hidhur e fajdexhiut, me një fjalë gjithë personi i saj e shpjegon pensionin, ashtu si pensioni e nënkupton personin e saj. Burgu i galerave nuk shkon pa rojën, nuk do ta përfytyronit njërin pa tjetrin. Shëndoshja e zbehtë e kësaj gruaje të vogël është produkt i kësaj jete, ashtu si tifoja është pasojë e avujve të një spitali. Fundi i saj i brendshëm prej leshi të thurur, që del poshtë fundit të sipërm, të bërë nga një fustan i vjetër, dhe pambuku i të cilit del nga të çarat e stofit të plasaritur, përmbledh sallonin, dhomën e ngrënies, kopshtin e vogël, paralajmëron kuzhinën dhe të bën të parandiesh pensionantët. Kur ajo është aty, spektakli është i plotë. Rreth pesëdhjetë vjeçe, zonja Voker u ngjan gjithë *grave që kanë pasur fatkeqësi*. Ka syrin si xhami, pamjen e pafajshme të një ndërmjetëseje që bën sikur zemërohet për t'u paguar më shtrenjtë, por që përndryshe është gati për gjithçka për ta lehtësuar fatin e saj, edhe për ta shitur Georges-in ose Pichegru-në, sikur Georges-i ose Pichegru-ja të ishin ende për t'u shitur.[20] Megjithatë, ajo është *grua e mirë në thelb*, thonë pensionantët, që e besojnë pa pasuri kur e dëgjojnë të rënkojë e të kollitet si ata. Ç'kishte qenë zoti Voker? Ajo nuk fliste kurrë për të ndjerin. Si e kishte humbur pasurinë? Në fatkeqësitë, përgjigjej ajo. Ai ishte sjellë keq me të, nuk i kishte lënë gjë tjetër veç syve për të qarë, këtë shtëpi për të jetuar dhe të drejtën për të mos

[20]Georges Cadoudal (1771–1804) dhe Jean-Charles Pichegru (1761–1804) morën pjesë në komplotin e vitit 1804 kundër Napoleonit. Të dy u kapën në Paris; Pichegru-në e tradhtoi për para një mik i tij.

pasur dhembshuri për asnjë fatkeqësi, sepse, thoshte ajo, kishte vuajtur gjithçka që mund të vuhet. Duke dëgjuar hapat e vegjël të së zonjës, Silvia e trashë, kuzhinierja, nxitonte të shërbente mëngjesin e pensionantëve të brendshëm.

Zakonisht pensionantët e jashtëm paguanin vetëm për darkën, që kushtonte tridhjetë frangë[21] në muaj. Në kohën kur fillon kjo histori, të brendshmit ishin shtatë. Kati i parë kishte dy apartamentet më të mira të shtëpisë. Zonja Voker banonte në më të voglin, kurse tjetri i përkiste zonjës Kutyr, të vesë së një komisari-urdhërues të Republikës Franceze.[22] Ajo kishte me vete një vajzë fare të re, të quajtur Viktorina Tajëfer, së cilës i bënte nënë. Pensioni i këtyre dy zonjave arrinte në një mijë e tetëqind frangë. Dy apartamentet e katit të dytë i zinin, njërin një plak i quajtur Puare; tjetrin një burrë rreth të dyzetave, që mbante parukë të zezë, i lyente favoritet, thoshte se ishte ish-tregtar dhe quhej zoti Votren. Kati i tretë përbëhej nga katër dhoma, dy prej të cilave ishin dhënë me qira, njëra një vajze të vjetër të quajtur zonjusha Mishono; tjetra një ish-prodhuesi fidesh, makaronash italiane dhe niseshteje, që linte ta quanin Xha Gorio. Dy dhomat e tjera ishin për zogjtë shtegtarë, për ata studentë fatkeqë që, si xha Gorioja dhe zonjusha Mishono, nuk mund të paguanin më shumë se dyzet e pesë frangë në muaj për ushqimin dhe banimin; por zonja Voker nuk e dëshironte shumë praninë e tyre dhe i merrte vetëm kur s'gjente gjë më të mirë: hanin shumë bukë. Në atë kohë, njëra nga këto dy dhoma i përkiste një djali të ri, ardhur në Paris nga rrethinat e Angulemës për të studiuar Drejtësi, familja e madhe e të cilit i nënshtrohej privimeve më të rënda për t'i dërguar një mijë e dyqind frangë në vit. Eugjen de Rastinjak, kështu quhej ai, ishte një nga ata të rinj të mësuar me punë nga fatkeqësia, që që në moshë të re i kuptojnë shpresat që prindërit vënë tek

[21] Frangu: monedha e Francës. Një frangë kishte njëzet su.

[22] Komisar-urdhërues: nëpunës i lartë i administratës ushtarake, që merrej me furnizimin e ushtrisë.

ata dhe që i përgatitin vetes një fat të bukur, duke llogaritur që tani dobinë e studimeve të tyre dhe duke i përshtatur që përpara me lëvizjen e ardhshme të shoqërisë, për të qenë të parët që do ta shtrydhin. Pa vëzhgimet e tij kureshtare dhe pa shkathtësinë me të cilën dinte të dukej në sallonet e Parisit, ky rrëfim nuk do të ishte ngjyrosur me tonet e vërteta që ia detyron, pa dyshim, mendjes së tij të mprehtë dhe dëshirës së tij për të depërtuar në misteret e një gjendjeje të tmerrshme, të fshehur me aq kujdes nga ata që e kishin krijuar, sa edhe nga ai që e vuante.

Mbi këtë kat të tretë ishte një papafingo për të tharë rrobat dhe dy dhoma nën çati, ku flinin një shërbëtor për punët e rënda, i quajtur Kristof, dhe Silvia e trashë, kuzhinierja. Përveç shtatë pensionantëve të brendshëm, zonja Voker kishte, vit pas viti, tetë studentë të Drejtësisë ose të Mjekësisë dhe dy-tre klientë të rregullt që banonin në lagje, të gjithë të pajtuar vetëm për darkën. Salla mbante në darkë tetëmbëdhjetë veta dhe mund të pranonte rreth njëzet; por në mëngjes aty ishin vetëm shtatë qiramarrësit, mbledhja e të cilëve gjatë mëngjesit kishte pamjen e një vakti familjar. Secili zbriste me pantofla, lejonte vetes vërejtje konfidenciale për veshjen ose pamjen e të jashtmëve dhe për ngjarjet e mbrëmjes së kaluar, duke folur me besimin e intimitetit. Këta shtatë pensionantë ishin fëmijët e llastuar të zonjës Voker, e cila ua matte kujdesin dhe respektin me një saktësi astronomi, sipas shumës së pensioneve të tyre. Të njëjtat llogari vlenin për gjithë këto qenie të mbledhura nga rasti. Dy qiramarrësit e katit të dytë paguanin vetëm shtatëdhjetë e dy frangë në muaj. Kjo lirësi, që gjendet vetëm në lagjen Saint-Marcel, midis La Bourbe dhe Salpêtrière,[23] dhe nga e cila vetëm zonja Kutyr bënte përjashtim, tregon se këta pensionantë duhej të ishin nën peshën e fatkeqësive pak a shumë të dukshme. Prandaj pamja e

[23] La Bourbe dhe Salpêtrière: dy spitale të lagjes. La Bourbe ishte emri popullor i shtëpisë së lindjes së Port-Royal; Salpêtrière ishte strehim i madh për gra të varfra, të vjetra ose të sëmura mendërisht.

dëshpëruar që paraqiste brendësia e kësaj shtëpie përsëritej edhe te veshja e të rregulltve të saj, njësoj të rrënuar. Burrat mbanin redingota, ngjyra e të cilave ishte bërë problematike, këpucë nga ato që hidhen në qoshe të rrugëve në lagjet elegante, të brendshme të holluara, rroba që kishin mbetur vetëm me shpirt. Gratë kishin fustane të zbardhura, të rilyera, të çngjyrosura, dantella të vjetra të arnuara, doreza të shndritura nga përdorimi, jaka gjithmonë të skuqura dhe shami supesh të shqyera. Nëse të tilla ishin rrobat, gati të gjithë kishin trupa të ndërtuar fort, konstitucione që u kishin rezistuar stuhive të jetës, fytyra të ftohta, të ashpra, të fshira si ato të ekjuve të nxjerrë nga qarkullimi.[24] Gojët e fishkura ishin të armatosura me dhëmbë të babëzitur. Këta pensionantë të bënin të parandije drama të kryera ose në zhvillim; jo nga ato drama që luhen në dritën e rampave, midis pëlhurave të pikturuara, por drama të gjalla e të heshtura, drama të ngrira që e trazonin ngrohtësisht zemrën, drama të pandërprera.

Vajza e vjetër, zonjusha Mishono, mbante mbi sytë e saj të lodhur një strehë të ndyrë prej tafteje të gjelbër, të rrethuar me tel bronzi, që do ta kishte trembur edhe engjëllin e Mëshirës. Shalli i saj me thekë të rralla e të varura si lot dukej sikur mbulonte një skelet, aq këndore ishin format që fshihte. Ç'acid e kishte zhveshur këtë krijesë nga format e saj femërore? Duhet të kishte qenë e bukur dhe e hijshme: ishte vesi, hidhërimi, lakmia? Kishte dashur shumë, kishte qenë shitëse rrobash të përdorura,[25] apo thjesht kurtizane? A po i shlyente triumfet e një rinie të pacipë, përpara së cilës ishin vërsulur kënaqësitë, me një pleqëri nga e cila iknin kalimtarët? Vështrimi i saj i bardhë të ftohte, fytyra e saj e rrëgjuar kërcënonte. Kishte zërin e hollë të një gjinkalle që

[24] Ekju (*écu*): monedhë e vjetër argjendi; në kohën e Balzakut kështu quhej zakonisht monedha prej pesë frangash.

[25] Shitëse rrobash të përdorura (*marchande à la toilette*): grua që u shiste zonjave rroba e stoli të përdorura dhe që shpesh shërbente edhe si ndërmjetëse në punë dashurie e huaje.

këndon në kaçubën e saj kur afrohet dimri. Thoshte se ishte kujdesur për një zotëri të vjetër që vuante nga një katar i fshikëzës, i braktisur nga fëmijët e tij, që e kishin besuar pa mjete. Ky plak i kishte lënë trashëgim një mijë frangë rentë për gjithë jetën,[26] që trashëgimtarët ia kontestonin periodikisht dhe për të cilën ajo ishte shënjestër e shpifjeve të tyre. Ndonëse loja e pasioneve ia kishte shkatërruar fytyrën, aty gjendeshin ende disa gjurmë të një bardhësie e të një hollësie të lëkurës, që të lejonin të supozoje se trupi ruante ende ca mbetje bukurie.

Zoti Puare ishte një lloj mekanizmi. Duke e parë tek zgjatej si një hije gri përgjatë një rruginë të Jardin des Plantes,[27] me kokën të mbuluar me një kasketë të vjetër e të varur, duke e mbajtur mezi në dorë bastunin me dorezë prej fildishi të zverdhur, duke i lënë të valëviteshin cepat e fishkur të redingotës që fshihte keq një pantallon të shkurtër gati të zbrazët, dhe këmbë me çorape blu që i dridheshin si të një të dehuri, duke treguar jelekun e bardhë të ndyrë dhe jakën me dantellë prej muslini të trashë, të rrudhur, që bashkohej keq me kravatën e lidhur si litar rreth qafës së tij prej gjeli deti, shumë veta pyesnin veten nëse kjo figurë e teatrit të hijeve i përkiste racës së guximshme të bijve të Jafetit, që fluturojnë si flutura në bulevardin e Italianëve.[28] Ç'punë kishte mundur ta rrudhte kështu? Ç'pasion ia kishte nxirë fytyrën si zhardhok, që, e vizatuar në karikaturë, do të dukej jashtë së vërtetës? Ç'kishte qenë? Ndoshta kishte qenë nëpunës në Ministrinë e Drejtësisë, në zyrën ku xhelatët dërgojnë faturat e shpenzimeve, llogarinë e furnizimeve me vello të zeza për vrasësit e prindërve, me krunde për shportat, me spango për

[26] Rentë për gjithë jetën (*rente viagère*): e ardhur vjetore që paguhet deri në vdekjen e atij që e merr.

[27] Jardin des Plantes: kopshti botanik i Parisit, me një kopsht zoologjik dhe muze të historisë natyrore, jo larg nga pensioni.

[28] Bijtë e Jafetit: sipas Biblës, Jafeti, biri i Noes, ishte stërgjyshi i popujve të Evropës. Këtu, me ironi, dandit që shëtisnin në bulevardin e Italianëve, bulevardin më elegant të Parisit të kohës.

thikat.[29] Ndoshta kishte qenë arkëtar në portën e një thertoreje, ose nënkontrollor i shëndetit publik. Me një fjalë, ky njeri dukej se kishte qenë një nga gomarët e mullirit tonë të madh shoqëror, një nga ata Ratonë parizienë që nuk i njohin as Bertranët e tyre,[30] ndonjë bosht rreth të cilit ishin rrotulluar fatkeqësitë ose ndyrësitë publike, me një fjalë një nga ata njerëz për të cilët themi, kur i shohim: *Duhen edhe të tillë*. Parisi i bukur nuk i njeh këto fytyra të zbehta nga vuajtjet morale a fizike. Por Parisi është një oqean i vërtetë. Hidhni sondën, kurrë nuk do ta mësoni thellësinë e tij. Përshkojeni, përshkruajeni! Sado kujdes të vini për ta përshkuar, për ta përshkruar; sado të shumtë e të interesuar të jenë eksploruesit e këtij deti, do të gjendet gjithmonë aty një vend i virgjër, një strofkë e panjohur, lule, perla, përbindësha, diçka e padëgjuar, e harruar nga zhytësit e letërsisë. Shtëpia Voker është një nga këto mostra kureshtare.

Dy figura aty bënin kontrast të fortë me masën e pensionantëve dhe të klientëve të rregullt. Ndonëse zonjusha Viktorina Tajëfer kishte një bardhësi të sëmurë, të ngjashme me atë të vajzave të reja të prekura nga kloroza, dhe ndonëse lidhej me vuajtjen e përgjithshme që përbënte sfondin e kësaj tabloje me një trishtim të zakonshëm, me një qëndrim të ndrojtur, me një pamje të varfër e të brishtë, megjithatë fytyra e saj nuk ishte e vjetër, lëvizjet dhe zëri i saj ishin të shkathët. Kjo fatkeqësi e re i ngjante një shkurreje me gjethe të zverdhura, të mbjellë rishtas në një tokë që nuk i përshtatej. Fytyra e saj e kuqërremtë, flokët e saj ngjyrë kafe të artë, shtati i saj tepër i hollë shprehnin atë hir që poetët modernë u gjenin statujave të vogla të Mesjetës. Sytë e saj gri, të përzier me të zezë, shprehnin një butësi, një përulësi të krishterë. Rrobat e saj të thjeshta, të lira, zbulonin forma të reja.

[29] Vrasësit e prindërve çoheshin në gijotinë me vello të zezë mbi kokë; në shportat ku binin kokat hidhej krunde.

[30] Raton e Bertrand: macja dhe majmuni i fabulës së La Fontaine-it *Majmuni dhe macja*. Majmuni Bertrand e detyron macen Raton të nxjerrë gështenjat nga zjarri, pastaj i ha vetë.

Ishte e bukur nga krahasimi. E lumtur, do të ishte magjepsëse: lumturia është poezia e grave, ashtu si veshja është pudra e tyre. Sikur gëzimi i një balloje të kishte hedhur ngjyrat e tij rozë mbi këtë fytyrë të zbehtë; sikur ëmbëlsitë e një jete elegante t'i kishin mbushur, t'i kishin skuqur këto faqe tashmë pak të zhytura; sikur dashuria t'i kishte ringjallur këta sy të trishtë, Viktorina do të mund të matej me vajzat më të bukura. I mungonte ajo që e krijon gruan për herë të dytë, leckat e letrat e dashurisë. Historia e saj do të ishte temë për një libër. I ati besonte se kishte arsye për të mos e njohur si bijë, nuk pranonte ta mbante pranë vetes, i jepte vetëm gjashtëqind frangë në vit dhe e kishte shndërruar pasurinë e tij në mënyrë që t'ia linte të tërën të birit. E afërme e largët e nënës së Viktorinës, e cila dikur kishte ardhur të vdiste nga dëshpërimi në shtëpinë e saj, zonja Kutyr kujdesej për jetimen si për fëmijën e vet. Për fat të keq, e veja e komisarit-urdhërues të ushtrive të Republikës nuk kishte asgjë në botë përveç pajës dhe pensionit të saj; një ditë mund ta linte këtë vajzë të varfër, pa përvojë e pa mjete, në mëshirë të botës. Gruaja e mirë e çonte Viktorinën në meshë çdo të diel, në rrëfim çdo dy javë, që ta bënte, për çdo rast, një vajzë të devotshme. Kishte të drejtë. Ndjenjat fetare i hapnin një të ardhme këtij fëmije të mohuar, që e donte të atin, që çdo vit nisej drejt shtëpisë së tij për t'i çuar faljen e nënës; por që, çdo vit, përplasej pas derës së shtëpisë atërore, të mbyllur pa mëshirë. I vëllai, ndërmjetësi i saj i vetëm, nuk kishte ardhur ta shihte asnjëherë në katër vjet dhe nuk i dërgonte asnjë ndihmë. Ajo i lutej Zotit t'ia hapte sytë të atit, t'ia zbuste zemrën të vëllait, dhe lutej për ta pa i akuzuar. Zonja Kutyr dhe zonja Voker nuk gjenin mjaft fjalë në fjalorin e sharjeve për ta cilësuar këtë sjellje barbare. Kur ato e mallkonin këtë milioner të pandershëm, Viktorina thoshte fjalë të ëmbla, të ngjashme me këngën e pëllumbit të egër të plagosur, britma e dhembjes e të cilit shpreh ende dashurinë.

Eugjen de Rastinjak kishte një fytyrë krejt jugore, lëkurë të bardhë, flokë të zinj, sy blu. Pamja, sjellja, qëndrimi i tij i zakonshëm tregonin birin e një familjeje fisnike, ku edukata e parë kishte qenë vetëm tradita e shijes së mirë. Ndonëse i kursente rrobat, ndonëse ditëve të zakonshme mbaronte së konsumuari veshjet e vitit të kaluar, megjithatë ndonjëherë mund të dilte i veshur si një djalë i ri elegant. Zakonisht mbante një redingotë të vjetër, një jelek të keq, kravatën e zezë të mjerë, të zbehur, të lidhur keq të Studentit, një pantallon po ashtu dhe çizme me shuall të ndërruar.

Midis këtyre dy personazheve dhe të tjerëve, Votreni, burri i dyzet vjeç me favorite të lyera, shërbente si kalim. Ishte një nga ata njerëz për të cilët populli thotë: Ja një trim i vërtetë! Kishte supe të gjera, gjoks të zhvilluar mirë, muskuj të dukshëm, duar të trasha, katrore dhe të shënuara fort në kyçet e gishtave nga tufa qimesh të dendura e ngjyrë të kuqe të ndezur. Fytyra e tij, e vijëzuar nga rrudha të parakohshme, kishte shenja ashpërsie që i përgënjeshtronte sjellja e tij e butë e miqësore. Zëri i tij i thellë basi, në harmoni me gazin e tij të trashë, nuk të vinte keq. Ishte i gatshëm të ndihmonte dhe qeshte shpesh. Po të prishej ndonjë bravë, ai e kishte shpejt të çmontuar, të ndrequr, të vajosur, të limuar, të rimontuar, duke thënë: Këtë e njoh unë. Përndryshe, i njihte të gjitha: anijet, detin, Francën, vendet e huaja, punët, njerëzit, ngjarjet, ligjet, hotelet dhe burgjet. Po të ankohej dikush tepër, ai i ofronte menjëherë shërbimet e tij. I kishte dhënë hua para disa herë zonjës Voker dhe disa pensionantëve; por ata që i detyroheshin më mirë do të vdisnin sesa të mos ia kthenin, aq frikë ngjallte, pavarësisht pamjes së tij të mirë, me një vështrim të caktuar, të thellë e plot vendosmëri. Nga mënyra si pështynte, tregonte një gjakftohtësi të palëkundshme, që nuk do ta bënte të tërhiqej përpara një krimi për të dalë nga një pozitë e dyshimtë. Si një gjykatës i rreptë, syri i tij dukej se shkonte deri në fund të të gjitha çështjeve, të gjitha ndërgje-

gjeve, të gjitha ndjenjave. Zakoni i tij ishte të dilte pas mëngjesit, të kthehej për darkë, të ikte për gjithë mbrëmjen dhe të kthehej rreth mesnatës, me ndihmën e një çelësi të përgjithshëm që ia kishte besuar zonja Voker. Vetëm ai e gëzonte këtë privilegj. Por edhe ishte në marrëdhënie shumë të mira me të venë, të cilën e thërriste mama duke e kapur për beli, lajkë që ajo nuk e kuptonte mirë! Gruaja e mirë e besonte këtë gjë ende të lehtë, ndërsa vetëm Votreni kishte krahë mjaft të gjatë për ta shtrënguar atë perimetër të rëndë. Një tipar i karakterit të tij ishte se paguante bujarisht pesëmbëdhjetë frangë në muaj për *glorian*[31] që pinte në fund të darkës. Njerëz më pak sipërfaqësorë se këta të rinj të marrë nga vorbullat e jetës pariziene, ose se këta pleq indiferentë ndaj asaj që nuk i prekte drejtpërdrejt, nuk do të ishin ndalur te përshtypja e dyshimtë që u linte Votreni. Ai i dinte ose i merrte me mend punët e atyre që e rrethonin, ndërsa askush nuk mund të depërtonte as në mendimet, as në punët e tij. Ndonëse e kishte hedhur mirësinë e tij të dukshme, gatishmërinë e tij të vazhdueshme dhe gazin e tij si një pengesë midis vetes dhe të tjerëve, shpesh linte të dukej thellësia e tmerrshme e karakterit të tij. Shpesh një batutë e denjë për Juvenalin,[32] me të cilën dukej se kënaqej të tallej me ligjet, të fshikullonte shoqërinë e lartë, ta bindte se ishte në kundërshtim me veten, duhej të të bënte të supozoje se ai e kishte inat rendin shoqëror dhe se në fund të jetës së tij kishte një mister të varrosur me kujdes.

E tërhequr, ndoshta pa e ditur, nga forca e njërit ose nga bukuria e tjetrit, zonjusha Tajëfer i ndante vështrimet e saj të vjedhura, mendimet e saj të fshehta, midis këtij burri të dyzetave dhe studentit të ri; por asnjëri prej tyre nuk dukej se mendonte për të, ndonëse nga një ditë në tjetrën rasti mund t'ia ndryshonte gjendjen dhe ta bënte një nuse të pasur. Përndryshe, askush nga këta

[31] *Gloria*: kafe e përzier me raki.

[32] Juvenali (shek. I–II): poet satirik romak, i njohur për sulmet e ashpra kundër veseve të Romës.

njerëz nuk e merrte mundimin të verifikonte nëse fatkeqësitë që tregonte njëri prej tyre ishin të rreme apo të vërteta. Të gjithë kishin për njëri-tjetrin një mospërfillje të përzier me mosbesim, që vinte nga gjendja e secilit. E dinin se ishin të pafuqishëm për t'i lehtësuar hallet e njëri-tjetrit dhe, duke ia treguar ato njëri-tjetrit, e kishin zbrazur kupën e ngushëllimeve. Si bashkëshortë të vjetër, nuk kishin më ç't'i thoshin njëri-tjetrit. Midis tyre, pra, mbeteshin vetëm marrëdhëniet e një jete mekanike, loja e ingranazheve pa vaj. Të gjithë do të kalonin drejt në rrugë përpara një të verbëri, do të dëgjonin pa emocion rrëfimin e një fatkeqësie dhe do të shihnin në një vdekje zgjidhjen e një problemi mjerimi, që i bënte të ftohtë edhe përpara agonisë më të tmerrshme. Më e lumtura nga këta shpirtra të vrarë ishte zonja Voker, që mbretëronte në këtë strehimore të lirë. Vetëm për të ky kopsht i vogël, që heshtja dhe i ftohti, e thata dhe lagështia e bënin të gjerë si një stepë, ishte një korije e qeshur. Vetëm për të kjo shtëpi e verdhë dhe e zymtë, që kishte erë jeshilku si banaku, kishte kënaqësi. Këto qeli i përkisnin asaj. Ajo i ushqente këta të dënuar me punë të rëndë të përjetshme, duke ushtruar mbi ta një autoritet të respektuar. Ku do të gjenin në Paris këto qenie të mjera, me çmimin me të cilin ua jepte ajo, ushqime të shëndetshme, të mjaftueshme, dhe një banesë që ishin të lirë ta bënin, në mos elegante a të rehatshme, të paktën të pastër e të shëndetshme? Edhe sikur ajo të lejonte vetes një padrejtësi të hapur, viktima do ta duronte pa u ankuar.

Një mbledhje e tillë duhej të paraqiste, dhe paraqiste, në të vogël elementet e një shoqërie të plotë. Midis tetëmbëdhjetë të ngrënësve gjendej, si në kolegje, si në shoqërinë e lartë, një krijesë e varfër e përbuzur, një kokë turku mbi të cilën binin shakatë si shi. Në fillim të vitit të dytë, kjo figurë u bë për Eugjen de Rastinjakun më e dukshmja nga të gjitha ato midis të cilave ishte i dënuar të jetonte edhe dy vjet. Ky *Patiras*[33] ishte ish-fidexhiu,

[33] *Patiras*: fjalë popullore për njeriun që e tallin e e godasin të gjithë.

xha Gorioja, mbi kokën e të cilit një piktor do ta kishte hedhur, si historiani, gjithë dritën e tablosë. Nga ç'rastësi ky përbuzje gjysmë e urryer, ky përndjekje e përzier me mëshirë, ky mosrespekt për fatkeqësinë kishin goditur pensionantin më të vjetër? A kishte dhënë shkas ai vetë me ndonjë nga ato gjëra qesharake a nga ato çuditë që falen më pak se vetë veset? Këto pyetje lidhen ngushtë me shumë padrejtësi shoqërore. Ndoshta është në natyrën njerëzore t'i bësh të durojë gjithçka atij që duron gjithçka nga përulësia e vërtetë, nga dobësia ose nga mospërfillja. A nuk na pëlqen të gjithëve ta provojmë forcën tonë në kurriz të dikujt ose të diçkaje? Qenia më e dobët, çamarroku, u bie ziles të gjitha dyerve kur ngrin, ose ngjitet për të shkruar emrin e tij mbi një monument të virgjër.

Xha Gorioja, një plak rreth gjashtëdhjetë e nëntë vjeç, ishte vendosur te zonja Voker më 1813, pasi ishte tërhequr nga tregtia. Në fillim kishte marrë apartamentin që zinte tani zonja Kutyr dhe paguante atëherë një mijë e dyqind frangë për pensionin, si një njeri për të cilin pesë luidorë[34] më shumë a më pak ishin një vogëlsirë. Zonja Voker i kishte rifreskuar tri dhomat e atij apartamenti kundrejt një pagese paraprake, që, siç thuhet, mbuloi vlerën e një mobilimi të keq, të përbërë nga perde prej basme të verdhë, kolltuqe prej druri të llakuar të veshura me kadife Utrehti, ca piktura me ngjitës dhe letra muri që nuk i pranonin as tavernat e periferisë. Ndoshta bujaria e shkujdesur me të cilën xha Gorioja, që në atë kohë quhej me respekt zoti Gorio, la ta mashtronin, bëri që ta konsideronin si një budalla që nuk dinte asgjë nga punët. Gorioja erdhi i pajisur me një gardërobë të pasur, me pajën e mrekullueshme të tregtarit që nuk i mohon vetes asgjë kur tërhiqet nga tregtia. Zonja Voker kishte admiruar tetëmbëdhjetë këmisha prej pëlhure të hollë holandeze, hollësia e të cilave ishte aq më e dukshme, sa fidexhiu mbante mbi jakën e palëvizshme të këmishës dy gjilpëra të bashkuara me një zinxhir

[34] Luidori: monedhë ari prej njëzet frangash.

të vogël, secila me një diamant të madh. Zakonisht i veshur me një frak blu si lule misri, ai vishte çdo ditë një jelek pikeje të bardhë, nën të cilin lëkundej barku i tij në formë dardhe, i dalë përpara, që bënte të kërcente një zinxhir i rëndë ari me stoli të varura. Kutia e tij e duhanit, edhe ajo prej ari, mbante një medaljon plot me flokë, që e bënin të dukej fajtor për ndonjë fitore në dashuri. Kur e zonja e shtëpisë e akuzoi se ishte *dashnorak*, ai la t'i endej mbi buzë buzëqeshja e gëzuar e borgjezit që ia kanë përkëdhelur tekën e tij të preferuar. *Dullapët* e tij (e shqiptonte këtë fjalë si njerëzit e thjeshtë) u mbushën me argjendurinat e shumta të shtëpisë së tij. Sytë e së vesë u ndezën kur e ndihmoi me gjithë qejf të shpaketonte dhe të rregullonte garuzhdet, lugët e mëdha të gjellës, takëmet, vajniket, salcieret, disa pjata, servise mëngjesi prej argjendi të praruar, me një fjalë sende pak a shumë të bukura, që peshonin një numër të caktuar markash[35] dhe që ai nuk donte t'i ndahej. Këto dhurata i kujtonin festat e jetës së tij familjare. „Kjo, — i tha zonjës Voker, duke shtrënguar një pjatë dhe një tas të vogël, kapaku i të cilit paraqiste dy turtuj që puthnin njëri-tjetrin me sqep, — është dhurata e parë që më bëri ime shoqe, ditën e përvjetorit tonë. E shkreta e mirë! I kishte dhënë për të kursimet e saj të vajzërisë. E shihni, zonjë? Më mirë do ta gërvishtja tokën me thonj sesa të ndahesha nga kjo. Lavdi Zotit! Do të mund ta pi kafen në këtë tas çdo mëngjes gjatë gjithë ditëve që më kanë mbetur. Nuk jam për t'u qarë, kam bukë të pjekur në raft për shumë kohë.“ Së fundi, zonja Voker kishte parë mirë, me syrin e saj prej laraske, disa regjistrime në Librin e Madh,[36] që, të mbledhura përafërsisht, mund t'i jepnin këtij Gorioje të shkëlqyer një të ardhur prej rreth tetë a dhjetë mijë frangësh. Që atë ditë, zonja Voker, e lindur de Konflan, që atëherë kishte dyzet e tetë vjet të vërteta dhe nuk pranonte veçse tridhjetë e nëntë, filloi

[35] Marka: njësi e vjetër peshe për arin dhe argjendin, rreth 245 gramë.

[36] Libri i Madh (*Grand-Livre*): regjistri i borxhit publik të Francës. Kush kishte para të vëna aty, merrte prej shtetit një rentë të përvitshme.

të kishte ide. Ndonëse qepallat e poshtme të syve të Gorios ishin të kthyera, të fryra, të varura, gjë që e detyronte t'i fshinte mjaft shpesh, ajo i gjeti pamje të këndshme dhe të hijshme. Përveç kësaj, pulpa e tij e mishtë, e dalë, paralajmëronte, po aq sa edhe hunda e tij e gjatë katrore, cilësi morale të cilave e veja dukej se u jepte rëndësi, dhe që i vërtetonte fytyra prej hëne, e pafajshme dhe e trashë, e plakut. Duhej të ishte një shtazë e ndërtuar fort, e aftë ta harxhonte gjithë mendjen në ndjenja. Flokët e tij si krahë pëllumbi, që berberi i Shkollës Politeknike vinte t'ia pudroste çdo mëngjes, vizatonin pesë maja mbi ballin e tij të ulët dhe ia zbukuronin mirë fytyrën. Ndonëse pak katundar, ishte aq i ndrequr në kulm, e merrte duhanin aq me pasuri, e thithte si njeri aq i sigurt se do ta kishte gjithmonë kutinë plot me makuba,[37] saqë ditën kur zoti Gorio u vendos te ajo, zonja Voker u shtri në mbrëmje duke u pjekur, si një thëllëzë në peshtamallin e saj të dhjamit, në zjarrin e dëshirës që e pushtoi për ta lënë qefinin e Vokerit për t'u ringjallur si Gorio. Të martohej, ta shiste pensionin, t'i jepte krahun këtij luleje të hollë të borgjezisë, të bëhej një zonjë e shquar në lagje, të mblidhte aty lëmoshë për të varfrit, të bënte shëtitje të vogla të dielave në Choisy, Soissy, Gentilly; të shkonte në teatër kur të donte, në lozhë, pa pritur biletat e autorëve që i jepnin disa nga pensionantët e saj në korrik; ajo ëndërroi gjithë Eldoradon e familjeve të vogla pariziene. Nuk i kishte rrëfyer askujt se kishte dyzet mijë frangë të mbledhura su pas suje. Sigurisht, nga ana e pasurisë, e besonte veten një nuse të përshtatshme. „Sa për të tjerat, e vlej plakun mirë!“ i tha vetes, duke u kthyer në shtrat, si për t'i vërtetuar vetes ca hire që Silvia e trashë i gjente çdo mëngjes të derdhura si në kallëp. Që atë ditë, për rreth tre muaj, e veja Voker përfitoi nga berberi i zotit Gorio dhe bëri ca shpenzime për veshje, të justifikuara nga nevoja për t'i dhënë shtëpisë së saj njëfarë dinjiteti në harmoni me personat e nderuar që e frekuentonin. U përpoq shumë të ndryshonte

[37] Makuba: duhan i hollë dhe i shtrenjtë, nga Martinika.

përbërjen e pensionantëve, duke shpallur me mburrje se tani e tutje do të pranonte vetëm njerëzit më të shquar në çdo pikëpamje. Po të paraqitej ndonjë i huaj, ajo i mburrte parapëlqimin që i kishte treguar zoti Gorio, një nga tregtarët më të shquar dhe më të nderuar të Parisit. Shpërndau fletëpalosje në krye të të cilave lexohej: SHTËPIA VOKE. „Ishte, thoshte ajo, një nga pensionet borgjeze më të vjetra dhe më të çmuara të Lagjes Latine. Aty kishte një pamje nga më të këndshmet mbi luginën e Gobelinëve (shihej nga kati i tretë), dhe një kopsht *të lezetshëm*, në fund të të cilit SHTRIHEJ një RRUGINË blirësh.“ Aty fliste për ajrin e mirë dhe për vetminë. Kjo fletëpalosje i solli zonjën konteshë de l'Ambermenil, një grua tridhjetë e gjashtë vjeçe, që priste mbarimin e likuidimit dhe rregullimin e një pensioni që i takonte si e ve e një gjenerali të vdekur në *fushat* e betejës. Zonja Voker e kujdesi tryezën, ndezi zjarr në sallone për gati gjashtë muaj dhe i mbajti aq mirë premtimet e fletëpalosjes, sa *vuri edhe nga xhepi i vet*. Prandaj kontesha i thoshte zonjës Voker, duke e quajtur *mikja ime e dashur*, se do t'i sillte baroneshën de Vomerlan dhe të venë e kolonelit kont Pikuazo, dy mikeshat e saj, që po e mbaronin afatin e tyre në Marais,[38] në një pension më të shtrenjtë se Shtëpia Voker. Këto zonja, përveç kësaj, do të ishin shumë mirë nga paratë kur Zyrat e Luftës të mbaronin punën e tyre. „Po, — thoshte ajo, — Zyrat nuk mbarojnë asgjë.“ Të dy të vejat ngjiteshin bashkë pas darkës në dhomën e zonjës Voker dhe bënin aty muhabete të vogla duke pirë liker kaçe të zezë dhe duke ngrënë ëmbëlsira të ruajtura për gojën e së zonjës. Zonja de l'Ambermenil i miratoi shumë synimet e mikpritëses së saj për Gorion, synime të shkëlqyera, që ajo, përveç kësaj, i kishte marrë me mend që ditën e parë; e gjente një njeri të përsosur.

[38] Marais: lagje e vjetër aristokratike e Parisit, në atë kohë e rënë nga moda.

— Ah! zonja ime e dashur, një njeri i shëndoshë si molla, — i thoshte e veja, — një njeri i ruajtur për mrekulli, që mund t'i japë ende shumë kënaqësi një gruaje.

Kontesha i bëri bujarisht vërejtje zonjës Voker për veshjen e saj, që nuk ishte në harmoni me pretendimet e saj. „Duhet të viheni në gjendje lufte“, i tha. Pas shumë llogarish, të dy të vejat shkuan bashkë në Palais-Royal, ku blenë, te Galeritë prej Druri,[39] një kapelë me pendë dhe një skufje. Kontesha e tërhoqi mikeshën e saj në dyqanin La Petite Jeannette, ku zgjodhën një fustan dhe një shall. Kur këto municione u përdorën dhe e veja u vu nën armë, ajo i ngjante për mrekulli tabelës së *Bœuf à la Mode*.[40] Megjithatë, e gjeti veten aq të ndryshuar për mirë, sa u ndie e detyruar ndaj konteshës dhe, ndonëse jo shumë *dorëlëshuar*, iu lut të pranonte një kapelë prej njëzet frangësh. Kishte ndër mend, në të vërtetë, t'i kërkonte shërbimin ta sondonte Gorion dhe t'ia lavdëronte atij. Zonja de l'Ambermenil e pranoi shumë miqësisht këtë dredhi dhe e rrethoi fidexhiun e vjetër, me të cilin arriti të kishte një bisedë; por, pasi e gjeti të turpshëm, për të mos thënë të pandjeshëm ndaj përpjekjeve që i sugjeroi dëshira e saj e veçantë për ta joshur për llogari të vet, doli e revoltuar nga vrazhdësia e tij.

— Engjëlli im, — i tha ajo mikeshës së saj të dashur, — nuk do të nxirrni asgjë nga ky njeri! Është mosbesues deri në të qeshur; është një dorështrënguar, një shtazë, një budalla, që do t'ju sjellë vetëm bezdi.

Midis zotit Gorio dhe zonjës de l'Ambermenil ndodhën gjëra të tilla, saqë kontesha nuk deshi më as të ndodhej bashkë me të. Të nesërmen ajo iku, duke harruar të paguante gjashtë muaj pension dhe duke lënë ca rroba të vjetra të vlerësuara pesë

[39] Palais-Royal: pallat në qendër të Parisit, me kopsht të rrethuar nga arkada me dyqane, kafene e shtëpi bixhozi. Galeritë prej Druri ishin barakat me dyqane që mbyllnin njërën anë të kopshtit.

[40] *Bœuf à la Mode* („Kau sipas modës“): restorant i njohur i Parisit, tabela e të cilit paraqiste një ka të veshur si zonjë, me kapelë e shall.

frangë. Me sa kokëfortësi që i kërkoi zonja Voker, nuk mundi të merrte në Paris asnjë të dhënë për konteshën de l'Ambermenil. Fliste shpesh për këtë punë të mjerë, duke u ankuar për besimin e saj të tepërt, ndonëse ishte më mosbesuese se një mace; por u ngjante shumë njerëzve që nuk u besojnë të afërmve të tyre dhe i dorëzohen të parit që del. Fakt moral, i çuditshëm, por i vërtetë, rrënja e të cilit gjendet lehtë në zemrën e njeriut. Ndoshta disa njerëz nuk kanë më asgjë për të fituar pranë personave me të cilët jetojnë; pasi u kanë treguar zbrazëtinë e shpirtit të tyre, ndihen fshehurazi të gjykuar prej tyre me një ashpërsi të merituar; por, duke ndier një nevojë të pamposhtur për lajkat që u mungojnë, ose të përpirë nga dëshira për t'u dukur se kanë cilësitë që nuk i kanë, shpresojnë ta fitojnë në befasi nderimin ose zemrën e atyre që u janë të huaj, me rrezikun se një ditë do të bien në sytë e tyre. Së fundi, ka njerëz të lindur mercenarë, që nuk u bëjnë asnjë të mirë miqve a të afërmve të tyre, sepse e kanë për detyrë; ndërsa, duke u bërë shërbim të panjohurve, nxjerrin prej tyre një fitim për sedrën e tyre: sa më afër tyre të jetë rrethi i dashurive të tyre, aq më pak duan; sa më shumë të zgjerohet, aq më të gatshëm për shërbim janë. Zonja Voker kishte pa dyshim nga këto dy natyra, në thelb meskine, të rreme, të neveritshme.

— Sikur të kisha qenë këtu, — i thoshte atëherë Votreni, — kjo fatkeqësi nuk do t'ju kishte ndodhur! Do t'ia kisha zbuluar unë mirë fytyrën asaj gënjeshtareje. Ua njoh unë *turinjtë* këtyre.

Si të gjitha mendjet e ngushta, zonja Voker kishte zakon të mos dilte nga rrethi i ngjarjeve dhe të mos i gjykonte shkaqet e tyre. I pëlqente t'ua hidhte të tjerëve fajet e veta. Kur ndodhi kjo humbje, ajo e konsideroi fidexhiun e ndershëm si burimin e fatkeqësisë së saj dhe filloi që atëherë, siç thoshte, t'i dilte deheja për të. Kur e kuptoi se ngacmimet dhe shpenzimet e saj për pamjen e jashtme ishin të kota, nuk vonoi ta merrte me mend arsyen. Vuri re atëherë se pensionanti i saj kishte tashmë, sipas shprehjes së saj, *qejfet e veta*. Së fundi, iu provua se shpresa që e

kishte përkëdhelur aq ëmbël mbështetej mbi një themel imagjinar dhe se nuk do të nxirrte kurrë asgjë nga ky njeri, sipas fjalës së fuqishme të konteshës, që dukej se ishte e zonja në këto punë. Në neveri shkoi natyrisht më larg nga ç'kishte shkuar në miqësi. Urrejtja e saj nuk qe në përpjesëtim me dashurinë, por me shpresat e zhgënjyera. Nëse zemra e njeriut gjen pushime duke u ngjitur në lartësitë e dashurisë, rrallë ndalet në tatëpjetën e shpejtë të ndjenjave të urrejtjes. Por zoti Gorio ishte pensionanti i saj, prandaj e veja u detyrua t'i shtypte shpërthimet e sedrës së plagosur, t'i varroste psherëtimat që i shkaktoi ky zhgënjim dhe t'i gëlltiste dëshirat për hakmarrje, si një murg i fyer nga eprori i tij. Mendjet e vogla i kënaqin ndjenjat e tyre, të mira a të këqija, me vogëlsira të pandërprera. E veja e përdori ligësinë e saj prej gruaje për të shpikur përndjekje të fshehta kundër viktimës së saj. Filloi duke i hequr tepricat që kishte futur në pension. „Mos më kastraveca turshi, mos më açuge: janë mashtrime!“ i tha Silvias, mëngjesin kur u kthye te programi i saj i vjetër. Zoti Gorio ishte një njeri i matur në të ngrënë, te i cili kursimi i domosdoshëm për njerëzit që e bëjnë pasurinë vetë ishte kthyer në zakon. Supa, mishi i zier, një pjatë me perime kishin qenë, dhe do të ishin gjithmonë, darka e tij e preferuar. Ishte pra shumë e vështirë për zonjën Voker ta mundonte pensionantin e saj, të cilit nuk mund t'ia prekte në asgjë shijet. E dëshpëruar që kishte hasur një njeri të pasulmueshëm, filloi t'ia ulte nderin dhe kështu ua ndau neverinë e saj për Gorion pensionantëve, që, për argëtim, iu shërbyen hakmarrjes së saj. Nga fundi i vitit të parë, e veja kishte arritur në një shkallë të tillë mosbesimi, sa pyeste veten pse ky tregtar, i pasur me shtatë a tetë mijë livra[41] rentë, që kishte argjendari të shkëlqyer dhe stoli aq të bukura sa të një gruaje të mbajtur, banonte te ajo, duke i paguar një pension kaq të vogël krahasuar me pasurinë e tij. Gjatë pjesës më të madhe të këtij

[41] Livra: emri i vjetër i monedhës franceze, që në kohën e Balzakut përdorej ende si sinonim i frangut.

viti të parë, Gorioja kishte ngrënë shpesh darkë jashtë një a dy herë në javë; pastaj, pak nga pak, kishte arritur të hante darkë në qytet vetëm dy herë në muaj. Darkat e vogla të zotit Gorio u shërbenin shumë mirë interesave të zonjës Voker, që ajo të mos ishte e pakënaqur me saktësinë gjithnjë e më të madhe me të cilën pensionanti i saj hante vaktet te ajo. Këto ndryshime iu atribuan po aq një pakësimi të ngadaltë të pasurisë sa edhe dëshirës për ta ngacmuar mikpritësen. Një nga zakonet më të neveritshme të këtyre mendjeve liliputase është t'u vënë të tjerëve vogëlsitë e veta. Për fat të keq, në fund të vitit të dytë, zoti Gorio i justifikoi thashethemet që bëheshin për të, duke i kërkuar zonjës Voker të kalonte në katin e dytë dhe ta ulte pensionin në nëntëqind frangë. Kishte nevojë për një kursim aq të rreptë, sa nuk ndezi më zjarr në dhomë gjatë dimrit. E veja Voker deshi të paguhej përpara; zoti Gorio pranoi, dhe që atëherë ajo e quajti xha Gorio. Të gjithë garonin kush do t'i merrte me mend shkaqet e kësaj rënieje. Hetim i vështirë! Siç kishte thënë kontesha e rreme, xha Gorioja ishte dinak e i heshtur. Sipas logjikës së njerëzve me kokë bosh, që janë të gjithë llafazanë sepse s'kanë veçse gjepura për të thënë, ata që nuk flasin për punët e tyre duhet të bëjnë punë të këqija. Ky tregtar kaq i shquar u bë pra një mashtrues, ky dashnorak u bë një plak i poshtër. Herë, sipas Votrenit, që erdhi të banonte në Shtëpinë Voker rreth asaj kohe, xha Gorioja ishte një njeri që shkonte në Bursë dhe që, sipas një shprehjeje mjaft të fortë të gjuhës financiare, *luante me thërrime*[42] mbi rentat, pasi ishte rrënuar aty. Herë ishte një nga ata lojtarë të vegjël që shkojnë çdo mbrëmje të rrezikojnë e të fitojnë dhjetë frangë në lojë. Herë e bënin spiun në shërbim të policisë së lartë; por Votreni pretendonte se nuk ishte mjaft dinak për *të qenë nga ata*. Xha Gorioja ishte gjithashtu një koprrac që jepte hua me kamatë

[42] Në origjinal *carotter*: në zhargonin e Bursës, të luash me shuma të vogla e pa rrezik të madh.

të rëndë për pak ditë, një njeri që ushqente numra në lotari.[43] I vishnin gjithçka më misterioze që lindin vesi, turpi, pafuqia. Vetëm se, sado e ulët të ishte sjellja ose veset e tij, neveria që ngjallte nuk shkonte deri atje sa ta përzinin: e paguante pensionin. Pastaj ishte i dobishëm, secili e shfrynte mbi të humorin e tij të mirë a të keq me shaka ose me shtytje. Mendimi që dukej më i besueshëm, dhe që u pranua nga të gjithë, ishte ai i zonjës Voker. Sipas saj, ky njeri kaq i ruajtur, i shëndoshë si molla e me të cilin mund të kishe ende shumë kënaqësi, ishte një shthurur me shije të çuditshme. Ja mbi ç'fakte i mbështeste e veja Voker shpifjet e saj. Disa muaj pas ikjes së asaj konteshe fatkeqe, që kishte ditur të jetonte gjashtë muaj në kurriz të saj, një mëngjes, para se të ngrihej, dëgjoi në shkallët e saj fëshfërimën e një fustani mëndafshi dhe hapin e hijshëm të një gruaje të re e të lehtë që shkonte me nxitim te Gorioja, dera e të cilit qe hapur me zgjuarsi. Menjëherë Silvia e trashë erdhi t'i thoshte së zonjës se një vajzë tepër e bukur për të qenë e ndershme, *e veshur si një hyjneshë*, me këpucë të larta prej stofi të hollë që nuk ishin fare të baltosura, kishte rrëshqitur si ngjala nga rruga deri në kuzhinën e saj dhe e kishte pyetur për apartamentin e zotit Gorio. Zonja Voker dhe kuzhinierja e saj zunë të përgjonin dhe kapën disa fjalë të thëna me butësi gjatë vizitës, që zgjati njëfarë kohe. Kur zoti Gorio e përcolli *zonjën e tij*, Silvia e trashë mori menjëherë shportën dhe bëri sikur shkonte në treg, për ta ndjekur çiftin e dashuruar.

— Zonjë, — i tha ajo së zonjës kur u kthye, — zoti Gorio duhet të jetë dreqnisht i pasur, megjithatë, për t'i mbajtur në atë nivel. Përfytyroni se në qoshe të Estrapade-it[44] priste një karrocë e mrekullueshme, në të cilën hipi *ajo*.

[43] Lotaria Mbretërore e Francës, që ekzistoi deri më 1836. Lojtarët „ushqenin“ një numër, d.m.th. e luanin të njëjtin numër herë pas here, duke shpresuar se një ditë do të dilte.

[44] Estrapade: shesh i vogël pranë Panteonit.

Gjatë darkës, zonja Voker shkoi të tërhiqte një perde, që Gorioja të mos shqetësohej nga dielli, një rreze e të cilit i binte në sy.

— Ju duan të bukurat, zoti Gorio, dielli ju kërkon, — tha ajo, duke aluduar për vizitën që kishte pasur. — Ta marrë e mira! Keni shije të mirë, ishte shumë e bukur.

— Ishte vajza ime, — tha ai me një lloj krenarie, në të cilën pensionantët deshën të shihnin mendjemadhësinë e një plaku që ruan dukjet.

Një muaj pas kësaj vizite, zoti Gorio pati një tjetër. E bija, që herën e parë kishte ardhur me veshje mëngjesi, erdhi pas darkës, e veshur si për të shkuar në shoqërinë e lartë. Pensionantët, që po bisedonin në sallon, mundën të shihnin te ajo një bionde të bukur, me shtat të hollë, të hijshme dhe tepër të rafinuar për të qenë bija e një xha Gorioje.

— Dhe dy! — tha Silvia e trashë, që nuk e njohu.

Pas disa ditësh, një vajzë tjetër, e gjatë dhe e hijshme, zeshkane, me flokë të zinj e me sy të gjallë, kërkoi zotin Gorio.

— Dhe tre! — tha Silvia.

Kjo vajzë e dytë, që herën e parë kishte ardhur gjithashtu në mëngjes ta shihte të atin, erdhi pas disa ditësh, në mbrëmje, me veshje balloje dhe me karrocë.

— Dhe katër! — thanë zonja Voker dhe Silvia e trashë, që nuk njohën te kjo zonjë e madhe asnjë gjurmë të vajzës së veshur thjesht mëngjesin kur bëri vizitën e parë.

Gorioja paguante ende një mijë e dyqind frangë pension. Zonjës Voker iu duk krejt e natyrshme që një burrë i pasur të kishte katër a pesë dashnore, dhe madje e gjeti shumë të shkathët që i shtirte si bijat e tij. Nuk u fye që ai i thërriste në Shtëpinë Voker. Vetëm se, meqë këto vizita i shpjegonin mospërfillje e pensionantit ndaj saj, ajo lejoi veten, në fillim të vitit të dytë, ta quante *maçok plak*. Së fundi, kur pensionanti i saj ra te nëntëqind frangët, duke parë të zbriste njërën nga këto zonja, ajo e pyeti me

shumë paturpësi se ç'kishte ndër mend ta bënte shtëpinë e saj. Xha Gorioja iu përgjigj se kjo zonjë ishte vajza e tij e madhe.

— Paskeni tridhjetë e gjashtë vajza, pra? — tha me hidhërim zonja Voker.

— Kam vetëm dy, — u përgjigj pensionanti me butësinë e një njeriu të rrënuar, që arrin deri në të gjitha bindjet e mjerimit.

Nga fundi i vitit të tretë, xha Gorioja i pakësoi edhe më shpenzimet, duke u ngjitur në katin e tretë dhe duke paguar dyzet e pesë frangë pension në muaj. Hoqi dorë nga duhani, e pushoi berberin dhe nuk vuri më pudër. Kur xha Gorioja u duk për herë të parë pa pudër, mikpritësja e tij lëshoi një britmë habie, duke parë ngjyrën e flokëve të tij: ishin ngjyrë gri e ndotur, që të binte në të gjelbër. Fytyra e tij, që hidhërimet e fshehta e kishin bërë pa u ndier gjithnjë e më të trishtë ditë pas dite, dukej më e dëshpëruara nga të gjitha ato që rrinin rreth tryezës. Atëherë nuk mbeti më asnjë dyshim. Xha Gorioja ishte një plak i shthurur, sytë e të cilit ishin ruajtur nga ndikimi i keq i ilaçeve që kërkonin sëmundjet e tij vetëm falë zotësisë së një mjeku. Ngjyra e neveritshme e flokëve të tij vinte nga tepritë e tij dhe nga barnat që kishte marrë për t'i vazhduar ato. Gjendja fizike dhe morale e plakut u jepte të drejtë këtyre broçkullave. Kur iu konsumua paja, bleu basme me katërmbëdhjetë su kutin[45] për të zëvendësuar të brendshmet e tij të bukura. Diamantet, kutia e duhanit prej ari, zinxhiri, stolitë e tij u zhdukën një nga një. E kishte lënë frakun blu si lule misri, gjithë veshjen e tij të pasur, për të mbajtur, verë e dimër, një redingotë prej stofi të trashë ngjyrë kafe, një jelek prej leshi dhie dhe një pantallon gri prej shajaku. U dobësua pak nga pak; pulpat i ranë; fytyra e tij, e fryrë nga kënaqësia e një lumturie borgjeze, u rrudh pa masë; balli iu mbush me rrudha, nofulla iu vizatua. Në vitin e katërt të qëndrimit në rrugën Neuve-Sainte-Geneviève, nuk i ngjante më vetes. Fidexhiu i mirë gjashtëdhjetë e dy vjeç, që nuk dukej as dyzet, borgjezi i trashë e i dhjamosur,

[45] Kuti (*aune*): masë e vjetër për stofin, rreth 1,19 m.

i freskët nga budallallëku, që me pamjen e tij qejflie i gëzonte kalimtarët, që kishte diçka rinore në buzëqeshje, dukej tani një shtatëdhjetëvjeçar i hutuar, që lëkundej, i zbehtë si dylli. Sytë e tij blu, aq të gjallë, morën ngjyra të shuara e gri si hekuri; ishin zbehur, nuk lotonin më, dhe buza e tyre e kuqe dukej sikur qante gjak. Disave u ngjallte tmerr; të tjerëve, mëshirë. Disa studentë të rinj të Mjekësisë, që i kishin vënë re uljen e buzës së poshtme dhe i kishin matur majën e këndit të fytyrës,[46] e shpallën të prekur nga kretinizmi, pasi e kishin ngacmuar gjatë pa nxjerrë asgjë prej tij. Një mbrëmje, pas darkës, kur zonja Voker i tha me tallje: „E pra, nuk vijnë më t'ju shohin, vajzat tuaja?“, duke vënë në dyshim atësinë e tij, xha Gorioja u drodh sikur mikpritësja ta kishte shpuar me hekur.

— Vijnë ndonjëherë, — u përgjigj ai me zë të prekur.

— Aha! Ju i shihni ende ndonjëherë! — thirrën studentët. — Bravo, xha Gorio!

Por plaku nuk i dëgjoi shakatë që u bënë për përgjigjen e tij: kishte rënë përsëri në një gjendje mendimi që ata që e vëzhgonin sipërfaqësisht e merrnin për një mpirje pleqërie, të shkaktuar nga mungesa e mendjes. Sikur ta kishin njohur mirë, ndoshta do t'i kishte interesuar shumë problemi që paraqiste gjendja e tij fizike dhe morale; por asgjë nuk ishte më e vështirë. Ndonëse ishte e lehtë të mësoje nëse Gorioja kishte qenë vërtet fidexhi dhe sa ishte pasuria e tij, njerëzit e vjetër te të cilët u zgjua kureshtja për të nuk dilnin nga lagjja dhe jetonin në pension si midhjet mbi shkëmb. Sa për të tjerët, rrëmbimi i veçantë i jetës pariziene i bënte të harronin, sapo dilnin nga rruga Neuve-Sainte-Geneviève, plakun e varfër me të cilin talleshin. Për këto mendje të ngushta, si edhe për këta të rinj të shkujdesur, mjerimi i thatë i xha Gorios dhe qëndrimi i tij i trashë ishin të papajtueshme me çfarëdo pasurie a zotësie. Sa për gratë që ai i quante bijat e tij, se-

[46] Këndi i fytyrës: matje e profilit të kafkës, me të cilën disa dijetarë të kohës mendonin se mund të gjykohej zgjuarsia e njeriut.

cili ndante mendimin e zonjës Voker, e cila thoshte, me logjikën e rreptë që u jep zakoni për të supozuar gjithçka grave të vjetra që kalojnë mbrëmjet duke llafosur: „Sikur xha Gorioja të kishte vajza aq të pasura sa dukeshin të gjitha zonjat që kanë ardhur ta shohin, nuk do të ishte në shtëpinë time, në katin e tretë, me dyzet e pesë frangë në muaj, dhe nuk do të vishej si një lypës.“ Asgjë nuk mund t'i përgënjeshtronte këto përfundime. Prandaj, nga fundi i muajit nëntor të vitit 1819, në kohën kur shpërtheu kjo dramë, secili në pension kishte ide të prera për plakun e varfër. Ai nuk kishte pasur kurrë as bijë, as grua; tepria e kënaqësive e kishte bërë një kërmill, një molusk në trajtë njeriu, për t'u klasifikuar te *Kasketëmbajtësit*, thoshte një nëpunës i Muzeut,[47] një nga klientët e rregullt që paguanin me biletë. Puareja ishte një shqiponjë, një xhentëlmen përbri Gorios. Puareja fliste, arsyetonte, përgjigjej; në të vërtetë, nuk thoshte asgjë duke folur, duke arsyetuar a duke u përgjigjur, sepse kishte zakon të përsëriste me fjalë të tjera atë që thoshin të tjerët; por merrte pjesë në bisedë, ishte i gjallë, dukej i ndjeshëm; ndërsa xha Gorioja, thoshte ende nëpunësi i Muzeut, ishte gjithmonë në zero gradë Réaumur.[48]

Eugjen de Rastinjak ishte kthyer me një gjendje shpirtërore që duhet ta kenë njohur të rinjtë e shquar, ose ata të cilëve një gjendje e vështirë u jep përkohësisht cilësitë e njerëzve të zgjedhur. Gjatë vitit të tij të parë në Paris, puna e pakët që kërkojnë gradat e para në Fakultet e kishte lënë të lirë të shijonte kënaqësitë e dukshme të Parisit material. Një studenti nuk i del koha po të dojë të njohë repertorin e çdo teatri, të studiojë daljet e labirintit parizien, të mësojë zakonet, të mësojë gjuhën dhe të mësohet me kënaqësitë e veçanta të kryeqytetit; të gërmojë vendet e mira e të këqija, të ndjekë leksionet që argëtojnë, të inventarizojë pasu-

[47] Muzeu: Muzeu i Historisë Natyrore në Jardin des Plantes.

[48] Réaumur: shkallë e temperaturës, e përdorur atëherë në Francë; zero gradë Réaumur është pika e ngrirjes.

ritë e muzeve. Një student pasionohet atëherë pas marrëzirash që i duken madhështore. Ka njeriun e tij të madh, një profesor të Collège de France,[49] të paguar për t'u mbajtur në lartësinë e dëgjuesve të vet. E ngre kravatën dhe pozon për gruan e galerive të para të Opéra-Comique. Në këto njohje të njëpasnjëshme, ai zhvishet nga lëvorja e tij e njomë, e zgjeron horizontin e jetës së vet dhe arrin të kuptojë mbivendosjen e shtresave njerëzore që përbëjnë shoqërinë. Nëse ka filluar duke i admiruar karrocat në parakalimin e Champs-Élysées në një ditë me diell, shpejt arrin t'i ketë zili. Eugjeni e kishte kaluar këtë stazh pa e ditur, kur u nis për pushime, pasi ishte bërë bachelier në Letërsi dhe bachelier në Drejtësi.[50] Iluzionet e tij të fëmijërisë, idetë e tij provinciale ishin zhdukur. Mendja e tij e ndryshuar, ambicia e tij e ndezur e bënë të shihte drejt në mes të pronës atërore, në gjirin e familjes. I ati, e ëma, dy vëllezërit, dy motrat dhe një teze, pasuria e së cilës përbëhej nga pensione, jetonin në tokën e vogël të Rastinjakut. Kjo pronë, me një të ardhur prej rreth tre mijë frangësh, i nënshtrohej pasigurisë që sundon mbi prodhimin krejt industrial të vreshtit, e megjithatë duhej të nxirrej prej saj çdo vit një mijë e dyqind frangë për të. Pamja e këtij ngushtimi të vazhdueshëm, që ia fshihnin me bujari, krahasimi që u detyrua të bënte midis motrave të tij, që i dukeshin aq të bukura në fëmijëri, dhe grave të Parisit, që i kishin realizuar tipin e një bukurie të ëndërruar, e ardhmja e pasigurt e kësaj familjeje të madhe që mbështetej tek ai, kujdesi kursimtar me të cilin pa të ruheshin edhe prodhimet më të vogla, pija e bërë për familjen me bërsitë e shtrydhura të rrushit, me një fjalë një mori rrethanash që nuk ka nevojë të shënohen këtu, ia dhjetëfishuan dëshirën për t'ia dalë mbanë dhe i dhanë etje për dallime. Siç ndodh me shpirtrat e mëdhenj,

[49]Collège de France: institucion i lartë në Paris, ku profesorët e shquar mbajnë leksione të hapura për këdo.

[50]Bachelier: grada e parë universitare në Francë, që i lejonte studentit të vazhdonte studimet.

ai deshi t'ia detyronte gjithçka vetëm meritës së vet. Por mendja e tij ishte jugore në kulm; në zbatim, vendimet e tij duhej pra të goditeshin nga ato lëkundje që i zënë të rinjtë kur ndodhen në det të hapur, pa ditur as nga t'i drejtojnë forcat, as në ç'kënd t'i fryjnë velat. Nëse në fillim deshi të hidhej me gjithë shpirt në punë, i joshur shpejt nga nevoja për të krijuar lidhje, vuri re sa ndikim kanë gratë në jetën shoqërore dhe vendosi befas të hidhej në shoqërinë e lartë, për të fituar aty mbrojtëse: a mund t'i mungonin këto një djali të ri të zjarrtë e mendjehollë, mendja dhe zjarri i të cilit theksoheshin nga një pamje elegante dhe nga një lloj bukurie nervoze, pas së cilës gratë rrëmbehen me qejf? Këto ide e sulmuan në mes të fushave, gjatë shëtitjeve që dikur i bënte me gaz me motrat, të cilat e gjetën shumë të ndryshuar. Tezja e tij, zonja de Marsijak, e paraqitur dikur në oborrin mbretëror, kishte njohur aty majat e aristokracisë. Befas i riu ambicioz njohu, në kujtimet me të cilat tezja e kishte përkundur aq shpesh, elementet e disa pushtimeve shoqërore, të paktën po aq të rëndësishme sa ato që po ndërmerrte në Shkollën e Drejtësisë; e pyeti për lidhjet e farefisnisë që mund të ripërtëriheshin ende. Pasi i shkundi degët e pemës gjenealogjike, zonja e vjetër gjykoi se, nga të gjithë personat që mund t'i shërbenin nipit të saj midis fisit egoist të të afërmve të pasur, zonja vikonteshë de Bozean do të ishte më pak kokëfortë. I shkroi kësaj gruaje të re një letër në stilin e vjetër dhe ia dha Eugjenit, duke i thënë se, po t'ia dilte mbanë pranë vikonteshës, ajo do ta ndihmonte të gjente edhe të afërmit e tjerë. Pak ditë pas mbërritjes, Rastinjaku ia dërgoi letrën e tezes zonjës de Bozean. Vikontesha u përgjigj me një ftesë për ballo për të nesërmen.

E tillë ishte gjendja e përgjithshme e pensionit borgjez në fund të muajit nëntor të vitit 1819. Pak ditë më vonë, Eugjeni, pasi kishte qenë në ballon e zonjës de Bozean, u kthye rreth orës dy të natës. Për ta fituar kohën e humbur, studenti trim i kishte premtuar vetes, ndërsa vallëzonte, se do të punonte deri

në mëngjes. Do ta kalonte natën për herë të parë në mes të kësaj lagjeje të heshtur, sepse ishte vënë nën magjinë e një energjie të rreme duke parë shkëlqimet e shoqërisë së lartë. Nuk kishte ngrënë darkë te zonja Voker. Pensionantët mund të besonin pra se nuk do të kthehej nga balloja veçse të nesërmen në mëngjes, në agim, siç ishte kthyer ndonjëherë nga festat e Prado-s ose nga Ballot e Odéon-it,[51] me çorapet e mëndafshta të baltosura dhe me këpucët e vallëzimit të shtrembëruara. Para se t'i vinte shulet derës, Kristofi e kishte hapur për të parë në rrugë. Rastinjaku u paraqit pikërisht në atë çast dhe mundi të ngjitej në dhomë pa bërë zhurmë, i ndjekur nga Kristofi, që bënte shumë. Eugjeni u zhvesh, vuri pantoflat, mori një redingotë të keqe, ndezi zjarrin me plisa lëvoreje[52] dhe u përgatit shpejt për punë, kështu që Kristofi i mbuloi edhe me zhurmën e këpucëve të tij të rënda përgatitjet pak të zhurmshme të të riut. Eugjeni mbeti i menduar për disa çaste para se të zhytej në librat e tij të Drejtësisë. Sapo kishte njohur te zonja vikonteshë de Bozean një nga mbretëreshat e modës në Paris, shtëpia e së cilës mbahej si më e këndshmja e Faubourg Saint-Germain.[53] Përveç kësaj, ajo ishte, si nga emri, ashtu edhe nga pasuria, një nga majat e botës aristokratike. Falë tezes së tij de Marsijak, studenti i varfër ishte pritur mirë në këtë shtëpi, pa e ditur sa e madhe ishte kjo nder. Të të pranonin në këto sallone të praruara ishte njësoj si të merrje një dëftesë fisnikërie të lartë. Duke u shfaqur në këtë shoqëri, më ekskluziven nga të gjitha, kishte fituar të drejtën të shkonte kudo. I verbuar nga ky kuvend i shkëlqyer, pasi mezi kishte shkëmbyer ca fjalë me vikonteshën, Eugjeni ishte kënaqur duke dalluar, midis turmës së hyjneshave pariziene që shtyheshin në këtë pritje, një nga

[51] Prado dhe Ballot e Odéon-it: salla vallëzimi të Lagjes Latine, ku shkonin studentët dhe vajzat e lagjes.

[52] Plisa lëvoreje (*mottes*): copa të shtypura lëvoreje lisi, të mbetura nga regjja e lëkurëve, që digjeshin si lëndë djegëse e lirë.

[53] Faubourg Saint-Germain: lagjja e aristokracisë së vjetër, në bregun e majtë të Senës.

ato gra që një djalë i ri duhet t'i adhurojë menjëherë. Kontesha Anastazi de Resto, e gjatë dhe e hijshme, mbahej si një nga gratë me shtatin më të bukur të Parisit. Përfytyroni sy të mëdhenj të zinj, një dorë të mrekullueshme, një këmbë të gdhendur mirë, zjarr në lëvizje, një grua që markezi de Ronkërol e quante kalë race të pastër. Kjo hollësi nervash nuk i hiqte asnjë përparësi; kishte forma të plota e të rrumbullakëta, pa mundur të akuzohej se ishte tepër e shëndoshë. *Kalë race të pastër*, *grua race*: këto shprehje kishin filluar të zëvendësonin engjëjt e qiellit, figurat osianike,[54] gjithë mitologjinë e vjetër të dashurisë, të përzënë nga dendizmi. Por për Rastinjakun, zonja Anastazi de Resto qe gruaja e dëshirueshme. Kishte siguruar për vete dy radhë në listën e kavalierëve të shkruar mbi freskoren e saj dhe kishte mundur t'i fliste gjatë kadrilit të parë. „Ku mund t'ju takoj tani e tutje, zonjë?“ i kishte thënë befas, me atë forcë pasioni që u pëlqen aq shumë grave. „Po, — tha ajo, — në Bois, te Bouffons,[55] te unë, kudo.“ Dhe jugori aventurier ishte nxituar të lidhej me këtë konteshë të mrekullueshme, aq sa mund të lidhet një djalë i ri me një grua gjatë një kadrili dhe një valsi. Duke thënë se ishte kushëri i zonjës de Bozean, u ftua nga kjo grua, që ai e mori për një zonjë të madhe, dhe pati hyrjen e lirë në shtëpinë e saj. Nga buzëqeshja e fundit që i hodhi ajo, Rastinjaku besoi se vizita e tij ishte e domosdoshme. Kishte pasur fatin të takonte një njeri që nuk ishte tallur me padijen e tij, të metë vdekjeprurëse në mes të të pacipëve të famshëm të kohës, Molenkurëve, Ronkërolëve, Maksim de Trajëve, de Marseve, Azhuda-Pintove, Vandënesëve, që ishin aty në lavdinë e mendjemadhësisë së tyre dhe të përzier me gratë më elegante, ledi Brandon, dukeshën de Lanzhe, konteshën de Kergarue, zonjën de Serizi, dukeshën de Kariljano,

[54] Osiani: bardi i legjendave skoceze, në emër të të cilit James Macpherson botoi në vitet 1760 poema që patën sukses të madh në gjithë Evropën.

[55] Bois: Bois de Boulogne, pylli në perëndim të Parisit, ku shoqëria e lartë shëtiste me karroca. Bouffons: emri popullor i Teatrit Italian, ku këndohej opera italiane.

konteshën Fero, zonjën de Lanti, markezen d'Eglëmon, zonjën Firmiani, markezen de Listomer dhe markezen d'Espar, dukeshën de Mofrinjëz dhe familjen Granlie.[56] Për fat, pra, studenti naiv ra mbi markezin de Montrivo, dashnorin e dukeshës de Lanzhe, një gjeneral i thjeshtë si një fëmijë, që i tha se kontesha de Resto banonte në rrugën du Helder. Të jesh i ri, të kesh etje për shoqërinë e lartë, të kesh uri për një grua dhe të shohësh të të hapen dy shtëpi! Ta vësh këmbën në Faubourg Saint-Germain te vikontesha de Bozean, gjurin në Chaussée-d'Antin[57] te kontesha de Resto! Të zhytesh me një vështrim në sallonet e Parisit, njëri pas tjetrit, dhe ta besosh veten mjaft djalë të bukur për të gjetur aty ndihmë e mbrojtje në zemrën e një gruaje! Ta ndiesh veten mjaft ambicioz për t'i dhënë një shkelm të mrekullueshëm litarit të tendosur mbi të cilin duhet të ecësh me sigurinë e akrobatit që nuk do të bjerë, dhe të kesh gjetur te një grua simpatike shkopin më të mirë të ekuilibrit! Me këto mendime dhe përpara kësaj gruaje që ngrihej madhështore pranë një zjarri me plisa, midis Kodit dhe mjerimit, kush nuk do ta kishte sonduar si Eugjeni të ardhmen me një meditim, kush nuk do ta kishte mobiluar me suksese? Mendimi i tij endacak i llogariste kaq përpara gëzimet e ardhshme, saqë e besonte veten pranë zonjës de Resto, kur një psherëtimë e ngjashme me një *han* të Shën Jozefit[58] e trazoi heshtjen e natës dhe i jehoi në zemër të riut aq sa e mori për grahmën e një që po vdes. E hapi derën ngadalë dhe, kur ishte në korridor, pa një vijë drite të vizatuar në fund të derës së xha Gorios. Eugjeni pati frikë se mos fqinji i tij ishte i sëmurë, ia afroi syrin vrimës së çelësit, shikoi në dhomë dhe pa plakun të

[56] Të gjithë këta janë personazhe të romaneve të tjera të *Komedisë njerëzore*. Balzaku i fut të njëjtët personazhe nga një libër në tjetrin, dhe me *Xha Gorion* nisi ta bënte këtë me rregull.

[57] Chaussée-d'Antin: lagje e pasur në bregun e djathtë, ku banonin bankierët dhe të pasurit e rinj. Rruga du Helder ndodhet aty.

[58] *Han*: britma e njeriut që bën një përpjekje të madhe fizike, si zdrukthëtari kur pret dru; aludim për Shën Jozefin, që ishte zdrukthëtar.

zënë me punë që iu dukën tepër kriminale, që të mos besonte se i bënte shërbim shoqërisë duke shqyrtuar mirë se ç'kurdiste natën ky gjoja fidexhi. Xha Gorioja, që me siguri kishte lidhur pas shufrës së një tryeze të përmbysur një pjatë dhe një lloj supiere prej argjendi të praruar, rrotullonte një lloj litari rreth këtyre sendeve të gdhendura pasurisht, duke i shtrënguar me një forcë aq të madhe, sa me sa dukej i përdridhte për t'i kthyer në shufra. „Ta marrë e mira! Ç'njeri!“ i tha vetes Rastinjaku, duke parë krahun e fuqishëm të plakut, që, me ndihmën e atij litari, e brumoste pa zhurmë argjendin e praruar si një brumë. „Mos vallë është një hajdut ose një fshehës mallrash të vjedhura, që, për t'u marrë më sigurt me tregtinë e tij, shtiret si budalla, si i pafuqishëm, dhe jeton si lypës?“ i tha vetes Eugjeni duke u ngritur për një çast. Studenti e vuri përsëri syrin te vrima e çelësit. Xha Gorioja, që e kishte zgjidhur litarin, mori masën e argjendit, e vuri mbi tryezë pasi kishte shtruar mbi të batanijen dhe e rrokullisi aty për ta rrumbullakosur në shufër, punë që e kreu me një lehtësi të mrekullueshme. „Mos vallë qenka i fortë sa Augusti, mbreti i Polonisë?“[59] i tha vetes Eugjeni kur shufra e rrumbullakët ishte gati e formuar. Xha Gorioja e vështroi me trishtim punën e tij, lotë i dolën nga sytë, e fiku qiririn e hollë në dritën e të cilit e kishte përdredhur atë argjend të praruar, dhe Eugjeni e dëgjoi të shtrihej duke lëshuar një psherëtimë. „Është i çmendur“, mendoi studenti.

— Fëmija i shkretë! — tha me zë të lartë xha Gorioja.

Me këtë fjalë, Rastinjaku gjykoi se ishte e mençur të heshte për këtë ngjarje dhe të mos e dënonte pa menduar fqinjin e tij. Po hynte përsëri në dhomë, kur dalloi befas një zhurmë mjaft të vështirë për t'u shprehur, që duhej ta bënin burra me pantofla prej cohe duke u ngjitur nëpër shkallë. Eugjeni vuri veshin dhe njohu vërtet tingullin e alternuar të frymëmarrjes së dy burrave.

[59] Augusti II, mbreti i Polonisë (1670–1733), i quajtur „i Forti“, thuhej se i drejtonte patkoijtë e kuajve me duar.

Pa e dëgjuar as kërcitjen e derës, as hapat e burrave, pa befas një dritë të dobët në katin e dytë, te zoti Votren. „Sa shumë mistere në një pension borgjez!“ i tha vetes. Zbriti disa shkallë, zuri të dëgjonte dhe tingulli i arit i ra në vesh. Shpejt drita u fik, të dy frymëmarrjet u dëgjuan përsëri pa kërcitur dera. Pastaj, sa më shumë zbritnin të dy burrat, aq më shumë dobësohej zhurma.

— Kush është? — thirri zonja Voker duke hapur dritaren e dhomës së saj.

— Jam unë që po kthehem, mama Voker, — tha Votreni me zërin e tij të trashë.

„Çudi! Kristofi i kishte vënë shulet“, i tha vetes Eugjeni duke hyrë në dhomën e tij. „Duhet të rrish zgjuar për ta ditur mirë se ç'ndodh rreth teje, në Paris.“ I larguar nga këto ngjarje të vogla prej meditimit të tij ambicioz e të dashuruar, iu vu punës. I shpërqendruar nga dyshimet që i vinin për xha Gorion, edhe më i shpërqendruar nga fytyra e zonjës de Resto, që herë pas here i dilte përpara si lajmëtare e një fati të shkëlqyer, mbaroi duke u shtrirë e duke fjetur si qyqe. Nga dhjetë netë të premtuara për punë, të rinjtë ia japin shtatë gjumit. Duhet të kesh mbushur të njëzetat për të ndenjur zgjuar.

Të nesërmen në mëngjes, në Paris sundonte një nga ato mjegulla të dendura që e mbështjellin dhe e turbullojnë aq mirë, saqë edhe njerëzit më të përpiktë gabohen për orën. Takimet e punës humbasin. Secili beson se është ora tetë kur bie mesdita. Ishte nëntë e gjysmë, dhe zonja Voker ende nuk ishte luajtur nga shtrati. Kristofi dhe Silvia e trashë, të vonuar edhe ata, pinin të qetë kafen e tyre, të përgatitur me shtresat e sipërme të qumështit të caktuar për pensionantët, të cilin Silvia e ziente gjatë, që zonja Voker të mos e kuptonte këtë të dhjetën e marrë pa ligj.

— Silvia, — tha Kristofi duke njomur thekën e parë të bukës, — zoti Votren, që është njeri i mirë, s'ka ç'thua, ka parë prapë dy veta sonte. Po të pyesë zonja, nuk duhet t'i themi gjë.

— Ju ka dhënë gjë?

— Më dha njëqind su për muajin e tij, sikur të më thoshte: Mbylle gojën.

— Përveç tij dhe zonjës Kutyr, që nuk i numërojnë paratë, të tjerët do të donin të na i merrnin me dorën e majtë ato që na japin me të djathtën për Vitin e Ri, — tha Silvia.

— E ç'na japin, pastaj! — bëri Kristofi. — Një monedhë të mjerë, *dhe* atë prej njëqind su. Ja, prej dy vjetësh xha Gorioja i lustron këpucët vetë. Ai k*o*prrac i Puaresë s'përdor fare bojë këpucësh, dhe do ta pinte më mirë sesa t'ua vinte zhapikëve të tij. Sa për atë studentin e dobët, ai më jep dyzet su. Dyzet su s'paguajnë as furçat e mia, dhe mbi të gjitha i shet rrobat e vjetra. Ç'shtëpi!

— Pa hë! — bëri Silvia duke pirë kafen me gllënjka të vogla. — Vendet tona janë prapë më të mirat e lagjes: këtu rrojmë mirë. Po, me që ra fjala për xhaxhain e trashë Votren, Kristof, ju ka thënë gjë njeri?

— Po. Ca ditë më parë takova në rrugë një zotëri, që më tha: „A nuk banon te ju një zotëri i trashë që i lyen favoritet?“ Unë i thashë: „Jo, zotëri, nuk i lyen. Një njeri i gëzuar si ai s'ka kohë për to.“ Këtë ia thashë pastaj zotit Votren, që m'u përgjigj: „Mirë bëre, djalë! Përgjigju gjithmonë kështu. S'ka gjë më të pakëndshme sesa t'i lësh të tjerët t'i dinë të metat tona. Mund të prishen martesat.“

— Hë, edhe mua në treg deshën të ma hidhnin, që t'u thoja nëse e shihja kur ndërron këmishën. Ç'shaka! Ja, — tha ajo duke e ndërprerë veten, — ja ku po bie dhjetë pa një çerek në Val-de-Grâce, dhe s'lëviz njeri.

— Pa hë! Kanë dalë të gjithë. Zonja Kutyr me vajzën e saj kanë shkuar të hanë Zotin në Saint-Étienne[60] që në tetë. Xha Gorioja doli me një pako. Studenti s'do të kthehet para se të mbarojë mësimi, në dhjetë. I pashë kur dolën, ndërsa po fshija shkallët;

[60] Të hanë Zotin: shprehje popullore për kungimin. Saint-Étienne-du-Mont: kishë pranë Panteonit.

xha Gorioja më goditi me atë që mbante, që ishte i fortë si hekur. Ç'bën vallë ky plak? Të tjerët e rrotullojnë si fugë, po prapë është njeri i mirë dhe vlen më shumë se ata të gjithë. S'jep gjë të madhe; po zonjat ku më dërgon ndonjëherë të zgjasin bakshishe të mëdha dhe janë të veshura për bukuri.

— Ato që ai i quan bijat e tij, hë? Janë një duzinë.

— Unë kam shkuar vetëm te dy, po ato që kanë ardhur këtu.

— Ja, zonja po lëviz; tani do të bëjë kiamet: duhet të shkoj. Ju ruani qumështin, Kristof, për shkak të maces.

Silvia u ngjit te e zonja.

— Si, Silvia, ja ku është dhjetë pa një çerek, dhe ju më latë të fle si marmotë! Kurrë s'ka ndodhur gjë e tillë.

— Është mjegulla, që pritet me thikë.

— Po mëngjesi?

— Pa hë! Pensionantët tuaj e kishin djallin në trup; ikën të gjithë që kur këndoi pula.

— Fol mirë, Silvia, — vazhdoi zonja Voker, — thuhet që kur këndoi gjeli.[61]

— Ah! zonjë, do të them si të doni. Sido që të jetë, mund të hani mëngjes në dhjetë. Mishoneta dhe Preshi[62] s'kanë lëvizur. Vetëm ata janë në shtëpi, dhe flenë si trungje që janë.

— Po, Silvia, ti i vë të dy bashkë, sikur...

— Sikur, çfarë? — vazhdoi Silvia, duke lëshuar një të qeshur të trashë e budallaqe. — Të dy bëjnë një palë.

— Çudi, Silvia: si është kthyer vallë zoti Votren sonte, pasi Kristofi i kishte vënë shulet?

— Përkundrazi, zonjë. Ai e dëgjoi zotin Votren dhe zbriti t'i hapte derën. Dhe ja se ç'kujtuat ju...

---

[61] Në origjinal Silvia e ngatërron shprehjen *dès le patron-minette* („që pa gdhirë“) dhe thotë *patron-jacquette*; zonja Voker e korrigjon.

[62] Silvia u ngjit pensionantëve nofka nga mbiemrat e tyre: Mishono bëhet *Michonnette*, kurse Puare (*Poiret*) bëhet *Poireau*, që në frëngjisht do të thotë „presh“.

— Ma jep xhaketën e natës dhe shko shpejt të shohësh mëngjesin. Rregulloje mbetjen e mishit të dashit me patate dhe jepu dardha të ziera, nga ato që kushtojnë dy liardë[63] copa.

Pas disa çastesh, zonja Voker zbriti pikërisht kur macja e saj kishte përmbysur me një goditje putre pjatën që mbulonte një tas me qumësht dhe po e lëpinte me ngut.

— Mistigri! — thirri ajo. Macja iku, pastaj u kthye të fërkohej pas këmbëve të saj. — Po, po, bëj lajka, frikacak i vjetër! — i tha ajo. — Silvia! Silvia!

— Hë, çfarë, zonjë?

— Shikoni pak se ç'ka pirë macja.

— Është faji i asaj shtaze të Kristofit, që i kisha thënë të shtronte tryezën. Ku ka shkuar? Mos u shqetësoni, zonjë; do të jetë kafeja e xha Gorios. Do t'i hedh ujë brenda, s'do ta kuptojë. Nuk i vë re asgjë, as atë që ha.

— Ku ka shkuar vallë ai i çuditshëm? — tha zonja Voker duke vendosur pjatat.

— Kush e di? Bën pazare të pesëqind djajve.

— Kam fjetur shumë, — tha zonja Voker.

— Po edhe zonja është e freskët si një trëndafil...

Në atë çast ra zilja dhe Votreni hyri në sallon duke kënduar me zërin e tij të trashë:

Kam shëtitur gjatë nëpër botë,
Dhe më kanë parë gjithandej...[64]

— O-ho! Mirëmëngjes, mama Voker, — tha ai, duke parë mikpritësen, të cilën e mori me galanteri në krahë.

— Hajde, lëreni tani.

[63] Liard: monedhë e vogël bakri, një e katërta e një suje.

[64] Vargje nga një romancë e operës komike *Joconde* (1814) të Nicolò Isouardit, shumë e njohur në atë kohë.

— Thoni: i pacipë! — vazhdoi ai. — Hajde, thojeni. A do ta thoni? Ja, do ta shtroj tryezën bashkë me ju. Ah! Jam i mirë, apo jo?

Duke u bërë qejf zeshkaneve e bjondeve,
Duke dashur, duke psherëtirë…

— Sapo pashë diçka të çuditshme.

… kuturu.

— Çfarë? — tha e veja.

— Xha Gorioja ishte në tetë e gjysmë në rrugën Dauphine, te argjendari që blen takëme të vjetra dhe gajtanë ari. I shiti për një shumë të mirë një send shtëpie prej argjendi të praruar, të përdredhur mjaft bukur për një njeri që s'është i zanatit.

— Pa hë! Vërtet?

— Po. Po kthehesha këtu pasi kisha përcjellë një mikun tim që po shpërngulet jashtë vendit me Postat Mbretërore;[65] e prita xha Gorion për të parë: sa për të qeshur. Ai u ngjit përsëri në këtë lagje, në rrugën des Grès, ku hyri në shtëpinë e një fajdexhiu të njohur, që quhet Gobsek,[66] një qerrata i madh, i zoti të bëjë domino me kockat e të atit; një çifut, një arab, një grek, një cigan, një njeri që do ta kishe shumë të vështirë ta grabitje: ekjutë e tij i vë në Bankë.

— Po ç'bën vallë ky xha Gorio?

— Nuk bën asgjë, — tha Votreni, — zhbën. Është një budalla aq i trashë sa të rrënohet duke dashur vajza që…

— Ja ku është! — tha Silvia.

---

[65] Postat Mbretërore (*Messageries royales*): kompania e karrocave të udhëtarëve që lidhnin Parisin me provincat.

[66] Gobseku: fajdexhiu i tregimit *Gobsek* të Balzakut, një tjetër personazh që shfaqet në disa vepra të *Komedisë njerëzore*.

— Kristof, — thirri xha Gorioja, — ngjitu me mua.

Kristofi e ndoqi xha Gorion dhe zbriti shpejt.

— Ku po shkon? — i tha zonja Voker shërbëtorit të saj.

— Të bëj një porosi për zotin Gorio.

— Ç'është kjo? — tha Votreni, duke i rrëmbyer nga duart Kristofit një letër, mbi të cilën lexoi: *Zonjës konteshë Anastazi de Resto*. — Dhe ku po shkon? — vazhdoi ai, duke ia kthyer letrën Kristofit.

— Në rrugën du Helder. Kam urdhër t'ia dorëzoj këtë vetëm zonjës konteshë.

— Ç'ka brenda? — tha Votreni, duke e ngritur letrën kundër dritës. — Një kartëmonedhë? Jo. — E hapi pak zarfin. — Një kambial i paguar! — thirri ai. — Ta marrë dreqi! Qenka galant, plakushi. Shko, qerrata plak, — i tha Kristofit, duke ia mbuluar kokën me dorën e tij të gjerë dhe duke e rrotulluar rreth vetes si një zar, — do të marrësh bakshish të mirë.

Tryeza ishte shtruar. Silvia po ziente qumështin. Zonja Voker ndizte sobën, e ndihmuar nga Votreni, që vazhdonte të gumëzhinte:

Kam shëtitur gjatë nëpër botë,
Dhe më kanë parë gjithandej…

Kur u bë gati gjithçka, zonja Kutyr dhe zonjusha Tajëfer u kthyen.

— Nga vini kaq herët, zonja ime e bukur? — i tha zonja Voker zonjës Kutyr.

— Vimë nga lutjet në Saint-Étienne-du-Mont; a nuk duhet të shkojmë sot te zoti Tajëfer? E shkreta vogëlushe, dridhet si gjethe, — vazhdoi zonja Kutyr, duke u ulur përpara sobës, gojës së së cilës ia afroi këpucët, që nxorën avull.

— Ngrohuni, pra, Viktorina, — tha zonja Voker.

— Mirë bëni, zonjushë, që i luteni Zotit t'ia zbusë zemrën babait tuaj, — tha Votreni, duke i afruar jetimes një karrige. — Por kjo nuk mjafton. Ju duhej një mik që të merrte përsipër t'ia thoshte troç atij derri deti, një të egri që ka, siç thonë, tre milionë dhe nuk ju jep pajë. Një vajzë e bukur ka nevojë për pajë në këto kohë.

— Fëmija i shkretë, — tha zonja Voker. — Hajde, shpirt, ai përbindësh babai juaj e tërheq vetë fatkeqësinë mbi kokë.

Me këto fjalë, sytë e Viktorinës u mbushën me lot dhe e veja u ndal, me një shenjë që i bëri zonja Kutyr.

— Sikur të mund ta shihnim vetëm, sikur të mund t'i flisja, t'i jepja letrën e fundit të gruas së tij, — vazhdoi e veja e komisarit-urdhërues. — Nuk kam guxuar kurrë ta rrezikoj me postë; e njeh shkrimin tim...

— O *gra të pafajshme, fatkeqe e të përndjekura*, — thirri Votreni duke e ndërprerë, — ja pra ku keni arritur! Pas disa ditësh do të përzihem në punët tuaja, dhe gjithçka do të shkojë mirë.

— Oh! zotëri, — tha Viktorina, duke i hedhur Votrenit një vështrim njëkohësisht të lagur e të zjarrtë, që atë nuk e preku, — po të dinit ndonjë mënyrë për të arritur te babai im, thuajini mirë se dashuria e tij dhe nderi i nënës sime janë për mua më të çmuar se të gjitha pasuritë e botës. Po të arrinit t'ia zbusnit pak ashpërsinë, do t'i lutesha Zotit për ju. Jini i sigurt për një mirë-njohje...

— *Kam shëtitur gjatë nëpër botë*, — këndoi Votreni me zë ironik.

Në atë çast zbritën Gorioja, zonjusha Mishono, Puareja, të tërhequr ndoshta nga era e salcës me miell që po bënte Silvia për të rregulluar mbetjet e mishit të dashit. Në çastin kur të shtatë të ngrënësit u ulën në tryezë duke i uruar njëri-tjetrit mirëmëngjes, ra ora dhjetë dhe në rrugë u dëgjua hapi i studentit.

— Ah, mirë, zoti Eugjen, — tha Silvia, — sot do të hani mëngjes me të gjithë.

Studenti i përshëndeti pensionantët dhe u ul pranë xha Gorios.

— Sapo më ndodhi një aventurë e çuditshme, — tha ai, duke marrë me bollëk mish dashi dhe duke prerë një copë bukë, që zonja Voker e maste gjithmonë me sy.

— Një aventurë! — tha Puareja.

— Pa hë, pse habiteni, kapelë e vjetër? — i tha Votreni Puaresë. — Zotëria është bërë enkas për të pasur aventura.

Zonjusha Tajëfer i hodhi me druajtje një vështrim studentit të ri.

— Na e tregoni aventurën tuaj, — kërkoi zonja Voker.

— Dje isha në ballo te zonja vikonteshë de Bozean, një kushërirë e imja, që ka një shtëpi të mrekullueshme, apartamente të veshura me mëndafsh, me një fjalë që na shtroi një festë të shkëlqyer, ku u argëtova si mbret...

— ...th, — tha Votreni, duke e ndërprerë prerë.

— Zotëri, — vazhdoi me gjallëri Eugjeni, — ç'doni të thoni?

— Them *-th*, sepse mbretthat argëtohen shumë më tepër se mbretërit.[67]

— Është e vërtetë: do të doja më mirë të isha ky zog i vogël pa merak sesa mbret, sepse... — bëri Puareja, *idemisti*.[68]

— Me një fjalë, — vazhdoi studenti duke ia prerë fjalën, — vallëzoj me një nga gratë më të bukura të ballos, një konteshë magjepsëse, krijesën më të mrekullueshme që kam parë ndonjëherë. Kishte në flokë lule pjeshke, kishte në brez buqetën më të bukur, lule të vërteta që kundërmonin; po, pa hë! duhej ta kishit parë, është e pamundur të pikturosh një grua të ndezur nga vallja. E pra, sot në mëngjes e takova këtë konteshë hyjnore,

[67] Në origjinal, Eugjeni thotë se u argëtua *comme un roi* („si mbret“), dhe Votreni shton *telet*, që bën *roitelet*: „mbret i vogël“, por edhe emri i një zogu të vogël. Prandaj Puareja flet për zogun.

[68] *Idemist*: fjalë e sajuar nga latinishtja *idem*, „i njëjti, po ai“; ai që përsërit gjithmonë atë që thonë të tjerët.

rreth orës nëntë, në këmbë, në rrugën des Grès. Oh! M'u drodh zemra, përfytyrova...

— Se po vinte këtu, — tha Votreni, duke i hedhur studentit një vështrim të thellë. — Me siguri po shkonte te babushi Gobsek, një fajdexhi. Po të gërmoni ndonjëherë në zemrat e grave në Paris, do të gjeni aty fajdexhiun para dashnorit. Kontesha juaj quhet Anastazi de Resto dhe banon në rrugën du Helder.

Me këtë emër, studenti e vështroi ngultas Votrenin. Xha Gorioja e ngriti befas kokën dhe u hodhi dy bashkëbiseduesve një vështrim të ndritshëm e plot shqetësim, që i habiti pensionantët.

— Kristofi do të arrijë tepër vonë, ajo paska shkuar atje, pra, — thirri me dhembje Gorioja.

— E mora me mend, — tha Votreni, duke iu përkulur në vesh zonjës Voker.

Gorioja hante si makinë, pa e ditur se ç'hante. Kurrë nuk ishte dukur më i trashë dhe më i zhytur në mendime se në atë çast.

— Kush dreqin, zoti Votren, ju ka thënë emrin e saj? — pyeti Eugjeni.

— Aha! Ja ku e keni, — u përgjigj Votreni. — Xha Gorioja e dinte mirë, ai! Pse të mos e di edhe unë?

— Zoti Gorio! — thirri studenti.

— Çfarë? — tha plaku i varfër. — Ishte shumë e bukur dje, pra?

— Kush?

— Zonja de Resto.

— Shikojeni koprracin plak, — i tha zonja Voker Votrenit, — si i ndizen sytë.

— Mos vallë e mban ai? — i tha me zë të ulët zonjusha Mishono studentit.

— Oh, po! Ishte tmerrësisht e bukur, — vazhdoi Eugjeni, që xha Gorioja e vështronte me etje. — Sikur të mos kishte qenë aty zonja de Bozean, kontesha ime hyjnore do të kishte qenë mbretëresha e ballos; të rinjtë kishin sy vetëm për të, unë isha i dymbëdhjeti i regjistruar në listën e saj, vallëzonte të gjitha

kadrilet. Gratë e tjera tërboheshin. Nëse dje ka qenë e lumtur ndonjë krijesë, ishte pikërisht ajo. Mirë e thonë se s'ka gjë më të bukur se fregata me vela, kali në galop dhe gruaja që vallëzon.

— Dje në majë të rrotës, te një dukeshë, — tha Votreni; — sot në mëngjes në fund të shkallës, te një skontues kambialesh: ja ku i keni parizienet. Po të mos mund t'ua mbajnë burrat luksin e shfrenuar, ato shiten. Po të mos dinë të shiten, do t'ua çanin barkun nënave të tyre për të kërkuar aty diçka me të cilën të shkëlqejnë. Me një fjalë, bëjnë njëqind mijë marifete. Të njohura, të njohura!

Fytyra e xha Gorios, që i ishte ndezur si dielli i një dite të bukur duke dëgjuar studentin, u errësua nga ky vërejtje mizore e Votrenit.

— E pra, — tha zonja Voker, — ku është aventura juaj? I folët? E pyetët nëse po vinte të mësonte Drejtësi?

— Ajo nuk më pa, — tha Eugjeni. — Por të takosh një nga gratë më të bukura të Parisit në rrugën des Grès, në nëntë, një grua që duhet të jetë kthyer nga balloja në dy të mëngjesit, a nuk është e çuditshme? Vetëm Parisi i ka aventura të tilla.

— Pa hë! Ka edhe shumë më qesharake, — thirri Votreni.

Zonjusha Tajëfer mezi kishte dëgjuar, aq e zënë ishte me përpjekjen që do të bënte. Zonja Kutyr i bëri shenjë të ngrihej për të shkuar të vishej. Kur dolën të dy zonjat, xha Gorioja bëri si ato.

— E pra, e patë? — u tha zonja Voker Votrenit dhe pensionantëve të tjerë. — Është e qartë se është rrënuar për ato gra.

— Kurrë s'do të më bëjë njeri të besoj, — thirri studenti, — se kontesha e bukur de Resto i përket xha Gorios.

— Po ne, — i tha Votreni duke e ndërprerë, — s'kemi ndonjë qejf t'jua bëjmë ta besoni. Jeni ende tepër i ri për ta njohur mirë Parisin; do ta mësoni më vonë se aty has ato që ne i quajmë *njerëz me pasione*... — (Me këto fjalë, zonjusha Mishono e vështroi Votrenin me një pamje që kuptonte. Do të thoshe se ishte një kalë regjimenti që dëgjon zërin e borisë.) — Aha! — bëri Votreni,

duke e ndërprerë veten për t'i hedhur asaj një vështrim të thellë, — *sikur* ne *s'paskemi pas'* pasionet tona të vogla, ne? — (Vajza e vjetër i uli sytë si një murgeshë që sheh statuja.) — E pra! — vazhdoi ai, — këta njerëz e mbathin një ide dhe nuk e lëshojnë më. Kanë etje vetëm për një ujë të caktuar, të marrë në një burim të caktuar, e shpesh të ndenjur; për ta pirë, do t'i shitnin gratë, fëmijët; do t'ia shitnin shpirtin djallit. Për disa, ky burim është loja, Bursa, një koleksion pikturash ose insektesh, muzika; për të tjerë, është një grua që di t'u gatuajë ëmbëlsira. Këtyre mund t'u ofronit të gjitha gratë e dheut, s'u bën përshtypje, duan vetëm atë që ua kënaq pasionin. Shpesh kjo grua nuk i do fare, i trajton keq, ua shet shumë shtrenjtë thërrimet e kënaqësisë; e pra! shakaxhinjtë e mi nuk lodhen, dhe do ta linin peng batanijen e fundit në Mont-de-Piété[69] për t'i çuar ekjun e fundit. Xha Gorioja është një nga këta njerëz. Kontesha e shfrytëzon sepse është i heshtur, dhe ja ku e keni shoqërinë e lartë! Plaku i shkretë mendon vetëm për të. Jashtë pasionit të tij, e shihni, është një shtazë e trashë. Futeni në këtë kapitull, dhe fytyra i shkëlqen si diamant. Nuk është e vështirë ta marrësh me mend këtë sekret. Sot në mëngjes çoi argjend të praruar për ta shkrirë, dhe e pashë tek hynte te babushi Gobsek, në rrugën des Grès. Ndiqni mirë! Kur u kthye, dërgoi te kontesha de Resto atë budallanë e Kristofit, që na tregoi adresën e letrës, brenda së cilës ishte një kambial i paguar. Është e qartë se, po të shkonte edhe kontesha te skontuesi i vjetër, puna ishte urgjente. Xha Gorioja ka paguar me galanteri për të. S'ke nevojë të qepësh dy ide bashkë për të parë qartë këtu. Kjo ju provon, studenti im i ri, se, ndërsa kontesha juaj qeshte, vallëzonte, bënte majmunllëqet e saj, tundte lulet e pjeshkës dhe e mblidhte fustanin me majë të gishtave, ishte, siç thonë, në gjemba, duke menduar për kambialet e saj të protestuara, ose për ato të dashnorit të saj.

[69] Mont-de-Piété: shtëpia shtetërore e pengjeve në Paris, ku të varfrit linin sende peng për të marrë hua.

— Më ngjallni një dëshirë të tmerrshme për ta mësuar të vërtetën. Nesër do të shkoj te zonja de Resto, — thirri Eugjeni.

— Po, — tha Puareja, — duhet të shkoni nesër te zonja de Resto.

— Ndoshta do të gjeni aty plakun Gorio, që do të vijë të marrë shumën e galanterive të tij.

— Po, — tha Eugjeni me një pamje neverie, — Parisi juaj qenka, pra, një moçal.

— Dhe një moçal i çuditshëm, — vazhdoi Votreni. — Ata që baltosen aty me karrocë janë njerëz të ndershëm, ata që baltosen në këmbë janë mashtrues. Kini fatkeqësinë të rrëmbeni aty çfarëdo gjëje, dhe do t'ju ekspozojnë në sheshin e Pallatit të Drejtësisë si një kuriozitet.[70] Vidhni një milion, dhe në sallone do t'ju shënojnë si virtyt. Paguani tridhjetë milionë për Xhandarmërinë dhe për Drejtësinë për ta mbajtur këtë moral. Bukur!

— Si, — thirri zonja Voker, — xha Gorioja paska shkrirë servisin e tij të mëngjesit prej argjendi të praruar?

— A nuk kishte dy turtuj mbi kapak? — tha Eugjeni.

— Pikërisht ai.

— Atëherë e donte shumë, qau kur e brumosi tasin dhe pjatën. E pashë rastësisht, — tha Eugjeni.

— E donte si jetën e vet, — u përgjigj e veja.

— Shikojeni plakun, sa i pasionuar është, — thirri Votreni. — Ajo grua di t'ia gudulisë shpirtin.

Studenti u ngjit në dhomën e tij. Votreni doli. Pas disa çastesh, zonja Kutyr dhe Viktorina hipën në një karrocë me qira që shkoi t'ua kërkonte Silvia. Puareja i ofroi krahun zonjushës Mishono dhe të dy shkuan të shëtisnin në Jardin des Plantes, gjatë dy orëve të bukura të ditës.

[70] Të dënuarit ekspozoheshin publikisht, të lidhur në shtyllë, në sheshin përpara Pallatit të Drejtësisë.

— E pra! Ja tek janë gati të martuar, — tha Silvia e trashë. — Dalin bashkë sot për herë të parë. Janë të dy aq të thatë, sa, po të përplasen, do të nxjerrin shkëndija si strall.

— Kujdes shallin e zonjushës Mishono, — tha duke qeshur zonja Voker, — do të marrë flakë si eshkë.

Në katër pasdite, kur Gorioja u kthye, pa, në dritën e dy llambave që nxirrnin tym, Viktorinën me sy të kuq. Zonja Voker po dëgjonte rrëfimin e vizitës së pafrytshme te zoti Tajëfer gjatë paradites. I mërzitur që po i vinin e bija dhe ajo grua e vjetër, Tajëferi i kishte lënë të arrinin deri tek ai për t'u shpjeguar me to.

— Zonja ime e dashur, — i thoshte zonja Kutyr zonjës Voker, — përfytyroni se nuk e uli as Viktorinën, që qëndroi gjithë kohën në këmbë. Mua më tha, pa u zemëruar, krejt ftohtë, që të na e kursejmë mundimin të shkojmë te ai; që zonjusha, pa thënë bija e tij, po e dëmtonte veten në mendjen e tij duke e bezdisur (një herë në vit, përbindëshi!); që, meqë nëna e Viktorinës ishte martuar pa pasuri, ajo nuk kishte të drejtë të kërkonte asgjë; me një fjalë gjërat më të ashpra, që e bënë të shpërthente në lot këtë të vogël të shkretë. E vogla atëherë iu hodh në këmbë të atit dhe i tha me guxim se ngulte këmbë kaq shumë vetëm për nënën e saj, se do t'u bindej dëshirave të tij pa murmuritur; por se i lutej të lexonte testamentin e së ndjerës fatkeqe; e mori letrën dhe ia zgjati duke thënë gjërat më të bukura të botës dhe më të ndiera, nuk e di ku i gjeti, Zoti ia diktonte, sepse fëmija i shkretë ishte aq i frymëzuar, sa unë, duke e dëgjuar, qaja si budallaqe. E dini ç'bënte ai tmerr njeriu? Priste thonjtë; e mori këtë letër, që e shkreta zonja Tajëfer e kishte lagur me lot, dhe e hodhi mbi oxhak duke thënë: Mirë! Deshi ta ngrinte të bijën, që i kapte duart për t'ia puthur, por i tërhoqi. A nuk është poshtërsi? Djali i tij, ai leshko i gjatë, hyri pa e përshëndetur motrën.

— Qenkan përbindësha, pra? — tha xha Gorioja.

— Dhe pastaj, — tha zonja Kutyr pa ia vënë veshin thirrjes së plakut, — babai dhe djali ikën, duke më përshëndetur dhe duke

më kërkuar t'i falnim, kishin punë të ngutshme. Ja vizita jonë. Të paktën e pa të bijën. Nuk e di si mund ta mohojë, i ngjan si dy pika uji.

Pensionantët, të brendshëm e të jashtëm, mbërritën njëri pas tjetrit, duke i uruar njëri-tjetrit mirëdita dhe duke i thënë njëri-tjetrit nga ato vogëlsira që përbëjnë, në disa klasa pariziene, një humor qesharak, ku budallallëku hyn si element kryesor dhe merita e të cilit qëndron sidomos te gjesti ose te shqiptimi. Ky lloj zhargoni ndryshon pa pushim. Shakaja që qëndron në themel të tij nuk jeton kurrë një muaj. Një ngjarje politike, një proces në gjykatën e asizeve, një këngë rrugësh, gjepurat e një aktori, të gjitha shërbejnë për ta ushqyer këtë lojë mendjeje, që qëndron sidomos te marrja e ideve dhe e fjalëve si topthat me pendë të lojës, për t'ia kthyer njëri-tjetrit me raketa. Shpikja e kohëve të fundit e Dioramës,[71] që e çonte iluzionin optik në një shkallë më të lartë se në Panoramat, kishte sjellë në disa studio pikture shakanë për të folur me *-rama*, një lloj karikature që e kishte ngjitur aty një piktor i ri, klient i rregullt i pensionit Voker.

— E pra, zot*ërrri* Puare, — tha nëpunësi i Muzeut, — si e kemi atë *shëndetramën* e vogël? — Pastaj, pa pritur përgjigjen: — Zonja, ju jeni të hidhëruara, — u tha zonjës Kutyr dhe Viktorinës.

— Do të *darkarojmë*? — thirri Oras Bianshoni, një student i mjekësisë, mik i Rastinjakut. — *Barku im e vogël* më ka rënë *usque ad talones*.[72]

— Bën një *ftoftoramë* të tmerrshme! — tha Votreni. — Luani pak, xha Gorio! Ç'dreqin! Këmba juaj ia zë gjithë gojën sobës.

— I shkëlqyeri zoti Votren, — tha Bianshoni, — pse thoni *ftoftoramë*? Është gabim, duhet *ftohtoramë*.

[71] Diorama: spektakël me piktura të mëdha, të ndriçuara në mënyrë që të dukeshin si të vërteta, i hapur në Paris më 1822 nga Daguerre-i dhe Bouton-i. Balzaku e përmend pak para kohe, sepse ngjarja ndodh më 1819. Panoramat ishin piktura rrethore, ku shikuesi qëndronte në mes.

[72] *Usque ad talones* (lat.): „deri te thembrat".

— Jo, — tha nëpunësi i Muzeut, — është *ftoftoramë*, sipas rregullit: më janë ftofur këmbët.[73]

— Aha!

— Ja ku vjen shkëlqesia e tij, markezi de Rastinjak, doktor i Drejtësisë së shtrembër, — thirri Bianshoni, duke e kapur Eugjenin për qafe dhe duke e shtrënguar aq sa ta mbyste. — Ohoo, të tjerët, ohoo!

Zonjusha Mishono hyri ngadalë, i përshëndeti të ngrënësit pa thënë asgjë dhe shkoi të ulej pranë tri grave.

— Gjithmonë më bën të dridhem kjo lakuriq nate plakë, — i tha me zë të ulët Bianshoni Votrenit, duke treguar zonjushën Mishono. — Unë që studioj sistemin e Gall-it,[74] i gjej gungat e Judës.

— Zotëria e ka njohur? — tha Votreni.

— Kush nuk e ka hasur! — u përgjigj Bianshoni. — Me fjalën e nderit, kjo vajzë e vjetër e bardhë më bën efektin e atyre krimbave të gjatë që mbarojnë duke e brejtur një tra.

— Ja si është puna, djalë i ri, — tha burri i dyzetave duke krehur favoritet.

Dhe, trëndafil, jetoi aq sa jetojnë trëndafilat,
Sa zgjat një mëngjes.[75]

— Aha! Ja një *suporamë* e famshme, — tha Puareja, duke parë Kristofin që hynte duke mbajtur me respekt supierën.

— Më falni, zotëri, — tha zonja Voker, — është supë me lakër.

---

[73] Në origjinal loja është mbi *froid* („i ftohtë“) dhe *froit*, siç shqiptohet në *froid aux pieds*. Këtu është zëvendësuar me „ftohtë“ dhe „ftoftë“, dy trajta të së njëjtës fjalë në shqip.

[74] Franz Joseph Gall (1758–1828): mjek gjerman, themelues i frenologjisë, teorisë sipas së cilës karakteri i njeriut njihet nga gungat e kafkës.

[75] Vargje nga poema „Ngushëllim për zotin du Périer“ e François de Malherbe-it (1555–1628), për vdekjen e një vajze të re. Votreni i përdor me tallje për zonjushën Mishono.

Të gjithë të rinjtë shpërthyen në të qeshura.

— E hëngre, Puare!

— Puarrrrreja e hëngri!

— Shënojini dy pikë mama Vokerës, — tha Votreni.

— A i ka vënë re njeri mjegullën e sotme në mëngjes? — tha nëpunësi.

— Ishte, — tha Bianshoni, — një mjegull e furishme dhe e pashembullt, një mjegull e zymtë, melankolike, e gjelbër, astmatike, një mjegull Gorio.

— Goriorama, — tha piktori, — sepse s'shihej asgjë.

— Hej, milord Gaorio, ai jetë fjal' për viççç.[76]

I ulur në fund të tryezës, pranë derës nga e cila shërbehej, xha Gorioja e ngriti kokën duke nuhatur një copë bukë që e kishte nën pecetë, nga një zakon i vjetër tregtar që i dilte ndonjëherë.

— E pra! — i thirri me hidhërim zonja Voker, me një zë që mbuloi zhurmën e lugëve, të pjatave dhe të zërave, — mos vallë nuk e gjeni të mirë bukën?

— Përkundrazi, zonjë, — u përgjigj ai, — është bërë me miell nga Étampes, cilësia e parë.

— Nga e kuptoni këtë? — i tha Eugjeni.

— Nga bardhësia, nga shija.

— Nga shija e hundës, meqë e nuhatni, — tha zonja Voker. — Po bëheni aq kursimtar, sa do të gjeni më në fund mënyrën të ushqeheni duke thithur ajrin e kuzhinës.

— Atëherë merrni një patentë shpikjeje, — thirri nëpunësi i Muzeut, — do të bëni një pasuri të bukur.

— Lëreni, pra, e bën këtë për të na bindur se ka qenë fidexhi, — tha piktori.

— Hunda juaj qenka, pra, një retortë? — pyeti përsëri nëpunësi i Muzeut.

— Re-çfarë? — bëri Bianshoni.

— Re-çel.

[76] Në origjinal, një frëngjishte e shtrembëruar me theks anglez.

— Re-cetë.

— Re-klamë.

— Re-volver.

— Re-zil.

— Re-formë.

— Re-gjiment.

— Re-torama.[77]

Këto tetë përgjigje u nisën nga të gjitha anët e sallës me shpejtësinë e një breshërie dhe e bënë aq më të qeshur punën, sa xha Gorioja i shkretë i vështronte të ngrënësit me një pamje të trashë, si një njeri që përpiqet të kuptojë një gjuhë të huaj.

— Re? — i tha Votrenit, që ndodhej pranë tij.

— Reumatizëm në këmbë, plako! — tha Votreni, duke ia ngulur kapelën xha Gorios me një shuplakë që i ra mbi kokë dhe që ia zbriti deri mbi sy.

Plaku i varfër, i shtangur nga ky sulm i papritur, mbeti për një çast pa lëvizur. Kristofi ia mori pjatën plakut, duke besuar se e kishte mbaruar supën, kështu që, kur Gorioja, pasi e ngriti kapelën, mori lugën, goditi tryezën. Të gjithë të ngrënësit shpërthyen në të qeshura.

— Zotëri, — tha plaku, — jeni një shakaxhi i keq, dhe po të lejoni veten të më jepni edhe goditje të tilla...

— Hë, çfarë, babush? — tha Votreni duke e ndërprerë.

— Hë! Do ta paguani shumë shtrenjtë këtë një ditë...

— Në ferr, apo jo? — tha piktori. — Në atë qoshen e vogël të errët, ku vënë fëmijët e këqij!

— E pra, zonjushë, — i tha Votreni Viktorinës, — ju nuk po hani. Babushi paska qenë kokëfortë, pra?

— Një tmerr, — tha zonja Kutyr.

— Duhet ta sjellim në vete, — tha Votreni.

---

[77] Në origjinal loja është me fjalën *cornue* („retortë"): pensionantët hedhin fjalë që fillojnë me *cor-* (*cornouille*, *cornemuse*, *cornichon*, *corbeau*...), dhe Votreni mbyll me *cor aux pieds*, „kallo në këmbë". Këtu loja është bërë me rrokjen *re-*.

— Po, — tha Rastinjaku, që ndodhej mjaft pranë Bianshonit, — zonjusha mund të hapte një gjyq për çështjen e ushqimeve, meqë nuk po ha.[78] Ehe! Shikoni pak si e vështron xha Gorioja zonjushën Viktorina.

Plaku harronte të hante për të soditur vajzën e re të shkretë, në tiparet e së cilës shpërthente një dhembje e vërtetë, dhembja e fëmijës së mohuar që e do të atin.

— I dashur, — i tha Eugjeni me zë të ulët, — jemi gabuar për xha Gorion. Nuk është as budalla, as njeri pa nerva. Zbatoja sistemin tënd të Gall-it dhe më thuaj ç'mendon. Sonte e pashë të përdridhte një pjatë prej argjendi të praruar sikur të ishte dyll, dhe në këtë çast pamja e fytyrës së tij tradhton ndjenja të jashtëzakonshme. Jeta e tij më duket tepër misterioze që të mos ia vlejë të studiohet. Po, Bianshon, qesh sa të duash, unë s'po bëj shaka.

— Ky njeri është një fakt mjekësor, — tha Bianshoni, — në rregull; po të dojë, e diseksionoj.

— Jo, preki kokën.

— Ah, mirë, mos vallë budallallëku i tij qenka ngjitës.

Të nesërmen Rastinjaku u vesh shumë elegant dhe shkoi, rreth orës tre pasdite, te zonja de Resto, duke iu dorëzuar gjatë rrugës atyre shpresave marrëzisht të çmendura që e bëjnë jetën e të rinjve aq të bukur nga emocionet: ata nuk i llogaritin atëherë as pengesat, as rreziqet, shohin kudo suksesin, e poetizojnë ekzistencën e tyre vetëm me lojën e fantazisë dhe bëhen fatkeqë a të trishtuar nga përmbysja e projekteve që jetonin ende vetëm në dëshirat e tyre të shfrenuara; sikur të mos ishin të padijshëm e të ndrojtur, bota shoqërore do të ishte e pamundur. Eugjeni ecte me një mijë kujdese që të mos baltosej, por ecte duke menduar se ç'do t'i thoshte zonjës de Resto, furnizohej me mendjemprehtësi, shpikte përgjigjet e një bisede të imagjinuar, përgatiste fjalët e tij

[78] Lojë fjalësh: në drejtësi, *aliments* („ushqimet“) janë të hollat që një prind është i detyruar t'u japë fëmijëve për t'i mbajtur.

të holla, frazat e tij à la Talleyrand,[79] duke supozuar rrethana të vogla të favorshme për deklaratën mbi të cilën e mbështeste të ardhmen e tij. U baltos, studenti; u detyrua t'i lustronte çizmet dhe t'i pastronte pantallonat në Palais-Royal. „Sikur të isha i pasur, — i tha vetes, duke thyer një monedhë prej tridhjetë sush që e kishte marrë *për ndonjë fatkeqësi*, — do të kisha shkuar me karrocë, do të kisha mundur të mendoja rehat.“ Më në fund arriti në rrugën du Helder dhe kërkoi konteshën de Resto. Me tërbimin e ftohtë të një njeriu të sigurt se do të triumfojë një ditë, e priti vështrimin përbuzës të shërbëtorëve që e kishin parë duke kaluar oborrin në këmbë, pa dëgjuar zhurmën e ndonjë karroce te porta. Ky vështrim e preku aq më shumë, sa e kishte kuptuar tashmë inferioritetin e tij duke hyrë në këtë oborr, ku shkelte me këmbë një kalë i bukur, i mbrehur pasurisht në një nga ato kabriolete të shkëlqyera që e shpallin luksin e një jete shkapërderdhëse dhe nënkuptojnë zakonin e të gjitha lumturive pariziene. U vu, vetë, në humor të keq. Sirtarët e hapur në trurin e tij, që shpresonte t'i gjente plot me mendjemprehtësi, u mbyllën; u bë i trashë. Duke pritur përgjigjen e konteshës, së cilës një shërbëtor shkonte t'i thoshte emrat e vizitorit, Eugjeni qëndroi mbi një këmbë përpara një dritareje të paradhomës, mbështeti bërrylin mbi dorezën e dritares dhe vështroi si makinë në oborr. Koha i dukej e gjatë; do të kishte ikur, sikur të mos ishte i pajisur me atë kokëfortësi jugore që lind mrekulli kur shkon në vijë të drejtë.

— Zotëri, — tha shërbëtori, — zonja është në budoarin e saj dhe shumë e zënë, nuk m'u përgjigj; por, po të dojë zotëria të kalojë në sallon, aty është tashmë dikush.

Duke e admiruar fuqinë e tmerrshme të këtyre njerëzve që, me një fjalë të vetme, i akuzojnë ose i gjykojnë zotërinjtë e tyre,

[79] Charles-Maurice de Talleyrand (1754–1838): diplomat francez, që u shërbeu me radhë Revolucionit, Napoleonit dhe mbretërve, i famshëm për fjalët e tij të mprehta.

Rastinjaku hapi me vendosmëri derën nga e cila kishte dalë shërbëtori, me siguri për t'u mbushur mendjen këtyre shërbëtorëve të pacipë se i njihte vendet e shtëpisë; por doli fare kot në një dhomë ku ndodheshin llamba, bufe, një pajisje për të ngrohur peshqirët e banjës, dhe që të çonte njëkohësisht në një korridor të errët dhe në një shkallë të fshehtë. Të qeshurat e mbytura që dëgjoi në paradhomë e çuan në kulm hutimin e tij.

— Zotëri, salloni është nga këtu, — i tha shërbëtori me atë respekt të rremë që duket si një tallje më shumë.

Eugjeni u kthye prapa me një nxitim të tillë, sa u përplas pas një vaske, por e mbajti mjaft me fat kapelën që të mos binte në banjë. Në atë çast, një derë u hap në fund të korridorit të gjatë, të ndriçuar nga një llambë e vogël, dhe Rastinjaku dëgjoi aty njëkohësisht zërin e zonjës de Resto, atë të xha Gorios dhe zhurmën e një puthjeje. U kthye në dhomën e ngrënies, e kaloi, ndoqi shërbëtorin dhe hyri në një sallon të parë, ku qëndroi përpara dritares, duke vënë re se kishte pamje nga oborri. Donte të shihte nëse ky xha Gorio ishte vërtet xha Gorioja i tij. Zemra i rrihte çuditshëm, kujtonte arsyetimet e tmerrshme të Votrenit. Shërbëtori e priste Eugjenin te dera e sallonit, por nga aty doli befas një djalë i ri elegant, që tha me padurim: „Po iki, Moris. Do t'i thoni zonjës konteshë se e kam pritur më shumë se gjysmë ore.“ Ky i pacipë, që me siguri kishte të drejtë të ishte i tillë, gumëzhiu ndonjë roladë italiane duke u drejtuar nga dritarja ku qëndronte Eugjeni, po aq për të parë fytyrën e studentit sa edhe për të vështruar në oborr.

— Po zoti kont do të bënte mirë të priste edhe një çast, zonja ka mbaruar, — tha Morisi duke u kthyer në paradhomë.

Në atë çast, xha Gorioja dilte pranë portës së madhe nga dalja e shkallës së vogël. Plaku nxirrte çadrën dhe po bëhej gati ta hapte, pa vënë re se porta e madhe ishte hapur për të kaluar një djalë

i ri me dekoratë, që drejtonte një tilbury.[80] Xha Gorioja mezi pati kohë të hidhej prapa që të mos e shtypnin. Tafteja e çadrës e kishte trembur kalin, që bëri një kërcim të lehtë anash duke u vërsulur drejt shkallëve të hyrjes. Ky djalë i ri e ktheu kokën me një pamje zemërimi, e vështroi xha Gorion dhe, para se ky të dilte, i bëri një përshëndetje që pikturonte konsideratën e detyruar që u tregohet fajdexhinjve për të cilët ke nevojë, ose atë respekt të domosdoshëm që të kërkon një njeri i njollosur, por për të cilin skuqesh më vonë. Xha Gorioja u përgjigj me një përshëndetje të vogël miqësore, plot mirësi. Këto ngjarje ndodhën me shpejtësinë e rrufesë. Tepër i vëmendshëm për të vënë re se nuk ishte vetëm, Eugjeni dëgjoi befas zërin e konteshës.

— Ah! Maksim, po iknit, — tha ajo me një ton qortimi, ku përzihej edhe pak inat.

Kontesha nuk e kishte vënë re hyrjen e tilbury-t. Rastinjaku u kthye befas dhe pa konteshën, të veshur me koketëri me një rrobë mëngjesi prej kashmiri të bardhë, me fjongo rozë, të krehur pa kujdes, siç janë gratë e Parisit në mëngjes; kundërmonte, me siguri kishte bërë banjë, dhe bukuria e saj, si të thuash e zbutur, dukej më epshore; sytë i kishte të lagësht. Syri i të rinjve di t'i shohë të gjitha: shpirtrat e tyre bashkohen me rrezatimet e gruas si një bimë që thith nga ajri lëndët që i duhen; Eugjeni e ndjeu pra freskinë e çelur të duarve të kësaj gruaje pa pasur nevojë t'i prekte. Shihte, përmes kashmirit, ngjyrat rozë të gjoksit, që rroba e mëngjesit, pak e hapur, e linte ndonjëherë lakuriq dhe mbi të cilin vështrimi i tij shtrihej. Balena e korsesë ishte e panevojshme për konteshën; vetëm brezi ia shënonte belin e lakueshëm, qafa e saj të ftonte në dashuri, këmbët i kishte të bukura në pantofla. Kur Maksimi e mori këtë dorë për ta puthur, Eugjeni e pa atëherë Maksimin, dhe kontesha e pa Eugjenin.

[80] Tilbury: karrocë e lehtë me dy rrota, pa strehë, që e drejtonte vetë zotëria.

— Ah! Ju jeni, zoti de Rastinjak, më vjen shumë mirë që ju shoh, — tha ajo me një pamje së cilës njerëzit me mend dinë t'i binden.

Maksimi i vështronte me radhë Eugjenin dhe konteshën në një mënyrë mjaft domethënëse për ta bërë të ikte të ardhurin e paftuar. „Hë, pra! E dashur, shpresoj se do ta nxjerrësh jashtë këtë qerrata të vogël!“ Kjo frazë ishte një përkthim i qartë e i kuptueshëm i vështrimeve të djalit të ri, krenar deri në paturpësi, që kontesha Anastazi e kishte quajtur Maksim dhe fytyrës së të cilit ajo i kërkonte mendimin me atë qëllim të nënshtruar që i tregon të gjitha sekretet e një gruaje pa e kuptuar ajo vetë. Rastinjaku ndjeu një urrejtje të furishme për këtë djalë të ri. Së pari, flokët e bukur bjondë e mirë të kaçurrelosur të Maksimit i treguan sa të tmerrshëm ishin të vetët. Pastaj Maksimi kishte çizme të holla e të pastra, ndërsa të tijat, pavarësisht kujdesit që kishte treguar duke ecur, kishin marrë një ngjyrë të lehtë balte. Së fundi, Maksimi mbante një redingotë që ia shtrëngonte me elegancë belin dhe e bënte t'i ngjante një gruaje të bukur, ndërsa Eugjeni kishte në dy e gjysmë pasdite një frak të zi. Fëmija mendjemprehtë i Sharantës e ndjeu epërsinë që veshja i jepte këtij dandi, të hollë e të gjatë, me sy të kthjellët, me lëkurë të zbehtë, një nga ata njerëz të aftë t'i rrënojnë jetimët. Pa pritur përgjigjen e Eugjenit, zonja de Resto iku si me krahë në sallonin tjetër, duke lënë të valëviteshin cepat e rrobës së mëngjesit, që mblidheshin e shpalosheshin në mënyrë të tillë sa i jepnin pamjen e një fluture; dhe Maksimi e ndoqi. Eugjeni, i tërbuar, ndoqi Maksimin dhe konteshën. Këta tre personazhe u gjendën pra përballë njëri-tjetrit, në lartësinë e oxhakut, në mes të sallonit të madh. Studenti e dinte mirë se do ta bezdiste këtë Maksim të neveritshëm; por, me rrezikun për t'i mos i pëlqyer zonjës de Resto, deshi ta bezdiste dandin. Befas, duke kujtuar se e kishte parë këtë djalë të ri në ballon e zonjës de Bozean, e mori me mend se ç'ishte Maksimi për zonjën de Resto; dhe me atë guxim rinor që të bën të bësh

marrëzi të mëdha ose të arrish suksese të mëdha, i tha vetes: Ja rivali im, dua ta mund. I pamatur! Nuk e dinte se konti Maksim de Traj linte ta fyenin, qëllonte i pari dhe e vriste kundërshtarin. Eugjeni ishte gjahtar i shkathët, por ende nuk kishte rrëzuar njëzet kukulla nga njëzet e dy në një poligon qitjeje. Konti i ri u hodh në një kolltuk të gjerë në qoshen e zjarrit, mori mashat dhe e trazoi vatrën me një lëvizje aq të dhunshme, aq të vrenjtur, sa fytyra e bukur e Anastazisë u hidhërua befas. Gruaja e re u kthye nga Eugjeni dhe i hodhi një nga ato vështrime ftohtësisht pyetëse që thonë aq mirë: Pse nuk ikni? saqë njerëzit e edukuar dinë menjëherë të bëjnë nga ato fraza që duhej t'i quanim fraza daljeje.

Eugjeni mori një pamje të këndshme dhe tha: „Zonjë, nxitoja t'ju shihja për…“

U ndal befas. Një derë u hap. Zotëria që drejtonte tilbury-n u shfaq befas, pa kapelë, nuk e përshëndeti konteshën, e vështroi me shqetësim Eugjenin dhe i zgjati dorën Maksimit, duke i thënë: „Mirëdita“, me një shprehje vëllazërore që e habiti jashtëzakonisht Eugjenin. Të rinjtë e provincës nuk e dinë sa e ëmbël është jeta me tre.

— Zoti de Resto, — i tha kontesha studentit duke i treguar të shoqin.

Eugjeni u përkul thellë.

— Zotëria, — vazhdoi ajo, duke ia paraqitur Eugjenin kontit de Resto, — është zoti de Rastinjak, i afërm i zonjës vikonteshë de Bozean nga ana e Marsijakëve, të cilin pata kënaqësinë ta takoj në ballon e saj të fundit.

I afërm i zonjës vikonteshë de Bozean nga ana e Marsijakëve! Këto fjalë, që kontesha i shqiptoi gati me theks, nga ajo lloj krenarie që ndien një zonjë shtëpie kur provon se në shtëpinë e saj ka vetëm njerëz të shquar, patën një efekt magjik: konti e la pamjen e tij ftohtësisht ceremoniale dhe e përshëndeti studentin.

— I lumtur, zotëri, — tha ai, — që mund t'ju njoh.

Edhe vetë konti Maksim de Traj i hodhi Eugjenit një vështrim të shqetësuar dhe e la befas pamjen e tij të pacipë. Kjo goditje shkopi magjik, falë ndërhyrjes së fuqishme të një emri, i hapi tridhjetë sirtarë në tru jugorit dhe ia ktheu mendjemprehtësinë që kishte përgatitur. Një dritë e papritur e bëri të shihte qartë në atmosferën e shoqërisë së lartë pariziene, ende të errët për të. Shtëpia Voker, xha Gorioja ishin atëherë shumë larg mendimit të tij.

— Kujtoja se Marsijakët ishin shuar? — i tha konti de Resto Eugjenit.

— Po, zotëri, — u përgjigj ai. — Daja i babait tim, kalorësi de Rastinjak, u martua me trashëgimtaren e familjes de Marsijak. Pati vetëm një vajzë, që u martua me marshallin de Klarembo, gjyshin nga nëna të zonjës de Bozean. Ne jemi dega e vogël, degë aq më e varfër, sa daja i babait, nënadmiral, i humbi të gjitha në shërbim të mbretit. Qeveria revolucionare nuk deshi t'i pranonte kërkesat tona për të holla në likuidimin që i bëri Kompanisë së Indive.[81]

— Zotëria daja juaj a nuk komandonte *Vengeur*-in para vitit 1789?

— Pikërisht.

— Atëherë e ka njohur gjyshin tim, që komandonte *Warwick*-un.

Maksimi i ngriti lehtë supet duke vështruar zonjën de Resto, dhe dukej sikur i thoshte: Po t'i hyjë të flasë për detari me këtë, kemi humbur. Anastazia e kuptoi vështrimin e zotit de Traj. Me atë fuqi të mrekullueshme që kanë gratë, zuri të buzëqeshte duke thënë: „Ejani, Maksim; kam diçka t'ju kërkoj. Zotërinj, do t'ju lëmë të lundroni bashkë mbi *Warwick*-un dhe mbi *Vengeur*-in.“ U ngrit dhe i bëri një shenjë plot tradhti tallëse Maksimit, i cili mori bashkë me të rrugën e budoarit. Sapo arriti te dera ky çift

[81] Kompania e Indive: shoqëria franceze që kishte monopolin e tregtisë me Lindjen; u shpërbë gjatë Revolucionit.

morganatik,[82] shprehje e bukur gjermane që nuk ka njëvlerës në frëngjisht, konti e ndërpreu bisedën me Eugjenin.

— Anastazi! Rrini, pra, e dashur, — thirri ai me inat, — e dini mirë se...

— Po vij, po vij, — tha ajo duke e ndërprerë, — më duhet vetëm një çast për t'i thënë Maksimit atë që dua t'i ngarkoj.

U kthye shpejt. Si të gjitha gratë që, të detyruara ta vëzhgojnë karakterin e burrave të tyre për të mundur të sillen sipas tekave të veta, dinë të njohin deri ku mund të shkojnë që të mos humbasin një besim të çmuar, dhe që për këtë arsye nuk i fyejnë kurrë në gjërat e vogla të jetës, kontesha kishte parë nga lakimet e zërit të kontit se nuk do të kishte asnjë siguri po të rrinte në budoar. Këto pengesa ia detyronte Eugjenit. Prandaj kontesha ia tregoi studentin Maksimit me një pamje dhe me një gjest plot inat, dhe ky u tha me shumë thumb kontit, gruas së tij dhe Eugjenit: „Dëgjoni, ju jeni në punë, nuk dua t'ju bezdis; mirupafshim.“ Dhe iku.

— Rrini, pra, Maksim! — thirri konti.

— Ejani për darkë, — tha kontesha, e cila, duke e lënë edhe një herë Eugjenin me kontin, e ndoqi Maksimin në sallonin e parë, ku qëndruan bashkë mjaft kohë, duke besuar se zoti de Resto do ta përcillte Eugjenin.

Rastinjaku i dëgjonte herë duke shpërthyer në të qeshura, herë duke biseduar, herë duke heshtur; por studenti dinak bënte mendjemprehtësi me zotin de Resto, i bënte lajka ose e hidhte në diskutime, për ta parë përsëri konteshën dhe për të mësuar se ç'marrëdhënie kishte me xha Gorion. Kjo grua, dukshëm e dashuruar me Maksimin; kjo grua, që ishte zonjë mbi të shoqin e saj, e lidhur fshehurazi me fidexhiun e vjetër, i dukej një mister i tërë. Donte të depërtonte në këtë mister, duke shpresuar se

[82] Martesë morganatike: martesa e një princi me një grua të rangut më të ulët, që nuk i jep asaj të drejtat e gruas së ligjshme. Këtu, me ironi, për dashnorët.

kështu do të mund të mbretëronte si sovran mbi këtë grua kaq jashtëzakonisht pariziene.

— Anastazi, — tha konti, duke e thirrur përsëri të shoqen.

— Hajde, Maksim i shkretë, — i tha ajo djalit të ri, — duhet të durojmë. Deri në mbrëmje...

— Shpresoj, *Nasi*, — i tha ai në vesh, — se do t'ia mbyllni derën këtij djaloshi, sytë e të cilit ndizeshin si prush kur ju hapej rroba e mëngjesit. Do t'ju bënte deklarata, do t'ju kompromentonte, dhe do të më detyronit ta vras.

— Mos jeni i çmendur, Maksim? — tha ajo. — Këta studentët e vegjël, përkundrazi, a nuk janë rrufepritës të shkëlqyer? Sigurisht, do ta bëj Reston ta urrejë.

Maksimi shpërtheu në të qeshura dhe doli, i ndjekur nga kontesha, e cila u vu te dritarja për ta parë tek hipte në karrocë, tek e bënte kalin të shkelte vendnumëro dhe tek tundte kamxhikun. U kthye vetëm kur u mbyll porta e madhe.

— Dëgjoni, — i thirri konti kur ajo hyri, — e dashur, toka ku banon familja e zotërisë nuk është larg Verteuil-it, mbi Sharantë. Daja i babait të zotërisë dhe gjyshi im njiheshin.

— I lumtur që jemi në vend të njohur, — tha kontesha e shpërqendruar.

— Më shumë nga ç'besoni, — tha me zë të ulët Eugjeni.

— Si? — tha ajo me gjallëri.

— Po, — vazhdoi studenti, — sapo pashë të dilte nga shtëpia juaj një zotëri me të cilin jemi derë më derë në të njëjtin pension, xha Gorioja.

Me këtë emër të zbukuruar me fjalën *xha*, konti, që po trazonte zjarrin, i hodhi mashat në zjarr, sikur t'i kishin djegur duart, dhe u ngrit.

— Zotëri, do të mund të thoshit zoti Gorio! — thirri ai.

Kontesha u zbeh në fillim duke parë padurimin e të shoqit, pastaj u skuq dhe ishte dukshëm e zënë ngushtë; u përgjigj me një zë që deshi ta bënte të natyrshëm dhe me një pamje të shkuj-

desur për të rreme: „Është e pamundur të njohësh dikë që ne ta duam më shumë…“ U ndërpre, vështroi pianon e saj, sikur t'i zgjohej ndonjë tekë, dhe tha: „Ju pëlqen muzika, zotëri?“

— Shumë, — u përgjigj Eugjeni, i skuqur dhe i trashur nga ideja e turbullt se kishte bërë ndonjë marrëzi të rëndë.

— Këndoni? — thirri ajo duke shkuar te pianoja, të gjithë tastet e të cilit i goditi me gjallëri, duke i lëvizur nga *do*-ja e poshtme deri te *fa*-ja e sipërme. Rrrrah!

— Jo, zonjë.

Konti de Resto shëtiste lart e poshtë.

— Gjynah, e keni privuar veten nga një mjet i madh suksesi. — *Ca-a-ro, ca-a-ro, ca-a-a-a-ro, non du-bita-re*,[83] — këndoi kontesha.

Duke e shqiptuar emrin e xha Gorios, Eugjeni kishte dhënë një goditje shkopi magjik, por efekti i së cilës ishte e kundërta e atij që kishin bërë fjalët: i afërm i zonjës de Bozean. Ndodhej në gjendjen e një njeriu që e kanë futur me nder te një koleksionist sendesh të rralla dhe që, duke prekur pa dashur një dollap plot me figura të gdhendura, rrëzon tre a katër koka të ngjitura keq. Do të donte të hidhej në një humnerë. Fytyra e zonjës de Resto ishte e thatë, e ftohtë, dhe sytë e saj, të bërë indiferentë, i iknin syve të studentit fatkeq.

— Zonjë, — tha ai, — ju keni për të biseduar me zotin de Resto; pranoni nderimet e mia dhe më lejoni…

— Sa herë që të vini, — tha me ngut kontesha, duke e ndalur Eugjenin me një gjest, — jini i sigurt se do t'i jepni, si zotit de Resto ashtu edhe mua, kënaqësinë më të madhe.

Eugjeni e përshëndeti thellë çiftin dhe doli, i ndjekur nga zoti de Resto, i cili, pavarësisht ngulmimit të tij, e përcolli deri në paradhomë.

— Sa herë që të paraqitet zotëria, — i tha konti Morisit, — as zonja, as unë s'do të jemi në shtëpi.

[83] Fjalët e një arieje italiane: „I dashur, mos dysho.“

Kur Eugjeni vuri këmbën në shkallët e hyrjes, vuri re se binte shi. „Hajde, — i tha vetes, — erdha të bëj një budallallëk, shkakun dhe pasojat e të cilit nuk i di, dhe mbi të gjitha do ta prish frakun dhe kapelën. Duhej të rrija në një qoshe duke rrëmuar Drejtësinë, duke menduar vetëm si të bëhem një gjykatës i ashpër. A mund të shkoj në shoqërinë e lartë kur, për të manovruar aty siç duhet, të duhen një grumbull kabrioletësh, çizmesh të lustruara, takëmesh të domosdoshme, zinxhirë ari, që në mëngjes doreza të bardha prej kamoshi që kushtojnë gjashtë frangë, dhe gjithmonë doreza të verdha në mbrëmje? Ah, xha Gorio, qerrata plak!“

Kur u gjend nën portën e rrugës, karrocieri i një karroce me qira, që me siguri sapo kishte lënë në shtëpi ca të sapomartuar dhe që s'kërkonte gjë tjetër veçse t'i vidhte të zotit ndonjë udhëtim kontrabandë, i bëri shenjë Eugjenit, duke e parë pa çadër, me frak të zi, jelek të bardhë, doreza të verdha dhe çizme të lustruara. Eugjeni ishte nën sundimin e një nga ato tërbime të shurdhëta që e shtyjnë një djalë të ri të zhytet gjithnjë e më thellë në humnerën ku ka hyrë, sikur të shpresonte të gjente aty një dalje të lumtur. Pranoi me një lëvizje të kokës kërkesën e karrocierit. Pa pasur më shumë se njëzet e dy su në xhep, hipi në karrocën ku disa kokrra lulesh portokalli dhe ca fije gajtani të artë dëshmonin kalimin e të sapomartuarve.

— Ku shkon zotëria? — pyeti karrocieri, që nuk i kishte më dorezat e bardha.

„Të marrë e mira! — i tha vetes Eugjeni. — Meqë po zhytem, të paktën të më shërbejë për diçka!“ — Shkoni në pallatin de Bozean, — shtoi ai me zë të lartë.

— Cilin? — tha karrocieri.

Fjalë sublime, që e hutoi Eugjenin. Ky elegant i porsalindur nuk e dinte se kishte dy pallate de Bozean, nuk e dinte sa i pasur ishte me të afërm që nuk kishin ndonjë merak për të.

— Të vikontit de Bozean, në rrugën...

— De Grenelle, — tha karrocieri duke tundur kokën dhe duke e ndërprerë. — E shihni, ka edhe pallatin e kontit dhe të markezit de Bozean, në rrugën Saint-Dominique, — shtoi ai duke ngritur shkallaren e karrocës.

— E di mirë, — u përgjigj Eugjeni me një pamje të thatë. — Sot të gjithë po tallen me mua, pra! — tha ai, duke e hedhur kapelën mbi jastëkët përpara. — Ja një arratisje që do të më kushtojë sa shpërblimi i një mbreti. Por të paktën do ta bëj vizitën te e ashtuquajtura kushërira ime në një mënyrë fort aristokratike. Xha Gorioja më kushton tashmë të paktën dhjetë frangë, qerrata plak! Për besë, do t'i tregoj zonjës de Bozean aventurën time, ndoshta do ta bëj të qeshë. Me siguri ajo e di misterin e lidhjeve kriminale të këtij miu të vjetër pa bisht me atë grua të bukur. Më mirë t'i pëlqej kushërirës sime sesa të përplasem me këtë grua imorale, që më duket se kushton shumë. Nëse emri i vikonteshës së bukur është kaq i fuqishëm, sa peshë duhet të ketë vetë ajo? T'u drejtohemi atyre lart. Kur sulmon diçka në qiell, duhet të synosh Zotin!

Këto fjalë janë formula e shkurtër e një mijë e një mendimeve midis të cilave lëkundej. Rimori pak qetësi dhe siguri duke parë të binte shiu. I tha vetes se, po të harxhonte dy nga monedhat e çmuara prej njëqind sush që i kishin mbetur, ato do të përdoreshin për fat për të ruajtur frakun, çizmet dhe kapelën. Nuk e dëgjoi pa një shpërthim gazi karrocierin e tij duke thirrur: *Portën, ju lutem!* Një portier i veshur me të kuq e ar bëri të rënkonte mbi menteshat porta e pallatit, dhe Rastinjaku pa me një kënaqësi të ëmbël karrocën e tij tek kalonte nën portik, tek kthehej në oborr dhe tek ndalej nën strehën e xhamtë të shkallëve të hyrjes. Karrocieri, me pallton e trashë blu me buzë të kuqe, erdhi ta shpalosë shkallaren. Duke zbritur nga karroca, Eugjeni dëgjoi të qeshura të mbytura që vinin nga peristili. Tre a katër shërbëtorë kishin bërë tashmë shaka me këtë karrocë nusesh të rëndomta. E qeshura e tyre ia ndriçoi mendjen studentit në çastin kur e

krahasoi këtë karrocë me një nga kupetë më elegante të Parisit, të mbrehur me dy kuaj të gjallë që kishin trëndafila në vesh, që kafshonin frerin dhe që një karrocier i pudrosur, me kravatë të bukur, i mbante nga freri sikur të donin të iknin. Në Chaussée-d'Antin, zonja de Resto kishte në oborr kabrioletin e hollë të burrit njëzet e gjashtë vjeç. Në Faubourg Saint-Germain priste luksi i një zotërie të madh, një karrocë që as tridhjetë mijë frangë nuk do ta kishin paguar.

„Kush vallë është këtu?“ i tha vetes Eugjeni, duke kuptuar pak vonë se në Paris duhej të kishte shumë pak gra që të mos ishin të zëna, dhe se pushtimi i njërës prej këtyre mbretëreshave kushtonte më shumë se gjak. „Dreqi e marrtë! Edhe kushërira ime do ta ketë me siguri Maksimin e saj.“

U ngjit nëpër shkallët e hyrjes me vdekjen në shpirt. Kur u duk ai, dera me xhama u hap; i gjeti shërbëtorët seriozë si gomarë që po i krehin. Festa ku kishte qenë ishte dhënë në apartamentet e mëdha të pritjeve, në katin përdhes të pallatit de Bozean. Meqë nuk kishte pasur kohë, midis ftesës dhe ballos, t'i bënte një vizitë kushërirës, ende nuk kishte hyrë në apartamentet e zonjës de Bozean; do të shihte pra për herë të parë mrekullitë e asaj elegance personale që tradhton shpirtin dhe zakonet e një gruaje të shquar. Studim aq më kureshtar, sa salloni i zonjës de Resto i jepte një term krahasimi. Në katër e gjysmë vikontesha priste vizita. Pesë minuta më herët, nuk do ta kishte pritur kushëririn. Eugjenin, që nuk dinte asgjë nga etiketat e ndryshme pariziene, e çuan nëpër një shkallë të madhe plot lule, me ngjyrë të bardhë, me parmak të praruar, me qilim të kuq, te zonja de Bozean, biografinë gojore të së cilës nuk e dinte, një nga ato histori që ndryshojnë e që tregohen çdo mbrëmje nga veshi në vesh në sallonet e Parisit.

Vikontesha ishte e lidhur prej tre vjetësh me një nga zotërinjtë portugezë më të famshëm e më të pasur, markezin d'Azhuda-Pinto. Ishte një nga ato lidhje të pafajshme që kanë aq shumë

tërheqje për personat e lidhur kështu, sa nuk durojnë dot askënd të tretë. Prandaj vetë vikonti de Bozean i kishte dhënë shembullin publikut, duke e respektuar, me apo pa qejf, këtë bashkim morganatik. Personat që, në ditët e para të kësaj miqësie, vinin ta shihnin vikonteshën në orën dy, gjenin aty markezin d'Azhuda-Pinto. Zonja de Bozean, e paaftë ta mbyllte derën, gjë që do të ishte shumë e pahijshme, i priste njerëzit aq ftohtë dhe e sodiste me aq vëmendje kornizën e tavanit, saqë secili e kuptonte sa e bezdiste. Kur u mësua në Paris se e bezdisje zonjën de Bozean duke shkuar ta shihje midis orës dy e katër, ajo u gjend në vetminë më të plotë. Shkonte te Bouffons ose në Operë në shoqërinë e zotit de Bozean dhe të zotit d'Azhuda-Pinto; por, si njeri që di të jetojë, zoti de Bozean e linte gjithmonë gruan e tij dhe portugezin pasi i kishte vendosur aty. Zoti d'Azhuda do të martohej. Po merrte një zonjushë de Roshfid. Në gjithë shoqërinë e lartë, vetëm një person nuk e dinte ende këtë martesë, dhe ky person ishte zonja de Bozean. Disa nga mikeshat e saj i kishin folur, po, në mënyrë të paqartë; ajo kishte qeshur, duke besuar se mikeshat donin t'ia trazonin një lumturi që ia kishin zili. Megjithatë, kurorëzimi do të shpallej së shpejti në kishë. Ndonëse kishte ardhur për t'ia njoftuar këtë martesë vikonteshës, portugezi i bukur ende nuk kishte guxuar të thoshte asnjë fjalë. Pse? Pa dyshim, asgjë s'është më e vështirë sesa t'i njoftosh një gruaje një *ultimatum* të tillë. Disa burra ndihen më rehat, në fushën e duelit, përpara një burri që ua kërcënon zemrën me shpatë, sesa përpara një gruaje që, pasi ka thënë elegjitë e saj për dy orë, shtiret si e vdekur dhe kërkon kripëra. Në atë çast, pra, zoti d'Azhuda-Pinto ishte në gjemba dhe donte të ikte, duke i thënë vetes se zonja de Bozean do ta mësonte këtë lajm, se ai do t'i shkruante, se do të ishte më e lehtë ta trajtonte këtë vrasje galante me letër sesa me gojë. Kur shërbëtori i vikonteshës lajmëroi zotin Eugjen de Rastinjak, e bëri të dridhej nga gëzimi markezin d'Azhuda-Pinto. Dijeni mirë: një grua që do është edhe më e zgjuar në krijimin e dyshimeve

sesa e shkathët në ndryshimin e kënaqësive. Kur është në prag të braktisjes, e merr me mend kuptimin e një gjesti më shpejt sesa kali i Virgjilit nuhat grimcat e largëta që i paralajmërojnë dashurinë.[84] Kini parasysh, pra, se zonja de Bozean e kapi atë dridhje të pavullnetshme, të lehtë, por naivisht të tmerrshme. Eugjeni nuk e dinte se në Paris nuk duhet të paraqitesh kurrë te kushdo qoftë pa të kenë treguar miqtë e shtëpisë historinë e burrit, atë të gruas ose të fëmijëve, që të mos bësh aty asnjë nga ato marrëzi për të cilat në Poloni thonë bukur: *Mbrihini pesë qe qerres suaj!*, me siguri për t'ju nxjerrë nga balta ku jeni zhytur. Nëse këto fatkeqësi të bisedës nuk kanë ende emër në Francë, me siguri aty i besojnë të pamundura, për shkak të publicitetit të madh që marrin thashethemet. Pasi ishte zhytur në baltë te zonja de Resto, që nuk i kishte lënë as kohë t'i mbrehte pesë qetë qerres, vetëm Eugjeni ishte i zoti ta rifillonte zanatin e tij prej qetari, duke u paraqitur te zonja de Bozean. Por, nëse e kishte bezdisur tmerrësisht zonjën de Resto dhe zotin de Traj, zotin d'Azhuda e nxirrte nga halli.

— Mirupafshim, — tha portugezi, duke nxituar drejt derës kur Eugjeni hyri në një sallon të vogël koket, gri e rozë, ku luksi dukej se ishte vetëm elegancë.

— Po deri në mbrëmje, — tha zonja de Bozean, duke kthyer kokën dhe duke i hedhur një vështrim markezit. — A nuk do të shkojmë te Bouffons?

— Nuk mundem, — tha ai duke kapur dorezën e derës.

Zonja de Bozean u ngrit, e thirri pranë vetes, pa i kushtuar vëmendjen më të vogël Eugjenit, i cili, në këmbë, i trullosur nga vezullimet e një pasurie të mrekullueshme, besonte në vërtetësinë e përrallave arabe dhe nuk dinte ku të futej, duke u gjendur përpara kësaj gruaje pa e vënë re ajo. Vikontesha kishte ngritur gishtin tregues të dorës së djathtë dhe me një lëvizje të bukur i

[84] Aludim për vargjet e Virgjilit në *Gjeorgjikat* (libri III), ku kuajt e ndiejnë nga larg erën e pelave.

tregonte markezit një vend përpara saj. Në këtë gjest kishte një despotizëm pasioni aq të dhunshëm, saqë markezi e la dorezën e derës dhe erdhi. Eugjeni e vështroi jo pa zili.

„Ja, — i tha vetes, — njeriu i kupesë! Po atëherë duhet të kesh kuaj të gjallë, shërbëtorë me uniformë dhe flori me rrëke për të fituar vështrimin e një gruaje të Parisit?“ Demoni i luksit e kafshoi në zemër, ethet e fitimit e zunë, etja për ar ia thau fytin. Kishte njëqind e tridhjetë frangë për tremujorin e tij. I ati, e ëma, vëllezërit, motrat, tezja nuk harxhonin dyqind frangë në muaj, të gjithë bashkë. Ky krahasim i shpejtë midis gjendjes së tij të tanishme dhe qëllimit ku duhej të arrinte ndihmoi ta shtangte.

— Pse, — tha vikontesha duke qeshur, — *nuk mundeni* të vini te Italianët?

— Punë! Ha darkë te ambasadori i Anglisë.

— Do t'i lini.

Kur një burrë mashtron, detyrohet në mënyrë të pashmangshme të grumbullojë gënjeshtra mbi gënjeshtra. Zoti d'Azhuda tha atëherë duke qeshur: „E kërkoni ju?“

— Po, sigurisht.

— Ja çfarë doja të më thuhej, — u përgjigj ai, duke i hedhur një nga ato vështrime të holla që do ta kishin qetësuar çdo grua tjetër. I mori dorën vikonteshës, ia puthi dhe iku.

Eugjeni e kaloi dorën nëpër flokë dhe u përdrodh për të përshëndetur, duke besuar se zonja de Bozean do të mendonte për të; befas ajo hidhet, vërsulet në galeri, vrapon te dritarja dhe e shikon zotin d'Azhuda ndërsa hipte në karrocë; vë veshin te urdhri dhe dëgjon lakeun që i përsërit karrocierit: Te zoti de Roshfid. Këto fjalë dhe mënyra si u zhyt d'Azhuda në karrocën e tij qenë vetëtima dhe rrufeja për këtë grua, që u kthye e pushtuar nga frika vdekjeprurëse. Katastrofat më të tmerrshme në shoqërinë e lartë janë vetëm kaq. Vikontesha u kthye në dhomën e saj të gjumit, u ul në tryezë dhe mori një letër të bukur.

Meqë, shkruante ajo, *ju hani darkë te Roshfidët dhe jo në ambasadën angleze, më detyroheni një shpjegim; ju pres*.

Pasi ndreqi disa shkronja të shtrembëruara nga dridhja e ethshme e dorës, vuri një K, që donte të thoshte Klara de Burgonjë,[85] dhe i ra ziles.

— Zhak, — i tha shërbëtorit, që erdhi menjëherë, — në shtatë e gjysmë do të shkoni te zoti de Roshfid dhe do të pyesni aty për markezin d'Azhuda. Nëse zoti markez është aty, do t'ia dërgoni këtë letër pa kërkuar përgjigje; nëse nuk është, do të ktheheni dhe do të ma sillni letrën prapa.

— Zonja vikonteshë ka dikë në sallon.

— Ah! Është e vërtetë, — tha ajo duke shtyrë derën.

Eugjeni kishte filluar të ndihej shumë ngushtë, kur më në fund pa vikonteshën, që i tha me një ton, emocioni i të cilit ia lëvizi fijet e zemrës: „Më falni, zotëri, kisha për të shkruar dy fjalë, tani jam krejt në dispozicionin tuaj.“ Nuk e dinte se ç'thoshte, sepse ja çfarë mendonte: „Ah! Ai do të martohet me zonjushën de Roshfid. Po vallë është i lirë? Sonte kjo martesë do të prishet, ose unë... Por nesër s'do të bëhet më fjalë për të.“

— Kushërira ime... — u përgjigj Eugjeni.

— Hë? — bëri vikontesha, duke i hedhur një vështrim paturpësia e të cilit e ngriu studentin.

Eugjeni e kuptoi këtë *hë*. Brenda tre orëve kishte mësuar kaq shumë gjëra, sa ishte vënë në roje.

— Zonjë, — vazhdoi ai duke u skuqur. Ngurroi, pastaj tha duke vazhduar: — Më falni; kam nevojë për aq shumë mbrojtje, sa një copë farefisnie nuk do të prishte asgjë.

Zonja de Bozean buzëqeshi, por me trishtim: e ndiente tashmë fatkeqësinë që gjëmonte në atmosferën e saj.

— Sikur ta njihnit gjendjen ku ndodhet familja ime, — tha ai duke vazhduar, — do t'ju pëlqente të luanit rolin e një prej atyre

[85] Klara de Burgonjë (*Claire de Bourgogne*): emri i vajzërisë së vikonteshës, që e lidh me familjen e lashtë të dukëve të Burgundisë.

zanave të përrallave që kënaqeshin duke i shpërndarë pengesat rreth fillimtarëve të tyre.

— E pra, kushëri, — tha ajo duke qeshur, — për çfarë mund t'ju bëhem e dobishme?

— Po a e di unë? T'ju përkas me një lidhje farefisnie që humbet në hije është tashmë një pasuri e tërë. Më trazuat, nuk e di më ç'kisha ardhur t'ju thoja. Jeni i vetmi person që njoh në Paris. Ah! Doja t'ju kërkoja këshillë, duke ju lutur të më pranonit si një fëmijë të varfër që dëshiron të qepet pas fundit tuaj dhe që do të dinte të vdiste për ju.

— Do të vrisnit dikë për mua?

— Do të vrisja dy, — bëri Eugjeni.

— Fëmijë! Po, jeni fëmijë, — tha ajo duke mbajtur ca lot; — ju do të donit sinqerisht, ju!

— Oh! — bëri ai duke tundur kokën.

Vikontesha u interesua shumë për studentin për shkak të një përgjigjeje prej ambiciozi. Jugori ishte në llogarinë e tij të parë. Midis budoarit blu të zonjës de Resto dhe sallonit rozë të zonjës de Bozean, kishte bërë tre vjet nga ajo *Drejtësi pariziene* për të cilën nuk flitet, ndonëse përbën një jurisprudencë të lartë shoqërore, që, e mësuar mirë dhe e praktikuar mirë, të çon kudo.

— Ah! E gjeta, — tha Eugjeni. — E kisha vënë re zonjën de Resto në ballon tuaj, sot në mëngjes shkova te ajo.

— Duhet ta keni bezdisur shumë, — tha duke buzëqeshur zonja de Bozean.

— Eh! Po, jam një i padijshëm që do t'i kthejë të gjithë kundër vetes, po të ma refuzoni ndihmën tuaj. Besoj se është shumë e vështirë të gjesh në Paris një grua të re, të bukur, të pasur, elegante që të jetë e pazënë, dhe mua më duhet një që të më mësojë atë që ju gratë dini ta shpjegoni aq mirë: jetën. Kudo do të gjej një zot de Traj. Erdha pra te ju për t'ju kërkuar zgjidhjen e një gjëegjëze dhe për t'ju lutur të më thoni se ç'natyrë ka budallallëku që bëra atje. Fola për një xha...

— Zonja dukeshë de Lanzhe, — tha Zhaku, duke ia prerë fjalën studentit, që bëri gjestin e një njeriu të kundërshtuar me dhunë.

— Po të doni të keni sukses, — tha vikontesha me zë të ulët, — së pari mos jini kaq i hapur.

— Eh! Mirëdita, e dashur, — vazhdoi ajo, duke u ngritur e duke dalë përpara dukeshës, duart e së cilës i shtrëngoi me përzemërsinë përkëdhelëse që mund t'i tregonte një motre, dhe së cilës dukesha iu përgjigj me përkëdheljet më të bukura.

„Ja dy mikesha të mira, — i tha vetes Rastinjaku. — Që tani do të kem dy mbrojtëse; këto dy gra duhet të kenë të njëjtat dashuri, dhe kjo me siguri do të interesohet për mua."

— Cilit mendimi të lumtur ia detyroj lumturinë të të shoh, e dashura ime Antoaneta? — tha zonja de Bozean.

— Po pashë zotin d'Azhuda-Pinto tek hynte te zoti de Roshfid, dhe mendova se atëherë ishit vetëm.

Zonja de Bozean nuk i kafshoi buzët, nuk u skuq, vështrimi i saj mbeti po ai, balli i saj u duk sikur u kthjellua, ndërsa dukesha shqiptonte këto fjalë fatale.

— Sikur ta kisha ditur që ishit e zënë... — shtoi dukesha, duke u kthyer nga Eugjeni.

— Zotëria është zoti Eugjen de Rastinjak, një nga kushërinjtë e mi, — tha vikontesha. — Keni ndonjë lajm për gjeneralin Montrivo? — bëri ajo. — Serizi më tha dje se nuk po duket më; e keni pasur te ju sot?

Dukesha, për të cilën thuhej se e kishte braktisur zoti de Montrivo, pas të cilit ajo ishte e dashuruar marrëzisht, e ndjeu në zemër majën e kësaj pyetjeje dhe u skuq duke u përgjigjur: „Dje ishte në Elize."[86]

— Në shërbim, — tha zonja de Bozean.

[86] Pallati i Elizesë: në vitin 1819 ishte rezidenca e dukës së Berrit, nipit të mbretit.

— Klara, me siguri e dini, — vazhdoi dukesha, duke hedhur nga sytë rrëke ligësie, — se nesër shpallen në kishë kurorëzimet e zotit d'Azhuda-Pinto dhe të zonjushës de Roshfid?

Kjo goditje ishte tepër e fortë; vikontesha u zbeh dhe u përgjigj duke qeshur: „Një nga ato fjalë që argëtojnë budallenjtë. Pse ta çonte zoti d'Azhuda te Roshfidët një nga emrat më të bukur të Portugalisë? Roshfidët janë njerëz të fisnikëruar dje."

— Po Berta, thonë, do të sjellë dyqind mijë livra rentë.

— Zoti d'Azhuda është tepër i pasur për të bërë llogari të tilla.

— Po, e dashur, zonjusha de Roshfid është e hijshme.

— Ah!

— Me një fjalë, ai ha darkë atje sot, kushtet janë vendosur. Më habitni jashtëzakonisht që jeni kaq pak e informuar.

— Po ç'budallallëk bëtë, pra, zotëri? — tha zonja de Bozean. — Ky fëmijë i shkretë është hedhur kaq rishtas në shoqëri, saqë nuk kupton asgjë, Antoaneta ime e dashur, nga ato që po themi ne. Jini e mirë me të, ta lëmë bisedën për këtë për nesër. Nesër, e shihni, gjithçka do të jetë me siguri zyrtare, dhe ju do të mund të jeni e shërbyeshme pa rrezik.

Dukesha i hodhi Eugjenit një nga ato vështrime të pacipë që e mbështjellin një burrë nga këmbët te koka, e rrafshojnë dhe e kthejnë në zero.

— Zonjë, pa e ditur, ia ngula një kamë në zemër zonjës de Resto. Pa e ditur, ja faji im, — tha studenti, të cilit gjeniu i tij i kishte shërbyer mjaft mirë dhe që i kishte zbuluar epigramet thumbuese të fshehura nën frazat e përzemërta të këtyre dy grave. — Ju vazhdoni t'i shihni, dhe ndoshta i keni frikë, njerëzit që e dinë të keqen që ju bëjnë, ndërsa ai që plagos pa e ditur thellësinë e plagës së tij shihet si budalla, si i ngathët që nuk di të përfitojë nga asgjë, dhe të gjithë e përbuzin.

Zonja de Bozean i hodhi studentit një nga ato vështrime të ëmbla, ku shpirtrat e mëdhenj dinë të vënë njëkohësisht mirënjohje e dinjitet. Ky vështrim qe si një balsam që ia qetësoi plagën

që sapo ia kishte hapur në zemër studentit vështrimi prej vlerësuesi ankandesh me të cilin e kishte çmuar dukesha.

— Përfytyroni se sapo e kisha fituar dashamirësinë e kontit de Resto, — tha Eugjeni duke vazhduar; — sepse, — tha ai, duke u kthyer nga dukesha me një pamje njëkohësisht të përulur e dinake, — duhet t'ju them, zonjë, se ende nuk jam veçse një student i varfër i shkretë, fare vetëm, fare i varfër...

— Mos e thoni këtë, zoti de Rastinjak. Ne gratë nuk duam kurrë atë që nuk e do askush.

— Pa hë! — bëri Eugjeni. — Jam vetëm njëzet e dy vjeç, duhet të dish t'i durosh fatkeqësitë e moshës sate. Përveç kësaj, jam në rrëfim; dhe është e pamundur të gjunjëzohesh në një rrëfyestore më të bukur: këtu bëhen mëkatet që i rrëfen në tjetrën.

Dukesha mori një pamje të ftohtë përpara këtyre fjalëve antifetare, shijen e keqe të të cilave e dënoi duke i thënë vikonteshës: „Zotëria sapo ka ardhur...“

Zonja de Bozean qeshi me gjithë zemër, si me kushëririn, ashtu edhe me dukeshën.

— Sapo ka ardhur, e dashur, dhe kërkon një mësuese që t'i mësojë shijen e mirë.

— Zonja dukeshë, — vazhdoi Eugjeni, — a nuk është e natyrshme të duash të futesh në sekretet e asaj që na magjeps? — („Hajde, — i tha vetes në mendje, — jam i sigurt se po u bëj fraza berberi.“)

— Po zonja de Resto, besoj, është nxënësja e zotit de Traj, — tha dukesha.

— Nuk e dija, zonjë, — vazhdoi studenti. — Prandaj u hodha si i marrë midis tyre. Me një fjalë, isha marrë vesh mjaft mirë me burrin, e shihja veten të duruar për njëfarë kohe nga gruaja, kur më shkoi ndër mend t'u thosha se njihja një njeri që sapo e kisha parë duke dalë nga një shkallë e fshehtë dhe që, në fund të një korridori, e kishte puthur konteshën.

— Kush është? — thanë të dy gratë.

— Një plak që jeton me dy luidorë në muaj, në thellësi të lagjes Saint-Marceau, si unë, student i varfër; një fatkeq i vërtetë me të cilin tallen të gjithë dhe që ne e quajmë Xha Gorio.

— Po, fëmijë që jeni, — thirri vikontesha, — zonja de Resto është një zonjushë Gorio.

— Bija e një fidexhiu, — vazhdoi dukesha, — një grua e vogël që u paraqit në oborr po atë ditë me bijën e një pastiçieri. A nuk e mbani mend, Klara? Mbreti qeshi dhe tha në latinisht një batutë të bukur për miellin. Njerëz, si thuhej? Njerëz...

— E*jusdem farinae*,[87] — tha Eugjeni.

— Pikërisht, — tha dukesha.

— Ah! Është babai i saj, — vazhdoi studenti, duke bërë një gjest tmerri.

— Po, sigurisht; ky plak kishte dy bija pas të cilave është gati i çmendur, ndonëse që të dyja pothuajse e kanë mohuar.

— E dyta, — tha vikontesha duke vështruar zonjën de Lanzhe, — a nuk është martuar me një bankier me emër gjerman, një baron de Nysinzhen? A nuk quhet Delfina? A nuk është ajo një bjonde që ka një lozhë anësore në Operë, që vjen edhe te Bouffons dhe qesh me zë shumë të lartë për t'u vënë re?

Dukesha buzëqeshi duke thënë: „Po, e dashur, ju admiroj. Pse merreni kaq shumë me këta njerëz? Duhej të ishe i dashuruar marrëzisht, si Restoja, për t'u lyer me miellin e zonjushës Anastazi. Oh! S'do të dalë me fitim nga ky pazar! Ajo është në duart e zotit de Traj, që do ta humbasë."

— Ato e kanë mohuar babanë e tyre, — përsëriste Eugjeni.

— E pra, po, babanë e tyre, babanë, një baba, — vazhdoi vikontesha, — një baba të mirë që u ka dhënë, thonë, secilës pesë a gjashtëqind mijë frangë për t'i bërë të lumtura duke i martuar mirë, dhe që kishte mbajtur për vete vetëm tetë a dhjetë mijë

[87] E*jusdem farinae* (lat.): „i të njëjtit miell", pra të një lloji, të një brumi. Batuta luan me faktin se të dyja zonjat ishin bija të njerëzve që punonin me miell.

livra rentë, duke besuar se bijat e tij do të mbeteshin bijat e tij, se kishte krijuar te to dy ekzistenca, dy shtëpi ku do ta adhuronin, ku do ta përkëdhelnin. Brenda dy vjetësh, dhëndurët e kanë përzënë nga shoqëria e tyre si më të mjerin e njerëzve...

Ca lot u rrokullisën në sytë e Eugjenit, të freskuar rishtas nga emocionet e pastra e të shenjta të familjes, ende nën magjinë e besimeve rinore, dhe që ishte vetëm në ditën e tij të parë në fushën e betejës së qytetërimit parizien. Emocionet e vërteta janë aq ngjitëse, saqë për një çast këta tre persona e vështruan njëritjetrin në heshtje.

— Eh! O Zot, — tha zonja de Lanzhe, — po, duket shumë e tmerrshme, e megjithatë këtë e shohim çdo ditë. A nuk ka ndonjë shkak? Më thoni, e dashur, keni menduar ndonjëherë se ç'është një dhëndër? Një dhëndër është një burrë për të cilin do të rritim, ju ose unë, një krijesë të vogël të dashur, me të cilën do të jemi të lidhura me një mijë lidhje, që do të jetë për shtatëmbëdhjetë vjet gëzimi i familjes, që është shpirti i saj i bardhë, siç do të thoshte Lamartine-i,[88] dhe që do të bëhet murtaja e saj. Kur ky burrë të na e ketë marrë, do të fillojë duke e kapur dashurinë e saj si një sëpatë, për të prerë në zemrën dhe në mishin e gjallë të këtij engjëlli të gjitha ndjenjat me të cilat lidhej me familjen e saj. Dje, vajza jonë ishte gjithçka për ne, ne ishim gjithçka për të; të nesërmen ajo bëhet armikja jonë. A nuk e shohim këtë tragjedi tek ndodh çdo ditë? Këtu, nusja e djalit është tepër e pacipë me vjehrrin, që ka sakrifikuar gjithçka për të birin. Më tutje, një dhëndër e nxjerr vjehrrën jashtë derës. Dëgjoj të pyesin se ç'ka sot dramatike në shoqëri; por drama e dhëndrit është e tmerrshme, pa llogaritur martesat tona, që janë bërë gjëra shumë budallaqe. E kuptoj krejt mirë se ç'i ka ndodhur këtij fidexhiu të vjetër. Më duket se kujtoj se ky Forio...

— Gorio, zonjë.

[88] Alphonse de Lamartine (1790–1869): poet romantik francez, që sapo ishte bërë i famshëm me *Meditimet poetike* (1820).

— Po, ky Morio ka qenë kryetar i seksionit të tij gjatë revolucionit;[89] ka qenë në dijeni të sekretit të zisë së famshme të bukës dhe e ka filluar pasurinë duke shitur në atë kohë miell dhjetë herë më shtrenjtë nga ç'i kushtonte. Ka pasur sa ka dashur. Administratori i gjyshes sime i ka shitur për shuma të mëdha. Ky Gorio ndante me siguri, si gjithë këta njerëz, me Komitetin e Shpëtimit Publik. Mbaj mend se administratori i thoshte gjyshes sime se mund të rrinte fare e sigurt në Grandvilliers, sepse drithërat e saj ishin një letërnjoftim qytetar i shkëlqyer.[90] E pra, ky Lorio, që u shiste grurë prerësve të kokave, ka pasur vetëm një pasion. I adhuron, thonë, bijat e tij. Të madhen e ka hipur në shtëpinë e Restove, dhe tjetrën e ka shartuar mbi baronin de Nysinzhen, një bankier i pasur që hiqet si mbretëror. E kuptoni mirë se, nën perandorinë, dy dhëndurët nuk u fyen shumë që e kishin në shtëpi këtë plak të Nëntëdhjetë e Tretës;[91] me Buonapartën[92] mund të shkonte ende. Por kur u kthyen Burbonët, plaku e bezdisi zotin de Resto, dhe akoma më shumë bankierin. Bijat, që ndoshta e donin ende babanë, deshën të mbanin edhe ujkun të ngopur, edhe dhentë të plota, babanë dhe burrin; e prisnin Gorion kur nuk kishin njeri; shpikën pretekste dashurie. „Baba, ejani, do të rrimë më mirë, sepse do të jemi vetëm!“ e të tjera. Unë, e dashur, besoj se ndjenjat e vërteta kanë sy dhe mend: zemra e këtij të shkreti të Nëntëdhjetë e Tretës ka rrjedhur gjak, pra. Ka parë se bijat kishin turp prej tij; se, nëse i donin burrat e tyre, ai u bënte dëm dhëndurëve. Duhej pra të sakrifikohej. Është sakrifikuar, sepse ishte baba: e ka përzënë

[89] Gjatë Revolucionit, Parisi ishte ndarë në dyzet e tetë seksione, me kuvendet dhe komitetet e tyre revolucionare.

[90] Letërnjoftim qytetar (*carte civique*): dokumenti që vërtetonte besnikërinë ndaj Republikës gjatë Terrorit. Komiteti i Shpëtimit Publik ishte qeveria e Revolucionit në vitet 1793–1795.

[91] Nëntëdhjetë e Treta: viti 1793, viti i Terrorit. Një „plak i Nëntëdhjetë e Tretës“ do të thotë një ish-revolucionar.

[92] Buonaparte: trajta italiane e emrit të Napoleonit, që e përdornin mbretërorët me përbuzje, për të treguar se ishte i huaj.

vetë veten. Duke i parë bijat të kënaqura, e kuptoi se kishte bërë mirë. Babai dhe fëmijët kanë qenë bashkëfajtorë në këtë krim të vogël. Këtë e shohim kudo. A nuk do të kishte qenë ky xha Dorio një njollë graso në sallonin e bijave të tij? Do të ishte ndier ngushtë aty, do të ishte mërzitur. Ajo që i ndodh këtij babai mund t'i ndodhë gruas më të bukur me burrin që do të dojë më shumë: po ta mërzitë me dashurinë e saj, ai ikën, bën poshtërsi për t'i ikur. Të gjitha ndjenjat aty përfundojnë. Zemra jonë është një thesar; zbrazeni me një të rënë, dhe jeni të rrënuar. Nuk ia falim një ndjenje që është treguar e tëra, ashtu si nuk ia falim një burri që s'ka asnjë su të vetin. Ky baba kishte dhënë gjithçka. Kishte dhënë, për njëzet vjet, zemrën e tij, dashurinë e tij; kishte dhënë pasurinë e tij brenda një dite. Pasi e shtrydhën mirë limonin, bijat e tij e hodhën lëvozhgën në qoshe të rrugës.

— Bota është e poshtër, — tha vikontesha, duke i shthurur fijet e shallit dhe pa ngritur sytë, sepse e kishin goditur në mish të gjallë fjalët që zonja de Lanzhe i kishte thënë për të duke treguar këtë histori.

— E poshtër! Jo, — vazhdoi dukesha, — ajo ecën rrugën e saj, kaq. Po ju flas kështu, është për të treguar se nuk jam e mashtruar nga bota. Mendoj si ju, — tha ajo duke i shtrënguar dorën vikonteshës. — Bota është një moçal; le të përpiqemi të qëndrojmë në lartësi. — U ngrit, e puthi zonjën de Bozean në ballë duke i thënë: — Jeni shumë e bukur në këtë çast, e dashur. Keni ngjyrat më të bukura që kam parë ndonjëherë. — Pastaj doli, pasi e uli lehtë kokën duke vështruar kushëririn.

— Xha Gorioja është sublim! — tha Eugjeni, duke kujtuar se e kishte parë natën duke përdredhur argjendin e tij të praruar.

Zonja de Bozean nuk dëgjoi, ishte e menduar. Kaluan disa çaste heshtjeje, dhe studenti i varfër, nga një lloj shtangieje e turpshme, nuk guxonte as të ikte, as të rrinte, as të fliste.

— Bota është e poshtër dhe e ligë, — tha më në fund vikontesha. — Sapo të na ndodhë një fatkeqësi, gjendet gjithmonë një

mik gati për të ardhur të na e thotë dhe për të na gërmuar zemrën me një kamë, duke na bërë t'ia admirojmë dorezën. Ja ku nisi sarkazma, ja ku nisën talljet! Ah! Do të mbrohem. — E ngriti kokën si zonjë e madhe që ishte, dhe nga sytë e saj krenarë dolën vetëtima. — Ah! — bëri ajo duke parë Eugjenin, — ju jeni këtu!

— Ende, — tha ai me trishtim.

— E pra, zoti de Rastinjak, trajtojeni këtë botë ashtu siç meriton. Doni t'ia dilni mbanë, do t'ju ndihmoj. Do ta sondoni sa e thellë është prishja femërore, do ta matni gjerësinë e kotësisë së mjerë të burrave. Ndonëse e kam lexuar mirë këtë libër të botës, kishte faqe që megjithatë m'i kishin panjohura. Tani i di të gjitha. Sa më ftohtë të llogaritni, aq më tej do të shkoni. Goditni pa mëshirë, dhe do t'ju kenë frikë. Pranojini burrat dhe gratë vetëm si kuaj poste që do t'i lini të ngordhin në çdo stacion, dhe kështu do të arrini në majë të dëshirave tuaja. E shihni, nuk do të jeni asgjë këtu po të mos keni një grua që të interesohet për ju. Ju duhet e re, e pasur, elegante. Por po të keni një ndjenjë të vërtetë, fshiheni si një thesar; mos lini kurrë që ta dyshojnë, do të ishit i humbur. Nuk do të ishit më xhelati, do të bëheshit viktima. Po të dashuroheni ndonjëherë, ruajeni mirë sekretin tuaj! Mos e jepni para se ta dini mirë kujt do t'ia hapni zemrën. Për ta ruajtur që tani këtë dashuri që ende nuk ekziston, mësoni të mos i besoni kësaj bote. Më dëgjoni, Migel...[93] — (Ajo gabohej naivisht me emrin pa e vënë re.) — Ka diçka më të tmerrshme se braktisja e babait nga dy bijat e tij, që do ta donin të vdekur. Është rivaliteti i dy motrave me njëra-tjetrën. Restoja është me origjinë fisnike, gruaja e tij është adoptuar, është paraqitur në oborr; por motra e saj, motra e saj e pasur, zonja e bukur Delfina de Nysinzhen, gruaja e një njeriu të parasë, po vdes nga hidhërimi; xhelozia e ha, është njëqind lega larg motrës së saj; motra e saj nuk është më motra e saj; këto dy gra e mohojnë njëra-tjetrën ashtu si e mohojnë babanë e tyre. Prandaj zonja de Nysinzhen do ta

[93] Migel: emri i markezit d'Azhuda-Pinto.

lëpinte gjithë baltën që ka midis rrugës Saint-Lazare dhe rrugës de Grenelle për të hyrë në sallonin tim. Ka besuar se de Marse do ta çonte te qëllimi i saj, dhe është bërë skllave e de Marsesë; e mërzit për vdekje de Marsenë. De Marseja nuk çan fare kokën për të. Po të ma paraqitni, do të jeni Beniamini[94] i saj, ajo do t'ju adhurojë. Pastaj, po të mundni, dashurojeni; përndryshe, shërbehuni me të. Do ta pranoj një a dy herë, në mbrëmje të mëdha, kur të ketë turmë; por nuk do ta pres kurrë në mëngjes. Do ta përshëndes, mjafton. Ia keni mbyllur vetes derën e konteshës, sepse shqiptuat emrin e xha Gorios. Po, i dashur, njëzet herë të shkoni te zonja de Resto, njëzet herë do ta gjeni që s'është në shtëpi. Jua kanë ndaluar hyrjen. E pra, le t'ju fusë xha Gorioja te zonja Delfina de Nysinzhen. Zonja e bukur de Nysinzhen do të jetë për ju një tabelë. Jini burri që ajo dallon, dhe gratë do të çmenden pas jush. Rivalet e saj, mikeshat e saj, mikeshat e saj më të mira do të duan t'jua rrëmbejnë asaj. Ka gra që e duan burrin e zgjedhur tashmë nga një tjetër, ashtu si ka borgjeze të varfra që, duke marrë kapelat tona, shpresojnë të marrin edhe sjelljen tonë. Do të keni suksese. Në Paris, suksesi është gjithçka; është çelësi i pushtetit. Nëse gratë ju gjejnë mendjemprehtësi, talent, burrat do ta besojnë, po të mos i zhgënjeni. Atëherë do të mund të doni gjithçka, do ta keni këmbën kudo. Atëherë do ta dini se ç'është bota: një mbledhje e budallenjve dhe e mashtruesve. Mos jini as me njërët, as me të tjerët. Jua jap emrin tim si një fill i Ariadnës për të hyrë në këtë labirint. Mos e kompromentoni, — tha ajo duke e përkulur qafën dhe duke i hedhur studentit një vështrim mbretëreshe, — ma ktheni të bardhë. Shkoni, më lini. Edhe ne gratë kemi betejat tona për të bërë.

— Po t'ju duhej një njeri vullnetmirë për t'i vënë zjarrin një mine? — tha Eugjeni duke e ndërprerë.

— Hë, pra? — tha ajo.

[94]Beniamini: djali më i vogël dhe më i dashur i Jakobit në Bibël; këtu, i preferuari.

Ai e goditi zemrën me dorë, iu buzëqesh buzëqeshjes së kushërirës dhe doli. Ishte ora pesë. Eugjeni kishte uri dhe pati frikë se nuk do të arrinte në kohë për orën e darkës. Kjo frikë e bëri ta ndiente lumturinë e të qenit i çuar shpejt nëpër Paris. Kjo kënaqësi thjesht mekanike e la krejt në mëshirë të mendimeve që e sulmonin. Kur një djalë i ri në moshën e tij goditet nga përbuzja, tërbohet, xhindoset, e kërcënon me grusht gjithë shoqërinë, do të hakmerret dhe dyshon edhe për veten. Rastinjaku ishte në atë çast i dërrmuar nga këto fjalë: *Ia keni mbyllur vetes derën e konteshës*. „Do të shkoj! — i thoshte vetes. — Dhe nëse zonja de Bozean ka të drejtë, nëse ma kanë ndaluar hyrjen... unë... Zonja de Resto do të më gjejë në të gjitha sallonet ku shkon. Do të mësoj të luaj me shpatë, të qëlloj me pistoletë, do t'ia vras Maksimin e saj!“ „Po paratë! — i thërriste ndërgjegjja. — Ku do t'i gjesh?“ Befas, pasuria e shpalosur te kontesha de Resto i shkëlqeu para syve. Kishte parë aty luksin pas të cilit duhej të ishte e dashuruar një zonjushë Gorio, praritë, sendet e çmuara të vëna në dukje, luksin pa mend të të pasurit të ri, shkapërderdhjen e gruas së mbajtur. Kjo pamje magjepsëse u shtyp befas nga pallati madhështor de Bozean. Fantazia e tij, e çuar në lartësitë e shoqërisë pariziene, i frymëzoi një mijë mendime të këqija në zemër, duke ia zgjeruar kokën dhe ndërgjegjen. E pa botën ashtu siç është: ligjet dhe morali të pafuqishëm te të pasurit, dhe pa te pasuria *ultima ratio mundi*.[95] „Votreni ka të drejtë, pasuria është virtyti!“ i tha vetes.

Kur arriti në rrugën Neuve-Sainte-Geneviève, u ngjit shpejt në dhomën e tij, zbriti për t'i dhënë dhjetë frangë karrocierit dhe hyri në atë dhomë ngrënieje të neveritshme, ku pa, si kafshë para grazhdit, tetëmbëdhjetë të ngrënësit duke u ushqyer. Pamja e këtyre mjerimeve dhe e kësaj salle iu duk e tmerrshme. Kalimi ishte tepër i papritur, kontrasti tepër i plotë, që të mos ia zhvillonte përtej mase ndjenjën e ambicies. Nga njëra anë, pamjet e freskëta e të hijshme të natyrës shoqërore më elegante, fytyra të

[95] *Ultima ratio mundi* (lat.): „argumenti i fundit i botës“.

reja, të gjalla, të kornizuara nga mrekullitë e artit dhe të luksit, koka të pasionuara plot poezi; nga ana tjetër, piktura të zymta të rrethuara me baltë dhe fytyra ku pasionet kishin lënë vetëm litarët dhe mekanizmin e tyre. Mësimet që zemërimi i një gruaje të braktisur i kishte shkulur zonjës de Bozean, ofertat e saj joshëse i erdhën ndër mend, dhe mjerimi i komentoi. Rastinjaku vendosi të hapte dy llogore paralele për të arritur te pasuria, të mbështetej mbi dijen dhe mbi dashurinë, të ishte një doktor i ditur dhe një njeri i modës. Ishte ende shumë fëmijë! Këto dy vija janë asimptota që nuk mund të takohen kurrë.

— Jeni shumë i vrenjtur, zoti markez, — i tha Votreni, duke i hedhur një nga ato vështrime me të cilat ky njeri dukej se hynte në sekretet më të fshehta të zemrës.

— Nuk jam më i gatshëm t'i duroj shakatë e atyre që më quajnë zoti markez, — u përgjigj ai. — Këtu, për të qenë vërtet markez, duhet të kesh njëqind mijë livra rentë, dhe kur jeton në Shtëpinë Voker nuk je pikërisht i preferuari i Fatit.

Votreni e vështroi Rastinjakun me një pamje atërore e përbuzëse, sikur të kishte thënë: „Kalama! Që do ta bëja një kafshatë!“ Pastaj u përgjigj: „Jeni në humor të keq, sepse ndoshta nuk keni pasur sukses pranë konteshës së bukur de Resto.“

— Ma mbylli derën sepse i thashë se babai i saj hante në tryezën tonë, — thirri Rastinjaku.

Të gjithë të ngrënësit e vështruan njëri-tjetrin. Xha Gorioja i uli sytë dhe u kthye për t'i fshirë.

— Më hodhët duhan në sy, — i tha fqinjit të tij.

— Kush do ta fyejë xha Gorion, tani e tutje do të ketë punë me mua, — u përgjigj Eugjeni, duke vështruar fqinjin e ish-fidexhiut. — Ai vlen më shumë se ne të gjithë. Nuk flas për zonjat, — tha ai duke u kthyer nga zonjusha Tajëfer.

Kjo frazë qe një përfundim; Eugjeni e kishte thënë me një pamje që i detyroi të ngrënësit të heshtnin. Vetëm Votreni i tha me tallje: „Për ta marrë xha Gorion nën përgjegjësinë tuaj dhe për

t'u bërë botuesi i tij përgjegjës,[96] duhet ta mbash mirë shpatën dhe të qëllosh mirë me pistoletë."

— Kështu do të bëj, — tha Eugjeni.

— Hytë në fushatë sot, pra?

— Ndoshta, — u përgjigj Rastinjaku. — Por për punët e mia nuk i jap llogari askujt, meqë unë nuk përpiqem t'i marr me mend ato që bëjnë të tjerët natën.

Votreni e vështroi shtrembër Rastinjakun.

— Djali im, kur nuk do të të mashtrojnë kukullat, duhet të hysh krejt në barakë dhe të mos kënaqesh duke parë nga vrimat e perdes. Mjaft folëm, — shtoi ai, duke parë Eugjenin gati për t'u ndezur. — Do të bëjmë bashkë një copë bisede kur të doni.

Darka u bë e zymtë dhe e ftohtë. Xha Gorioja, i zhytur në dhembjen e thellë që i kishte shkaktuar fraza e studentit, nuk e kuptoi se qëndrimi i njerëzve ndaj tij kishte ndryshuar dhe se një djalë i ri, i aftë t'i vinte fre përndjekjes, e kishte marrë në mbrojtje.

— Zoti Gorio, — tha zonja Voker me zë të ulët, — qenka babai i një konteshe, tani?

— Dhe i një baroneshe, — iu përgjigj Rastinjaku.

— Vetëm këtë punë ka, — i tha Bianshoni Rastinjakut. — Ia kam matur kokën: ka vetëm një gungë, atë të atësisë; do të bëhet një Atë i *Përjetshëm*.[97]

Eugjeni ishte tepër serioz që shakaja e Bianshonit ta bënte të qeshte. Donte të përfitonte nga këshillat e zonjës de Bozean dhe pyeste veten ku dhe si do të gjente para. U bë i brengosur duke parë savanat e botës që i shpaloseshin para syve, njëkohësisht të zbrazëta e të mbushura; kur mbaroi darka, të gjithë e lanë vetëm në dhomën e ngrënies.

---

[96] Botuesi përgjegjës: personi që përgjigjej ligjërisht për atë që botonte një gazetë, edhe në gjyq e në duel.

[97] Në origjinal, lojë fjalësh: *père Goriot* („xha Gorio", por fjalë për fjalë „ati Gorio") bëhet *Père Éternel*, „Ati i Përjetshëm", pra Zoti.

— E patë, pra, vajzën time? — i tha Gorioja me zë të prekur.

I zgjuar nga meditimi prej plakut, Eugjeni i mori dorën dhe, duke e soditur me një lloj dhembshurie, iu përgjigj: „Jeni një njeri i mirë dhe i nderuar. Për vajzat tuaja do të flasim më vonë.“ U ngrit pa dashur ta dëgjonte xha Gorion dhe u tërhoq në dhomën e tij, ku i shkroi nënës letrën e mëposhtme:

E dashura ime nënë, shiko mos ke një gji të tretë për ta hapur për mua. Jam në një gjendje që mund të bëj shpejt pasuri. Kam nevojë për një mijë e dyqind frangë dhe më duhen me çdo kusht. Mos i thuaj asgjë babait për kërkesën time, ndoshta do ta kundërshtonte, dhe po të mos i kisha këto para, do të isha pre e një dëshpërimi që do të më shtynte të vrisja veten. Do të t'i shpjegoj arsyet sapo të të shoh, sepse do të duhej të të shkruaja vëllime të tëra për të ta bërë të kuptueshme gjendjen ku ndodhem. Nuk kam luajtur bixhoz, nëna ime e mirë, nuk i kam borxh askujt; por po të duash të ma ruash jetën që më dhe, duhet të ma gjesh këtë shumë. Me një fjalë, shkoj te vikontesha de Bozean, që më ka marrë nën mbrojtje. Duhet të shkoj në shoqërinë e lartë dhe nuk kam asnjë su për doreza të pastra. Do të di të ha vetëm bukë, të pi vetëm ujë, do të agjëroj po të duhet; por nuk mund të bëj pa veglat me të cilat punohet vreshti në këtë vend. Për mua puna është ose të çaj rrugën, ose të mbetem në baltë. I di të gjitha shpresat që keni vënë tek unë dhe dua t'i realizoj shpejt. Nëna ime e mirë, shit ndonjë nga stolitë e tua të vjetra, do t'i zëvendësoj shpejt. E njoh mjaft gjendjen e familjes sonë për t'i ditur të çmoj sakrifica të tilla, dhe duhet të besosh se nuk të kërkoj t'i bësh më kot, përndryshe do të isha një përbindësh. Mos shih te lutja ime veçse britmën e një nevoje të ngutshme. E ardhmja jonë është e tëra te kjo ndihmë, me të cilën duhet ta hap fushatën; sepse kjo jetë e Parisit është një luftë e përjetshme. Nëse, për ta plotësuar shumën, nuk ka mjete të tjera veç

t'i shesësh dantellat e tezes, thuaji se do t'i dërgoj më të bukura. E kështu me radhë.

U shkroi secilës nga motrat, duke u kërkuar kursimet e tyre, dhe, për t'ua shkulur pa folur ato në familje për sakrificën që s'do të linin pa e bërë me gëzim për të, e luajti delikatesën e tyre duke prekur telat e nderit, që janë aq mirë të tendosur dhe tingëllojnë aq fort në zemrat e reja. Kur i shkroi këto letra, ndjeu megjithatë një drithërimë të pavullnetshme: i rrihte zemra, dridhej. Ky i ri ambicioz e njihte fisnikërinë e papërlyer të këtyre shpirtrave të varrosur në vetmi, e dinte ç'hidhërime do t'u shkaktonte dy motrave, dhe po ashtu ç'gëzime do të ndienin; me ç'kënaqësi do të flisnin fshehurazi për këtë vëlla të shumëdashur, në fund të vreshtit. Ndërgjegjja iu ngrit e ndritshme dhe ia tregoi ato duke numëruar fshehurazi thesarin e tyre të vogël: i pa duke shpalosur gjeniun dinak të vajzave të reja për t'ia dërguar këto para *incognito*, duke provuar një mashtrim të parë për të qenë sublime. „Zemra e një motre është një diamant pastërtie, një humnerë butësie!“ i tha vetes. Kishte turp që kishte shkruar. Sa të fuqishme do të ishin lutjet e tyre, sa i pastër do të ishte vrulli i shpirtrave të tyre drejt qiellit! Me ç'kënaqësi nuk do të sakrifikoheshin! Nga ç'dhembje do të goditej nëna e tij, po të mos mund ta dërgonte gjithë shumën! Këto ndjenja të bukura, këto sakrifica të tmerrshme do t'i shërbenin si shkallë për të arritur te Delfina de Nysinzhen. Ca lot, kokrrat e fundit të temjanit të hedhura mbi altarin e shenjtë të familjes, i dolën nga sytë. Shëtiti lart e poshtë në një trazim plot dëshpërim. Xha Gorioja, duke e parë kështu nga dera që kishte mbetur gjysmë e hapur, hyri dhe i tha: „Ç'keni, zotëri?“

— Ah! Fqinji im i mirë, unë jam ende bir dhe vëlla, ashtu si ju jeni baba. Keni të drejtë të dridheni për konteshën Anastazi; ajo është e një zoti Maksim de Traj, që do ta humbasë.

Xha Gorioja u tërhoq duke belbëzuar ca fjalë kuptimin e të cilave Eugjeni nuk e kapi. Të nesërmen, Rastinjaku shkoi t'i hidhte letrat në postë. Ngurroi deri në çastin e fundit, por i hodhi në kuti duke thënë: „Do t'ia dal!“ Fjala e kumarxhiut, e komandantit të madh, fjalë fataliste që humb më shumë njerëz nga ç'shpëton. Pas disa ditësh, Eugjeni shkoi te zonja de Resto dhe nuk u prit. Tri herë u kthye atje, tri herë e gjeti përsëri derën të mbyllur, ndonëse paraqitej në orë kur konti Maksim de Traj nuk ishte aty. Vikontesha kishte pasur të drejtë. Studenti nuk studioi më. Shkonte në leksione për t'iu përgjigjur apelit, dhe pasi e kishte vërtetuar praninë, ikte. I kishte bërë vetes arsyetimin që bëjnë shumica e studentëve. I ruante studimet për çastin kur do të ishte puna të jepte provimet; kishte vendosur t'i grumbullonte regjistrimet e vitit të dytë dhe të tretë, dhe pastaj ta mësonte Drejtësinë seriozisht dhe me një të rënë në çastin e fundit. Kishte kështu pesëmbëdhjetë muaj kohë të lirë për të lundruar në oqeanin e Parisit, për t'u marrë aty me tregtinë e grave ose për të peshkuar pasurinë. Gjatë kësaj jave, e pa dy herë zonjën de Bozean, te e cila shkonte vetëm në çastin kur dilte karroca e markezit d'Azhuda. Për disa ditë të tjera, kjo grua e shquar, figura më poetike e Faubourg Saint-Germain, mbeti fitimtare dhe bëri të pezullohej martesa e zonjushës de Roshfid me markezin d'Azhuda-Pinto. Por këto ditë të fundit, që frika e humbjes së lumturisë i bëri më të zjarrtat nga të gjitha, do ta përshpejtonin katastrofën. Markezi d'Azhuda, në marrëveshje me Roshfidët, e kishte parë këtë grindje dhe këtë pajtim si një rrethanë të lumtur: shpresonin se zonja de Bozean do të mësohej me idenë e kësaj martese dhe më në fund do t'i sakrifikonte mëngjeset e saj një të ardhmeje të parashikuar në jetën e burrave. Pavarësisht premtimeve më të shenjta, të përsëritura çdo ditë, zoti d'Azhuda luante pra komedinë, dhe vikonteshës i pëlqente ta mashtronin. „Në vend që të hidhej me fisnikëri nga dritarja, ajo linte veten të rrokullisej nëpër shkallë“, thoshte dukesha de Lanzhe, mikja e

saj më e mirë. Megjithatë, këto drita të fundit shkëlqyen mjaft gjatë që vikontesha të rrinte në Paris dhe t'i shërbente aty të afërmit të saj të ri, për të cilin kishte një lloj dashurie supersticioze. Eugjeni ishte treguar me të plot përkushtim dhe ndjeshmëri në një rrethanë kur gratë nuk shohin mëshirë, ngushëllim të vërtetë në asnjë vështrim. Po t'u thotë atëherë një burrë fjalë të ëmbla, i thotë nga llogaria.

Me dëshirën për ta njohur në mënyrë të përsosur fushën e shahut para se të sulmonte shtëpinë e Nysinzhenëve, Rastinjaku deshi ta mësonte jetën e mëparshme të xha Gorios dhe mblodhi të dhëna të sigurta, që mund të përmblidhen kështu.

Zhan-Zhoakim Gorioja ishte, para revolucionit, një punëtor i thjeshtë fidesh, i shkathët, kursimtar dhe mjaft sipërmarrës sa të blinte dyqanin e të zotit, të cilin rasti e bëri viktimë të kryengritjes së parë të vitit 1789. Ishte vendosur në rrugën de la Jussienne, pranë Tregut të Drithit,[98] dhe kishte pasur gjykimin e shëndoshë të pranonte kryesinë e seksionit të tij, për ta mbrojtur tregtinë e vet nga personazhet më me ndikim të asaj kohe të rrezikshme. Kjo urtësi kishte qenë burimi i pasurisë së tij, që filloi gjatë zisë së bukës, të rreme a të vërtetë, për shkak të së cilës drithërat arritën një çmim të stërmadh në Paris. Populli vritej te dera e furrxhinjve, ndërsa disa njerëz shkonin të merrnin pa trazira makarona italiane te bakallët. Gjatë atij viti, qytetari Gorio mblodhi kapitalet që më vonë i shërbyen për ta bërë tregtinë e tij me gjithë epërsinë që i jep një masë e madhe parash atij që e ka. I ndodhi ajo që u ndodh të gjithë njerëzve që kanë vetëm një aftësi relative. Mediokriteti e shpëtoi. Për më tepër, meqë pasuria e tij u bë e njohur vetëm kur nuk kishte më rrezik të ishe i pasur, nuk ngjalli zilinë e askujt. Tregtia e drithërave dukej se ia kishte përpirë gjithë zgjuarsinë. Po të ishte fjala për grurë, për miell, për farëra, për t'ua njohur cilësitë, prejardhjen, për t'u kujdesur

[98] Tregu i Drithit (*Halle aux blés*): tregu i madh i drithërave dhe i miellit në Paris, me një kupolë të famshme rrethore.

për ruajtjen e tyre, për t'i parashikuar çmimet, për ta profetizuar bollëkun ose mungesën e të korrave, për t'i siguruar drithërat me çmim të lirë, për t'u furnizuar në Sicili, në Ukrainë, Gorioja nuk e kishte shokun. Po ta shihje tek drejtonte punët, tek shpjegonte ligjet për eksportin dhe importin e drithërave, tek studionte frymën e tyre, tek u kapte të metat, do ta gjykoje të aftë të ishte ministër shteti. I durueshëm, veprues, energjik, këmbëngulës, i shpejtë në dërgesat e tij, kishte sy shqiponje, i paraprinte gjithçkaje, i parashikonte të gjitha, i dinte të gjitha, i fshihte të gjitha; diplomat në përfytyrim, ushtar në zbatim. Jashtë specialitetit të tij, jashtë dyqanit të tij të thjeshtë e të errët, në pragun e të cilit rrinte në orët e papunësisë, me supin të mbështetur pas kanatit të derës, bëhej përsëri punëtori i trashë e i vrazhdë, njeriu i paaftë të kuptonte një arsyetim, i pandjeshëm ndaj të gjitha kënaqësive të mendjes, njeriu që e zinte gjumi në teatër, një nga ata Dolibanë[99] parizienë, të fortë vetëm në budallallëk. Këto natyra i ngjajnë gati të gjitha njëra-tjetrës. Gati te të gjitha do të gjenit në zemër një ndjenjë sublime. Dy ndjenja ekskluzive ia kishin mbushur zemrën fidexhiut, ia kishin përpirë lëngun, ashtu si tregtia e drithërave ia përdorte gjithë zgjuarsinë e trurit. E shoqja, bija e vetme e një fermeri të pasur nga Brie, qe për të objekt i një admirimi fetar, i një dashurie pa kufi. Gorioja kishte admiruar te ajo një natyrë të brishtë e të fortë, të ndjeshme e të bukur, që binte fort në kontrast me të tijën. Nëse ka një ndjenjë të lindur në zemrën e njeriut, a nuk është krenaria e mbrojtjes që i jep në çdo çast një qenieje të dobët? Shtojini dashurinë, këtë mirënjohje të gjallë të të gjithë shpirtrave të çiltër për burimin e kënaqësive të tyre, dhe do të kuptoni një mori çudirash morale. Pas shtatë vjetësh lumturie pa re, Gorioja, për fatin e tij të keq, e humbi gruan: ajo kishte filluar të fitonte pushtet mbi të, jashtë sferës së ndjenjave. Ndoshta do ta kishte kultivuar këtë natyrë

[99] Doliban: emër personazhi komik, që në atë kohë përdorej për borgjezin e trashë e të ngathët nga mendja.

të plogësht, ndoshta do t'i kishte hedhur njohjen e gjërave të botës dhe të jetës. Në këtë gjendje, ndjenja e atësisë u zhvillua te Gorioja deri në marrëzi. Dashuritë e tij, të mashtruara nga vdekja, i ktheu te dy bijat, që në fillim ia kënaqën plotësisht të gjitha ndjenjat. Sado të shkëlqyera të ishin propozimet që i bënë tregtarë ose fermerë që donin t'i jepnin bijat e tyre, ai deshi të mbetej i ve. I vjehrri, i vetmi njeri për të cilin kishte pasur dashamirësi, pretendonte se e dinte me siguri se Gorioja ishte betuar të mos e tradhtonte gruan, ndonëse të vdekur. Njerëzit e Tregut, të paaftë ta kuptonin këtë marrëzi sublime, talleshin me të dhe i vunë Gorios ndonjë nofkë groteske. I pari prej tyre që, duke pirë verën e një pazari, guxoi ta shqiptonte, mori nga fidexhiu një grusht në sup që e hodhi, me kokë përpara, mbi një gur kufiri të rrugës Oblin. Përkushtimi i pamenduar, dashuria e ndjeshme dhe delikate që Gorioja kishte për bijat ishte aq e njohur, saqë një ditë një nga konkurrentët e tij, që donte ta largonte nga tregu për të mbetur zot i çmimit, i tha se Delfinën sapo e kishte rrëzuar një kabriolet. Fidexhiu, i zbehtë e i verdhë, e la menjëherë Tregun. Qe i sëmurë disa ditë nga tronditja e ndjenjave të kundërta ku e hodhi kjo alarmë e rreme. Nëse nuk ia dha atij njeriu goditjen vrastare në sup, e përzuri nga Tregu duke e detyruar, në një rrethanë kritike, të falimentonte. Edukata e dy bijave të tij qe natyrisht e paarsyeshme. I pasur me më shumë se gjashtëdhjetë mijë livra rentë dhe pa harxhuar një mijë e dyqind frangë për vete, lumturia e Gorios ishte t'u plotësonte tekat bijave: mësuesit më të shkëlqyer u ngarkuan t'i pajisnin me talentet që shënojnë një edukatë të mirë; patën një shoqëruese; për fatin e tyre, kjo qe një grua me mend e me shije; shkonin me kalë, kishin karrocë, jetonin siç do të kishin jetuar dashnoret e një zotërie të vjetër e të pasur; mjaftonte të shprehnin dëshirat më të shtrenjta për ta parë të atin të nxitonte t'i plotësonte; ai kërkonte vetëm një përkëdhelje në këmbim të dhuratave të tij. Gorioja i vinte bijat në radhën e engjëjve, dhe natyrisht mbi veten, i shkreti njeri!

Donte edhe të keqen që i bënin. Kur bijat u bënë për t'u martuar, mundën t'i zgjidhnin burrat sipas shijes së tyre: secila do të kishte si pajë gjysmën e pasurisë së të atit. E kërkuar për bukurinë e saj nga konti de Resto, Anastazia kishte prirje aristokratike, që e shtynë ta linte shtëpinë atërore për t'u hedhur në sferat e larta shoqërore. Delfina i donte paratë: u martua me Nysinzhenin, një bankier me origjinë gjermane që u bë baron i Perandorisë së Shenjtë.[100] Gorioja mbeti fidexhi. Bijat dhe dhëndurët u skandalizuan shpejt që e shihnin të vazhdonte këtë tregti, ndonëse ajo ishte gjithë jeta e tij. Pasi duroi për pesë vjet ngulmimet e tyre, pranoi të tërhiqej me të ardhurat e shitjes së dyqanit dhe me fitimet e këtyre viteve të fundit; një kapital që zonja Voker, te e cila kishte ardhur të vendosej, e kishte llogaritur se jepte nga tetë deri në dhjetë mijë livra rentë. U hodh në këtë pension nga dëshpërimi që e kishte pushtuar kur pa se dy bijat e tij detyroheshin nga burrat e tyre të refuzonin jo vetëm ta merrnin në shtëpi, por edhe ta prisnin hapur.

Këto të dhëna ishin gjithçka që dinte për xha Gorion një zot Myre, që i kishte blerë dyqanin. Supozimet që Rastinjaku i kishte dëgjuar të bënte dukesha de Lanzhe vërtetoheshin kështu. Këtu mbaron hyrja e kësaj tragjedie pariziene, të errët, por të tmerrshme.

[100] Perandoria e Shenjtë Romake: perandoria e lashtë gjermane, që u shpërbë më 1806. Titujt e saj fisnikë ishin të kërkuar nga financierët e pasur.

Pjesa e dytë — Hyrja në shoqëri

Nga fundi i kësaj jave të parë të dhjetorit, Rastinjaku mori dy letra, njërën nga e ëma, tjetrën nga motra e madhe. Këto shkrime aq të njohura e bënë njëkohësisht t'i rrihte zemra nga kënaqësia dhe të dridhej nga tmerri. Këto dy letra të brishta mbanin një vendim jete a vdekjeje për shpresat e tij. Nëse ndiente njëfarë tmerri duke kujtuar ngushticën e prindërve, e kishte provuar tepër mirë parapëlqimin e tyre për të, që të mos kishte frikë se u kishte thithur pikat e fundit të gjakut. Letra e nënës ishte shkruar kështu:

Fëmija im i dashur, po të dërgoj atë që më kërkove. Përdori mirë këto para; edhe sikur të ishte puna të ta shpëtoja jetën, nuk do të mund ta gjeja për herë të dytë një shumë kaq të madhe pa e mësuar yt atë, gjë që do ta prishte harmoninë e shtëpisë sonë. Për ta siguruar, do të na duhej të linim peng tokën tonë. Më është e pamundur ta gjykoj vlerën e projekteve që nuk i njoh; po ç'natyrë kanë vallë, që të bëjnë të kesh frikë të m'i besosh? Ky shpjegim nuk kërkonte vëllime; ne nënave na mjafton një fjalë, dhe kjo fjalë do të më kishte kursyer ankthin e pasigurisë. Nuk mund ta fsheh përshtypjen e dhimbshme që më bëri letra jote. Biri im i dashur, ç'ndjenjë të detyroi vallë të hedhësh një tmerr të tillë në zemrën time? Duhet të kesh vuajtur shumë duke më shkruar, sepse unë vuajta shumë duke të lexuar. Në

ç'rrugë po hyn vallë? A do të varej jeta jote, lumturia jote, nga të dukurit ajo që nuk je, nga të parit e një bote ku nuk mund të shkosh pa bërë shpenzime që nuk i përballon, pa humbur kohë të çmuar për studimet? Eugjeni im i mirë, besoji zemrës së nënës: rrugët e dredhura nuk të çojnë në asgjë të madhe. Durimi dhe nënshtrimi duhet të jenë virtytet e të rinjve që janë në gjendjen tënde. Nuk po të qortoj, nuk do të doja t'i jepja asnjë hidhërim dhuratës sonë. Fjalët e mia janë ato të një nëne po aq të besueshme sa edhe largpamëse. Nëse ti i di detyrimet e tua, unë e di sa e pastër është zemra jote, sa të shkëlqyera janë qëllimet e tua. Prandaj mund të të them pa frikë: Shko, i shumëdashuri im, ec! Dridhem sepse jam nënë; por çdo hap yti do të shoqërohet me dashuri nga urimet dhe bekimet tona. Ji i matur, fëmijë i dashur. Duhet të jesh i urtë si një burrë; fati i pesë njerëzve që i do mbështetet mbi kokën tënde. Po, të gjitha pasuritë tona janë te ti, ashtu si lumturia jote është e jona. Të gjithë i lutemi Zotit të të ndihmojë në ndërmarrjet e tua. Tezja jote Marsijak ka qenë, në këtë rast, e një mirësie të padëgjuar: shkonte deri atje sa të kuptonte atë që më thua për dorezat. Por ajo ka një dobësi për më të madhin, thoshte me gaz. Eugjeni im, duaje shumë tezen; do të të them se ç'bëri për ty vetëm kur të kesh pasur sukses; përndryshe, paratë e saj do të të digjnin gishtat. Ju fëmijët nuk e dini ç'do të thotë të sakrifikosh kujtime! Po ç'nuk do të sakrifikonim për ju? Më ngarkon të të them se të puth në ballë dhe do të donte të të jepte me këtë puthje forcën për të qenë shpesh i lumtur. Kjo grua e mirë dhe e shkëlqyer do të të kishte shkruar, sikur të mos kishte cermë në gishta. Yt atë është mirë. Të korrat e vitit 1819 i kalojnë shpresat tona. Mirupafshim, fëmijë i dashur. Nuk do të them asgjë për motrat: Lora të shkruan. Ia lë asaj kënaqësinë të llafosë për ngjarjet e vogla të familjes. Dhëntë qielli që të kesh sukses! Oh! Po, ki sukses, Eugjeni im; më bëre të njoh një dhembje tepër të fortë për ta duruar për herë të dytë. E mësova ç'do të thotë

të jesh i varfër, duke dëshiruar pasurinë për t'ia dhënë fëmijës tim. Hajde, mirupafshim. Mos na lër pa lajme, dhe merr këtu puthjen që të dërgon nëna jote.

Kur Eugjeni e mbaroi këtë letër, ishte në lot; mendonte për xha Gorion, që përdridhte argjendin e tij të praruar dhe e shiste për të shkuar të paguante kambialin e së bijës. „Nëna jote i përdrodhi stolitë e saj! — i thoshte vetes. — Tezja jote ka qarë me siguri duke shitur disa nga relikat e saj! Me ç'të drejtë do ta mallkoje Anastazinë? Sapo bëre për egoizmin e së ardhmes sate atë që bëri ajo për dashnorin e saj! Kush vlen më shumë, ajo apo ti?“ Studenti ndjeu sikur t'i brejtej zorrët nga një ndjesi nxehtësie e padurueshme. Donte të hiqte dorë nga shoqëria e lartë, donte të mos i merrte këto para. Ndjeu ato brejtje ndërgjegjeje fisnike e të bukura e të fshehta, merita e të cilave rrallë çmohet nga njerëzit kur gjykojnë të ngjashmit e tyre, dhe që shpesh bëjnë që engjëjt e qiellit ta shfajësojnë kriminelin e dënuar nga juristët e dheut. Rastinjaku hapi letrën e motrës, shprehjet me hir të pafajshëm të së cilës ia freskuan zemrën.

Letra jote erdhi shumë në kohë, vëlla i dashur. Agata dhe unë donim t'i përdornim paratë tona në kaq shumë mënyra të ndryshme, sa nuk dinim më për cilën blerje të vendosnim. Bëre si shërbëtori i mbretit të Spanjës kur ia rrëzoi orët të zotit: na vure në marrëveshje.[101] *Vërtet, grindeshim vazhdimisht se cilës nga dëshirat tona t'i jepnim përparësi, dhe nuk e kishim marrë me mend, Eugjeni im i mirë, përdorimin që i përfshinte të gjitha dëshirat tona. Agata kërceu nga gëzimi. Me një fjalë, ishim si dy të çmendura gjatë gjithë ditës,* aq sa (stili i tezes) *nëna na thoshte me pamjen e saj të rreptë:* Po ç'keni, zonjushat

[101] Aludim për një anekdotë për Karlin V, mbretin e Spanjës, që pasi hoqi dorë nga froni u mor me ora dhe nuk arrinte t'i bënte të shkonin njësoj. Tregohet se një shërbëtor i rrëzoi dhe kështu i „vuri në marrëveshje“.

e mia? Sikur të na kishte qortuar pak, do të ishim, besoj, edhe më të kënaqura. Një grua duhet të gjejë shumë kënaqësi të vuajë për atë që do! Vetëm unë isha e menduar dhe e hidhëruar në mes të gëzimit tim. Me siguri do të bëhem një grua e keqe, jam tepër shpenzuese. Kisha blerë për vete dy breza, një shpuese të bukur për t'i hapur vrimat e korseve, vogëlsira, kështu që kisha më pak para se ajo Agata e trashë, që është kursimtare dhe i grumbullon ekjutë si laraska. Ajo kishte dyqind frangë! Unë, miku im i shkretë, kam vetëm pesëdhjetë ekju. Jam ndëshkuar mirë; do të doja ta hidhja brezin në pus, do të më vijë gjithmonë rëndë ta mbaj. Të vodha. Agata qe e mrekullueshme. Më tha: Le t'i dërgojmë treqind e pesëdhjetë frangat, të dyja bashkë! Por nuk mund të mos t'i tregoja gjërat siç ndodhën. A e di si bëmë për t'u bindur urdhrave të tu? I morëm paratë tona të lavdishme, dolëm të shëtisnim të dyja, dhe sapo arritëm në rrugën e madhe, vrapuam në Ruffec, ku ia dhamë thjesht shumën zotit Grimber, që mban zyrën e Postave Mbretërore! Ishim të lehta si dallëndyshe duke u kthyer. Mos vallë na lehtëson lumturia? më tha Agata. I thamë njëra-tjetrës një mijë gjëra që nuk do t'jua përsëris, zoti parizien; flitej tepër për ju. Oh! Vëlla i dashur, të duam shumë, ja gjithçka me dy fjalë. Sa për sekretin, sipas tezes, ca maska të vogla si ne janë të afta për gjithçka, edhe për të heshtur. Nëna shkoi në mënyrë misterioze në Angulemë me tezen, dhe që të dyja e kanë mbajtur të fshehtë politikën e lartë të udhëtimit të tyre, që nuk u bë pa bisedime të gjata, nga të cilat ne u përjashtuam, bashkë me zotin baron. Hamendje të mëdha i mbajnë të zëna mendjet në shtetin e Rastinjakut. Fustani prej muslini i mbjellë me lule të qëndisura me vrima, që e qëndisin infantet për madhërinë e saj mbretëreshën, po përparon në fshehtësinë më të thellë. Mbeten vetëm dy pëlhura për t'u bërë. U vendos të mos bëhet mur nga ana e Verteuil-it; do të bëhet gardh. Populli i thjeshtë do të humbasë aty ca fruta, ca pemë të shtrira pas murit, por të huajt do të fitojnë një pamje

të bukur. Po t'i duhen shami trashëgimtarit të fronit, i bëhet e ditur se e veja fisnike de Marsijak, duke rrëmuar nëpër thesaret dhe sëndukët e saj, të quajtur Pompei dhe Herkulanum, ka zbuluar një copë pëlhure të bukur holandeze që nuk e dinte se e kishte; princeshat Agata dhe Lora i vënë në dispozicion fillin e tyre, gjilpërën e tyre dhe ca duar gjithmonë pak tepër të kuqe. Dy princat e rinj, don Anri dhe don Gabrieli, e kanë ruajtur zakonin e mallkuar të ngopen me reçel rrushi, t'i tërbojnë motrat, të mos duan të mësojnë asgjë, të argëtohen duke shkatërruar fole zogjsh, të bëjnë zhurmë dhe të presin, pavarësisht ligjeve të Shtetit, shelgje për të bërë thupra. Nunci i papës, i quajtur rëndom zoti famullitar, kërcënon se do t'i shkishërojë po të vazhdojnë t'i lënë kanonet e shenjta të gramatikës për kanonet e shtogut luftarak.[102] *Mirupafshim, vëlla i dashur; kurrë një letër nuk ka mbajtur kaq shumë urime për lumturinë tënde, as kaq shumë dashuri të kënaqur. Do të kesh pra shumë gjëra për të na thënë kur të vish! Do të më tregosh gjithçka mua, unë jam më e madhja. Tezja na la të dyshonim se ke suksese në shoqërinë e lartë.*

Flitet për një zonjë, dhe për të tjerat heshtet.

Me ne, kuptohet! Dëgjo, Eugjen, po të doje, ne mund të bënim pa shami dhe do të të bënim këmisha. Përgjigjmu shpejt për këtë. Po të të duheshin shpejt këmisha të bukura e të qepura mirë, do të na duhej të fillonim menjëherë; dhe po të kishte në Paris prerje që ne nuk i njohim, do të na dërgoje një model, sidomos për mëngët. Mirupafshim, mirupafshim! Të puth në ballë nga ana e majtë, mbi tëmthin që më përket vetëm mua. Fletën tjetër ia lë Agatës, që më ka premtuar të mos lexojë asgjë

[102]Lojë fjalësh: *canon* në frëngjisht do të thotë edhe „rregull“, edhe „top“. Djemtë bënin pushkë loje me degë shtogu.

nga ato që të them. Por, për të qenë më e sigurt, do të rri pranë saj ndërsa të shkruan. Motra jote që të do.

LORA DE RASTINJAK

„Oh! Po, — i tha vetes Eugjeni, — po, pasuri me çdo kusht! Thesaret nuk do ta paguanin këtë përkushtim. Do të doja t'u sillja të gjitha lumturitë bashkë. Një mijë e pesëqind e pesëdhjetë frangë! — i tha vetes pas një pushimi. — Çdo monedhë duhet të godasë në shenjë! Lora ka të drejtë. Për besë! Kam vetëm këmisha prej pëlhure të trashë. Për lumturinë e një tjetri, një vajzë e re bëhet dinake sa një hajdut. E pafajshme për veten dhe largpamëse për mua, ajo është si engjëlli i qiellit që i fal fajet e tokës pa i kuptuar."

Bota ishte e tij! Rrobaqepësi ishte thirrur tashmë, ishte sonduar, ishte pushtuar. Duke parë zotin de Traj, Rastinjaku e kishte kuptuar ndikimin që ushtrojnë rrobaqepësit mbi jetën e të rinjve. Mjerisht, nuk ka mesatare midis këtyre dy skajeve: një rrobaqepës është ose një armik vdekjeprurës, ose një mik i dhënë nga fatura. Eugjeni gjeti te i tiji një njeri që e kishte kuptuar atësinë e zanatit të tij dhe që e shihte veten si një vizë bashkuese midis të tashmes dhe të ardhmes së të rinjve. Prandaj Rastinjaku, mirënjohës, e bëri më vonë të pasur këtë njeri me një nga ato fjalë në të cilat shkëlqeu më pas. „I njoh, — thoshte ai, — dy pantallona që kanë bërë të lidhen martesa me njëzet mijë livra rentë."

Një mijë e pesëqind frangë dhe rroba sa të duash! Në atë çast jugori i varfër nuk dyshoi më për asgjë dhe zbriti për mëngjes me atë pamje të papërcaktueshme që i jep një djali të ri zotërimi i një shume çfarëdo. Në çastin kur paratë rrëshqasin në xhepin e një studenti, i ngrihet brenda vetes një shtyllë fantastike mbi të cilën mbështetet. Ecën më mirë se më parë, ndien se ka një pikëmbështetje për levën e tij, ka vështrimin të plotë, të drejtë, lëvizjet e shkathëta; një ditë më parë, i përulur dhe i ndrojtur,

do të kishte marrë goditje; të nesërmen, do t'i jepte edhe një kryeministri. Ndodhin tek ai dukuri të padëgjuara: do gjithçka dhe mundet gjithçka, dëshiron me të drejtë e pa të drejtë, është i gëzuar, bujar, i hapur. Me një fjalë, zogu që pak më parë ishte pa krahë i ka gjetur përsëri krahët. Studenti pa para rrëmben një copëz kënaqësie si një qen që vjedh një kockë përmes një mijë rreziqesh; e thyen, ia thith palcën dhe vrapon prapë; por djali i ri që lëviz në xhepin e jelekut ca monedha ari të ikshme i shijon kënaqësitë, i ndan në copa, kënaqet me to, lëkundet në qiell, nuk e di më ç'do të thotë fjala *mjerim*. Parisi i përket i tëri. Moshë kur gjithçka shndrit, kur gjithçka vezullon e flakëron! Moshë e forcës së gëzuar, nga e cila nuk përfiton askush, as burri, as gruaja! Moshë e borxheve dhe e frikërave të gjalla që i dhjetëfishojnë të gjitha kënaqësitë! Kush nuk e ka njohur bregun e majtë të Senës, midis rrugës Saint-Jacques dhe rrugës des Saints-Pères, nuk di asgjë nga jeta njerëzore! „Ah! Sikur ta dinin gratë e Parisit! — i thoshte vetes Rastinjaku, duke përpirë dardhat e ziera me një liard copa, që shërbente zonja Voker. — Do të vinin këtu që t'i doja.“ Në atë çast, një postier i Postave Mbretërore u paraqit në dhomën e ngrënies, pasi i ra ziles së portës me hekura. Pyeti për zotin Eugjen de Rastinjak, të cilit i zgjati dy thasë për t'i marrë dhe një regjistër për të nënshkruar. Rastinjakun e goditi atëherë si me kamxhik vështrimi i thellë që i hodhi Votreni.

— Do të keni me se t'i paguani mësimet e shpatës dhe seancat e qitjes, — i tha ky njeri.

— Erdhën galionët,[103] — i tha zonja Voker duke parë thasët.

Zonjusha Mishono kishte frikë t'i hidhte sytë mbi paratë, mos e tregonte lakminë e saj.

— Keni nënë të mirë, — tha zonja Kutyr.

— Zotëria ka nënë të mirë, — përsëriti Puareja.

— Po, mamaja i ka nxjerrë gjak vetes, — tha Votreni. — Tani do të mund të bëni marrëzitë tuaja, të shkoni në shoqëri, të peshko-

[103] Galionët: anijet spanjolle që sillnin arin dhe argjendin nga Amerika.

ni aty paja dhe të vallëzoni me konteshat që kanë lule pjeshke mbi kokë. Por më besoni, djalë i ri, shkoni shpesh në poligon.

Votreni bëri gjestin e një njeriu që merr në shenjë kundërshtarin. Rastinjaku deshi t'i jepte bakshish postierit dhe nuk gjeti asgjë në xhep. Votreni rrëmoi në xhepin e vet dhe i hodhi njeriut njëzet su.

— Keni kredi të mirë, — vazhdoi ai duke parë studentin.

Rastinjaku u detyrua ta falënderonte, ndonëse që nga fjalët e hidhura të shkëmbyera ditën kur ishte kthyer nga zonja de Bozean, ky njeri i ishte bërë i padurueshëm. Gjatë këtyre tetë ditëve, Eugjeni dhe Votreni kishin qëndruar në heshtje përballë njëri-tjetrit dhe e vëzhgonin njëri-tjetrin. Studenti pyeste veten më kot pse. Pa dyshim, idetë hidhen në përpjesëtim të drejtë me forcën me të cilën lindin, dhe shkojnë e godasin aty ku i dërgon truri, sipas një ligji matematik të krahasueshëm me atë që drejton bombat kur dalin nga mortaja. Efektet e tyre janë të ndryshme. Nëse ka natyra të buta ku idetë vendosen dhe i shkatërrojnë, ka edhe natyra të pajisura fort, kafka me mure bronzi, mbi të cilat vullnetet e të tjerëve rrafshohen e bien si plumbat përpara një muri; pastaj ka edhe natyra të plogështa e si pambuk, ku idetë e të tjerëve vijnë e vdesin ashtu si gjyleve u shuhet vrulli në dheun e butë të redutave. Rastinjaku kishte një nga ato koka plot barut që shpërthejnë në goditjen më të vogël. Ishte i ri me tepër gjallëri që të mos ishte i ndjeshëm ndaj këtij projektimi të ideve, ndaj kësaj ngjitjeje të ndjenjave, nga e cila na godasin pa e ditur kaq shumë dukuri të çuditshme. Shikimi i tij moral kishte rrezen e kthjellët të syve të tij prej rrëqebulli. Secila nga shqisat e tij të dyfishta kishte atë gjatësi misterioze, atë lakueshmëri vajtjeje e ardhjeje që na mahnit te njerëzit superiorë, te shpatarët e shkathët që dinë ta kapin të metën e çdo parzmoreje. Për më tepër, brenda një muaji ishin zhvilluar tek Eugjeni po aq cilësi sa edhe të meta. Të metat ia kishin kërkuar shoqëria e lartë dhe plotësimi i dëshirave të tij gjithnjë e më të mëdha. Midis cilësive

të tij ishte ajo gjallëri jugore që të bën të ecësh drejt te vështirësia për ta zgjidhur dhe që nuk e lë një njeri nga përtej Luarës të rrijë në asnjë pasiguri; cilësi që njerëzit e Veriut e quajnë të metë: për ta, nëse kjo qe burimi i fatit të Muratit, qe edhe shkaku i vdekjes së tij. Prej kësaj duhet të nxirret përfundimi se, kur një jugor di ta bashkojë dinakërinë e Veriut me guximin e përtej Luarës, është i plotë dhe mbetet mbret i Suedisë.[104] Rastinjaku nuk mund të rrinte pra gjatë nën zjarrin e baterive të Votrenit pa e ditur nëse ky njeri ishte miku apo armiku i tij. Herë pas here i dukej se ky personazh i çuditshëm ia depërtonte pasionet dhe i lexonte në zemër, ndërsa tek ai gjithçka ishte aq mirë e mbyllur, sa dukej se kishte thellësinë e palëvizshme të një sfinksi që di, sheh gjithçka dhe nuk thotë asgjë. Duke e ndier xhepin të plotë, Eugjeni u ngrit në këmbë.

— Më bëni nder të prisni, — i tha Votrenit, që po ngrihej për të dalë pasi kishte shijuar gllënjkat e fundit të kafes.

— Pse? — u përgjigj burri i dyzetave, duke vënë kapelën me strehë të gjerë dhe duke marrë një bastun hekuri, me të cilin shpesh bënte rrotullime si një njeri që nuk do të kishte pasur frikë të sulmohej nga katër hajdutë.

— Do t'jua kthej, — vazhdoi Rastinjaku, që zgjidhi shpejt një thes dhe i numëroi zonjës Voker njëqind e dyzet frangë. — Llogaritë e mira bëjnë miq të mirë, — i tha së vesë. — Jemi të larë deri në Shën Silvestër.[105] Ma thyeni këtë monedhë prej njëqind sush.

— Miqtë e mirë bëjnë llogari të mira, — përsëriti Puareja duke vështruar Votrenin.

— Ja njëzet su, — tha Rastinjaku, duke i zgjatur një monedhë sfinksit me parukë.

---

[104] Joachim Murat (1767–1815), marshall i Napoleonit nga jugu i Francës, u bë mbret i Napolit dhe u pushkatua më 1815. Jean-Baptiste Bernadotte (1763–1844), edhe ai marshall jugor, u bë mbret i Suedisë dhe e mbajti fronin deri në vdekje.

[105] Shën Silvestri: 31 dhjetori, dita e fundit e vitit.

— Do të thoshe se keni frikë të më keni borxh diçka? — thirri Votreni, duke zhytur një vështrim parashikues në shpirtin e djalit të ri, të cilit i hodhi një nga ato buzëqeshje tallëse e diogjeniane,[106] për të cilat Eugjeni kishte qenë njëqind herë gati të zemërohej.

— Po... po, — u përgjigj studenti, që i mbante të dy thasët në dorë dhe ishte ngritur për t'u ngjitur në dhomën e tij.

Votreni po dilte nga dera që të çonte në sallon, dhe studenti po bëhej gati të ikte nga ajo që të çonte në sheshpushimin e shkallës.

— E dini, zoti markez de Rastinjakorama, se ajo që më thoni nuk është fort e sjellshme? — tha atëherë Votreni, duke e përplasur derën e sallonit dhe duke ardhur te studenti, që e vështroi ftohtë.

Rastinjaku e mbylli derën e dhomës së ngrënies, duke e marrë me vete Votrenin në fund të shkallës, në sheshpushimin që ndante dhomën e ngrënies nga kuzhina, ku ndodhej një derë e plotë që dilte në kopsht, me një xham të gjatë sipër, të pajisur me hekura. Aty, përpara Silvias, që doli nga kuzhina, studenti tha: „Zoti Votren, unë nuk jam markez dhe nuk quhem Rastinjakorama."

— Do të rrihen, — tha zonjusha Mishono me një pamje indiferente.

— Do të rrihen! — përsëriti Puareja.

— Jo, de, — u përgjigj zonja Voker, duke përkëdhelur pirgun e saj me ekju.

— Po ja tek po shkojnë nën blirët, — thirri zonjusha Viktorina, duke u ngritur për të parë në kopsht. — E megjithatë ky djalë i shkretë ka të drejtë.

— Të ngjitemi lart, e dashura ime e vogël, — tha zonja Kutyr, — këto punë nuk na përkasin.

[106] Diogjeni (shek. IV p.e.s.): filozof grek, i famshëm për përbuzjen dhe talljen ndaj zakoneve të njerëzve.

Kur zonja Kutyr dhe Viktorina u ngritën, hasën te dera Silvian e trashë, që u zuri rrugën.

— Ç'paska ndodhur? — tha ajo. — Zoti Votren i tha zotit Eugjen: „Le të shpjegohemi!“ Pastaj e kapi për krahu, dhe ja tek po ecin mbi angjinaret tona.

Në atë çast u duk Votreni. „Mama Voker, — tha ai duke buzëqeshur, — mos u trembni nga asgjë; do të provoj pistoletat nën blirët.“

— Oh! zotëri, — tha Viktorina duke bashkuar duart, — pse doni ta vrisni zotin Eugjen?

Votreni bëri dy hapa prapa dhe e soditi Viktorinën. „Histori tjetër kjo! — thirri ai me një zë tallës që e skuqi vajzën e shkretë. — Shumë i hijshëm, apo jo, ky djalë? — vazhdoi ai. — Më jepni një ide. Do t'ju bëj të lumtur të dyve, fëmija im i bukur.“

Zonja Kutyr e kishte kapur për krahu vajzën që kishte në kujdes dhe e kishte tërhequr duke i thënë në vesh: „Po, Viktorina, ju jeni e pakuptueshme sot në mëngjes.“

— Nuk dua të qëllohet me pistoletë në shtëpinë time, — tha zonja Voker. — Mos doni të trembni gjithë lagjen dhe të sillni policinë, në këtë orë?

— Hajde, qetësi, mama Voker, — u përgjigj Votreni. — Aty, aty, shtruar, do të shkojmë në poligon. — E arriti Rastinjakun, të cilin e kapi miqësisht për krahu. — Edhe sikur t'ju provoja se nga tridhjetë e pesë hapa e fus plumbin pesë herë rresht në një as maç, — i tha ai, — kjo nuk do t'jua hiqte guximin. Më dukeni pak gjaknxehtë, dhe do ta linit veten të vriteni si budalla.

— Po tërhiqeni, — tha Eugjeni.

— Mos ma ngrini vrerin, — u përgjigj Votreni. — Nuk bën ftohtë sot në mëngjes, ejani të ulemi atje, — tha ai duke treguar ndenjëset e lyera me të gjelbër. — Aty nuk do të na dëgjojë njeri. Kam për të biseduar me ju. Jeni një djalë i mirë, të cilit nuk i dua të keqen. Ju dua, për besë të Tromp... (mijëra rrufe!), për besë të

Votrenit.[107] Pse ju dua, do t'jua them. Ndërkohë, ju njoh sikur t'ju kisha bërë vetë, dhe do t'jua provoj. Vërini thasët aty, — vazhdoi ai, duke i treguar tryezën e rrumbullakët.

Rastinjaku i vuri paratë mbi tryezë dhe u ul, i pushtuar nga një kureshtje që ia ngjalli në shkallën më të lartë ndryshimi i papritur i sjelljes së këtij njeriu, i cili, pasi kishte folur se do ta vriste, paraqitej si mbrojtësi i tij.

— Do të donit shumë ta dinit kush jam, ç'kam bërë ose ç'bëj, — vazhdoi Votreni. — Jeni tepër kureshtar, djali im. Hajde, qetësi. Do të dëgjoni edhe shumë të tjera! Kam pasur fatkeqësi. Më dëgjoni së pari, do të më përgjigjeni pastaj. Ja jeta ime e mëparshme me tri fjalë. Kush jam? Votreni. Ç'bëj? Atë që më pëlqen. Të kalojmë më tej. Doni ta njihni karakterin tim? Jam i mirë me ata që më bëjnë mirë ose zemra e të cilëve i flet zemrës sime. Këtyre u lejohet gjithçka; mund të më japin shkelma në kockat e këmbëve pa u thënë unë: *Kujdes!* Por, për dreqin! Jam i lig si djalli me ata që më bezdisin ose që nuk më shkojnë për shtat. Dhe është mirë t'ju them se mua aq më bën të vras një njeri sa kjo! — tha ai duke pështyrë. — Vetëm se përpiqem ta vras pastër, kur është vërtet e domosdoshme. Jam ai që ju e quani artist. Kam lexuar *Kujtimet* e Benvenuto Cellinit,[108] ashtu siç më shihni, dhe madje në italisht! Nga ai njeri, që ishte trim i madh, kam mësuar ta imitoj Providencën që na vret kuturu dhe ta dua të bukurën kudo që ndodhet. Përveç kësaj, a nuk është një lojë e bukur të jesh vetëm kundër gjithë njerëzve dhe ta kesh fatin me vete? Kam menduar shumë për ndërtimin e tanishëm të rrëmujës suaj shoqërore. Djali im, dueli është lojë fëmijësh, një budallallëk. Kur nga dy njerëz të gjallë njëri duhet të zhduket, duhet të jesh budalla që t'ia lësh rastit. Dueli? Kokë a pilë! Ja ç'është. Fus pesë plumba

[107] Votreni gati sa nuk e thotë nofkën e tij të vërtetë, *Trompe-la-Mort* („Ai që ia hedh vdekjes"), që do të zbulohet më vonë në roman.

[108] Benvenuto Cellini (1500–1571): argjendar dhe skulptor italian, që në *Jetën* e tij, të shkruar prej tij vetë, rrëfen pa u skuqur edhe vrasjet e veta.

rresht në një as maç, duke e ngulur çdo plumb të ri mbi tjetrin, dhe madje nga tridhjetë e pesë hapa! Kur ke një talent të vogël të tillë, mund ta besosh veten të sigurt se do ta rrëzosh kundërshtarin. E pra, kam qëlluar mbi një njeri nga njëzet hapa dhe nuk e kam goditur. Qerrata nuk kishte prekur kurrë në jetën e tij një pistoletë. Ja! — tha ky njeri i jashtëzakonshëm, duke zbërthyer jelekun dhe duke treguar gjoksin e leshtë si shpina e një ariu, por të mbuluar me një qime të kuqërremtë që ngjallte një lloj neverie të përzier me frikë, — ky qumështor ma përzhiti qimen, — shtoi ai, duke ia vënë gishtin Rastinjakut mbi një vrimë që kishte në gjoks. — Por në atë kohë isha fëmijë, isha në moshën tuaj, njëzet e një vjeç. Besoja ende në diçka, në dashurinë e një gruaje, një grumbull budallallëqesh ku do të ngatërroheni edhe ju. Do të ishim rrahur, apo jo? Do të mund të më kishit vrarë. Supozoni se jam nën dhé; ku do të ishit ju? Do t'ju duhej të ikni, të shkoni në Zvicër, të hani paratë e babait, që s'ka shumë. Do t'jua ndriçoj unë gjendjen ku ndodheni; por do ta bëj me epërsinë e një njeriu që, pasi i ka shqyrtuar gjërat e kësaj bote, ka parë se kishte vetëm dy rrugë për të zgjedhur: ose bindjen budallaqe, ose revoltën. Unë nuk i bindem asgjëje, a është e qartë? E dini ç'ju duhet juve, me hapin që po ecni? Një milion, dhe shpejt; përndryshe, me këtë kokë të vogël që kemi, mund të shkonim të endeshim në rrjetat e Saint-Cloud-it,[109] për të parë nëse ka një Qenie Supreme. Këtë milion do t'jua jap unë. — Bëri një pushim duke vështruar Eugjenin. — Aha! Tani po i bëni fytyrë më të mirë babushit tuaj Votren. Kur dëgjuat këtë fjalë, ishit si një vajzë e re që i thonë: „Deri në mbrëmje“, dhe që stoliset duke u lëpirë si një mace që pi qumësht. Shumë mirë. Hajde, pra! Ne të dy! Ja llogaria juaj, djalë i ri. Kemi atje babanë, mamanë, tezen e madhe, dy motra (tetëmbëdhjetë e shtatëmbëdhjetë vjeç), dy vëllezër të vegjël (pesëmbëdhjetë e dhjetë vjeç); ja regjistri i ekuipazhit. Tezja

[109] Rrjetat e Saint-Cloud-it: rrjetat e shtrira në Senë, poshtë Parisit, ku ngecnin kufomat e të mbyturve.

i rrit motrat. Famullitari vjen t'u mësojë latinisht dy vëllezërve. Familja ha më shumë qull me gështenja sesa bukë të bardhë, babai i kursen pantallonat, mamaja mezi i lejon vetes një fustan dimri e një fustan vere, motrat bëjnë si të munden. I di të gjitha, kam qenë në Jug. Gjërat janë kështu te ju, nëse ju dërgojnë një mijë e dyqind frangë në vit dhe nëse toka juaj e vogël sjell vetëm tre mijë frangë. Kemi një kuzhiniere dhe një shërbëtor, duhet ruajtur dinjiteti, babai është baron. Sa për ne, kemi ambicie, i kemi Bozeanët për aleatë dhe ecim në këmbë, duam pasuri dhe nuk kemi asnjë su, hamë *gjellët e përziera* të mama Vokerës dhe na pëlqejnë darkat e bukura të Faubourg Saint-Germain, flemë në një shtrat të mjerë dhe duam një pallat! Nuk po jua qortoj dëshirat. Të kesh ambicie, zemra ime e vogël, nuk i jepet kujtdo. Pyetini gratë se ç'burra kërkojnë: ambiciozët. Ambiciozët kanë ijë më të forta, gjak më të pasur me hekur, zemër më të nxehtë se burrat e tjerë. Dhe gruaja ndihet aq e lumtur dhe aq e bukur në orët kur është e fortë, sa i parapëlqen të gjithë burrave atë që ka një forcë të stërmadhe, edhe sikur të rrezikonte të thyhej prej tij. Po bëj inventarin e dëshirave tuaja për t'ju bërë pyetjen. Ja pyetja. Kemi një uri ujku, dhëmbët tanë të vegjël janë të mprehtë; si do t'ia bëjmë për ta mbushur tenxheren? Së pari kemi Kodin për të ngrënë; nuk është argëtues dhe nuk të mëson asgjë; por duhet. Mirë. Bëhemi avokat për t'u bërë kryetar i gjykatës së asizeve, për t'i dërguar të shkretët që vlejnë më shumë se ne me T. F. në sup,[110] që t'u provojmë të pasurve se mund të flenë të qetë. Nuk është gjë qesharake, dhe pastaj është e gjatë. Së pari, dy vjet duke u lodhur në Paris, duke parë, pa i prekur, *karamelet* pas të cilave vdesim. Të lodh të dëshirosh gjithmonë pa u kënaqur kurrë. Sikur të ishit i zbehtë dhe i natyrës së molusqeve, nuk do të kishit ç'të trembeshit; por ne kemi gjakun e ethshëm të luanëve dhe një oreks sa për të bërë njëzet marrëzi në ditë. Do të bini

[110] T. F.: shkronjat e *travaux forcés* („punë të detyruar“), që u digjeshin në sup të dënuarve për galera.

pra viktimë e këtij mundimi, më të tmerrshmit që kemi parë në ferrin e Zotit. Le të pranojmë se jeni i urtë, se pini qumësht dhe shkruani elegji; do t'ju duhet, bujar siç jeni, pas shumë mërzish dhe privimesh sa për ta bërë të tërbohet një qen, të filloni duke u bërë zëvendësi i ndonjë qerrataje, në ndonjë vrimë qyteti ku qeveria do t'ju hedhë një mijë frangë rrogë, siç i hedh një supë një qeni të kasapit. Leh pas hajdutëve, mbro të pasurin, dërgo në gijotinë njerëz me zemër. Shumë faleminderit! Po të mos keni mbrojtës, do të kalbeni në gjykatën tuaj të provincës. Rreth të tridhjetave, do të jeni gjykatës me një mijë e dyqind frangë në vit, në mos e keni hedhur ende togën në hithra. Kur të keni arritur të dyzetat, do të merrni ndonjë bijë mullixhiu, të pasur me rreth gjashtë mijë livra rentë. Faleminderit. Kini mbrojtës, dhe do të jeni prokuror i mbretit në të tridhjetat, me një mijë ekju rrogë, dhe do të merrni bijën e kryetarit të bashkisë. Po të bëni ndonjë nga ato poshtërsi të vogla politike, si p.sh. të lexoni në një fletë votimi Villèle në vend të Manuel (rimojnë, kjo e qetëson ndërgjegjen),[111] do të jeni, në të dyzetat, prokuror i përgjithshëm, dhe mund të bëheni deputet. Vini re, fëmija im i dashur, se do t'i kemi bërë ca grisje ndërgjegjes sonë të vogël, se do të kemi pasur njëzet vjet mërzish, mjerimesh të fshehta, dhe se motrat tona do të kenë mbetur vajza të vjetra.[112] Kam nderin t'ju vë re për më tepër se në Francë ka vetëm njëzet prokurorë të përgjithshëm, dhe se ju jeni njëzet mijë kandidatë për këtë gradë, midis të cilëve ka mashtrues që do ta shitnin familjen për t'u ngjitur një shkallë. Nëse ky zanat ju neverit, le të shohim diçka tjetër. Baroni de Rastinjak do të bëhet avokat? Oh! Bukur. Duhet të vuash dhjetë vjet, të harxhosh një mijë frangë në muaj, të kesh një bibliotekë, një zyrë, të shkosh në shoqëri,

[111] Joseph de Villèle (1773–1854): udhëheqës i mbretërorëve ekstremistë; Jacques-Antoine Manuel (1775–1827): deputet liberal. Në frëngjisht emrat e tyre rimojnë.

[112] Në origjinal, *coiffer sainte Catherine*: shprehje për vajzat që kalojnë të njëzet e pesat pa u martuar.

t'ia puthësh rrobën një avokati procedurash për të marrë çështje, ta fshish pallatin e drejtësisë me gjuhë. Po të të çonte mirë ky zanat, nuk do të thoja jo; po më gjeni në Paris pesë avokatë që, në të pesëdhjetat, fitojnë më shumë se pesëdhjetë mijë frangë në vit? Pa hë! Më mirë se ta zvogëloj kështu shpirtin, do të bëhesha pirat. Përveç kësaj, ku do t'i merrni ekjutë? E gjithë kjo nuk është e gëzuar. Kemi një mjet te paja e një gruaje. Doni të martoheni? Do të thotë t'ju varni një gur në qafë; pastaj, po të martoheni për para, ç'bëhen ndjenjat tona të nderit, fisnikëria jonë! Më mirë ta filloni sot revoltën tuaj kundër marrëveshjeve njerëzore. Nuk do të ishte asgjë të shtriheshe si gjarpër para një gruaje, t'i lëpije këmbët nënës, të bëje poshtërsi sa për t'i neveritur një dosës, puf! sikur të paktën ta gjeje lumturinë. Por do të jeni fatkeq si gurët e kanalit me një grua që e keni marrë kështu. Më mirë të luftosh me njerëzit sesa të grindesh me gruan. Ja udhëkryqi i jetës, djalë i ri; zgjidhni. Ju keni zgjedhur tashmë: keni qenë te kushërira jonë de Bozean dhe keni nuhatur aty luksin. Keni qenë te zonja de Resto, bija e xha Gorios, dhe keni nuhatur aty parizienen. Atë ditë u kthyet me një fjalë të shkruar në ballë, që e dita mirë ta lexoja: *Të dalësh!* Të dalësh me çdo kusht. Bravo! thashë unë, ja një trim që më pëlqen. Ju duheshin para. Ku t'i merrnit? I keni nxjerrë gjak motrave. Të gjithë vëllezërit i *qethin* pak a shumë motrat. Një mijë e pesëqind frangat tuaja, të shkulura, Zoti e di si, në një vend ku gjen më shumë gështenja sesa monedha prej njëqind sush, do të ikin si ushtarët që shkojnë për plaçkë. Pastaj, ç'do të bëni? Do të punoni? Puna, e kuptuar siç e kuptoni ju tani, u jep në pleqëri një apartament te mama Voker djemve me forcën e Puaresë. Një pasuri e shpejtë është problemi që përpiqen ta zgjidhin tani pesëdhjetë mijë të rinj që ndodhen të gjithë në gjendjen tuaj. Ju jeni një njësi e këtij numri. Gjykoni përpjekjet që keni për të bërë dhe egërsinë e luftës. Duhet të hani njëri-tjetrin si merimangat në një vazo, meqë nuk ka pesëdhjetë mijë vende të mira. E dini si e çan rrugën njeriu këtu? Me shkëlqimin

e gjeniut ose me shkathtësinë e korrupsionit. Duhet të hysh në këtë masë njerëzish si një gjyle topi, ose të rrëshqasësh aty si një murtajë. Ndershmëria nuk shërben për asgjë. Përkulesh nën fuqinë e gjeniut, e urren, përpiqesh ta shpifësh, sepse merr pa ndarë; por përkulesh po të ngulë këmbë; me një fjalë, e adhuron në gjunjë kur nuk ke mundur ta varrosësh nën baltë. Korrupsioni është i fortë, talenti është i rrallë. Kështu, korrupsioni është arma e mediokritetit që ka me bollëk, dhe kudo do t'ia ndieni majën. Do të shihni gra, burrat e të cilave kanë vetëm gjashtë mijë frangë rrogë, që harxhojnë më shumë se dhjetë mijë frangë për veshjet. Do të shihni nëpunës me një mijë e dyqind frangë që blejnë toka. Do të shihni gra që prostituohen për të shkuar me karrocën e djalit të një pari të Francës, që mund të vrapojë në Longchamp në rrugën e mesit.[113] E keni parë xha Gorion e shkretë, budallain, të detyruar të paguajë kambialin e firmosur nga e bija, burri i së cilës ka pesëdhjetë mijë livra rentë. Ju sfidoj të bëni dy hapa në Paris pa hasur dredhi djallëzore. Do ta vija bast kokën time kundër një kërcelli të kësaj sallate se do të futeni në një fole grerëzash te gruaja e parë që do t'ju pëlqejë, edhe sikur të jetë e pasur, e bukur dhe e re. Të gjitha janë të lidhura nga ligjet, në luftë me burrat e tyre për çdo gjë. S'do ta mbaroja kurrë po të duhej t'jua shpjegoja pazaret që bëhen për dashnorë, për lecka, për fëmijë, për shtëpinë ose për kotësinë, rrallë nga virtyti, jini i sigurt. Prandaj njeriu i ndershëm është armiku i përbashkët. Po ç'kujtoni se është njeriu i ndershëm? Në Paris, njeriu i ndershëm është ai që hesht dhe nuk pranon të ndajë. Nuk po ju flas për ata helotë të shkretë[114] që kudo e bëjnë punën pa u shpërblyer kurrë për mundin e tyre, dhe që unë i quaj vëllazëria e zhapikëve të Zotit. Sigurisht, aty është virtyti në gjithë lulëzimin e budallallëkut të vet, por aty është mjerimi. I shoh që këtu

[113] Longchamp: shëtitja e modës së Parisit; rruga e mesit ishte e rezervuar për karrocat e familjes mbretërore dhe të parëve të Francës.

[114] Helotët: skllevërit shtetërorë të Spartës së lashtë.

turinjtë e këtyre njerëzve të mirë, sikur Zoti të na bënte shakanë e keqe të mungonte në gjykimin e fundit. Pra, po të doni pasurinë shpejt, duhet të jeni tashmë i pasur ose të dukeni i tillë. Për t'u pasuruar, këtu duhet të luash lojëra të mëdha; përndryshe luan me thërrime, dhe shërbëtori juaj! Nëse në njëqind profesionet që mund të zgjidhni ka dhjetë njerëz që kanë sukses shpejt, publiku i quan hajdutë. Nxirrni përfundimet. Ja jeta siç është. Nuk është më e bukur se kuzhina, qelbet po aq, dhe duhet t'i ndotësh duart po të duash të gatuash; dijeni vetëm t'i lani mirë: aty është gjithë morali i kohës sonë. Po ju flas kështu për botën, ajo ma ka dhënë këtë të drejtë, e njoh. Kujtoni se e qortoj? Aspak. Gjithmonë ka qenë kështu. Moralistët nuk do ta ndryshojnë kurrë. Njeriu është i papërsosur. Herë është më shumë, herë më pak hipokrit, dhe budallenjtë thonë atëherë se ka ose s'ka moral. Nuk i akuzoj të pasurit në favor të popullit: njeriu është i njëjti lart, poshtë, në mes. Në çdo milion të kësaj bagëtie të lartë ndodhen dhjetë trima që e vënë veten mbi gjithçka, edhe mbi ligjet: unë jam një prej tyre. Ju, po të jeni njeri superior, shkoni në vijë të drejtë dhe me kokë lart. Por do t'ju duhet të luftoni kundër zilisë, shpifjes, mediokritetit, kundër gjithë botës. Napoleoni ndeshi një ministër lufte që quhej Aubry dhe që gati sa nuk e dërgoi në koloni.[115] Provojeni veten! Shihni nëse do të mund të ngriheni çdo mëngjes me më shumë vullnet nga ç'kishit një ditë më parë. Në këto rrethana, do t'ju bëj një propozim që nuk do ta refuzonte askush. Dëgjoni mirë. Unë, e shihni, kam një ide. Ideja ime është të shkoj të jetoj jetën patriarkale në mes të një prone të madhe, njëqind mijë arpanë,[116] për shembull, në Shtetet e Bashkuara, në jug. Dua të bëhem plantator atje, të kem skllevër, të fitoj ca milionë të mirë duke shitur qetë, duhanin, drutë e mia, duke jetuar si një sovran, duke bërë ç'të dua, duke bërë një jetë që këtu

[115] François Aubry (1747–1802): ministër i luftës, që më 1795 e hoqi Bonapartin e ri nga artileria dhe deshi ta largonte nga Parisi.

[116] Arpan: masë e vjetër franceze e tokës, rreth një e treta e hektarit.

nuk përfytyrohet, ku strukesh në një strofkë prej suvaje. Jam një poet i madh. Poezitë e mia nuk i shkruaj: ato janë veprime dhe ndjenja. Kam tani pesëdhjetë mijë frangë, që mezi do të më jepnin dyzet zezakë. Kam nevojë për dyqind mijë frangë, sepse dua dyqind zezakë, për ta kënaqur shijen time për jetën patriarkale. Zezakët, e shihni? Janë fëmijë të gatshëm, me të cilët bën ç'të duash, pa ardhur ndonjë prokuror mbreti kureshtar të të kërkojë llogari. Me këtë kapital të zi, brenda dhjetë vjetësh do të kem tre a katër milionë. Po të kem sukses, askush nuk do të më pyesë: Kush je ti? Do të jem zoti Katër-Milionë, qytetar i Shteteve të Bashkuara. Do të jem pesëdhjetë vjeç, nuk do të jem kalbur ende, do të argëtohem si të dua. Me dy fjalë, po t'ju siguroj një pajë prej një milioni, do të më jepni dyqind mijë frangë? Njëzet për qind komision, hë! Është tepër shtrenjtë? Do ta bëni gruan tuaj të vogël t'ju dashurojë. Pasi të martoheni, do të tregoni shqetësime, brejtje ndërgjegjeje, do të bëni të trishtuarin për pesëmbëdhjetë ditë. Një natë, pas ca majmunllëqesh, do t'i deklaroni gruas suaj, midis dy puthjeve, dyqind mijë frangë borxh, duke i thënë: „Dashuria ime!“ Ky vodevil luhet çdo ditë nga të rinjtë më të shquar. Një grua e re nuk ia refuzon qesen atij që ia merr zemrën. Kujtoni se do të humbni? Jo. Do ta gjeni mënyrën t'i fitoni përsëri dyqind mijë frangat në ndonjë punë. Me paratë dhe me mendjen tuaj, do të mblidhni një pasuri aq të madhe sa të dëshironi. *Ergo*,[117] brenda gjashtë muajsh do ta keni bërë lumturinë tuaj, atë të një gruaje të dashur dhe atë të babushit tuaj Votren, pa llogaritur atë të familjes suaj që u fryn gishtave në dimër nga mungesa e druve. Mos u habitni as nga ajo që ju propozoj, as nga ajo që ju kërkoj! Nga gjashtëdhjetë martesa të bukura që bëhen në Paris, dyzet e shtatë shkaktojnë pazare të ngjashme. Dhoma e Noterëve e detyroi zotin...

— Ç'duhet të bëj? — tha me etje Rastinjaku, duke e ndërprerë Votrenin.

[117] *Ergo* (lat.): „pra“.

— Gati asgjë, — u përgjigj ky njeri, duke lëshuar një lëvizje gëzimi të ngjashme me shprehjen e shurdhër të një peshkatari që e ndien peshkun në majë të grepit. — Më dëgjoni mirë! Zemra e një vajze të varfër, fatkeqe e të mjerë është sfungjeri më i etur për t'u mbushur me dashuri, një sfungjer i thatë që fryhet sapo i bie një pikë ndjenje. T'i bësh qejf një vajze të re që ndodhet në kushte vetmie, dëshpërimi dhe varfërie, pa e ditur ajo pasurinë e saj të ardhshme! Hej! Kjo do të thotë t'i kesh letrat fituese në dorë,[118] t'i dish numrat e lotarisë, të luash me rentat duke i ditur lajmet. Ndërton mbi pilota një martesë të pashkatërrueshme. Le t'i vijnë milionë kësaj vajze, ajo do t'jua hedhë në këmbë si të ishin guralecë. „Merr, i shumëdashuri im! Merr, Adolf! Alfred! Merr, Eugjen!“ do të thotë ajo, po të kenë pasur Adolfi, Alfredi ose Eugjeni mendjen e mirë të sakrifikohen për të. Ajo që unë kuptoj me sakrifica është të shesësh një frak të vjetër për të shkuar në Cadran-Bleu të hani bashkë kore me kërpudha; që aty, në mbrëmje, në Ambigu-Comique;[119] është ta lësh peng orën në Mont-de-Piété për t'i dhënë një shall. Nuk po ju flas për shkarravinat e dashurisë, as për gjepurat pas të cilave vdesin gratë, si, për shembull, të hedhësh pika uji mbi letër si të ishin lot kur je larg tyre: më dukeni se e njihni për mrekulli zhargonin e zemrës. Parisi, e shihni, është si një pyll i Botës së Re, ku lëvizin njëzet lloje fisesh të egra, Ilinoasit, Huronët,[120] që jetojnë me prodhimin e gjuetive të ndryshme shoqërore; ju jeni një gjahtar milionësh. Për t'i kapur, përdorni gracka, fyej, bilbila. Ka shumë mënyra gjuetie. Disa gjuajnë pajën; të tjerë gjuajnë likuidimet; këta peshkojnë ndërgjegje, ata i shesin abonentët e tyre të lidhur këmbë e duar. Ai që kthehet me çantën e gjahut plot përshënde-

[118] Në origjinal, *quinte et quatorze*: dy nga kombinimet më të mira në lojën me letra *piquet*.

[119] Cadran-Bleu: restorant i njohur në bulevardin du Temple. Ambigu-Comique: teatër popullor i melodramave, në po atë bulevard.

[120] Ilinoasit dhe Huronët: fise indiane të Amerikës së Veriut, të njohura në Francë nga romanet e Fenimore Cooper-it.

tet, festohet, pranohet në shoqërinë e mirë. T'i japim të drejtën këtij dheu mikpritës: keni të bëni me qytetin më zemërgjerë që ka në botë. Nëse aristokracitë krenare të të gjitha kryeqyteteve të Evropës nuk pranojnë të fusin në radhët e tyre një milioner të pandershëm, Parisi i zgjat krahët, vrapon në festat e tij, ha darkat e tij dhe ngre gotën me poshtërsinë e tij.

— Po ku ta gjej një vajzë? — tha Eugjeni.

— Është e juaja, para jush!

— Zonjusha Viktorina?

— Pikërisht!

— Eh! Si?

— Ju do tashmë, baronesha juaj e vogël de Rastinjak!

— Nuk ka asnjë su, — vazhdoi Eugjeni i habitur.

— Ah! Ja ku arritëm. Edhe dy fjalë, — tha Votreni, — dhe gjithçka do të sqarohet. Plaku Tajëfer është një maskara i vjetër, për të cilin thuhet se ka vrarë një nga miqtë e tij gjatë revolucionit. Është një nga ata trimat e mi që kanë pavarësi në mendime. Është bankier, ortaku kryesor i shtëpisë Frédéric Taillefer e shokë. Ka një djalë të vetëm, të cilit do t'ia lërë pasurinë, në dëm të Viktorinës. Mua nuk më pëlqejnë këto padrejtësi. Jam si Don Kishoti, më pëlqen ta mbroj të dobëtin kundër të fortit. Po të ishte vullneti i Zotit t'ia merrte djalin, Tajëferi do ta merrte përsëri të bijën; do të donte një trashëgimtar çfarëdo, një budallallëk që është në natyrë, dhe ai nuk mund të ketë më fëmijë, e di. Viktorina është e butë dhe e hijshme, shpejt do ta ketë mbështjellë të atin dhe do ta rrotullojë si fugë gjermane me kamxhikun e ndjenjës! Do të jetë tepër e ndjeshme ndaj dashurisë suaj për t'ju harruar; do të martoheni me të. Unë e marr përsipër rolin e Providencës, do ta bëj Zotin të dojë. Kam një mik për të cilin jam sakrifikuar, një kolonel të ushtrisë së Luarës,[121] që sapo është marrë në gardën

[121] Ushtria e Luarës: mbetjet e ushtrisë së Napoleonit, të tërhequra përtej Luarës pas Vaterlosë dhe të shpërndara më 1815. Shumë oficerë të saj kaluan më pas në shërbim të mbretit.

mbretërore. Ai i dëgjon këshillat e mia dhe është bërë ultramonarkist: nuk është nga ata budallenj që u qëndrojnë besnikë mendimeve të tyre. Po të kem edhe një këshillë për t'ju dhënë, engjëlli im, është të mos u qëndroni më besnikë mendimeve sesa fjalëve tuaja. Kur t'jua kërkojnë, shitini. Një njeri që mburret se nuk e ndryshon kurrë mendimin është një njeri që merr përsipër të ecë gjithmonë në vijë të drejtë, një budalla që beson në pagabueshmërinë. Nuk ka parime, ka vetëm ngjarje; nuk ka ligje, ka vetëm rrethana: njeriu superior i martohet ngjarjeve dhe rrethanave për t'i drejtuar. Sikur të kishte parime dhe ligje të palëvizshme, popujt nuk do t'i ndërronin ashtu siç ndërrojmë ne këmisha. Njeriu nuk është i detyruar të jetë më i urtë se një komb i tërë. Njeriu që i ka bërë Francës më pak shërbime është një fetish i nderuar sepse ka parë gjithmonë të kuqe; ai mezi bën të vihet në Konservator, midis makinave, me etiketën La Fayette; ndërsa princi të cilit secili i hedh gurin e vet, dhe që e përbuz aq njerëzimin sa t'i pështyjë në fytyrë aq betime sa kërkon ai, e ka penguar ndarjen e Francës në kongresin e Vjenës:[122] i detyrohen kurora, i hedhin baltë. Oh! I njoh unë punët! I di sekretet e shumë njerëzve! Mjaft. Do të kem një mendim të palëkundur ditën kur të kem hasur tri koka të një mendjeje për zbatimin e një parimi, dhe do të pres gjatë! Në gjykata nuk gjen tre gjykatës me të njëjtin mendim për një nen ligji. Po kthehem te njeriu im. Ai do ta vinte përsëri Jezu Krishtin në kryq po t'ia thosha. Me një fjalë të vetme të babushit të tij Votren, do t'i kërkojë sherr atij qerratai që nuk i dërgon as njëqind su motrës së tij të shkretë, dhe... — Këtu Votreni u ngrit, u vu në pozicion mbrojtjeje dhe bëri lëvizjen e një mësuesi shpate që sulmon. — Dhe, nën dhé! — shtoi ai.

— Ç'tmerr! — tha Eugjeni. — Doni të bëni shaka, zoti Votren?

[122] Marquis de La Fayette (1757–1834): gjeneral, hero i revolucionit amerikan dhe i atij francez, mbrojtës i palëkundur i lirive. Princi që „i pështyn betime“ njerëzimit është Talleyrand-i, që në Kongresin e Vjenës (1814–1815) mbrojti interesat e Francës së mundur.

— Aty, aty, aty, qetësi, — vazhdoi ky njeri. — Mos bëni fëmijën; megjithatë, po t'ju argëtojë, zemërohuni, ndizuni! Thoni se jam i poshtër, i ligë, maskara, bandit, por mos më quani as mashtrues, as spiun! Hajde, thoni, shfryni! Ju fal, është kaq e natyrshme në moshën tuaj! Kam qenë edhe unë kështu! Vetëm se mendohuni. Një ditë do të bëni më keq. Do të shkoni t'i bëni koketëri ndonjë gruaje të bukur dhe do të merrni para. E keni menduar! — tha Votreni. — Sepse si do t'ia dilni, po të mos e skontoni dashurinë tuaj? Virtyti, studenti im i dashur, nuk ndahet: ose është, ose nuk është. Na flasin të pendohemi për fajet tona. Ja edhe një sistem i bukur, sipas të cilit lahesh nga një krim me një akt pendimi! Të joshësh një grua për të arritur të vihesh në një shkallë të caktuar të shkallës shoqërore, të hedhësh grindjen midis fëmijëve të një familjeje, me një fjalë të gjitha poshtërsitë që bëhen nën strehën e oxhakut ose ndryshe për qëllim kënaqësie ose interesi personal, kujtoni se janë akte besimi, shprese e dashurie? Pse dy muaj burg për dandin që, brenda një nate, i merr një fëmije gjysmën e pasurisë, dhe pse galerat për të shkretin që vjedh një kartëmonedhë prej një mijë frangash me rrethana rënduese? Ja ligjet tuaja. Nuk ka asnjë nen që të mos arrijë në absurd. Njeriu me doreza dhe me fjalë të verdha ka bërë vrasje ku nuk derdhet gjak, por ku jepet; vrasësi ka hapur një derë me një levë hajduti: dy gjëra të natës! Midis asaj që ju propozoj unë dhe asaj që do të bëni ju një ditë, ka vetëm gjakun më pak. Ju besoni në diçka të palëvizshme në atë botë! Përbuzini, pra, njerëzit, dhe shihni syzat nga mund të kalosh nëpër rrjetën e Kodit. Sekreti i pasurive të mëdha pa shkak të dukshëm është një krim i harruar, sepse është bërë pastër.

— Heshtni, zotëri, nuk dua të dëgjoj më; do të më bënit të dyshoja për veten. Në këtë çast ndjenja është gjithë dija ime.

— Si të doni, djalë i bukur. Ju kujtoja më të fortë, — tha Votreni, — nuk do t'ju them më asgjë. Megjithatë, një fjalë të fundit. — E vështroi ngultas studentin: — Ju e dini sekretin tim, — i tha.

— Një djalë i ri që ju refuzon do të dijë ta harrojë.

— Mirë e thatë këtë, më vjen mirë. Një tjetër, e shihni, do të jetë më pak i ndërgjegjshëm. Mbani mend ç'dua të bëj për ju. Ju jap pesëmbëdhjetë ditë. Ose e merrni, ose e lini.

„Ç'kokë hekuri paska ky njeri! — i tha vetes Rastinjaku, duke parë Votrenin tek ikte i qetë, me bastunin nën sqetull. — Më tha troç atë që zonja de Bozean ma thoshte duke ruajtur format. Ma griste zemrën me kthetra çeliku. Pse dua të shkoj te zonja de Nysinzhen? I mori me mend motivet e mia sapo i përfytyrova. Me dy fjalë, ky bandit më tha më shumë gjëra për virtytin se ç'më kanë thënë njerëzit dhe librat. Nëse virtyti nuk pranon kapitullim, atëherë i kam vjedhur motrat?“ — tha ai duke e hedhur thesin mbi tryezë. U ul dhe mbeti aty, i zhytur në një meditim marramendës. „Të jesh besnik i virtytit, martirizim sublim! Pa hë! Të gjithë besojnë në virtyt; po kush është i virtytshëm? Popujt e kanë lirinë idhull; po ku është mbi tokë një popull i lirë? Rinia ime është ende e kaltër si një qiell pa re: të duash të jesh i madh ose i pasur, a nuk do të thotë të vendosësh të gënjesh, të përkulesh, të zvarritesh, të ngrihesh, të bësh lajka, të fshehësh? A nuk do të thotë të pranosh të bëhesh shërbëtori i atyre që kanë gënjyer, që janë përkulur, që janë zvarritur? Para se të bëhesh bashkëfajtori i tyre, duhet t'u shërbesh. E pra, jo. Dua të punoj me fisnikëri, me shenjtëri; dua të punoj ditë e natë, t'ia detyroj pasurinë vetëm mundit tim. Do të jetë pasuria më e ngadaltë, por çdo ditë koka ime do të pushojë mbi jastëk pa asnjë mendim të keq. Ç'ka më të bukur sesa ta sodisësh jetën tënde dhe ta gjesh të pastër si një zambak? Unë dhe jeta jemi si një djalë i ri dhe e fejuara e tij. Votreni më bëri të shoh se ç'ndodh pas dhjetë vjetësh martesë. Dreqi e marrtë! Po më humbet koka. Nuk dua të mendoj për asgjë; zemra është udhërrëfyes i mirë.“

Eugjenin e nxori nga ëndërrimi zëri i Silvias së trashë, që i lajmëroi rrobaqepësin; ai u paraqit para tij duke mbajtur në dorë dy thasët me para, dhe nuk iu vu keq për këtë rrethanë. Pasi

provoi rrobat e mbrëmjes, vuri përsëri veshjen e re të mëngjesit, që e shndërronte krejt. „E vlej mirë zotin de Traj, — i tha vetes. — Më në fund kam pamjen e një fisniku!“

— Zotëri, — tha xha Gorioja duke hyrë te Eugjeni, — më pyetët nëse i njihja shtëpitë ku shkon zonja de Nysinzhen?

— Po!

— E pra, të hënën që vjen ajo shkon në ballon e marshallit de Kariljano. Po të mundni të jeni atje, do të më thoni nëse dy vajzat e mia u argëtuan mirë, si do të jenë veshur, me një fjalë gjithçka.

— Si e mësuat këtë, xha Gorio i mirë? — tha Eugjeni, duke e ulur pranë zjarrit të tij.

— Ma tha shërbyesja e saj. Gjithçka që bëjnë e di nga Tereza dhe nga Konstanca, — vazhdoi ai me një pamje të gëzuar. Plaku i ngjante një dashnori ende mjaft të ri për t'u gëzuar nga një dredhi që e vë në lidhje me të dashurën pa e dyshuar ajo. — Ju do t'i shihni, ju! — tha ai, duke shprehur me naivitet një zili të dhimbshme.

— Nuk e di, — u përgjigj Eugjeni. — Do të shkoj te zonja de Bozean t'i kërkoj nëse mund të më paraqesë te marshallja.

Eugjeni mendonte me një lloj gëzimi të brendshëm se do të dukej te vikontesha i veshur siç do të ishte tani e tutje. Ato që moralistët i quajnë humnerat e zemrës njerëzore janë vetëm mendimet mashtruese, lëvizjet e pavullnetshme të interesit personal. Këto përmbysje, tema e kaq shumë deklamatave, këto kthime të papritura janë llogari të bëra në dobi të kënaqësive tona. Duke e parë veten të veshur mirë, me doreza të mira, me çizme të mira, Rastinjaku e harroi vendimin e tij të virtytshëm. Rinia nuk guxon të shihet në pasqyrën e ndërgjegjes kur anon nga padrejtësia, ndërsa mosha e pjekur e ka parë veten aty: këtu qëndron gjithë ndryshimi midis këtyre dy fazave të jetës. Prej disa ditësh, dy fqinjët, Eugjeni dhe xha Gorioja, ishin bërë miq të mirë. Miqësia e tyre e fshehtë vinte nga po ato arsye psikologjike që kishin lindur ndjenja të kundërta midis Votrenit dhe

studentit. Filozofi i guximshëm që do të dojë t'i vërtetojë efektet e ndjenjave tona në botën fizike do të gjejë me siguri më shumë se një provë të materialitetit të tyre të vërtetë në marrëdhëniet që ato krijojnë midis nesh dhe kafshëve. Cili fizionomist e merr me mend më shpejt një karakter sesa një qen e kupton nëse një i panjohur e do apo nuk e do? *Atomet me grepa*,[123] shprehje proverbiale që e përdor kushdo, janë një nga ato fakte që mbeten në gjuhë për t'i përgënjeshtruar marrëzitë filozofike me të cilat merren ata që duan të shoshitin lëvozhgat e fjalëve të lashta. E ndien që të duan. Ndjenja ngulitet në të gjitha gjërat dhe përshkon hapësirat. Një letër është një shpirt; është një jehonë aq besnike e zërit që flet, saqë mendjet delikate e numërojnë midis thesareve më të pasura të dashurisë. Xha Gorioja, të cilin ndjenja e tij e pamenduar e ngrinte deri te sublimi i natyrës së qenit, e kishte nuhatur dhembshurinë, mirësinë plot admirim, simpatitë rinore që ishin zgjuar për të në zemrën e studentit. Megjithatë, ky bashkim që sapo po lindte nuk kishte sjellë ende asnjë rrëfim. Nëse Eugjeni kishte shfaqur dëshirën ta shihte zonjën de Nysinzhen, nuk ishte se mbështetej te plaku që ta fuste tek ajo; por shpresonte se ndonjë fjalë e shpëtuar do t'i shërbente mirë. Xha Gorioja i kishte folur për bijat vetëm për atë që ai kishte lejuar veten të thoshte publikisht ditën e dy vizitave të tij. „I dashur zotëri, — i kishte thënë të nesërmen, — si mundët të besonit se zonja de Resto u zemërua me ju sepse shqiptuat emrin tim? Dy vajzat e mia më duan shumë. Jam një baba i lumtur. Vetëm se dy dhëndurët e mi janë sjellë keq me mua. Nuk kam dashur t'i bëj të vuajnë këto krijesa të dashura për mosmarrëveshjet e mia me burrat e tyre, dhe kam parapëlqyer t'i shoh fshehurazi. Ky mister më jep një mijë kënaqësi që nuk i kuptojnë baballarët e tjerë, që mund t'i shohin vajzat kur të duan. Unë nuk mundem, e kupto-

[123] *Atomet me grepa* (*atomes crochus*): shprehje për simpatinë e menjëhershme midis dy njerëzve, nga ideja e filozofëve të lashtë se atomet lidhen me grepa.

ni? Atëherë shkoj, kur bën kohë e mirë, në Champs-Élysées, pasi kam pyetur shërbyeset nëse vajzat e mia dalin. I pres kur kalojnë, më rreh zemra kur vijnë karrocat, i admiroj me veshjet e tyre, ato më hedhin duke kaluar një të qeshur të vogël që ma praron natyrën sikur të binte mbi të një rreze nga ndonjë diell i bukur. Dhe unë rri, duhet të kthehen. I shoh përsëri! Ajri u ka bërë mirë, janë rozë. Dëgjoj të thonë rreth meje: ‚Ja një grua e bukur!' Kjo ma gëzon zemrën. A nuk është gjaku im? I dua kuajt që i tërheqin, dhe do të doja të isha qeni i vogël që mbajnë në prehër. Jetoj me kënaqësitë e tyre. Secili ka mënyrën e vet të dashurisë; e imja megjithatë nuk i bën keq askujt; pse merret bota me mua? Jam i lumtur në mënyrën time. A është kundër ligjeve që të shkoj t'i shoh vajzat në mbrëmje, në çastin kur dalin nga shtëpitë e tyre për të shkuar në ballo? Ç'hidhërim për mua po të arrij tepër vonë dhe të më thonë: ‚Zonja ka dalë.' Një mbrëmje prita deri në tre të mëngjesit për ta parë Nasinë, që s'e kisha parë prej dy ditësh. Gati sa nuk plasa nga gëzimi! Ju lutem, mos flisni për mua veçse për të thënë sa të mira janë vajzat e mia. Duan të më mbushin me lloj-lloj dhuratash; unë i pengoj, u them: ‚Mbajini paratë tuaja! Ç'doni të bëj me to? Nuk më duhet asgjë.' Në të vërtetë, i dashur zotëri, ç'jam unë? Një kufomë e mjerë, shpirti i së cilës është kudo ku janë vajzat e mia. Kur ta keni parë zonjën de Nysinzhen, do të më thoni cilën nga të dyja parapëlqeni", i tha plaku pas një çasti heshtjeje, duke parë Eugjenin që po bëhej gati të dilte për të shëtitur në Tuileries, duke pritur orën për t'u paraqitur te zonja de Bozean.

Kjo shëtitje qe fatale për studentin. Disa gra e vunë re. Ishte kaq i bukur, kaq i ri, dhe me një elegancë me kaq shije! Duke e parë veten objekt i një vëmendjeje gati admiruese, nuk mendoi më për motrat e tezen e zhveshura, as për neveritë e tij të virtytshme. Kishte parë të kalonte mbi kokën e tij atë demon që është kaq lehtë ta marrësh për engjëll, atë Satan me krahë shumëngjyrësh, që mbjell rubinë, që i hedh shigjetat e tij të arta në ballë

të pallateve, i skuq gratë, i vesh me një shkëlqim budalla fronet, kaq të thjeshtë në origjinë; e kishte dëgjuar zotin e asaj kotësie kërcitëse, xhingërimat e së cilës na duken si simbol i pushtetit. Fjala e Votrenit, sado cinike që të ishte, i ishte ngulur në zemër ashtu si në kujtesën e një virgjëreshe gdhendet profili i ulët i një plake shitëse rrobash që i ka thënë: „Ar e dashuri me rrëke!“ Pasi u end me përtesë, rreth orës pesë Eugjeni u paraqit te zonja de Bozean dhe mori aty një nga ato goditje të tmerrshme kundër të cilave zemrat e reja janë pa armë. Deri atëherë e kishte gjetur vikonteshën plot me atë mirësjellje të ëmbël, me atë hir të mjaltë që jep edukata aristokratike dhe që është e plotë vetëm kur vjen nga zemra.

Kur hyri, zonja de Bozean bëri një gjest të thatë dhe i tha me një zë të prerë: „Zoti de Rastinjak, më është e pamundur t'ju shoh, të paktën në këtë çast! Jam e zënë...“

Për një vëzhgues, dhe Rastinjaku ishte bërë shpejt i tillë, kjo frazë, gjesti, vështrimi, lakimi i zërit ishin historia e karakterit dhe e zakoneve të kastës. E pa dorën e hekurt nën dorezën prej kadifeje; personalitetin, egoizmin, nën sjelljen; drurin, nën llak. Dëgjoi më në fund atë UNË, MBRETI që fillon nën pupëlat e fronit dhe mbaron nën kreshtën e helmetës së fisnikut të fundit. Eugjeni i kishte besuar tepër lehtë fjalës së saj, fisnikërisë së gruas. Si të gjithë fatkeqët, kishte nënshkruar me mirëbesim marrëveshjen e ëmbël që duhet ta lidhë bamirësin me atë që merr bamirësinë, neni i parë i së cilës u siguron zemrave të mëdha një barazi të plotë. Bamirësia, që i bashkon dy qenie në një të vetme, është një pasion qiellor po aq i pakuptuar, po aq i rrallë sa edhe dashuria e vërtetë. Që të dyja janë bujaria e shpirtrave të bukur. Rastinjaku donte të arrinte në ballon e dukeshës de Kariljano; e gëlltiti këtë stuhi.

— Zonjë, — tha ai me zë të prekur, — po të mos ishte fjala për një gjë të rëndësishme, nuk do të kisha ardhur t'ju bezdis; kini mirësinë të më lejoni t'ju shoh më vonë, do të pres.

— E pra! Ejani të hani darkë me mua, — tha ajo, pak e turbulluar nga ashpërsia që kishte vënë në fjalët e saj; sepse kjo grua ishte vërtet po aq e mirë sa edhe e madhe.

Ndonëse i prekur nga ky kthim i papritur, Eugjeni i tha vetes duke ikur: „Zvarritu, duroji të gjitha. Si duhet të jenë të tjerat, nëse, në një çast, më e mira e grave i fshin premtimet e miqësisë së saj, të lë aty si një këpucë të vjetër? Secili për vete, pra? Është e vërtetë se shtëpia e saj nuk është dyqan dhe se gaboj që kam nevojë për të. Duhet, siç thotë Votreni, të bëhesh gjyle topi.“ Mendimet e hidhura të studentit u shpërndanë shpejt nga kënaqësia që i premtonte vetes duke ngrënë darkë te vikontesha. Kështu, nga një lloj fataliteti, ngjarjet më të vogla të jetës së tij bënin komplot për ta shtyrë në rrugën ku, sipas vëzhgimeve të sfinksit të tmerrshëm të Shtëpisë Voker, ai duhej, si në një fushë beteje, të vriste që të mos e vrisnin, të mashtronte që të mos e mashtronin; ku duhej ta linte te porta ndërgjegjen, zemrën, të vinte një maskë, të luante pa mëshirë me njerëzit dhe, si në Lakedemoni,[124] ta rrëmbente pasurinë pa u parë, për ta merituar kurorën. Kur u kthye te vikontesha, e gjeti plot me atë mirësi të hijshme që i kishte treguar gjithmonë. Të dy shkuan në një dhomë ngrënieje ku vikonti priste të shoqen dhe ku shkëlqente ai luks tryeze që nën Restaurimin u çua, siç e di kushdo, në shkallën më të lartë. Zoti de Bozean, si shumë njerëz të ngopur me gjithçka, nuk kishte më pothuajse kënaqësi tjetër veç asaj të të ngrënit mirë; në punë grykësie ishte nga shkolla e Luigjit XVIII dhe e dukës d'Escars.[125] Tryeza e tij ofronte pra një luks të dyfishtë, atë të enës dhe atë të përmbajtjes. Kurrë një pamje e tillë nuk u kishte rënë syve të Eugjenit, që hante darkë për herë të parë në një nga ato shtëpi ku madhështitë shoqërore janë të

[124]Lakedemonia: Sparta. Djemtë spartanë mësoheshin të vidhnin për ushqim; dënohej vetëm ai që zihej.

[125]Duka d'Escars: kryekamerieri i Luigjit XVIII, të dy të famshëm për grykësinë.

trashëguara. Moda sapo i kishte hequr darkat e vona që dikur mbyllnin ballot e perandorisë, ku ushtarakët kishin nevojë të merrnin forca për t'u përgatitur për të gjitha luftimet që i prisnin brenda e jashtë. Eugjeni kishte qenë deri atëherë vetëm në ballo. Siguria në vetvete që e dalloi më vonë kaq shumë, dhe që kishte filluar ta merrte, e pengoi të mahnitej si budalla. Por, duke parë këtë argjendari të gdhendur dhe një mijë hollësitë e një tryeze madhështore, duke admiruar për herë të parë një shërbim të bërë pa zhurmë, ishte e vështirë për një njeri me fantazi të zjarrtë të mos e parapëlqente këtë jetë gjithmonë elegante ndaj jetës së privimeve që donte ta përqafonte në mëngjes. Mendimi e hodhi për një çast në pensionin e tij borgjez; ndjeu për të një tmerr aq të thellë, sa u betua se do ta linte në janar, po aq për t'u vendosur në një shtëpi të pastër sa edhe për t'i ikur Votrenit, dorën e gjerë të të cilit e ndiente mbi sup. Po të mendosh për një mijë format që merr korrupsioni në Paris, që flet ose që hesht, një njeri me mend pyet veten nga ç'marrëzi shteti hap aty shkolla, mbledh aty të rinj, si respektohen aty gratë e bukura, si nuk fluturon në mënyrë magjike nga tasat e tyre ari i shpalosur i këmbyesve të parave. Por po të mendosh se ka pak shembuj krimesh, madje edhe kundërvajtjesh, të bëra nga të rinjtë, me ç'respekt nuk duhet të të pushtojnë këta Tantalë[126] të durueshëm që luftojnë me veten dhe janë gati gjithmonë fitimtarë! Po të pikturohej mirë në luftën e tij me Parisin, studenti i varfër do të ishte një nga temat më dramatike të qytetërimit tonë modern. Zonja de Bozean e vështronte më kot Eugjenin për ta ftuar të fliste; ai nuk deshi të thoshte asgjë para vikontit.

— Më çoni sonte te Italianët? — e pyeti vikontesha të shoqin.

— Nuk mund të dyshoni për kënaqësinë që do të kisha t'ju bindesha, — u përgjigj ai me një galanteri tallëse që e mashtroi studentin, — por duhet të shkoj të takoj dikë te Variétés.

[126] Tantali: mbret i mitologjisë greke, i dënuar në ferr të qëndronte në ujë deri në fyt dhe pranë frutash, pa mundur kurrë të pinte a të hante.

„Dashnoren e tij“, i tha vetes ajo.

— Nuk e keni d'Azhudën sonte? — pyeti vikonti.

— Jo, — u përgjigj ajo me inat.

— E pra! Po t'ju duhet patjetër një krah, merrni atë të zotit de Rastinjak.

Vikontesha e vështroi Eugjenin duke buzëqeshur.

— Do të jetë shumë komprometuese për ju, — tha ajo.

— „*Francezi e do rrezikun, sepse gjen aty lavdinë*“, ka thënë zoti de Chateaubriand,[127] — u përgjigj Rastinjaku duke u përkulur.

Pas disa çastesh, e çuan pranë zonjës de Bozean, në një kupe të shpejtë, në teatrin e modës, dhe besoi se ishte në një përrallë kur hyri në një lozhë përballë skenës dhe e pa veten shenjë të të gjitha dylbive, bashkë me vikonteshën, veshja e së cilës ishte e mrekullueshme. Ecte nga magjia në magji.

— Keni për të më folur, — i tha zonja de Bozean. — Ha! Ja, atje është zonja de Nysinzhen, tri lozha larg nga e jona. Motra e saj dhe zoti de Traj janë në anën tjetër.

Duke thënë këto fjalë, vikontesha shikonte lozhën ku duhej të ishte zonjusha de Roshfid dhe, duke mos parë aty zotin d'Azhuda, fytyra e saj mori një shkëlqim të jashtëzakonshëm.

— Është e hijshme, — tha Eugjeni pasi e vështroi zonjën de Nysinzhen.

— Ka qerpikë të bardhë.

— Po, por ç'shtat i hollë i bukur!

— Ka duar të trasha.

— Sytë e bukur!

— Ka fytyrë të gjatë.

— Por forma e gjatë ka diçka të shquar.

— Fat për të që ka të paktën këtë. Shikoni si e merr dhe e lë dylbinë! Gorioja i duket në çdo lëvizje, — tha vikontesha, për habinë e madhe të Eugjenit.

---

[127] François-René de Chateaubriand (1768–1848): shkrimtar dhe politikan francez, figura kryesore e romantizmit.

Në të vërtetë, zonja de Bozean i shikonte me dylbi sallën dhe dukej sikur nuk i kushtonte vëmendje zonjës de Nysinzhen, nga e cila megjithatë nuk i shpëtonte asnjë gjest. Mbledhja ishte jashtëzakonisht e bukur. Delfina de Nysinzhen nuk ishte pak e kënaqur që e zinte krejt vetëm kushëririn e ri, të bukur, elegant të zonjës de Bozean; ai shikonte vetëm atë.

— Po të vazhdoni ta mbuloni me vështrime, do të bëni skandal, zoti de Rastinjak. Nuk do t'ia dilni në asgjë po t'u hidheni kështu njerëzve në qafë.

— Kushërira ime e dashur, — tha Eugjeni, — më keni mbrojtur shumë tashmë; po të doni ta mbaroni punën tuaj, nuk ju kërkoj veçse të më bëni një shërbim që do t'ju kushtojë pak mundim dhe do të më bëjë shumë mirë. Ja, u zura.

— Kaq shpejt?

— Po.

— Dhe nga kjo grua?

— A do të dëgjoheshin vallë gjetiu pretendimet e mia? — tha ai, duke i hedhur kushërirës një vështrim depërtues. — Zonja dukeshë de Kariljano është e lidhur me zonjën dukeshë de Berry,[128] — vazhdoi ai pas një pushimi, — ju duhet ta shihni; kini mirësinë të më paraqisni tek ajo dhe të më çoni në ballon që jep të hënën. Do ta takoj aty zonjën de Nysinzhen dhe do ta bëj përleshjen time të parë.

— Me gjithë qejf, — tha ajo. — Po ta ndieni tashmë një shije për të, punët e zemrës suaj po shkojnë shumë mirë. Ja de Marseja në lozhën e princeshës Galationë. Zonja de Nysinzhen po mundohet, po shfryn. S'ka çast më të mirë për t'iu afruar një gruaje, sidomos një gruaje bankieri. Këto zonja të Chaussée-d'Antin e duan të gjitha hakmarrjen.

— Po ju, ç'do të bënit në një rast të tillë?

— Unë do të vuaja në heshtje.

[128] Dukesha de Berry: Maria Karolina e Napolit (1798–1870), gruaja e dukës së Berrit, nipit të mbretit.

Në atë çast, markezi d'Azhuda u paraqit në lozhën e zonjës de Bozean.

— I bëra keq punët e mia që të vija t'ju gjeja, — tha ai, — dhe po jua them që të mos jetë sakrificë.

Rrezatimet e fytyrës së vikonteshës i mësuan Eugjenit t'i njihte shprehjet e një dashurie të vërtetë dhe të mos i ngatërronte me naze të koketërisë pariziene. E admiroi kushërirën, heshti dhe ia la vendin zotit d'Azhuda duke psherëtirë. „Ç'krijesë fisnike, ç'krijesë sublime është një grua që do kështu! — i tha vetes. — Dhe ky burrë do ta tradhtonte për një kukull! Si mund ta tradhtosh?“ Ndjeu në zemër një tërbim fëmije. Do të donte të rrokullisej në këmbët e zonjës de Bozean; dëshironte fuqinë e djajve për ta rrëmbyer në zemrën e tij, ashtu si një shqiponjë rrëmben nga fusha në folenë e saj një kecke të bardhë që ende pi gji. Ishte i poshtëruar që ishte në këtë Muze të madh të bukurisë pa pikturën e vet, pa një dashnore të tijën. „Të kesh një dashnore është një pozitë gati mbretërore, — i thoshte vetes, — është shenja e fuqisë!“ Dhe e vështroi zonjën de Nysinzhen si një burrë i fyer që vështron kundërshtarin. Vikontesha u kthye nga ai për t'i dhënë, me një shkelje syri, një mijë falënderime për diskrecionin e tij. Akti i parë kishte mbaruar.

— E njihni mjaft zonjën de Nysinzhen për t'ia paraqitur zotin de Rastinjak? — i tha ajo markezit d'Azhuda.

— Po ajo do të jetë e magjepsur ta shohë zotërinë, — tha markezi.

Portugezi i bukur u ngrit, e mori studentin për krahu, dhe ky në një hap e gjeti veten pranë zonjës de Nysinzhen.

— Zonja baroneshë, — tha markezi, — kam nderin t'ju paraqes kalorësin Eugjen de Rastinjak, një kushëri të vikonteshës de Bozean. I bëni një përshtypje aq të fortë, sa desha ta plotësoj lumturinë e tij duke e afruar te idhulli i tij.

Këto fjalë u thanë me një theks të caktuar talljeje, që e bënte të kalonte mendimin pak brutal, por që, i paraqitur mirë, nuk i

vjen kurrë keq një gruaje. Zonja de Nysinzhen buzëqeshi dhe i ofroi Eugjenit vendin e të shoqit, që sapo kishte dalë.

— Nuk guxoj t'ju propozoj të rrini pranë meje, zotëri, — i tha ajo. — Kur ke fatin të jesh pranë zonjës de Bozean, rri aty.

— Po, — i tha me zë të ulët Eugjeni, — më duket, zonjë, se po të dua t'i pëlqej kushërirës sime, do të rri pranë jush. Para se të vinte zoti markez, po flisnim për ju dhe për hijeshinë e gjithë personit tuaj, — tha ai me zë të lartë.

Zoti d'Azhuda u tërhoq.

— Vërtet, zotëri, — tha baronesha, — do të rrini me mua? Do të njihemi, pra; zonja de Resto ma kishte ngjallur tashmë dëshirën më të gjallë t'ju shoh.

— Atëherë ajo është shumë e rreme; ka urdhëruar të mos më lënë të hyj te dera e saj.

— Si?

— Zonjë, do ta kem ndërgjegjen t'jua them arsyen; por ju kërkoj gjithë mirëkuptimin tuaj duke ju besuar një sekret të tillë. Jam fqinji i zotit babait tuaj. Nuk e dija që zonja de Resto ishte bija e tij. Pata pamaturinë të flisja për këtë krejt pa të keq dhe e zemërova zonjën motrën tuaj dhe të shoqin e saj. Nuk mund ta besoni sa e gjetën me shije të keqe zonja dukeshë de Lanzhe dhe kushërira ime këtë mohim të babait. U tregova skenën, dhe qeshën si të çmendura. Ishte atëherë që, duke bërë një krahasim midis jush dhe motrës suaj, zonja de Bozean më foli për ju me fjalë shumë të mira dhe më tha sa e mirë ishit me fqinjin tim, zotin Gorio. Në të vërtetë, si të mos e donit? Ai ju adhuron me aq pasion, sa jam tashmë xheloz. Kemi folur për ju sot në mëngjes dy orë. Pastaj, plot me ato që më kishte treguar babai juaj, sonte, duke ngrënë darkë me kushërirën, i thoja se nuk mund të ishit aq e bukur sa ishit e dashur. Duke dashur me siguri ta ndihmonte një admirim kaq të zjarrtë, zonja de Bozean më solli këtu, duke më thënë me hirin e saj të zakonshëm se do t'ju shihja aty.

— Si, zotëri, — tha gruaja e bankierit, — ju detyrohem tashmë mirënjohje? Edhe pak, dhe do të jemi miq të vjetër.

— Ndonëse miqësia pranë jush duhet të jetë një ndjenjë e pazakontë, — tha Rastinjaku, — nuk dua të jem kurrë miku juaj.

Këto marrëzi të stampuara për përdorimin e fillestarëve u duken gjithmonë të hijshme grave dhe janë të varfra vetëm kur lexohen ftohtë. Gjesti, theksi, vështrimi i një djali të ri u japin vlera të pallogaritshme. Zonja de Nysinzhen e gjeti Rastinjakun të hijshëm. Pastaj, si të gjitha gratë, duke mos mundur të thoshte asgjë përpara pyetjeve të bëra aq troç sa ajo e studentit, iu përgjigj diçkaje tjetër.

— Po, motra ime e dëmton veten me mënyrën si sillet me këtë baba të shkretë, që vërtet ka qenë një zot për ne. U desh që zoti de Nysinzhen të më urdhëronte prerazi ta shihja babanë vetëm në mëngjes, që unë të lëshoja pe për këtë. Por për shumë kohë kam qenë shumë fatkeqe për këtë. Qaja. Këto dhuna, që erdhën pas vrazhdësive të martesës, kanë qenë një nga arsyet që ma trazuan më shumë jetën bashkëshortore. Sigurisht, jam gruaja më e lumtur e Parisit në sytë e botës, më fatkeqja në të vërtetë. Do të më gjeni të çmendur që ju flas kështu. Por ju e njihni babanë tim dhe, për këtë arsye, nuk mund të më jeni i huaj.

— Nuk do të keni hasur kurrë askënd, — i tha Eugjeni, — që të jetë i ndezur nga një dëshirë më e gjallë për t'ju përkitur. Ç'kërkoni të gjitha? Lumturinë, — vazhdoi ai me një zë që shkonte në shpirt. — E pra, nëse për një grua lumturia është të jetë e dashur, e adhuruar, të ketë një mik të cilit t'i besojë dëshirat, tekat, hidhërimet, gëzimet e saj; të tregohet në lakuriqësinë e shpirtit të saj, me të metat e saj të bukura dhe me cilësitë e saj të bukura, pa pasur frikë se do ta tradhtojnë; më besoni, kjo zemër e përkushtuar, gjithmonë e zjarrtë, mund të gjendet vetëm te një burrë i ri, plot iluzione, që mund të vdesë për një shenjë të vetme tuajën, që ende nuk di asgjë nga bota dhe nuk do të dijë asgjë, sepse ju bëheni bota për të. Unë, e shihni, do të qeshni me

naivitetin tim, vij nga thellësia e një province, krejt i ri, pasi kam njohur vetëm shpirtra të bukur, dhe kisha menduar të mbetesha pa dashuri. Më ndodhi ta shoh kushërirën time, që më vuri tepër pranë zemrës së saj; më bëri t'i marr me mend një mijë thesaret e pasionit; jam, si Kerubini,[129] dashnori i të gjitha grave, duke pritur të mund t'i përkushtohem njërës prej tyre. Kur ju pashë, duke hyrë, ndjeva sikur më shtynte drejt jush një rrymë. Kisha menduar kaq shumë për ju tashmë! Por nuk ju kisha ëndërruar aq të bukur sa jeni në të vërtetë. Zonja de Bozean më urdhëroi të mos ju shikoja kaq shumë. Ajo nuk e di ç'tërheqje ka të shohësh buzët tuaja të bukura të kuqe, lëkurën tuaj të bardhë, sytë tuaj kaq të ëmbël. Edhe unë po ju them marrëzira, por lërmëni t'i them.

Asgjë s'u pëlqen më shumë grave sesa të dëgjojnë të thuhen këto fjalë të ëmbla. Edhe besimtarja më e rreptë i dëgjon, edhe kur nuk duhet t'u përgjigjet. Pasi filloi kështu, Rastinjaku e shtjelloi rruzaren e tij me një zë koketisht të mbytur; dhe zonja de Nysinzhen e nxiste Eugjenin me buzëqeshje, duke vështruar herë pas here de Marsenë, që nuk e linte lozhën e princeshës Galationë. Rastinjaku qëndroi pranë zonjës de Nysinzhen deri në çastin kur erdhi i shoqi ta merrte për ta çuar në shtëpi.

— Zonjë, — i tha Eugjeni, — do të kem kënaqësinë të vij t'ju shoh para ballos së dukeshës de Kariljano.

— Mekë sonja ju fton, ju jeni i sikurt se do të jeni pritur pir,[130] — tha baroni, një alzacian i trashë, fytyra e rrumbullakët e të cilit paralajmëronte një dinakëri të rrezikshme.

„Punët e mia po shkojnë mbarë, sepse ajo nuk u tremb shumë kur më dëgjoi t'i thosha: ‚Do të më doni shumë?' Kafshës ia kam vënë frerin; t'i hipim dhe ta drejtojmë", i tha vetes Eugjeni, duke

[129] Kerubini: djaloshi i dashuruar me të gjitha gratë në komedinë e Beaumarchais-së *Martesa e Figaros* (1784).

[130] Baroni flet me theks të rëndë alzacian, dhe Balzaku ia shkruan fjalët ashtu siç i shqipton.

shkuar të përshëndeste zonjën de Bozean, që po ngrihej dhe po largohej me d'Azhudën. Studenti i shkretë nuk e dinte se baronesha ishte e shpërqendruar dhe priste nga de Marseja një nga ato letra vendimtare që të shqyejnë shpirtin. I lumtur nga suksesi i tij i rremë, Eugjeni e përcolli vikonteshën deri në peristil, ku secili pret karrocën e tij.

— Kushëriri juaj nuk i ngjan më vetes, — i tha portugezi vikonteshës duke qeshur, kur Eugjeni i la. — Do ta hedhë në erë bankën. Është i lakueshëm si ngjala, dhe besoj se do të shkojë larg. Vetëm ju mundët t'i zgjidhnit me kujdes një grua pikërisht në çastin kur duhet ngushëlluar.

— Po, — tha zonja de Bozean, — duhet parë nëse ajo e do ende atë që e braktis.

Studenti u kthye në këmbë nga Teatri Italian në rrugën Neuve-Sainte-Geneviève, duke bërë projektet më të ëmbla. E kishte vënë re mirë vëmendjen me të cilën e kishte shqyrtuar zonja de Resto, si në lozhën e vikonteshës, ashtu edhe në atë të zonjës de Nysinzhen, dhe supozoi se dera e konteshës nuk do t'i mbyllej më. Kështu tashmë katër lidhje të rëndësishme, sepse llogariste mirë t'i pëlqente marshalles, do t'i fitoheshin në zemër të shoqërisë së lartë pariziene. Pa i shpjeguar shumë vetes mjetet, e merrte me mend që përpara se, në lojën e ndërlikuar të interesave të kësaj bote, duhej të kapej pas një ingranazhi për t'u gjendur në majë të makinës, dhe e ndiente veten të fortë sa t'ia frenonte rrotën. „Nëse zonja de Nysinzhen interesohet për mua, do t'ia mësoj si ta drejtojë burrin. Ky burrë bën punë ari; do të mund të më ndihmojë të mbledh me një të rënë një pasuri.“ Nuk ia thoshte vetes këtë troç; nuk ishte ende mjaft politikan për ta numëruar një gjendje, për ta vlerësuar dhe për ta llogaritur; këto ide lundronin në horizont si re të lehta dhe, ndonëse nuk e kishin ashpërsinë e atyre të Votrenit, po t'i ishin nënshtruar kupës së shkrirjes së ndërgjegjes, nuk do të kishin dhënë asgjë shumë të pastër. Njerëzit arrijnë, me një varg pazaresh të këtij lloji, te ai

moral i lëshuar që shpall koha e sotme, kur ndeshen më rrallë se në çdo kohë tjetër ata njerëz kënddrejtë, ato vullnete të bukura që nuk përkulen kurrë para së keqes, për të cilët shmangia më e vogël nga vija e drejtë duket krim: pamje të mrekullueshme të ndershmërisë, që na kanë dhënë dy kryevepra, Alcestin e Molierit, dhe kohët e fundit Xheni Dinsin dhe të atin e saj, në veprën e Walter Scott-it.[131] Ndoshta vepra e kundërt, piktura e dredhave nëpër të cilat një njeri i shoqërisë së lartë, një ambicioz, e rrokullis ndërgjegjen e tij, duke u përpjekur të ecë buzë së keqes, për të arritur te qëllimi duke i ruajtur dukjet, nuk do të ishte as më pak e bukur, as më pak dramatike. Kur arriti në pragun e pensionit, Rastinjaku ishte dashuruar me zonjën de Nysinzhen; ajo i ishte dukur e hollë, e brishtë si një dallëndyshe. Ëmbëlsinë dehëse të syve të saj, pëlhurën delikate e të mëndafshtë të lëkurës, nën të cilën i ishte dukur se e shihte të rridhte gjakun, tingullin magjepsës të zërit, flokët e saj bjondë, i kujtonte të gjitha; dhe ndoshta ecja, duke ia vënë gjakun në lëvizje, e ndihmonte këtë magjepsje. Studenti trokiti fort në derën e xha Gorios.

— Fqinji im, — tha ai, — e pashë zonjën Delfina.

— Ku?

— Te Italianët.

— A u argëtua mirë? Hyni, pra. — Dhe plaku, që ishte ngritur me këmishë, hapi derën dhe u shtri përsëri shpejt. — Më flisni, pra, për të, — kërkoi ai.

Eugjeni, që ndodhej për herë të parë te xha Gorioja, nuk e mbajti dot një lëvizje shtangieje duke parë strofkën ku jetonte babai, pasi kishte admiruar veshjen e së bijës. Dritarja ishte pa perde; letra e murit, e ngjitur nëpër mure, ishte shqitur në disa vende nga lagështia dhe ishte përdredhur, duke lënë të dukej suvaja e zverdhur nga tymi. Plaku rrinte shtrirë mbi një shtrat të

[131] Alcesti: heroi i *Mizantropit* (1666) të Molierit, që nuk pranon asnjë kompromis me gënjeshtrat e shoqërisë. Xheni Dins dhe i ati: personazhet e romanit të Walter Scott-it *Zemra e Midllothianit* (1818); Xheni nuk pranon të gënjejë në gjyq as për të shpëtuar motrën.

keq, kishte vetëm një batanije të hollë dhe një mbulesë këmbësh me pambuk, të bërë me copat e mira të fustaneve të vjetra të zonjës Voker. Dyshemeja me pllaka ishte e lagësht dhe plot pluhur. Përballë dritares shihej një nga ato komo të vjetra prej druri trëndafili, me bark të fryrë, që kanë doreza prej bakri të përdredhur si shermende të zbukuruara me gjethe ose me lule; një mobilje e vjetër me pllakë druri, mbi të cilën ishte një brokë uji në legenin e saj dhe të gjitha veglat e nevojshme për t'u rruar. Në një qoshe, këpucët; në krye të shtratit, një komodinë pa derë dhe pa mermer; në qoshe të oxhakut, ku nuk kishte asnjë gjurmë zjarri, ndodhej tryeza katrore prej druri arre, shufra e së cilës i kishte shërbyer xha Gorios për ta shpërfytyruar tasin e tij prej argjendi të praruar. Një sekreter i keq, mbi të cilin ishte kapela e plakut, një kolltuk me ndenjëse prej kashte dhe dy karrige e plotësonin këtë mobilim të mjerë. Shtylla e shtratit, e lidhur pas tavanit me një leckë, mbante një copë të keqe stofi me katrore të kuqe e të bardha. Hamalli më i varfër ishte sigurisht më pak keq i mobiluar në papafingon e tij sesa xha Gorioja te zonja Voker. Pamja e kësaj dhome të jepte të ftohtë dhe ta shtrëngonte zemrën; i ngjante strehimit më të trishtë të një burgu. Për fat, Gorioja nuk e pa shprehjen që iu pikturua në fytyrë Eugjenit kur ky e vuri qiririn mbi komodinë. Plaku u kthye nga ana e tij, duke mbetur i mbuluar deri te mjekra.

— E pra, cilën e doni më shumë, zonjën de Resto apo zonjën de Nysinzhen?

— Parapëlqej zonjën Delfina, — u përgjigj studenti, — sepse ju do më shumë.

Me këtë fjalë të thënë me ngrohtësi, plaku e nxori krahun nga shtrati dhe ia shtrëngoi dorën Eugjenit.

— Faleminderit, faleminderit, — u përgjigj plaku i prekur. — Po ç'ju tha vallë për mua?

Studenti i përsëriti fjalët e baroneshës duke i zbukuruar, dhe plaku e dëgjoi sikur të kishte dëgjuar fjalën e Zotit.

— Fëmija i dashur! Po, po, më do shumë. Por mos i besoni për ato që ju tha për Anastazinë. Dy motrat e kanë zili njëratjetrën, e shihni? Edhe kjo është një provë e dashurisë së tyre. Zonja de Resto më do shumë edhe ajo. E di. Një baba është me fëmijët e vet si Zoti me ne: shkon deri në thellësi të zemrave dhe i gjykon qëllimet. Janë që të dyja po aq të dashura. Oh! Sikur të kisha pasur dhëndurë të mirë, do të kisha qenë tepër i lumtur. Pa dyshim, në këtë botë nuk ka lumturi të plotë. Sikur të kisha jetuar tek ato; por vetëm t'ua dëgjoja zërat, ta dija se janë aty, t'i shihja kur shkojnë, kur dalin, si kur i kisha në shtëpinë time, kjo do të ma kishte bërë zemrën të hidhte kaptina. A ishin veshur bukur?

— Po, — tha Eugjeni. — Po, zoti Gorio, si mund të banoni në një strofkë të tillë, kur keni vajza të vendosura aq pasurisht sa tuajat?

— Për besë, — tha ai me një pamje gjoja të shkujdesur, — për ç'gjë do të më shërbente të isha më mirë? Nuk mund t'jua shpjegoj fort këto gjëra; nuk di të them dy fjalë rresht siç duhet. Gjithçka është këtu, — shtoi ai duke goditur zemrën. — Jeta ime është te dy vajzat e mia. Po të argëtohen ato, po të jenë të lumtura, të veshura bukur, po të ecin mbi qilima, ç'rëndësi ka me ç'stof vishem unë dhe si është vendi ku shtrihem? Nuk kam ftohtë po të jenë ato ngrohtë, nuk mërzitem kurrë po të qeshin ato. Nuk kam hidhërime veç të tyreve. Kur të bëheni baba, kur t'i thoni vetes, duke dëgjuar fëmijët tuaj të cicërojnë: „Kjo ka dalë prej meje!“, kur t'i ndieni këto krijesa të vogla të lidhura me çdo pikë të gjakut tuaj, lulja e hollë e të cilit kanë qenë, sepse ashtu është!, do ta besoni veten të ngjitur pas lëkurës së tyre, do të besoni se ju trazon vetë ecja e tyre. Zëri i tyre më përgjigjet kudo. Një vështrim i tyre, kur është i trishtuar, ma ngrin gjakun. Një ditë do ta dini se njeriu është shumë më i lumtur nga lumturia e tyre sesa nga e veta. Nuk mund t'jua shpjegoj: janë lëvizje të brendshme që e përhapin kënaqësinë kudo. Me një fjalë, jetoj tri

herë. Doni t'ju them një gjë të çuditshme? E pra! Kur u bëra baba, e kuptova Zotin. Ai është i tëri kudo, sepse krijimi ka dalë prej tij. Zotëri, kështu jam unë me vajzat e mia. Vetëm se unë i dua vajzat më shumë sesa e do Zoti botën, sepse bota nuk është aq e bukur sa Zoti, kurse vajzat e mia janë më të bukura se unë. Më janë ngjitur aq mirë në shpirt, sa e kisha një parandjenjë që do t'i shihnit sonte. O Zot! Një burrë që do ta bënte Delfinën time të vogël aq të lumtur sa është një grua kur e duan shumë; po unë do t'ia lustroja çizmet, do t'i bëja porositë. E mësova nga shërbyesja e saj se ai zoti i vogël de Marse është një qen i keq. Më kanë hipur dëshira t'ia përdredh qafën. Të mos e duash një xhevahir gruaje, një zë bilbili, të bërë si model! Ku i kishte sytë të martohej me atë trung të trashë alzaciani? Të dyve u duheshin djem të rinj të bukur e shumë të dashur. Me një fjalë, bënë si u pëlqeu.

Xha Gorioja ishte sublim. Kurrë Eugjeni nuk kishte mundur ta shihte të ndriçuar nga zjarri i pasionit të tij atëror. Një gjë që meriton të vihet re është fuqia e depërtimit që kanë ndjenjat. Sado e trashë të jetë një krijesë, sapo shpreh një dashuri të fortë e të vërtetë, nxjerr një lëng të veçantë që e ndryshon fytyrën, e gjallëron gjestin, e ngjyros zërin. Shpesh qenia më e trashë arrin, nën përpjekjen e pasionit, elokuencën më të lartë në ide, në mos në gjuhë, dhe duket sikur lëviz në një sferë të ndritshme. Në atë çast kishte në zërin, në gjestin e këtij plaku fuqinë ngjitëse që dallon aktorin e madh. Po ndjenjat tona të bukura a nuk janë poezitë e vullnetit?

— E pra, ndoshta nuk do t'ju vijë keq të mësoni, — i tha Eugjeni, — se ajo me siguri do të prishet me atë de Marsenë. Ky djalë i bukur e ka lënë për t'u lidhur me princeshën Galationë. Sa për mua, sonte u dashurova me zonjën Delfina.

— Pa hë! — tha xha Gorioja.

— Po. Nuk i jam dukur i pakëndshëm. Folëm për dashurinë një orë, dhe duhet të shkoj ta shoh pasnesër, të shtunën.

— Oh! Sa do t'ju doja, zotëri i dashur, po t'i pëlqenit asaj. Ju jeni i mirë, nuk do ta mundonit. Po ta tradhtonit, do t'jua prisja kokën, para së gjithash. Një grua nuk ka dy dashuri, e shihni? O Zot! Po unë po them budallallëqe, zoti Eugjen. Këtu bën ftohtë për ju. O Zot! E dëgjuat, pra, ç'ju tha për mua?

„Asgjë“, i tha vetes Eugjeni në mendje. — Më tha, — u përgjigj ai me zë të lartë, — se ju dërgonte një puthje të mirë bije.

— Natën e mirë, fqinji im, flini mirë, bëni ëndrra të bukura; të miat janë bërë tashmë me këtë fjalë. Zoti ju mbroftë në të gjitha dëshirat tuaja! Ishit për mua sonte si një engjëll i mirë; më sillni ajrin e vajzës sime.

„I shkreti njeri, — i tha vetes Eugjeni duke u shtrirë, — ka me se të prekë edhe zemrat prej mermeri. E bija nuk ka menduar për të më shumë se për Sulltanin.“

Që nga kjo bisedë, xha Gorioja pa te fqinji i tij një mik të besuar të papritur, një mik. Midis tyre ishin vendosur të vetmet marrëdhënie me të cilat ky plak mund të lidhej me një njeri tjetër. Pasionet nuk bëjnë kurrë llogari të gabuara. Xha Gorioja e shihte veten pak më afër bijës së tij Delfina, e shihte veten më mirë të pritur prej saj, po t'i bëhej Eugjeni i dashur baroneshës. Përveç kësaj, i kishte besuar një nga dhembjet e tij. Zonja de Nysinzhen, së cilës një mijë herë në ditë i uronte lumturinë, nuk i kishte njohur ëmbëlsitë e dashurisë. Sigurisht, Eugjeni ishte, për të përdorur shprehjen e tij, një nga djemtë më të hijshëm që kishte parë ndonjëherë, dhe dukej se e parandiente që ai do t'i jepte asaj të gjitha kënaqësitë nga të cilat kishte qenë e privuar. Plaku e zuri pra për fqinjin e tij një miqësi që shkoi duke u rritur dhe pa të cilën me siguri do të kishte qenë e pamundur të njihej fundi i kësaj historie.

Të nesërmen, në tryezën e mëngjesit, mënyra e dukshme me të cilën xha Gorioja e shikonte Eugjenin, pranë të cilit u ul, ato pak fjalë që i tha dhe ndryshimi i fytyrës së tij, zakonisht të ngjashme me një maskë suvaje, i habitën pensionantët. Votreni,

që e shihte studentin për herë të parë pas bisedës së tyre, dukej se donte t'i lexonte në shpirt. Duke kujtuar projektin e këtij njeriu, Eugjeni, që para se ta zinte gjumi e kishte matur gjatë natës fushën e gjerë që i hapej para syve, mendoi natyrisht për pajën e zonjushës Tajëfer dhe nuk mundi të mos e shikonte Viktorinën ashtu siç shikon djali më i virtytshëm një trashëgimtare të pasur. Rastësisht sytë e tyre u takuan. Vajza e shkretë nuk la pa e gjetur Eugjenin të hijshëm me veshjen e tij të re. Vështrimi që shkëmbyen ishte aq domethënës, sa Rastinjaku nuk dyshoi se ishte për të objekti i atyre dëshirave të turbullta që i zënë të gjitha vajzat e reja dhe që ato i lidhin me qenien e parë joshëse. Një zë i thërriste: Tetëqind mijë frangë! Por befas u hodh përsëri te kujtimet e një dite më parë dhe mendoi se pasioni i tij me porosi për zonjën de Nysinzhen ishte kundërhelmi i mendimeve të tij të këqija të pavullnetshme.

— Dje te Italianët jepnin *Berberin e Seviljes* të Rossinit.[132] Nuk kisha dëgjuar kurrë muzikë kaq të mrekullueshme, — tha ai. — O Zot! Sa i lumtur je kur ke një lozhë te Italianët!

Xha Gorioja e kapi këtë fjalë në fluturim, si një qen që kap një lëvizje të të zotit.

— Ju rroni si pashallarë, — tha zonja Voker, — ju burrat bëni gjithçka që ju pëlqen.

— Si u kthyet? — pyeti Votreni.

— Në këmbë, — u përgjigj Eugjeni.

— Unë, — vazhdoi tunduesi, — nuk do t'i doja gjysmëkënaqësitë; do të doja të shkoja atje me karrocën time, në lozhën time, dhe të kthehesha shumë rehat. Ose gjithçka, ose asgjë! Ja motoja ime.

— Dhe është e mirë, — vazhdoi zonja Voker.

— Ndoshta do të shkoni ta shihni zonjën de Nysinzhen, — i tha Eugjeni me zë të ulët Gorios. — Me siguri do t'ju presë me krahë

[132] *Berberi i Seviljes* (1816): opera komike e Gioachino Rossinit, një nga më të njohurat e kohës.

hapur; do të dojë të mësojë prej jush një mijë hollësi të vogla për mua. E mësova se do të bënte gjithçka në botë për t'u pritur te kushërira ime, zonja vikonteshë de Bozean. Mos harroni t'i thoni se e dua tepër për të mos menduar t'ia siguroj këtë kënaqësi.

Rastinjaku shkoi shpejt në Shkollën e Drejtësisë; donte të rrinte sa më pak kohë në këtë shtëpi të urryer. U end gati gjithë ditën, i pushtuar nga ajo ethe e kokës që e njohin të rinjtë e prekur nga shpresa tepër të gjalla. Arsyetimet e Votrenit e bënin të mendonte për jetën shoqërore, kur takoi mikun e tij Bianshon në kopshtin e Luksemburgut.

— Ku e more këtë pamje të rëndë? — i tha studenti i mjekësisë, duke e marrë për krahu për të shëtitur para pallatit.

— Më mundojnë ide të këqija.

— Të ç'lloji? Idetë shërohen.

— Si?

— Duke iu dorëzuar.

— Ti qesh pa e ditur për ç'bëhet fjalë. E ke lexuar Rusonë?

— Po.

— E mban mend atë pjesë ku e pyet lexuesin ç'do të bënte po të mund të pasurohej duke vrarë në Kinë, vetëm me vullnetin e tij, një mandarin të vjetër, pa lëvizur nga Parisi?[133]

— Po.

— E pra?

— Pa hë! Jam te mandarini im i tridhjetë e tretë.

— Mos bëj shaka. Hajde, po të të provohej se gjëja është e mundur dhe se të mjaftonte një lëvizje e kokës, do ta bëje?

— Është shumë plak, mandarini? Po, pa hë! I ri a plak, i paralizuar a i shëndetshëm, për besë... Dreqi e marrtë! E pra, jo.

— Je djalë i mirë, Bianshon. Po sikur të doje një grua aq sa të ta kthente shpirtin përmbys, dhe asaj t'i duheshin para, shumë

[133] Balzaku ia atribuon këtë pyetje Rusosë; në të vërtetë ajo gjendet te Chateaubriand-i, në *Gjeniu i krishterimit* (1802).

para, për veshjet, për karrocën, me një fjalë për të gjitha tekat e saj?

— Po ti ma heq mendjen dhe do që të arsyetoj.

— E pra, Bianshon, jam i çmendur, shëromë. Kam dy motra që janë engjëj bukurie, çiltërsie, dhe dua që të jenë të lumtura. Ku t'i gjej dyqind mijë frangë për pajën e tyre brenda pesë vjetësh? Ka, e sheh, rrethana në jetë kur duhet të luash lojë të madhe dhe të mos e konsumosh lumturinë duke fituar su.

— Po ti shtron pyetjen që ndodhet në hyrje të jetës për këdo, dhe do ta presësh nyjën gordiane me shpatë. Për të vepruar kështu, i dashur, duhet të jesh Aleksandri; përndryshe shkon në galera. Unë jam i lumtur me jetën e vogël që do të krijoj për vete në provincë, ku do t'i zë vendin babait, thjesht si budalla. Dashuritë e njeriut kënaqen në rrethin më të vogël po aq plotësisht sa edhe në një perimetër të pamasë. Napoleoni nuk hante darkë dy herë dhe nuk mund të kishte më shumë dashnore sesa merr një student i mjekësisë kur është intern në Capucins.[134] Lumturia jonë, i dashur, do të zërë gjithmonë vend midis shputës së këmbës dhe zverkut; dhe, kushtoftë një milion në vit apo njëqind luidorë, perceptimi i saj i brendshëm është i njëjti brenda nesh. Përfundoj në favor të jetës së kinezit.

— Faleminderit, më bëre mirë, Bianshon! Do të jemi gjithmonë miq.

— Dëgjo, — vazhdoi studenti i mjekësisë, — duke dalë nga leksioni i Cuvier-së[135] në Jardin des Plantes, sapo pashë Mishononë dhe Puarenë duke folur mbi një stol me një zotëri që e kam parë në trazirat e vitit të kaluar rreth Dhomës së Deputetëve dhe që më ka dhënë përshtypjen e një njeriu të policisë të maskuar si borgjez i ndershëm që rron me rentat e veta. Ta studiojmë

[134]Capucins: spitali i sëmundjeve venerike në Paris, në një ish-manastir kapuçinësh.

[135]Georges Cuvier (1769–1832): natyralist i madh francez, themelues i paleontologjisë, profesor në Muzeun e Historisë Natyrore.

këtë çift: do të të them pse. Mirupafshim, po shkoj t'i përgjigjem apelit të orës katër.

Kur Eugjeni u kthye në pension, gjeti xha Gorion që e priste.

— Ja, — tha plaku, — ja një letër prej saj. Hë, ç'shkrim i bukur!

Eugjeni e hapi letrën dhe lexoi.

Zotëri, babai im më tha se ju pëlqen muzika italiane. Do të isha e lumtur po të donit të më bënit kënaqësinë të pranonit një vend në lozhën time. Të shtunën do të kemi Fodorën dhe Pellegrinin,[136] *dhe jam e sigurt se atëherë nuk do të më refuzoni. Zoti de Nysinzhen bashkohet me mua për t'ju lutur të vini të hani darkë me ne pa ceremoni. Po të pranoni, do ta bëni shumë të kënaqur që nuk do të ketë nevojë ta kryejë detyrën e tij bashkëshortore duke më shoqëruar. Mos m'u përgjigjni, ejani, dhe pranoni përshëndetjet e mia.*

D. DE N.

— Ma tregoni, — i tha plaku Eugjenit kur ky e lexoi letrën. — Do të shkoni, apo jo? — shtoi ai pasi e nuhati letrën. — Sa erë të mirë ka! Gishtat e saj e kanë prekur këtë, megjithatë!

„Një grua nuk i hidhet kështu në qafë një burri, — i thoshte vetes studenti. — Do të shërbehet me mua për ta kthyer de Marsenë. Vetëm inati të bën të bësh gjëra të tilla."

— E pra, — tha xha Gorioja, — për ç'po mendoni?

Eugjeni nuk e njihte marrëzinë e kotësisë që i kishte pushtuar disa gra në atë kohë dhe nuk e dinte se, për t'i hapur vetes një derë në Faubourg Saint-Germain, gruaja e një bankieri ishte e aftë për të gjitha sakrificat. Në atë kohë, moda kishte filluar t'i vinte mbi të gjitha gratë ato që pranoheshin në shoqërinë e Faubourg

[136] Joséphine Fodor-Mainvielle (1789–1870) dhe Felice Pellegrini (1774–1832): dy këngëtarë të famshëm të Teatrit Italian.

Saint-Germain, të quajtura zonjat e Kështjellës së Vogël,[137] midis të cilave zonja de Bozean, mikja e saj dukesha de Lanzhe dhe dukesha de Mofrinjëz zinin vendin e parë. Vetëm Rastinjaku nuk e dinte tërbimin që i kishte pushtuar gratë e Chaussée-d'Antin për të hyrë në rrethin e lartë ku shkëlqenin yjësitë e gjinisë së tyre. Por mosbesimi i shërbeu mirë: i dha ftohtësi dhe fuqinë e trishtë të vinte kushte në vend që t'i merrte.

— Po, do të shkoj, — u përgjigj ai.

Kështu, kureshtja e çonte te zonja de Nysinzhen, ndërsa, po ta kishte përbuzur kjo grua, ndoshta do ta kishte çuar atje pasioni. Megjithatë nuk e priti të nesërmen dhe orën e nisjes pa njëfarë padurimi. Për një djalë të ri, në intrigën e tij të parë ka ndoshta po aq magji sa gjendet në një dashuri të parë. Siguria e suksesit lind një mijë lumturi që burrat nuk i rrëfejnë dhe që përbëjnë gjithë hijeshinë e disa grave. Dëshira nuk lind më pak nga vështirësia sesa nga lehtësia e triumfeve. Të gjitha pasionet e burrave ndizen ose mbahen gjallë me siguri nga njëra ose nga tjetra prej këtyre dy shkaqeve, që e ndajnë perandorinë e dashurisë. Ndoshta kjo ndarje është pasojë e çështjes së madhe të temperamenteve, që sundon, thuaj ç'të thuash, shoqërinë. Nëse melankolikët kanë nevojë për tonikun e koketërive, ndoshta njerëzit nervozë ose gjaknxehtë ikin po të zgjasë tepër qëndresa. Me fjalë të tjera, elegjia është po aq në thelb limfatike sa është ditirambi vrerak.[138] Duke u veshur, Eugjeni i shijoi të gjitha ato lumturi të vogla për të cilat të rinjtë nuk guxojnë të flasin, nga frika se mos tallen me ta, por që ua gudulisin sedrën. I rregullonte flokët duke menduar se vështrimi i një gruaje të bukur do të rrëshqiste nën kaçurrelat e tyre të zeza. Lejoi veten të bënte majmunllëqe fëminore, aq sa do të kishte bërë një vajzë e re duke u veshur për ballo. E

[137] Zonjat e Kështjellës së Vogël: kështu quheshin zonjat e rrethit më të ngushtë të oborrit mbretëror.

[138] Sipas mjekësisë së vjetër, njerëzit ndaheshin në temperamente sipas lëngjeve të trupit: limfatikët ishin të ngadaltë e melankolikë, vrerakët të rrëmbyer.

vështroi me kënaqësi shtatin e tij të hollë, duke ia hequr palët frakut. „Është e sigurt, — i tha vetes, — se mund të gjenden edhe më të shëmtuar!“ Pastaj zbriti në çastin kur të gjithë klientët e pensionit ishin në tryezë dhe e priti me gaz hurranë e marrëzive që ngjalli veshja e tij elegante. Një tipar i zakoneve të veçanta të pensioneve borgjeze është habia që shkakton aty një veshje e kujdesshme. Askush nuk vesh aty një frak të ri pa thënë secili fjalën e tij.

— Kt, kt, kt, kt, — bëri Bianshoni, duke kërcitur gjuhën pas qiellzës si për të nxitur një kalë.

— Pamje duke dhe pari i Francës! — tha zonja Voker.

— Zotëria shkon për pushtime? — vuri re zonjusha Mishono.

— Kikirikiii! — thirri piktori.

— Përshëndetjet e mia zonjës bashkëshorte, — tha nëpunësi i Muzeut.

— Zotëria paska bashkëshorte? — pyeti Puareja.

— Një bashkëshorte me ndarje, që noton në ujë, me ngjyrë të garantuar që s'zbardhet, me çmime nga njëzet e pesë deri në dyzet, me vizatime me katrore të modës më të fundit, që lahet, që mbahet bukur, gjysmë li, gjysmë pambuk, gjysmë lesh, që shëron dhembjen e dhëmbëve dhe sëmundje të tjera të miratuara nga Akademia Mbretërore e Mjekësisë! E shkëlqyer, përveç kësaj, për fëmijët! Edhe më e mirë kundër dhembjeve të kokës, kundër rëndimit të stomakut dhe sëmundjeve të tjera të ezofagut, të syve dhe të veshëve, — thirri Votreni me shpejtësinë komike dhe me theksin e një shitësi shëruesish në panair. — Po sa kushton kjo mrekulli, do të më thoni, zotërinj? Dy su! Jo. Asgjë fare. Është një mbetje nga furnizimet e bëra për Mogulin e Madh, dhe që të gjithë sovranët e Evropës, përfshirë Dukën e Madh të Badenit, kanë dashur ta shohin! Hyni drejt përpara! Dhe kaloni te zyra e vogël. Hajde, muzika! Brum, la, la, trin! La, la, bum, bum! Zoti i klarinetës, po bie fals, — vazhdoi ai me zë të ngjirur, — do të të bie mbi gishta.

— O Zot! Sa i këndshëm është ky njeri, — i tha zonja Voker zonjës Kutyr, — s'do të mërzitesha kurrë me të.

Në mes të qeshurave dhe shakave, të cilave u dha sinjalin ky fjalim i thënë në mënyrë komike, Eugjeni mundi ta kapte vështrimin e vjedhur të zonjushës Tajëfer, që u përkul nga zonja Kutyr dhe i tha në vesh disa fjalë.

— Ja kabrioleti, — tha Silvia.

— Ku ha darkë vallë? — pyeti Bianshoni.

— Te zonja baroneshë de Nysinzhen.

— Bija e zotit Gorio, — u përgjigj studenti.

Me këtë emër, vështrimet u kthyen nga ish-fidexhiu, që e sodiste Eugjenin me një lloj zilie.

Rastinjaku arriti në rrugën Saint-Lazare, në një nga ato shtëpi të lehta, me kolona të holla, me portikë meskinë, që përbëjnë *të bukurën* në Paris, një shtëpi e vërtetë bankieri, plot me hollësi të shtrenjta, me stuko, me sheshpushime shkallësh me mozaik mermeri. E gjeti zonjën de Nysinzhen në një sallon të vogël me piktura italiane, zbukurimi i të cilit u ngjante atyre të kafeneve. Baronesha ishte e trishtuar. Përpjekjet që bëri për ta fshehur hidhërimin e saj e interesuan aq më gjallërisht Eugjenin, sa nuk kishte në to asgjë të shtirur. Besonte se do ta gëzonte një grua me praninë e tij, dhe e gjente në dëshpërim. Ky zhgënjim ia preku sedrën.

— Kam shumë pak të drejtë për besimin tuaj, zonjë, — tha ai pasi e ngacmoi për shqetësimin e saj; — por po t'ju bezdisja, mbështetem te mirëbesimi juaj, do të ma thoni troç.

— Rrini, — tha ajo, — do të isha vetëm po të iknit. Nysinzheni ha darkë jashtë, dhe nuk do të doja të isha vetëm; kam nevojë të shpërqendrohem.

— Po ç'keni?

— Ju do të ishit personi i fundit të cilit do t'ia thosha, — thirri ajo.

— Dua ta di; atëherë duhet të kem diçka të bëj me këtë sekret.

— Ndoshta! Po jo, — vazhdoi ajo, — janë grindje bashkëshortore që duhen varrosur në fund të zemrës. A nuk jua thashë pardje? Nuk jam aspak e lumtur. Zinxhirët e artë janë më të rëndët.

Kur një grua i thotë një djali të ri se është fatkeqe, po të jetë ky djalë i ri mendjemprehtë, i veshur mirë, po të ketë në xhep një mijë e pesëqind frangë kohë të lirë, ai duhet të mendojë atë që i thoshte vetes Eugjeni, dhe bëhet mendjemadh.

— Ç'mund të dëshironi? — u përgjigj ai. — Jeni e bukur, e re, e dashur, e pasur.

— Të mos flasim për mua, — tha ajo duke bërë një lëvizje të zymtë me kokë. — Do të hamë darkë bashkë, kokë më kokë, do të shkojmë të dëgjojmë muzikën më të mrekullueshme. Ju pëlqej? — vazhdoi ajo duke u ngritur dhe duke treguar fustanin e saj prej kashmiri të bardhë me vizatime persiane, me elegancën më të pasur.

— Do të doja të ishit krejt e imja, — tha Eugjeni. — Jeni magjepsëse.

— Do të kishit një pronë të trishtë, — tha ajo duke buzëqeshur me hidhërim. — Asgjë këtu nuk jua paralajmëron fatkeqësinë, e megjithatë, pavarësisht këtyre dukjeve, jam në dëshpërim. Hidhërimet më heqin gjumin, do të bëhem e shëmtuar.

— Oh! Kjo është e pamundur, — tha studenti. — Po jam kureshtar t'i njoh këto mundime që një dashuri e përkushtuar nuk do t'i fshinte.

— Ah! Po t'jua besoja, do të iknit prej meje, — tha ajo. — Ende nuk më doni veçse nga një galanteri që është zakon te burrat; por po të më donit vërtet, do të binit në një dëshpërim të tmerrshëm. E shihni se duhet të hesht. Ju lutem, — vazhdoi ajo, — të flasim për gjë tjetër. Ejani të shihni apartamentet e mia.

— Jo, të rrimë këtu, — u përgjigj Eugjeni, duke u ulur në një divan të vogël përpara zjarrit, pranë zonjës de Nysinzhen, dorën e së cilës e mori me siguri.

Ajo e la ta merrte dhe madje e mbështeti mbi atë të djalit të ri me një nga ato lëvizje force të përqendruar që tradhtojnë emocione të forta.

— Dëgjoni, — i tha Rastinjaku; — po të keni hidhërime, duhet të m'i besoni. Dua t'ju provoj se ju dua për ju. Ose do të flisni dhe do të më tregoni mundimet tuaja që unë t'i shpërndaj, edhe sikur të duhej të vrisja gjashtë burra, ose do të dal për të mos u kthyer më.

— E pra! — thirri ajo, e pushtuar nga një mendim dëshpërimi që e bëri të godiste ballin, — do t'ju vë në provë që në këtë çast. — „Po, — i tha vetes, — s'ka mbetur mjet tjetër.“ — I ra ziles.

— Karroca e zotërisë është mbrehur? — i tha shërbëtorit.

— Po, zonjë.

— Po e marr unë. Atij do t'i jepni timen dhe kuajt e mi. Darkën do ta shërbeni vetëm në orën shtatë.

— Hajde, ejani, — i tha ajo Eugjenit, që besoi se po ëndërronte kur e gjeti veten në kupenë e zotit de Nysinzhen, pranë kësaj gruaje.

— Në Palais-Royal, — i tha ajo karrocierit, — pranë Théâtre-Français.

Rrugës, ajo dukej e trazuar dhe nuk pranoi t'u përgjigjej një mijë pyetjeve të Eugjenit, që nuk dinte ç'të mendonte për këtë qëndresë të heshtur, të ngjeshur, të mbyllur.

„Brenda një çasti po më ikën“, i thoshte vetes ai.

Kur karroca u ndal, baronesha e vështroi studentin me një pamje që ua vuri fre fjalëve të tij të çmendura; sepse ishte ndezur.

— Më doni shumë? — tha ajo.

— Po, — u përgjigj ai, duke fshehur shqetësimin që e pushtoi befas.

— Nuk do të mendoni asgjë të keqe për mua, çfarëdo që t'ju kërkoj?

— Jo.

— Jeni gati të më bindeni?

— Verbërisht.

— Keni luajtur ndonjëherë bixhoz? — tha ajo me zë që i dridhej.

— Kurrë.

— Ah! Marr frymë. Do të keni fat. Ja qesja ime, — tha ajo. — Merreni, pra! Ka njëqind frangë; është gjithçka që ka kjo grua kaq e lumtur. Ngjituni në një shtëpi bixhozi; nuk e di ku janë, por e di që ka në Palais-Royal. Rrezikoni njëqind frangët në një lojë që e quajnë ruletë, dhe ose humbisni gjithçka, ose më sillni gjashtë mijë frangë. Do t'jua them hidhërimet e mia kur të ktheheni.

— Le të më marrë djalli po të kuptoj gjë nga ajo që do të bëj, por do t'ju bindem, — tha ai, me një gëzim të shkaktuar nga ky mendim: „Ajo po kompromethohet me mua, nuk do të ketë më asgjë për të ma refuzuar."

Eugjeni e merr qesen e bukur, vrapon te numri NËNTË,[139] pasi i ka treguar një shitës rrobash shtëpinë e bixhozit më të afërt. Ngjitet, lë që t'ia marrin kapelën; por hyn dhe pyet ku është ruleta. Për habinë e të rregulltve, shërbyesi i sallës e çon përpara një tryeze të gjatë. Eugjeni, i ndjekur nga të gjithë shikuesit, pyet pa turp ku duhet vënë basti.

— Po të vini një luidor mbi një nga këta tridhjetë e gjashtë numra dhe po të dalë, do të keni tridhjetë e gjashtë luidorë, — i tha një plak i nderuar me flokë të bardhë.

Eugjeni i hedh njëqind frangët mbi numrin e moshës së tij, njëzet e një. Një britmë habie shpërthen pa pasur kohë ai ta kuptojë se ç'ndodhi. Kishte fituar pa e ditur.

— Tërhiqini, pra, paratë, — i tha zotëria i vjetër, — në këtë sistem nuk fiton dy herë.

Eugjeni merr një grabujë që i zgjat zotëria i vjetër, i tërheq drejt vetes tre mijë e gjashtëqind frangët dhe, gjithmonë pa ditur

[139] Shtëpitë e bixhozit të Palais-Royal-it njiheshin me numrat e godinave ku ndodheshin. Numri 9 ishte një nga më të njohurat.

asgjë nga loja, i vë mbi të kuqen. Spektatorët e shikojnë me zili, duke parë se vazhdon të luajë. Rrota rrotullohet, ai fiton përsëri, dhe bankieri i hedh edhe tre mijë e gjashtëqind frangë.

— Keni shtatë mijë e dyqind frangë tuajat, — i tha në vesh zotëria i vjetër. — Po të më besoni, do të ikni; e kuqja ka dalë tetë herë. Po të jeni zemërmirë, do ta shpërbleni këtë këshillë të mirë duke e lehtësuar mjerimin e një ish-prefekti të Napoleonit që ndodhet në nevojën më të madhe.

Rastinjaku, i trullosur, lë të marrë dhjetë luidorë burri me flokë të bardhë dhe zbret me shtatë mijë frangët, duke mos kuptuar ende asgjë nga loja, por i shtangur nga fati i tij.

— Hë, pra! Ku do të më çoni tani? — tha ai, duke ia treguar shtatë mijë frangët zonjës de Nysinzhen kur u mbyll dera e karrocës.

Delfina e shtrëngoi në një përqafim të çmendur dhe e puthi me gjallëri, por pa pasion. „Ju më shpëtuat!“ Lotë gëzimi i rrodhën me bollëk nëpër faqe. „Do t'jua them të gjitha, miku im. Do të jeni miku im, apo jo? Më shihni të pasur, në bollëk; asgjë nuk më mungon, ose dukem sikur nuk më mungon asgjë! E pra, dijeni se zoti de Nysinzhen nuk më lë të përdor asnjë su: ai paguan gjithë shtëpinë, karrocat e mia, lozhat e mia; për veshjet më cakton një shumë të pamjaftueshme, më ka çuar me llogari në një mjerim të fshehtë. Jam tepër krenare për t'iu lutur. A nuk do të isha më e ulëta e krijesave po t'i blija paratë e tij me çmimin me të cilin do të ma shiste? Si, unë që isha e pasur me shtatëqind mijë frangë, e lashë veten të më zhvishnin? Nga krenaria, nga indinjata. Jemi kaq të reja, kaq naive, kur e fillojmë jetën bashkëshortore! Fjala me të cilën duhej t'i kërkoja para burrit ma griste gojën; nuk guxoja kurrë; haja paratë e kursimeve të mia dhe ato që më jepte babai im i shkretë; pastaj u futa në borxhe. Martesa është për mua më i tmerrshmi i zhgënjimeve; nuk mund t'ju flas për të: mjaftojeni ta dini se do të hidhesha nga dritarja po të duhej të jetoja me Nysinzhenin ndryshe veç duke pasur secili aparta-

mentin e vet. Kur m'u desh t'i deklaroja borxhet e mia prej gruaje të re, stoli, teka (babai im i shkretë na kishte mësuar të mos i mohonim vetes asgjë), vuajta si martire; por më në fund e gjeta guximin t'ia thoja. A nuk kisha një pasuri timen? Nysinzheni u tërbua, më tha se do ta rrënoja, tmerre! Do të kisha dashur të isha njëqind këmbë nën tokë. Meqë e kishte marrë pajën time, pagoi; por duke caktuar që atëherë e tutje për shpenzimet e mia personale një shumë, me të cilën u pajtova për të pasur qetësi. Që atëherë kam dashur t'i përgjigjem sedrës së dikujt që e njihni, — tha ajo. — Nëse ai më ka mashtruar, nuk do të ishte mirë të mos ia njihja fisnikërinë e karakterit. Por më në fund më la në mënyrë të pandershme! *Njeriu* nuk duhet ta braktisë kurrë një grua së cilës, në një ditë ngushtice, i ka hedhur një grumbull ari! *Njeriu* duhet ta dojë gjithmonë! Ju, shpirt i bukur njëzet e një vjeçar, ju i ri dhe i pastër, do të më pyesni si mund të pranojë një grua ar nga një burrë? O Zot! A nuk është e natyrshme të ndash gjithçka me qenien së cilës i detyrohemi lumturinë? Kur i ke dhënë njëritjetrit gjithçka, kush mund të shqetësohet për një copëz të asaj gjithçkaje? Paratë bëhen diçka vetëm kur ndjenja nuk është më. A nuk je i lidhur për gjithë jetën? Cila prej nesh e parashikon ndarjen kur e beson veten shumë të dashur? Ju na betoheni për dashuri të përjetshme; si të kemi atëherë interesa të ndara? Nuk e dini ç'kam vuajtur sot, kur Nysinzheni nuk pranoi prerazi të më jepte gjashtë mijë frangë, ai që ia jep çdo muaj dashnores së tij, një vajze të Operës! Doja të vrisja veten. Idetë më të çmendura më kalonin nëpër kokë. Kishte çaste kur ia kisha zili fatin një shërbyeseje, shërbyeses sime të dhomës. Të shkoja te babai, marrëzi! Anastazia dhe unë e kemi therur: babai im i shkretë do ta kishte shitur veten po të vlente gjashtë mijë frangë. Do të shkoja ta dëshpëroja më kot. Ju më shpëtuat nga turpi dhe nga vdekja; isha e dehur nga dhembja. Ah! zotëri, jua detyroja këtë shpjegim: kam qenë shumë e çmendur me ju, pa mend fare. Kur më latë dhe nuk ju pashë më, doja të ikja në këmbë... ku? Nuk e

di. Ja jeta e gjysmës së grave të Parisit: një luks i jashtëm, merakë mizorë në shpirt. Njoh krijesa të shkreta edhe më fatkeqe se unë. Ka megjithatë gra të detyruara t'i bëjnë furnizuesit t'u shkruajnë fatura të rreme. Të tjera janë të detyruara t'u vjedhin burrave: disa burra besojnë se kashmirët prej njëqind luidorësh jepen për pesëqind frangë, të tjerë se një kashmir prej pesëqind frangash vlen njëqind luidorë. Ka gra të shkreta që i lënë fëmijët pa ngrënë dhe vjedhin pak nga pak për të pasur një fustan. Unë jam e pastër nga këto mashtrime të neveritshme. Ja ankthi im i fundit. Nëse disa gra u shiten burrave për t'i sunduar, unë të paktën jam e lirë! Do të mund ta bëja Nysinzhenin të më mbulonte me ar, dhe parapëlqej të qaj me kokën të mbështetur në zemrën e një burri që ta nderoj. Ah! Sonte zoti de Marse nuk do të ketë të drejtë të më shohë si një grua që e ka paguar." E vuri fytyrën në duar, për të mos ia treguar lotët Eugjenit, i cili ia zbuloi fytyrën për ta soditur; ishte sublime kështu. „Të përziesh paratë me ndjenjat, a nuk është e tmerrshme? Nuk do të mund të më doni", tha ajo.

Kjo përzierje e ndjenjave të mira, që i bëjnë gratë kaq të mëdha, dhe e fajeve që ndërtimi i tanishëm i shoqërisë i detyron të bëjnë, e trondiste Eugjenin, që thoshte fjalë të ëmbla e ngushëlluese duke e admiruar këtë grua të bukur, kaq naivisht të pamatur në britmën e saj të dhembjes.

— Nuk do ta përdorni këtë si armë kundër meje, — tha ajo, — ma premtoni.

— Ah, zonjë! Jam i paaftë për këtë, — tha ai.

Ajo ia mori dorën dhe ia vuri mbi zemër me një lëvizje plot mirënjohje e mirësi. „Falë jush, ja ku jam përsëri e lirë dhe e gëzuar. Jetoja e shtypur nga një dorë e hekurt. Tani dua të jetoj thjesht, të mos harxhoj asgjë. Do të më gjeni të mirë siç do të jem, miku im, apo jo? Mbajini këto", tha ajo, duke marrë vetëm gjashtë kartëmonedha. „Me ndërgjegje, ju detyrohem një mijë ekju, sepse e kam parë veten si ortake në gjysmë me ju." Eugjeni u mbrojt si një virgjëreshë. Por, kur baronesha i tha: „Do t'ju shoh

si armikun tim po të mos jeni bashkëfajtori im“, ai i mori paratë. „Do të jetë një kapital për ndonjë fatkeqësi“, tha ai.

— Ja fjala që më trembte, — thirri ajo duke u zbehur. — Po të doni që të jem diçka për ju, betohuni, — tha ajo, — se nuk do të ktheheni kurrë më në bixhoz. O Zot! Unë, t'ju prish! Do të vdisja nga dhembja.

Kishin arritur. Kontrasti midis atij mjerimi dhe këtij bollëku e trullosnin studentin, në veshët e të cilit erdhën e jehuan fjalët e zymta të Votrenit.

— Uluni këtu, — tha baronesha duke hyrë në dhomën e saj dhe duke treguar një divan të vogël pranë zjarrit, — do të shkruaj një letër shumë të vështirë! Më këshilloni.

— Mos shkruani, — i tha Eugjeni, — mbështillni kartëmonedhat, vini adresën dhe dërgojini me shërbyesen tuaj.

— Po ju jeni një shpirt njeriu, — tha ajo. — Ah! Ja, zotëri, ç'do të thotë të jesh edukuar mirë! Kjo është krejt në stilin Bozean, — tha ajo duke buzëqeshur.

„Është magjepsëse“, i tha vetes Eugjeni, që po dashurohej gjithnjë e më shumë. Vështroi këtë dhomë, ku merrte frymë eleganca epshore e një kurtizaneje të pasur.

— Ju pëlqen? — tha ajo duke i rënë ziles për shërbyesen.

— Tereza, çojani vetë këtë zotit de Marse dhe dorëzojani atij vetë. Po të mos e gjeni, do të ma sillni letrën prapa.

Tereza nuk iku pa i hedhur një vështrim dinak Eugjenit. Darka ishte shërbyer. Rastinjaku i dha krahun zonjës de Nysinzhen, që e çoi në një dhomë ngrënieje të mrekullueshme, ku gjeti përsëri luksin e tryezës që kishte admiruar te kushërira e tij.

— Ditëve kur ka Italianë, — tha ajo, — do të vini të hani darkë me mua dhe do të më shoqëroni.

— Do të mësohesha me këtë jetë të ëmbël po të zgjaste; por jam një student i varfër që ka pasurinë për ta bërë.

— Do të bëhet, — tha ajo duke qeshur. — E shihni, gjithçka rregullohet: nuk e prisja të isha kaq e lumtur.

Është në natyrën e grave ta provojnë të pamundurën me të mundshmen dhe t'i shkatërrojnë faktet me parandjenja. Kur zonja de Nysinzhen dhe Rastinjaku hynë në lozhën e tyre te Bouffons, ajo kishte një pamje kënaqësie që e bënte kaq të bukur, saqë secili lejoi veten të bënte nga ato shpifje të vogla kundër të cilave gratë janë pa mbrojtje dhe që shpesh të bëjnë të besosh në shthurje të shpikura për qejf. Kur e njeh Parisin, nuk beson asgjë nga ato që thuhen aty dhe nuk thua asgjë nga ato që bëhen aty. Eugjeni ia mori dorën baroneshës, dhe të dy i folën njëri-tjetrit me shtrëngime pak a shumë të forta, duke i komunikuar njëri-tjetrit ndjesitë që u jepte muzika. Për ta, kjo mbrëmje qe dehëse. Dolën bashkë, dhe zonja de Nysinzhen deshi ta përcillte Eugjenin deri në Pont-Neuf, duke ia kundërshtuar gjatë gjithë rrugës një nga puthjet që ia kishte dhuruar me aq ngrohtësi në Palais-Royal. Eugjeni ia qortoi këtë mospërputhje.

— Pak më parë, — u përgjigj ajo, — ishte mirënjohje për një përkushtim të papritur; tani do të ishte një premtim.

— Dhe nuk doni të më bëni asnjë, mosmirënjohëse. — U zemërua. Duke bërë një nga ato gjeste padurimi që e magjepsin një dashnor, ajo i dha dorën për ta puthur, dhe ai e mori me një pahijshmëri që e mahniti atë.

— Deri të hënën, në ballo, — tha ajo.

Duke ikur në këmbë, nën një dritë të bukur hëne, Eugjeni ra në mendime të rënda. Ishte njëkohësisht i lumtur dhe i pakënaqur: i lumtur nga një aventurë, fundi i mundshëm i së cilës i jepte një nga gratë më të bukura e më elegante të Parisit, objekt i dëshirave të tij; i pakënaqur që shihte të përmbyseshin projektet e tij për pasuri; dhe ishte atëherë që e provoi vërtetësinë e mendimeve të paqarta të cilave u ishte dorëzuar pardje. Dështimi na tregon gjithmonë fuqinë e pretendimeve tona. Sa më shumë e shijonte Eugjeni jetën pariziene, aq më pak donte të mbetej i errët dhe i varfër. E rrudhte në xhep kartëmonedhën prej një mijë frangash, duke i bërë vetes një mijë arsyetime dinake për ta mbajtur

për vete. Më në fund arriti në rrugën Neuve-Sainte-Geneviève dhe, kur ishte në majë të shkallës, pa dritë. Xha Gorioja e kishte lënë derën hapur dhe qiririn ndezur, që studenti të mos harronte t'*ia tregonte vajzën*, sipas shprehjes së tij. Eugjeni nuk i fshehu asgjë.

— Po, — thirri xha Gorioja në një dëshpërim të furishëm xhelozie, — ato më besojnë të rrënuar: kam ende një mijë e treqind livra rentë! O Zot! E vogla e shkretë, pse nuk vinte këtu! Do t'i kisha shitur rentat, do të kishim marrë nga kapitali, dhe me pjesën tjetër do të kisha bërë për vete një rentë për gjithë jetën. Pse nuk erdhët të më tregonit ngushticën e saj, fqinji im i mirë? Si e patët zemrën të shkonit të rrezikonit në bixhoz njëqind frangat e saj të shkreta? Kjo të çan shpirtin. Ja ç'janë dhëndurët! Oh! Po t'i kisha në dorë, do t'ua shtrëngoja qafën. O Zot! Ka qarë, qau?

— Me kokën mbi jelekun tim, — tha Eugjeni.

— Oh! Ma jepni, — tha xha Gorioja. — Si! Aty ka pasur lot të vajzës sime, të Delfinës sime të dashur, që nuk qante kurrë kur ishte e vogël! Oh! Do t'ju blej një tjetër; mos e vishni më, ma lini mua. Sipas kontratës së saj, ajo duhet t'i gëzojë pasuritë e veta. Ah! Do të shkoj nesër te Dervili, një avokat procedurash. Do të kërkoj që pasuria e saj të vihet më vete. I njoh ligjet, jam ujk i vjetër, do t'i gjej përsëri dhëmbët.

— Ja, babush, ja një mijë frangë që deshi të m'i jepte nga fitimi ynë. Ruajini për të, në jelek.

Gorioja e vështroi Eugjenin, i zgjati dorën për t'ia marrë të tijën, mbi të cilën i ra një lot.

— Do të keni sukses në jetë, — i tha plaku. — Zoti është i drejtë, e shihni? Unë e njoh ndershmërinë dhe mund t'ju siguroj se ka shumë pak njerëz që ju ngjajnë. Doni pra të jeni edhe ju fëmija im i dashur? Shkoni, flini. Ju mund të flini, ende s'jeni baba. Ka qarë, e mësoj këtë unë, që rrija aty i qetë duke ngrënë si budalla ndërsa ajo vuante; unë, unë që do të shisja Atin, Birin dhe Shpirtin e Shenjtë për t'u kursyer qoftë edhe një lot të dyjave!

„Për besë, — i tha vetes Eugjeni duke u shtrirë, — besoj se do të jem njeri i ndershëm gjithë jetën. Ka kënaqësi të ndjekësh frymëzimet e ndërgjegjes."

Ndoshta vetëm ata që besojnë në Zot e bëjnë të mirën fshehurazi, dhe Eugjeni besonte në Zot. Të nesërmen, në orën e ballos, Rastinjaku shkoi te zonja de Bozean, që e mori me vete për ta paraqitur te dukesha de Kariljano. Pati pritjen më të hijshme nga marshallja, te e cila gjeti zonjën de Nysinzhen. Delfina ishte stolisur me qëllim që t'u pëlqente të gjithëve, për t'i pëlqyer më mirë Eugjenit, nga i cili priste me padurim një vështrim, duke besuar se e fshihte padurimin. Për atë që di t'i marrë me mend emocionet e një gruaje, ky çast është plot ëmbëlsi. Kujt nuk i ka pëlqyer shpesh ta bëjë të presë mendimin e tij, ta maskojë me koketëri kënaqësinë, të kërkojë rrëfime në shqetësimin që shkakton, të gëzojë frikërat që do t'i shpërndajë me një buzëqeshje? Gjatë kësaj feste, studenti e mati befas rëndësinë e pozitës së tij dhe kuptoi se kishte një vend në shoqëri duke qenë kushëri i pranuar i zonjës de Bozean. Pushtimi i zonjës baroneshë de Nysinzhen, që ia jepnin tashmë, e nxirrte aq shumë në pah, sa të gjithë të rinjtë i hidhnin vështrime zilie; duke kapur disa prej tyre, shijoi kënaqësitë e para të mendjemadhësisë. Duke kaluar nga një sallon në tjetrin, duke kapërcyer grupet, dëgjoi t'i lavdërohej fati. Gratë i parathoshin të gjitha suksese. Delfina, nga frika se mos e humbiste, i premtoi të mos ia refuzonte në mbrëmje puthjen që e kishte kundërshtuar aq shumë pardje. Në këtë ballo, Rastinjaku mori disa ftesa. Kushërira e paraqiti te disa gra që të gjitha kishin pretendime për elegancë dhe shtëpitë e të cilave mbaheshin si të këndshme; e pa veten të hedhur në shoqërinë më të madhe e më të bukur të Parisit. Kjo mbrëmje pati pra për të hijeshinë e një fillimi të shkëlqyer, dhe do ta kujtonte deri në pleqëri, ashtu si një vajzë e re kujton ballon ku ka pasur triumfe. Të nesërmen, kur, duke ngrënë mëngjes, ia tregoi sukseset e tij xha Gorios para pensionantëve, Votreni zuri të buzëqeshte në mënyrë djallëzore.

— Dhe ju besoni, — thirri ky logjicien i egër, — se një djalë i ri i modës mund të banojë në rrugën Neuve-Sainte-Geneviève, në Shtëpinë Voker? Pension pafundësisht i nderuar nga çdo pikëpamje, sigurisht, por që është gjithçka tjetër veç *fashionable*.[140] Është e pasur, është e bukur nga bollëku i saj, është krenare që është kështjella e përkohshme e një Rastinjaku; por, më në fund, është në rrugën Neuve-Sainte-Geneviève dhe nuk e njeh luksin, sepse është thjesht *patriarkalorama*. Miku im i ri, — vazhdoi Votreni me një pamje atërisht tallëse, — po të doni të dukeni në Paris, ju duhen tre kuaj dhe një tilbury për mëngjes, një kupe për mbrëmje, gjithsej nëntë mijë frangë për mjetin. Do të ishit i padenjë për fatin tuaj po të harxhonit vetëm tre mijë frangë te rrobaqepësi, gjashtëqind frangë te parfumieri, njëqind ekju te këpucari, njëqind ekju te kapelabërësi. Sa për rrobalarësen, ajo do t'ju kushtojë një mijë frangë. Të rinjtë e modës nuk mund të mos jenë shumë të fortë për punë të të brendshmeve: a nuk është kjo gjëja që u shqyrtohet më shpesh? Dashuria dhe kisha duan mbulesa të bukura mbi altarët e tyre. Jemi te katërmbëdhjetë mijë. Nuk po ju flas për atë që do të humbni në bixhoz, në baste, në dhurata; është e pamundur të mos llogaritësh dy mijë frangë për paratë e xhepit. Unë e kam bërë këtë jetë, ia di shpenzimet. Shtojini këtyre nevojave të para treqind luidorë për ushqim, një mijë frangë për strofkën. Hajde, fëmija im, na duhen njëzet e pesë mijë të vogla në vit në bark, ose biem në baltë, bëjmë që të tallen me ne dhe na hiqet e ardhmja, sukseset, dashnoret! Harrova shërbëtorin dhe grumin![141] Mos do t'jua çojë Kristofi letrat e dashurisë? Do t'i shkruani në letrën që përdorni? Do të ishte vetëvrasje. Besojini një plaku plot përvojë! — vazhdoi ai, duke bërë një *rinforzando*[142] me zërin e tij të basit. — Ose internohuni

[140] *Fashionable* (angl.): „në modë". Fjala angleze ishte vetë në modë në Paris.

[141] Grum (angl. *groom*): shërbëtor i ri që kujdesej për kuajt dhe shoqëronte karrocën.

[142] *Rinforzando* (ital.): term muzikor, „duke e forcuar" zërin.

në një papafingo të virtytshme dhe martohuni aty me punën, ose merrni një rrugë tjetër.

Dhe Votreni shkeli syrin duke vështruar me bisht të syrit zonjushën Tajëfer, në mënyrë që të kujtonte dhe të përmblidhte në këtë vështrim arsyetimet joshëse që kishte mbjellë në zemrën e studentit për ta prishur. Kaluan disa ditë, gjatë të cilave Rastinjaku bëri jetën më të shthurur. Hante darkë gati çdo ditë me zonjën de Nysinzhen, të cilën e shoqëronte në shoqëri. Kthehej në tre a katër të mëngjesit, ngrihej në mesditë për t'u veshur, shkonte të shëtiste në Bois me Delfinën kur bënte kohë e mirë, duke e shpërdoruar kështu kohën pa ia ditur vlerën dhe duke thithur të gjitha mësimet, të gjitha joshjet e luksit me zjarrin që pushton kupën e paduruar të lules së palmës femër për pluhurin pjellor të martesës së saj. Luante lojë të madhe, humbiste ose fitonte shumë, dhe më në fund u mësua me jetën e tepruar të të rinjve të Parisit. Nga fitimet e para u kishte kthyer një mijë e pesëqind frangë nënës dhe motrave, duke e shoqëruar kthimin me dhurata të bukura. Ndonëse kishte njoftuar se donte ta linte Shtëpinë Voker, ishte ende aty në ditët e fundit të janarit dhe nuk dinte si të dilte. Të rinjtë u nënshtrohen gati të gjithë një ligji në dukje të pashpjegueshëm, por arsyeja e të cilit vjen nga vetë rinia e tyre dhe nga lloji i tërbimit me të cilin vërsulen pas kënaqësisë. Të pasur a të varfër, nuk kanë kurrë para për nevojat e jetës, ndërsa gjejnë gjithmonë për tekat e tyre. Shkapërderdhës në gjithçka që merret me kredi, janë koprracë në gjithçka që paguhet menjëherë dhe duket sikur hakmerren për atë që nuk kanë duke shpërdoruar gjithçka që mund të kenë. Kështu, për ta shtruar qartë çështjen, një student kujdeset shumë më tepër për kapelën sesa për frakun. Madhësia e fitimit e bën rrobaqepësin në thelb huadhënës, ndërsa vogëlsia e shumës e bën kapelabërësin një nga qeniet më të pakorrigjueshme nga ata me të cilët detyrohet të bisedojë. Nëse djali i ri i ulur në ballkonin e një teatri u ofron dylbive të grave të bukura jelekë marramendës, është

e dyshimtë nëse ka çorape; çorapebërësi është edhe ai një nga krimbat e qeses së tij. Rastinjaku ishte në këtë pikë. Gjithmonë bosh për zonjën Voker, gjithmonë plot për kërkesat e kotësisë, qesja e tij kishte humbje dhe suksese hënore, në mospërputhje me pagesat më të natyrshme. Për ta lënë pensionin e qelbur, të ulët, ku pretendimet e tij poshtëroheshin rregullisht, a nuk duhej t'i paguante një muaj mikpritëses dhe të blinte mobilje për apartamentin e tij prej dandi? Kjo ishte gjithmonë gjëja e pamundur. Nëse, për të siguruar paratë e nevojshme për bixhoz, Rastinjaku dinte të blinte te argjendari i tij ora e zinxhirë ari, të paguar shtrenjtë nga fitimet, dhe që i çonte në Mont-de-Piété, këtë mik të zymtë e të heshtur të rinisë, e gjente veten pa shpikje e pa guxim kur ishte fjala të paguante ushqimin, banimin, ose të blinte veglat e domosdoshme për ushtrimin e jetës elegante. Një nevojë e rëndomtë, borxhet e bëra për nevoja të plotësuara, nuk e frymëzonin më. Si shumica e atyre që e kanë njohur këtë jetë të rastësishme, priste çastin e fundit për të shlyer detyrime të shenjta në sytë e borgjezëve, siç bënte Mirabeau,[143] që e paguante bukën vetëm kur i paraqitej në formën kërcënuese të një kambiali. Rreth asaj kohe, Rastinjaku i kishte humbur paratë dhe ishte futur në borxhe. Studenti kishte filluar të kuptonte se do t'i ishte e pamundur ta vazhdonte këtë jetë pa pasur të ardhura të sigurta. Por, ndonëse rënkonte nën goditjet therëse të gjendjes së tij të pasigurt, e ndiente veten të paaftë të hiqte dorë nga kënaqësitë e tepruara të kësaj jete dhe donte ta vazhdonte me çdo kusht. Rastësitë mbi të cilat kishte llogaritur për pasurinë po bëheshin ëndrra, dhe pengesat e vërteta po rriteshin. Duke u futur në sekretet shtëpiake të zotit dhe të zonjës de Nysinzhen, kishte vënë re se, për ta kthyer dashurinë në vegël pasurie, duhej ta kishe pirë gjithë turpin dhe të hiqje dorë nga idetë fisnike që janë shfajësimi i fajeve të rinisë. Këtë jetë nga jashtë të shkël-

[143] Honoré-Gabriel de Mirabeau (1749–1791): oratori i madh i Revolucionit, i famshëm edhe për borxhet e tij.

qyer, por të brejtur nga të gjitha *krimbat* e pendimit, kënaqësitë e ikshme të së cilës shlyheshin shtrenjtë me ankthe këmbëngulëse, ai e kishte përqafuar; rrokullisej në të, duke bërë për vete, si i Hutuari i La Bruyère-it,[144] një shtrat në baltën e hendekut; por, si i Hutuari, ende ndotte vetëm rrobat.

— E vramë, pra, mandarinin? — i tha një ditë Bianshoni duke u ngritur nga tryeza.

— Jo ende, — u përgjigj ai, — por po jep shpirt.

Studenti i mjekësisë e mori këtë fjalë për shaka, dhe nuk ishte. Eugjeni, që për herë të parë pas shumë kohësh kishte ngrënë darkë në pension, ishte treguar i menduar gjatë vaktit. Në vend që të dilte në fund të darkës, mbeti në dhomën e ngrënies, i ulur pranë zonjushës Tajëfer, së cilës herë pas here i hidhte vështrime shprehëse. Disa pensionantë ishin ende në tryezë dhe hanin arra, të tjerë shëtisnin duke vazhduar diskutime të filluara. Si gati çdo mbrëmje, secili ikte kur i donte qejfi, sipas shkallës së interesit që kishte për bisedën ose sipas rëndimit më të madh a më të vogël që i shkaktonte tretja. Në dimër, rrallë dhoma e ngrënies zbrazej krejt para orës tetë, kur katër gratë mbeteshin vetëm dhe hakmerreshin për heshtjen që u imponohej si gra në mes të kësaj mbledhjeje burrash. I goditur nga shqetësimi që e kishte pushtuar Eugjenin, Votreni mbeti në dhomën e ngrënies, ndonëse në fillim ishte dukur i nxituar për të dalë, dhe u mbajt gjithë kohën në mënyrë që të mos e shihte Eugjeni, që duhej ta besonte të ikur. Pastaj, në vend që t'i shoqëronte pensionantët që ikën të fundit, qëndroi fshehurazi në sallon. Ia kishte lexuar shpirtin studentit dhe parandiente një simptomë vendimtare. Rastinjaku ndodhej vërtet në një gjendje të hutuar, që shumë të rinj duhet ta kenë njohur. E dashuruar apo koketë, zonja de Nysinzhen e kishte bërë Rastinjakun të kalonte nëpër të gjitha ankthet e një pasioni të vërtetë, duke shpalosur për të mjetet e

[144] Menalku, „i Hutuari“, një nga portretet e *Karaktereve* (1688) të La Bruyère-it.

diplomacisë femërore në përdorim në Paris. Pasi ishte kompro-metuar në sytë e publikut për ta mbajtur pranë vetes kushërirën e zonjës de Bozean, ngurronte t'i jepte vërtet të drejtat që ai dukej se gëzonte. Prej një muaji ia ngacmonte aq mirë shqisat Eugjenit, sa më në fund i kishte sulmuar zemrën. Nëse në çastet e para të lidhjes studenti e kishte besuar veten zot, zonja de Nysinzhen ishte bërë më e forta, me ndihmën e kësaj loje që vinte në lëvizje tek Eugjeni të gjitha ndjenjat, të mira a të këqija, të dy a tre burrave që janë brenda një djali të ri të Parisit. Ishte kjo tek ajo një llogari? Jo; gratë janë gjithmonë të vërteta, edhe në mes të falsiteteve të tyre më të mëdha, sepse i dorëzohen ndonjë ndjenje të natyrshme. Ndoshta Delfina, pasi e kishte lënë befas këtë djalë të ri të fitonte kaq shumë pushtet mbi të dhe pasi i kishte treguar tepër dashuri, i bindej një ndjenje dinjiteti, që e bënte ose të tërhiqej nga lëshimet e saj, ose të kënaqej duke i pezulluar. Është kaq e natyrshme për një parizienë, pikërisht në çastin kur pasioni e rrëmben, të ngurrojë në rënien e saj, ta provojë zemrën e atij të cilit do t'ia dorëzojë të ardhmen! Të gjitha shpresat e zonjës de Nysinzhen ishin tradhtuar një herë të parë, dhe besnikëria e saj ndaj një egoisti të ri sapo ishte shpërfillur. Mund të ishte me të drejtë mosbesuese. Ndoshta kishte vënë re në sjelljen e Eugjenit, që suksesi i shpejtë e kishte bërë mendjemadh, një lloj mosrespekti të shkaktuar nga çuditë e gjendjes së tyre. Me siguri dëshironte të dukej imponuese përpara një burri të kësaj moshe dhe ta ndiente veten të madhe përpara tij, pasi kishte qenë kaq gjatë e vogël përpara atij nga i cili ishte braktisur. Nuk donte që Eugjeni ta besonte një pushtim të lehtë, pikërisht sepse ai e dinte se ajo i kishte përkitur de Marsesë. Së fundi, pasi kishte duruar kënaqësinë poshtëruese të një përbindëshi të vërtetë, një të riu të shthurur, ndiente aq ëmbëlsi duke shëtitur në viset me lule të dashurisë, sa me siguri ishte një magji për të t'i admironte të gjitha pamjet e saj, t'i dëgjonte gjatë drithërimat dhe të linte veten ta përkëdhelnin gjatë flladet e dëlira. Dashuria e vërtetë paguante

për të keqen. Ky kundërkuptim do të jetë fatkeqësisht i shpeshtë për sa kohë burrat nuk do ta dinë sa lule korrin në shpirtin e një gruaje të re goditjet e para të mashtrimit. Cilat do të ishin arsyet e saj, Delfina luante me Rastinjakun dhe kënaqej duke luajtur me të, me siguri sepse e dinte se ishte e dashur dhe e sigurt se do t'i ndërpriste hidhërimet e dashnorit kur të donte, sipas qejfit të saj mbretëror prej gruaje. Nga respekti për veten, Eugjeni nuk donte që beteja e tij e parë të mbaronte me humbje dhe vazhdonte ndjekjen, si një gjahtar që do patjetër të vrasë një thëllëzë në festën e tij të parë të Shën Hubertit.[145] Ankthet, sedra e fyer, dëshpërimet e tij, të rreme a të vërteta, e lidhnin gjithnjë e më shumë me këtë grua. I gjithë Parisi ia jepte zonjën de Nysinzhen, pranë së cilës nuk kishte përparuar më shumë se ditën e parë kur e kishte parë. Duke mos e ditur ende se koketëria e një gruaje sjell ndonjëherë më shumë fitime sesa jep kënaqësi dashuria e saj, binte në tërbime budallaqe. Nëse stina gjatë së cilës një grua i kundërvihet dashurisë i ofronte Rastinjakut plaçkën e frutave të saj të para, ato i bëheshin po aq të shtrenjta sa ishin të papjekura, të athëta dhe të mrekullueshme për t'u shijuar. Ndonjëherë, duke e parë veten pa asnjë su, pa të ardhme, mendonte, pavarësisht zërit të ndërgjegjes, për mundësitë e pasurisë që Votreni i kishte provuar se ishin të mundshme në një martesë me zonjushën Tajëfer. Dhe ndodhej atëherë në një çast kur mjerimi i fliste aq me zë të lartë, sa iu dorëzua gati pa dashur dredhive të sfinksit të tmerrshëm, vështrimet e të cilit e magjepsnin shpesh. Në çastin kur Puareja dhe zonjusha Mishono u ngjitën në dhomat e tyre, Rastinjaku, duke e besuar veten vetëm midis zonjës Voker dhe zonjës Kutyr, që thurte mëngë leshi duke dremitur pranë sobës, e vështroi zonjushën Tajëfer me një mënyrë mjaft të butë sa ta bënte t'i ulte sytë.

[145] Shën Huberti: mbrojtësi i gjahtarëve; festa e tij, më 3 nëntor, hap stinën e gjuetisë.

— Mos keni hidhërime, zoti Eugjen? — i tha Viktorina pas një çasti heshtjeje.

— Cili njeri nuk ka hidhërimet e veta! — u përgjigj Rastinjaku. — Sikur të ishim të sigurt, ne të rinjtë, se na duan shumë, me një përkushtim që të na shpërblente për sakrificat që jemi gjithmonë gati t'i bëjmë, ndoshta nuk do të kishim kurrë hidhërime.

Zonjusha Tajëfer i hodhi, si përgjigje të vetme, një vështrim që nuk ishte i dyshimtë.

— Ju, zonjushë, e besoni veten të sigurt për zemrën tuaj sot; por do të garantonit se nuk do të ndryshoni kurrë?

Një buzëqeshje erdhi e u end mbi buzët e vajzës së shkretë, si një rreze që shpërthen nga shpirti i saj, dhe ia ndriçoi aq shumë fytyrën, sa Eugjeni u tremb që kishte shkaktuar një shpërthim kaq të gjallë ndjenjash.

— Si! Po të ishit nesër e pasur dhe e lumtur, po t'ju binte nga qielli një pasuri e pamasë, do ta donit ende djalin e varfër që ju kishte pëlqyer në ditët e ngushticës suaj?

Ajo bëri një shenjë të bukur me kokë.

— Një djalë shumë fatkeq?

Shenjë e re.

— Ç'budallallëqe po thoni aty? — thirri zonja Voker.

— Na lini, — u përgjigj Eugjeni, — ne merremi vesh.

— Atëherë do të kishte premtim martese midis zotit kalorës Eugjen de Rastinjak dhe zonjushës Viktorina Tajëfer? — tha Votreni me zërin e tij të trashë, duke u shfaqur befas te dera e dhomës së ngrënies.

— Ah! Na trembët, — thanë njëkohësisht zonja Kutyr dhe zonja Voker.

— Mund të zgjidhja edhe më keq, — u përgjigj duke qeshur Eugjeni, të cilit zëri i Votrenit i shkaktoi emocionin më mizor që kishte ndier ndonjëherë.

— Pa shaka të këqija, zotërinj! — tha zonja Kutyr. — Bija ime, të ngjitemi lart.

Zonja Voker i ndoqi dy pensionantet e saj, për të kursyer qirirn dhe zjarrin duke e kaluar mbrëmjen tek ato. Eugjeni e gjeti veten vetëm, ballë për ballë me Votrenin.

— E dija mirë se do të arrinit këtu, — i tha ky njeri, duke ruajtur një gjakftohtësi të palëkundshme. — Por dëgjoni! Kam delikatesë edhe unë, si gjithë të tjerët. Mos vendosni në këtë çast, nuk jeni në gjendjen tuaj të zakonshme. Keni borxhe. Nuk dua që t'ju shtyjë të vini tek unë pasioni, dëshpërimi, por arsyeja. Ndoshta ju duhen ndonjë mijë ekju. Ja, i doni?

Ky demon nxori nga xhepi një portofol dhe nxori prej tij tri kartëmonedha, që i valëviti para syve të studentit. Eugjeni ishte në gjendjen më mizore. U detyrohej markezit d'Azhuda dhe kontit de Traj njëqind luidorë të humbur me fjalë nderi. Nuk i kishte dhe nuk guxonte të shkonte ta kalonte mbrëmjen te zonja de Resto, ku e prisnin. Ishte një nga ato mbrëmje pa ceremoni ku hahen kuleçë të vegjël, pihet çaj, por ku mund të humbësh gjashtë mijë frangë në uist.

— Zotëri, — i tha Eugjeni, duke fshehur me mundim një dridhje të ethshme, — pas asaj që më keni besuar, duhet ta kuptoni se më është e pamundur t'ju detyrohem.

— E pra, do të më kishit hidhëruar po të flisnit ndryshe, — vazhdoi tunduesi. — Jeni një djalë i ri i bukur, delikat, krenar si luan dhe i butë si një vajzë e re. Do të ishit një pre e bukur për djallin. Më pëlqen kjo cilësi e të rinjve. Edhe dy a tri mendime politike të larta, dhe do ta shihni botën siç është. Duke luajtur aty disa skena të vogla virtyti, njeriu superior i kënaq aty të gjitha tekat e tij, me duartrokitjet e mëdha të budallenjve të parterit. Pas pak ditësh do të jeni i yni. Ah! Po të donit të bëheshit nxënësi im, do t'ju çoja te gjithçka. Nuk do të bënit asnjë dëshirë pa u plotësuar në çast, çfarëdo që të dëshironit: nder, pasuri, gra. Do t'ua kthenin gjithë qytetërimin në ambrozi. Do të ishit fëmija ynë i llastuar, Beniamini ynë; do të shfarosnim të gjithë veten për ju me kënaqësi. Gjithçka që do t'ju pengonte do të

rrafshohej. Po t'i ruani ende druajtjet, atëherë më merrni për një të poshtër? E pra, një njeri që kishte po aq ndershmëri sa besoni se keni ende ju, zoti de Turenne,[146] bënte, pa e besuar veten të komprometuar, punë të vogla me banditë. Nuk doni të më dety-roheni, hë? Mos u bëni merak, — vazhdoi Votreni duke lëshuar një buzëqeshje. — Merrini këto letra dhe shkruani këtu, — tha ai duke nxjerrë një letër me pullë, — këtu, tërthorazi: *Pranuar për shumën prej tre mijë e pesëqind frangash, që do të paguhet brenda një viti*. Dhe vini datën! Kamata është mjaft e lartë sa t'jua heqë çdo druajtje; mund të më quani çifut dhe ta shihni veten të çliruar nga çdo mirënjohje. Ju lejoj të më përbuzni edhe sot, i sigurt se më vonë do të më doni. Do të gjeni tek unë nga ato humnera të pamasa, nga ato ndjenja të gjera të përqendruara që budallenjtë i quajnë vese; por nuk do të më gjeni kurrë as frikacak, as mosmi-rënjohës. Me një fjalë, djali im, nuk jam as ushtar, as oficer, por kala.[147]

— Ç'njeri jeni vallë? — thirri Eugjeni. — Jeni krijuar për të më mundur.

— Po jo, jam një njeri i mirë që do të baltoset vetë që ju të jeni të mbrojtur nga balta për gjithë ditët e jetës suaj. Pyesni veten pse ky përkushtim? E pra, do t'jua them shumë butë një ditë, në vesh. Ju habita në fillim duke ju treguar këmbanoren e rendit shoqëror dhe lojën e makinës; por tmerri juaj i parë do të kalojë si ai i rekrutit në fushën e betejës, dhe do të mësoheni me idenë t'i shihni njerëzit si ushtarë të vendosur të vdesin në shërbim të atyre që shpallin vetë veten mbretër. Kohët kanë ndryshuar shumë. Dikur i thoshin një trimi: „Ja njëqind ekju, më vrit filan zotërinë“, dhe darkoje i qetë pasi e kishe futur një njeri nën dhé për një po a për një jo. Sot ju propozoj t'ju jap një pasuri të bukur

[146]Vikonti de Turenne (1611–1675): një nga marshallët më të shquar të Luigjit XIV.

[147]Në origjinal, figurat e shahut: *pion* (ushtari), *fou* (oficeri, por edhe „i marrë“) dhe *tour* (kala).

kundrejt një lëvizjeje të kokës që nuk ju komprometon aspak, dhe ju ngurroni. Shekulli është i butë.

Eugjeni e nënshkroi kambialin dhe e këmbeu me kartëmonedhat.

— E pra, hajde, të flasim me arsye, — vazhdoi Votreni. — Dua të nisem pas disa muajsh për në Amerikë, të shkoj të mbjell duhanin tim. Do t'ju dërgoj purot e miqësisë. Po të pasurohem, do t'ju ndihmoj. Po të mos kem fëmijë (rast i mundshëm, s'kam ndonjë qejf të rimbillem këtu me filiza), e pra, do t'jua lë trashëgim pasurinë time. A është kjo të jesh miku i një njeriu? Por unë ju dua. Kam pasionin të përkushtohem për një tjetër. E kam bërë tashmë. E shihni, djali im, unë jetoj në një sferë më të lartë se ajo e njerëzve të tjerë. I shoh veprimet si mjete dhe shoh vetëm qëllimin. Ç'është një njeri për mua? Kjo! — bëri ai, duke kërcitur thoin e gishtit të madh nën një dhëmb. — Një njeri është gjithçka ose asgjë. Është më pak se asgjë kur quhet Puare: mund ta shtypësh si një çimkë, është i sheshtë dhe qelbet. Por një njeri është një zot kur ju ngjan juve: nuk është më një makinë e veshur me lëkurë, por një teatër ku lëvizin ndjenjat më të bukura, dhe unë jetoj vetëm me ndjenja. Një ndjenjë, a nuk është bota në një mendim? Shihni xha Gorion: dy bijat e tij janë për të gjithë universi, janë filli me të cilin orientohet në krijim. E pra, për mua, që e kam gërmuar mirë jetën, ekziston vetëm një ndjenjë e vërtetë: një miqësi burri me burrë. Pierre dhe Jaffier, ja pasioni im. E di përmendësh VENECIA E SHPËTUAR.[148] Keni parë shumë njerëz aq burra me qime në gjoks sa, kur një shok u thotë: „Shkojmë të varrosim një kufomë!“, të shkojnë pa nxjerrë zë dhe pa e mërzitur me moral? Unë e kam bërë këtë. Nuk do t'i flisja kështu kujtdo. Por ju, ju jeni një njeri superior; juve mund t'ju thuhet gjithçka, dini të kuptoni gjithçka. Nuk do të llokoçiteni gjatë në kënetat ku jetojnë bretkocat e vogla që na rrethojnë këtu. E pra,

[148] *Venecia e shpëtuar* (1682): tragjedi e anglezit Thomas Otway, ku Pierre dhe Jaffier lidhen me një miqësi deri në vdekje.

u tha. Do të martoheni. Le t'i shtyjmë secili majat tona! E imja është prej hekuri dhe nuk zbutet kurrë, he, he!

Votreni doli pa dashur ta dëgjonte përgjigjen negative të studentit, për ta lënë të qetë. Dukej se e njihte sekretin e këtyre qëndresave të vogla, të këtyre luftërave me të cilat burrat zbukurohen para vetes dhe që u shërbejnë për t'i justifikuar veprimet e tyre të qortueshme.

„Le të bëjë si të dojë; sigurisht nuk do të martohem me zonjushën Tajëfer!“ i tha vetes Eugjeni.

Pasi duroi shqetësimin e një etheje të brendshme që i shkaktoi ideja e një marrëveshjeje me këtë njeri, që e tmerronte, por që rritej në sytë e tij pikërisht nga cinizmi i ideve dhe nga guximi me të cilin e mbërthente shoqërinë, Rastinjaku u vesh, kërkoi një karrocë dhe shkoi te zonja de Resto. Prej disa ditësh, kjo grua i kishte dyfishuar kujdeset për një djalë të ri, çdo hap i të cilit ishte një përparim në zemër të shoqërisë së lartë, dhe ndikimi i të cilit dukej se do të ishte një ditë i frikshëm. Ai i pagoi zotërinjtë de Traj dhe d'Azhuda, luajti uist një pjesë të natës dhe i fitoi përsëri ato që kishte humbur. Supersticioz si shumica e njerëzve që kanë rrugën për ta bërë dhe që janë pak a shumë fatalistë, deshi të shihte në fatin e tij një shpërblim të qiellit për këmbënguljen e tij për të mbetur në rrugën e mirë. Të nesërmen në mëngjes nxitoi ta pyeste Votrenin nëse e kishte ende kambialin e tij. Kur mori përgjigje pohuese, ia ktheu tre mijë frangat, duke treguar një kënaqësi mjaft të natyrshme.

— Gjithçka shkon mirë, — i tha Votreni.

— Por unë nuk jam bashkëfajtori juaj, — tha Eugjeni.

— E di, e di, — u përgjigj Votreni duke e ndërprerë. — Bëni ende fëmijëri. Ndaleni te vogëlsirat e portës.

Pjesa e tretë — Trompe-la-Mort

Dy ditë më vonë, Puareja dhe zonjusha Mishono ishin ulur mbi një stol, në diell, në një rruginë të vetmuar të Jardin des Plantes, dhe po bisedonin me zotërinë që me të drejtë i dukej i dyshimtë studentit të mjekësisë.

— Zonjushë, — thoshte zoti Gondyro, — nuk e kuptoj nga lindin druajtjet tuaja. Shkëlqesia e tij, zotëria ministri i policisë së përgjithshme të mbretërisë...

— Ah! Shkëlqesia e tij, zotëria ministri i policisë së përgjithshme të mbretërisë... — përsëriti Puareja.

— Po, Shkëlqesia e tij merret me këtë çështje, — tha Gondyroja.

Kujt nuk do t'i duket e pabesueshme që Puareja, ish-nëpunës, pa dyshim njeri me virtyte borgjeze, ndonëse pa ide, të vazhdonte ta dëgjonte këtë gjoja rentier të rrugës Buffon, në çastin kur shqiptonte fjalën polici, duke lënë kështu të dukej fytyra e një agjenti të rrugës de Jérusalem[149] përmes maskës së tij prej njeriu të ndershëm? Megjithatë, asgjë nuk ishte më e natyrshme. Secili do ta kuptojë më mirë llojin e veçantë të cilit i përkiste Puareja, në familjen e madhe të budallenjve, pas një vërejtjeje të bërë tashmë nga disa vëzhgues, por që deri tani nuk është botuar. Ekziston një komb i pendës, i ngjeshur në buxhet midis gradës së

[149] Rruga de Jérusalem: rruga ku ndodhej Prefektura e Policisë së Parisit; emri i saj përdorej për vetë policinë.

parë të gjerësisë gjeografike, ku janë rrogat prej një mijë e dyqind frangësh, një lloj Grenlande administrative, dhe gradës së tretë, ku fillojnë rrogat pak më të ngrohta prej tre deri në gjashtë mijë frangësh, zonë e butë, ku aklimatizohet shpërblimi, ku lulëzon pavarësisht vështirësive të kultivimit. Një nga tiparet karakteristike që e tradhton më mirë ngushtësinë e sëmurë të këtij fisi të vartës është një lloj respekti i pavullnetshëm, mekanik, instinktiv, për atë lamën e madh të çdo ministrie, që nëpunësi e njeh nga një nënshkrim i palexueshëm dhe me emrin SHKËLQESIA E TIJ ZOTËRIA MINISTRI, pesë fjalë që vlejnë sa *Il Bondo Cani* i Kalifit të Bagdadit,[150] dhe që, në sytë e këtij populli të rrafshuar, përfaqësojnë një pushtet të shenjtë, pa apel. Ashtu si papa për të krishterët, zotëria është administrativisht i pagabueshëm në sytë e nëpunësit; shkëlqimi që lëshon u kalon veprimeve të tij, fjalëve të tij, atyre që thuhen në emër të tij; e mbulon gjithçka me qëndisjen e tij dhe i ligjëron veprimet që urdhëron; emri i tij Shkëlqesi, që dëshmon pastërtinë e qëllimeve dhe shenjtërinë e dëshirave të tij, u shërben si pasaportë ideve më të papranueshme. Atë që këta njerëz të shkretë nuk do ta bënin në interesin e tyre, nxitojnë ta kryejnë sapo të shqiptohet fjala Shkëlqesia e tij. Zyrat kanë bindjen e tyre pasive, ashtu si ushtria ka të vetën: sistem që e mbyt ndërgjegjen, e asgjëson njeriun dhe, me kohë, e përshtat si një vidë a si një dado në makinën qeveritare. Prandaj zoti Gondyro, që dukej se i njihte njerëzit, dalloi shpejt te Puareja një nga këta budallenj burokratikë dhe e nxori *Deus ex machina*n,[151] fjalën magjike Shkëlqesia e tij, në çastin kur duhej, duke zbuluar bateritë e tij, ta verbonte Puarenë, që i dukej mashkulli i Mishonosë, ashtu si Mishonoja i dukej femra e Puaresë.

[150] *Il Bondo Cani*: emri me të cilin kalifi del i maskuar në operën komike *Kalifi i Bagdadit* (1800) të Boieldieu-së; kur e shqipton, të gjithë përkulen.

[151] *Deus ex machina* (lat.): „zoti nga makina“; në teatrin e lashtë, hyjnia që zbriste në skenë me një makinë për të zgjidhur ngatërresën.

— Meqë është vetë Shkëlqesia e tij, Shkëlqesia e tij zotëria i...! Ah! Kjo është krejt tjetër gjë, — tha Puareja.

— E dëgjoni zotërinë, në gjykimin e të cilit dukeni se keni besim, — vazhdoi rentieri i rremë, duke iu drejtuar zonjushës Mishono. — E pra, Shkëlqesia e tij ka tani sigurinë më të plotë se i ashtuquajturi Votren, që banon në Shtëpinë Voker, është një i dënuar me galera i arratisur nga burgu i Toulon-it,[152] ku e njohin me emrin *Trompe-la-Mort*.[153]

— Ah! Trompe-la-Mort! — tha Puareja. — Është shumë me fat, po ta ketë merituar këtë emër.

— Po, sigurisht, — vazhdoi agjenti. — Këtë nofkë ia detyron fatit që ka pasur të mos e humbasë kurrë jetën në ndërmarrjet jashtëzakonisht të guximshme që ka kryer. Ky njeri është i rrezikshëm, e shihni! Ka cilësi që e bëjnë të jashtëzakonshëm. Madje dënimi i tij është një gjë që i ka sjellë në zanatin e tij një nder të pafund...

— Atëherë është njeri i nderit? — pyeti Puareja.

— Në mënyrën e tij. Ka pranuar të marrë përsipër krimin e një tjetri, një falsifikim të bërë nga një djalë i ri shumë i bukur që ai e donte shumë, një italian i ri mjaft kumarxhi, që më pas hyri në ushtri, ku përveç kësaj u soll për mrekulli.

— Po nëse Shkëlqesia e tij Ministri i policisë është i sigurt se zoti Votren është Trompe-la-Mort, pse do t'i duhesha unë? — tha zonjusha Mishono.

— Ah! Po, — tha Puareja, — nëse vërtet Ministri, siç na bëtë nderin të na thoni, ka ndonjë siguri...

— Siguri nuk është fjala; vetëm se dyshohet. Do ta kuptoni çështjen. Zhak Koleni, i mbiquajtur Trompe-la-Mort, e ka gjithë besimin e tre burgjeve të galerave, që e kanë zgjedhur për agjen-

[152] Toulon: qytet port në jug të Francës, me një nga burgjet më të mëdha të galerave.

[153] *Trompe-la-Mort*: fjalë për fjalë „Ai që ia hedh vdekjes“, nofka e Zhak Kolenit. Këtu është lënë në frëngjisht, siç e vë Balzaku edhe si titull të kësaj pjese.

tin dhe bankierin e tyre. Fiton shumë duke u marrë me këtë lloj pune, që natyrisht kërkon një njeri të *shenjuar*.

— Aha! E kuptoni lojën e fjalëve, zonjushë? — tha Puareja. — Zotëria e quan njeri të *shenjuar*, sepse i kanë vënë shenjë.[154]

— Votreni i rremë, — tha agjenti duke vazhduar, — merr kapitalet e zotërinjve të dënuar, i investon, ua ruan dhe ua mban në dispozicion atyre që arratisen, ose familjeve të tyre kur i lënë me testament, ose dashnoreve të tyre kur tërheqin para prej tij për to.

— Dashnoreve të tyre! Doni të thoni grave të tyre, — vuri re Puareja.

— Jo, zotëri. I dënuari me galera zakonisht ka vetëm gra të paligjshme, që ne i quajmë konkubina.

— Atëherë jetojnë të gjithë në konkubinat?

— Rrjedhimisht.

— E pra, — tha Puareja, — këto janë tmerre që Zotëria nuk duhej t'i duronte. Meqë keni nderin ta shihni Shkëlqesinë e tij, është detyra juaj, që më dukeni se keni ide filantropike, ta ndriçoni për sjelljen imorale të këtyre njerëzve, që i japin një shembull shumë të keq pjesës tjetër të shoqërisë.

— Po, zotëri, qeveria nuk i vë atje për të ofruar modelin e të gjitha virtyteve.

— Është e drejtë. Megjithatë, zotëri, më lejoni...

— Po lëreni zotërinë të flasë, i dashuri im, — tha zonjusha Mishono.

— E kuptoni, zonjushë, — vazhdoi Gondyroja. — Qeveria mund të ketë një interes të madh të vërë dorë mbi një arkë të paligjshme, që thonë se arrin një shumë mjaft të madhe. Trompela-Mort arkëton vlera të konsiderueshme, duke fshehur jo vetëm shumat që zotërojnë disa nga shokët e tij, por edhe ato që vijnë nga Shoqëria e të Dhjetë Mijëve...

[154] Në origjinal, *homme de marque* do të thotë „njeri i shquar“, por *marque* është edhe damka që u digjej në sup të dënuarve.

— Dhjetë mijë hajdutë! — thirri Puareja i trembur.

— Jo; Shoqëria e të Dhjetë Mijëve është një shoqatë hajdutësh të lartë, njerëz që punojnë në shkallë të madhe dhe nuk përzihen në një punë ku nuk ka dhjetë mijë frangë për të fituar. Kjo shoqëri përbëhet nga gjithçka më e shquar midis atyre njerëzve tanë që shkojnë drejt e në gjykatën e asizeve. E njohin Kodin dhe nuk rrezikojnë kurrë t'u jepet dënimi me vdekje kur i kapin. Koleni është njeriu i tyre i besuar, këshilltari i tyre. Me ndihmën e burimeve të tij të mëdha, ky njeri ka ditur të krijojë një polici të vetën, lidhje shumë të gjera që i mbështjell me një mister të padepërtueshëm. Ndonëse prej një viti e kemi rrethuar me spiunë, ende nuk kemi mundur t'ia shohim letrat. Arka dhe talentet e tij shërbejnë pra vazhdimisht për të paguar vesin, për të financuar krimin, dhe mbajnë në këmbë një ushtri njerëzish të këqij që janë në një gjendje të përhershme lufte me shoqërinë. Ta kapësh Trompe-la-Mort-in dhe t'ia marrësh bankën do të thotë ta presësh të keqen në rrënjë. Prandaj kjo ekspeditë është bërë një çështje shteti dhe politike e lartë, që mund t'u sjellë nder atyre që do të bashkëpunojnë për suksesin e saj. Edhe ju, zotëri, do të mund të merreshit përsëri në administratë, të bëheshit sekretar i një komisari policie, detyrë që nuk do t'ju pengonte ta merrnit pensionin e daljes në pension.

— Po pse, — tha zonjusha Mishono, — nuk ikën Trompe-la-Mort-i me arkën?

— Oh! — bëri agjenti. — Kudo që të shkonte, do ta ndiqte një njeri i ngarkuar ta vriste, po t'i vidhte galerat. Pastaj një arkë nuk rrëmbehet aq lehtë sa rrëmbehet një zonjushë nga shtëpi e mirë. Përveç kësaj, Koleni është një trim i paaftë të bëjë një gjë të tillë; do ta besonte veten të çnderuar.

— Zotëri, — tha Puareja, — keni të drejtë, do të ishte krejt i çnderuar.

— E gjithë kjo nuk na thotë pse nuk vini thjesht ta kapni, — pyeti zonjusha Mishono.

— E pra, zonjushë, po ju përgjigjem... Po, — i tha ai në vesh, — pengojeni zotërinë tuaj të më ndërpresë, përndryshe s'do ta mbarojmë kurrë. Duhet të ketë shumë pasuri për t'u dëgjuar, ky plak. Trompe-la-Mort-i, duke ardhur këtu, ka veshur lëkurën e një njeriu të ndershëm, është bërë një borgjez i mirë i Parisit, është vendosur në një pension pa pamje; është dinak, ju them! S'do ta zësh kurrë në befasi. Zoti Votren është pra një njeri i nderuar, që bën punë të mëdha.

„Natyrisht“, i tha vetes Puareja.

— Ministri, po të gabohej duke arrestuar një Votren të vërtetë, nuk do t'ia kthejë kurrizin tregtisë së Parisit, as opinionit publik. Zoti prefekt i policisë po i lëkundet karrigia, ka armiq. Po të kishte gabim, ata që duan vendin e tij do të përfitonin nga zhurmat dhe të bërtiturat liberale për ta rrëzuar. Këtu duhet vepruar si në çështjen e Cogniard-it, kontit të rremë të Sainte-Hélène;[155] po të kishte qenë një kont i vërtetë i Sainte-Hélène, do të ishim në hall të madh. Prandaj duhet verifikuar!

— Po, por ju duhet një grua e bukur, — tha me gjallëri zonjusha Mishono.

— Trompe-la-Mort-i nuk do të linte t'i afrohej një grua, — tha agjenti. — Ta dini një sekret? Nuk i do gratë.

— Po atëherë nuk e shoh për çfarë vlej unë në një verifikim të tillë, duke supozuar se do të pranoja ta bëja për dy mijë frangë.

— Asgjë më e lehtë, — tha i panjohuri. — Do t'ju jap një shishe me një dozë likeri të përgatitur për të shkaktuar një goditje gjaku që nuk ka rrezikun më të vogël dhe që shtiret si apopleksi. Ky bar mund të përzihet njësoj me verë ose me kafe. Menjëherë e çoni njeriun tuaj në shtrat dhe e zhvishni për të parë nëse po vdes. Në çastin kur të jeni vetëm, do t'i jepni një shuplakë mbi sup, paf! dhe do të shihni të rishfaqen shkronjat.

— Po kjo nuk është asgjë fare, — tha Puareja.

[155] Pierre Coignard (1779–1831): i dënuar me galera i arratisur, që u bë oficer nën emrin kont i Sainte-Hélène dhe u zbulua më 1818.

— E pra, pranoni? — i tha Gondyroja vajzës së vjetër.

— Po, zotëri i dashur, — tha zonjusha Mishono, — në rast se nuk do të kishte shkronja, do t'i merrja dy mijë frangët?

— Jo.

— Atëherë sa do të jetë shpërblimi?

— Pesëqind frangë.

— Të bësh një gjë të tillë për kaq pak. E keqja është e njëjtë në ndërgjegje, dhe unë kam ndërgjegjen për ta qetësuar, zotëri.

— Ju siguroj, — tha Puareja, — se zonjusha ka shumë ndërgjegje, përveçse është një person shumë i dashur dhe shumë i zgjuar.

— E pra, — vazhdoi zonjusha Mishono, — më jepni tre mijë frangë po të jetë Trompe-la-Mort-i, dhe asgjë po të jetë një borgjez.

— Në rregull, — tha Gondyroja, — por me kusht që puna të bëhet nesër.

— Jo ende, zotëri i dashur, kam nevojë të këshillohem me rrëfyesin tim.

— Dinake! — tha agjenti duke u ngritur. — Deri nesër, atëherë. Dhe po të nxitoni të më flisni, ejani në rrugicën Sainte-Anne, në fund të oborrit të Sainte-Chapelle.[156] Ka vetëm një derë nën qemer. Pyetni për zotin Gondyro.

Bianshonit, që po kthehej nga leksioni i Cuvier-së, i ra në vesh fjala mjaft e veçantë Trompe-la-Mort dhe dëgjoi „në rregull“-in e shefit të famshëm të policisë së sigurisë.

— Pse nuk e mbaroni, do të ishin treqind frangë rentë për gjithë jetën, — i tha Puareja zonjushës Mishono.

— Pse? — tha ajo. — Po duhet menduar. Nëse zoti Votren do të ishte ky Trompe-la-Mort, ndoshta do të kishte më shumë përfitim të merreshe vesh me të. Megjithatë, t'i kërkosh para do të

[156]Rrugica Sainte-Anne, pranë Sainte-Chapelle në ishullin e Qytetit: aty ndodhej selia e policisë së sigurisë, që ndiqte kriminelët.

thoshte ta paralajmërosh, dhe ai do të ishte njeri që ikën *gratis*. Do të ishte një *puff*[157] i neveritshëm.

— Edhe sikur të paralajmërohej, — vazhdoi Puareja, — a nuk na tha ky zotëri se e mbikëqyrin? Por ju do t'i humbnit të gjitha.

„Përveç kësaj, — mendoi zonjusha Mishono, — nuk e dua fare këtë njeri! Di të më thotë vetëm gjëra të pakëndshme."

— Po, — vazhdoi Puareja, — do të bënit më mirë. Siç tha ky zotëri, që më duket shumë i mirë, përveçse është i veshur shumë pastër, është një akt bindjeje ndaj ligjeve ta çlirosh shoqërinë nga një kriminel, sado i virtytshëm të jetë. Kush ka pirë, do të pijë. Po sikur t'i hipte në kokë të na vriste të gjithëve? Po, ç'dreqin! Do të ishim fajtorë për këto vrasje, pa llogaritur se do të ishim viktimat e para.

Shqetësimi i zonjushës Mishono nuk e linte t'i dëgjonte frazat që i binin një nga një nga goja Puaresë, si pikat e ujit që kullojnë nga rubineti i një çezme të mbyllur keq. Sapo ky plak e kishte filluar vargun e frazave të tij dhe zonjusha Mishono nuk e ndalte, fliste pa pushim, si një mekanizëm i kurdisur. Pasi kishte nisur një temë të parë, kllapat e tij e çonin të trajtonte tema krejt të kundërta, pa përfunduar asgjë. Duke arritur në Shtëpinë Voker, ishte futur në një varg kalimesh e citimesh kalimtare që e kishin çuar të tregonte dëshminë e tij në çështjen e zotit Ragulo dhe të zonjës Moren,[158] ku ishte paraqitur si dëshmitar mbrojtjeje. Duke hyrë, shoqja e tij nuk la pa e parë Eugjen de Rastinjakun të zënë me zonjushën Tajëfer në një bisedë intime, interesi i së cilës ishte aq i zjarrtë sa çifti nuk i vuri fare re dy pensionantët e vjetër kur kaluan nëpër dhomën e ngrënies.

[157] *Puff* (angl.): reklamë e fryrë, mashtrim; fjalë e huazuar në modë në Paris.

[158] Çështja Ragoulleau–Morin: një proces i bujshëm i vitit 1812, kur zonja Morin dhe e bija u dënuan se kishin tentuar të vrisnin zotin Ragoulleau.

— Kështu duhej të mbaronte, — i tha zonjusha Mishono Puaresë. — Prej tetë ditësh i bënin sy njëri-tjetrit sa për t'i nxjerrë shpirtin.

— Po, — u përgjigj ai. — Prandaj edhe u dënua.

— Kush?

— Zonja Moren.

— Unë po ju flas për zonjushën Viktorina, — tha Mishonoja, duke hyrë pa e vënë re në dhomën e Puaresë, — dhe ju më përgjigjeni me zonjën Moren. Kush është kjo grua?

— Për çfarë do të ishte fajtore zonjusha Viktorina? — pyeti Puareja.

— Është fajtore që e do zotin Eugjen de Rastinjak, dhe ecën përpara pa ditur ku do ta çojë kjo, e shkreta e pafajshme!

Eugjenin, gjatë paradites, e kishte çuar në dëshpërim zonja de Nysinzhen. Në thellësi të vetes, i ishte dorëzuar krejt Votrenit, pa dashur t'i sondonte as motivet e miqësisë që kishte për të ky njeri i jashtëzakonshëm, as të ardhmen e një bashkimi të tillë. Duhej një mrekulli për ta nxjerrë nga humnera ku e kishte vënë tashmë këmbën prej një ore, duke shkëmbyer me zonjushën Tajëfer premtimet më të ëmbla. Viktorinës i dukej se dëgjonte zërin e një engjëlli, qiejt i hapeshin, Shtëpia Voker zbukurohej me ngjyrat fantastike që dekoruesit u japin pallateve të teatrit: ajo donte, ishte e dashur, të paktën ashtu besonte! Dhe cila grua nuk do ta kishte besuar si ajo, duke parë Rastinjakun, duke e dëgjuar gjatë kësaj ore të vjedhur nga të gjithë rojat syçelë të shtëpisë? Duke luftuar me ndërgjegjen, duke e ditur se po bënte keq dhe duke dashur të bënte keq, duke i thënë vetes se këtë mëkat të vogël do ta shlyente me lumturinë e një gruaje, ishte zbukuruar nga dëshpërimi i tij dhe shkëlqente nga të gjitha zjarret e ferrit që kishte në zemër. Për fatin e tij, mrekullia ndodhi: Votreni hyri me gaz dhe lexoi në shpirtin e dy të rinjve që i kishte martuar me kombinimet e gjeniut të tij djallëzor, por gëzimin e të cilëve e trazoi befas duke kënduar me zërin e tij të trashë tallës:

Fanshetja ime është e hijshme
Në thjeshtësinë e saj…[159]

Viktorina iku, duke marrë me vete aq lumturi sa fatkeqësi kishte pasur deri atëherë në jetë. Vajza e shkretë! Një shtrëngim duarsh, faqja e saj e prekur nga flokët e Rastinjakut, një fjalë e thënë aq pranë veshit sa e kishte ndier nxehtësinë e buzëve të studentit, shtrëngimi i belit nga një krah që dridhej, një puthje e marrë mbi qafë, qenë fejesa e pasionit të saj, që afërsia e Silvias së trashë, që kërcënonte të hynte në këtë dhomë ngrënieje të ndritur, e bëri më të zjarrtë, më të gjallë, më angazhuese se dëshmitë më të bukura të përkushtimit të treguara në historitë më të famshme të dashurisë. Këto *favore të vogla*,[160] sipas një shprehjeje të bukur të të parëve tanë, dukeshin si krime për një vajzë të re të devotshme që rrëfehej çdo dy javë! Në këtë orë ajo kishte dhuruar më shumë thesare shpirti nga ç'do të jepte më vonë, e pasur dhe e lumtur, duke u dorëzuar e tëra.

— Puna u bë, — i tha Votreni Eugjenit. — Dy dandit tanë u zunë. Gjithçka shkoi siç duhet. Çështje mendimi. Pëllumbi ynë fyu skifterin tim. Nesër, në redutën e Clignancourt-it.[161] Në tetë e gjysmë, zonjusha Tajëfer do ta trashëgojë dashurinë dhe pasurinë e të atit, ndërsa do të rrijë aty e qetë duke njomur fetat e bukës me gjalpë në kafe. A nuk është qesharake ta thuash? Ky Tajëferi i vogël është shumë i fortë me shpatë, është i sigurt si një lojtar që ka katër letra të njëjta në dorë; por do të gjakoset nga një goditje që e kam shpikur unë, një mënyrë për ta ngritur shpatën dhe për të të shpuar ballin. Do t'jua tregoj këtë goditje, sepse është tmerrësisht e dobishme.

[159] Vargje nga një romancë popullore e kohës.

[160] Në origjinal *menus suffrages*: shprehje e vjetër për përkëdheljet e vogla që i lejonte një grua një dashnori.

[161] Clignancourt: fshat në veri të Parisit, në rrëzë të Montmartre-it, ku bëheshin shpesh duelet.

Rastinjaku dëgjonte me një pamje të trashë dhe nuk mund të përgjigjej asgjë. Në atë çast mbërritën xha Gorioja, Bianshoni dhe disa pensionantë të tjerë.

— Ja si ju doja, — i tha Votreni. — E dini ç'bëni. Mirë, shqiponjëza ime e vogël! Do t'i sundoni njerëzit; jeni i fortë, i drejtë, me qime në gjoks; e keni nderimin tim.

Deshi t'i merrte dorën. Rastinjaku e tërhoqi shpejt të vetën dhe ra mbi një karrige duke u zbehur; i dukej se shihte një pellg gjaku para vetes.

— Ah! Kemi ende ca pelena të vogla të njollosura me virtyt, — tha Votreni me zë të ulët. — Babushi d'Oliban[162] ka tre milionë, ia di pasurinë. Paja do t'ju bëjë të bardhë si fustani i nuses, edhe në sytë tuaj.

Rastinjaku nuk ngurroi më. Vendosi të shkonte gjatë mbrëmjes t'i paralajmëronte zotërinjtë Tajëfer, të atin dhe të birin. Në atë çast, pasi Votreni e la, xha Gorioja i tha në vesh: „Jeni i trishtuar, fëmija im! Do t'ju gëzoj unë. Ejani!“ Dhe fidexhiu i vjetër ndezi qiririn e tij të hollë në njërën nga llambat. Eugjeni e ndoqi, i prekur nga kureshtja.

— Të hyjmë te ju, — tha plaku, që ia kishte kërkuar Silvias çelësin e studentit. — Sot në mëngjes kujtuat se ajo nuk ju donte, hë! — vazhdoi ai. — Ju përzuri me forcë, dhe ju ikët i zemëruar, i dëshpëruar. Budallaqi! Ajo më priste mua. E kuptoni? Duhej të shkonim të mbaronim së rregulluari një xhevahir apartamenti, ku do të shkoni të banoni pas tri ditësh. Mos më tregoni. Ajo do t'ju bëjë një surprizë; por unë nuk dua t'jua fsheh më gjatë sekretin. Do të jeni në rrugën d'Artois, dy hapa nga rruga Saint-Lazare. Do të jeni atje si një princ. Ju kemi marrë mobilje si për një nuse. Kemi bërë shumë gjëra brenda një muaji, pa ju thënë asgjë. Avokati im u vu në lëvizje; vajza ime do t'i ketë tridhjetë e

[162] Votreni e quan babain e Tajëferit si Dolibanin, personazhin e borgjezit budalla të komedive të kohës.

gjashtë mijë frangët e saj në vit, interesin e pajës, dhe do të kërkoj që tetëqind mijë frangët e saj të vihen në toka e shtëpi të mira.

Eugjeni heshte dhe shëtiste, me krahë të kryqëzuar, lart e poshtë në dhomën e tij të varfër e të çrregullt. Xha Gorioja kapi një çast kur studenti i ktheu shpinën dhe vuri mbi oxhak një kuti prej lëkure të kuqe marokene, mbi të cilën ishte shtypur me ar stema e Rastinjakëve.

— Fëmija im i dashur, — thoshte plaku i shkretë, — jam futur në gjithë këtë deri në qafë. Po, e shihni, kishte edhe shumë egoizëm nga ana ime; jam i interesuar që ju të ndërroni lagje. Nuk do të më refuzoni, hë, po t'ju kërkoj diçka?

— Ç'doni?

— Mbi apartamentin tuaj, në katin e pestë, ka një dhomë që i përket; do të banoj aty, apo jo? Po plakem, jam tepër larg vajzave të mia. Nuk do t'ju bezdis. Vetëm do të jem aty. Do të më flisni për të çdo mbrëmje. Kjo nuk do t'ju vijë keq, thoni? Kur të ktheheni, kur unë të jem në shtrat, do t'ju dëgjoj dhe do t'i them vetes: „Sapo e ka parë Delfinën time të vogël. E ka çuar në ballo, ajo është e lumtur falë tij.“ Po të isha i sëmurë, do të më vinte balsam në zemër t'ju dëgjoja tek ktheheni, tek lëvizni, tek ecni. Do të ketë kaq shumë nga vajza ime te ju! Do të kem vetëm një hap për të qenë në Champs-Élysées, ku ato kalojnë çdo ditë; do t'i shoh gjithmonë, ndërsa ndonjëherë arrij tepër vonë. Dhe pastaj ndoshta ajo do të vijë te ju! Do ta dëgjoj, do ta shoh me rrobën e saj të mëngjesit, duke ecur me hapa të vegjël, duke shkuar bukur si një mace e vogël. Që prej një muaji, është bërë përsëri ajo që ishte: vajzë e re, e gëzuar, e gjallë. Shpirti i saj po shërohet; jua detyron juve lumturinë. Oh! Do të bëja për ju të pamundurën. Pak më parë, duke u kthyer, më thoshte: „Babi, jam shumë e lumtur!“ Kur më thonë me ceremoni: Ati im, më ngrijnë; por kur më thërrasin babi, më duket sikur i shoh ende të vogla, m'i kthejnë të gjitha kujtimet. Jam më shumë babai i tyre. Më duket sikur ende nuk janë të askujt! — Plaku i fshiu sytë: qante. —

Prej shumë kohësh nuk e kisha dëgjuar këtë frazë, prej shumë kohësh ajo nuk më kishte dhënë krahun. Oh! Po, janë bërë dhjetë vjet që nuk kam ecur krah për krah me një nga vajzat e mia. Sa mirë është të fërkohesh pas fustanit të saj, të ecësh me hapin e saj, të ndash ngrohtësinë e saj! Me një fjalë, sot në mëngjes e çova Delfinën kudo. Hyja me të në dyqane. Dhe e përcolla deri në shtëpi. Oh! Më mbani pranë jush. Ndonjëherë do t'ju duhet dikush që t'ju bëjë ndonjë shërbim; unë do të jem aty. Oh! Sikur të vdiste ai trung i trashë alzaciani, sikur cerma e tij të kishte mendjen t'i ngjitej në stomak, sa e lumtur do të ishte vajza ime e shkretë! Do të ishit dhëndri im, do të ishit hapur burri i saj. Pa hë! Ajo është kaq fatkeqe që nuk di asgjë nga kënaqësitë e kësaj bote, saqë unë ia fal të gjitha. Zoti i mirë duhet të jetë nga ana e baballarëve që duan shumë. Ju do tepër! — tha ai duke tundur kokën pas një pushimi. — Duke ecur, fliste për ju me mua: „A nuk është i mirë, babi? Ka zemër të mirë! Flet për mua?“ Pa hë! Më ka thënë vëllime të tëra, nga rruga d'Artois deri në pasazhin des Panoramas! Me një fjalë, ma derdhi zemrën e saj në timen. Gjatë gjithë këtij mëngjesi të mirë nuk isha më plak, nuk peshoja as një ons. I thashë se ma kishit dhënë kartëmonedhën prej një mijë frangash. Oh! E dashura, u prek deri në lot. Po ç'keni atje mbi oxhak? — tha më në fund xha Gorioja, që po vdiste nga padurimi duke parë Rastinjakun të palëvizur.

Eugjeni, krejt i shastisur, e vështronte fqinjin me një pamje të hutuar. Ky duel, i njoftuar nga Votreni për të nesërmen, bënte një kontrast aq të dhunshëm me realizimin e shpresave të tij më të dashura, sa ndiente të gjitha ndjesitë e një makthi. U kthye nga oxhaku, pa aty kutinë e vogël katrore, e hapi dhe gjeti brenda një letër që mbulonte një orë Breguet.[163] Mbi këtë letër ishin shkruar këto fjalë:

[163] Breguet: ora të famshme e të shtrenjta, të prodhuara nga orëtari Abraham-Louis Breguet (1747–1823).

Dua që të mendoni për mua çdo orë, sepse…

DELFINA

Kjo fjalë e fundit aludonte me siguri për ndonjë skenë që kishte ndodhur midis tyre; Eugjeni u prek prej saj. Stema e tij ishte e smaltuar brenda në arin e kutisë. Ky xhevahir, që e kishte pasur zili kaq gjatë, zinxhiri, çelësi, punimi, vizatimet u përgjigjeshin të gjitha dëshirave të tij. Xha Gorioja shkëlqente. Me siguri i kishte premtuar së bijës t'i tregonte edhe efektet më të vogla të surprizës që do t'i shkaktonte Eugjenit dhurata e saj, sepse ishte i treti në këto emocione rinore dhe nuk dukej më pak i lumtur. E donte tashmë Rastinjakun, si për të bijën, ashtu edhe për veten.

— Do të shkoni ta shihni sonte; ju pret. Trungu i trashë alzacian ha darkë te balerina e tij. Aha! U bë budalla i madh kur avokati im ia tha troç. A nuk pretendon se e adhuron vajzën time? Le ta prekë, dhe e vras. Ideja që Delfina ime të jetë… (psherëtiu) do të më bënte të bëja një krim; por nuk do të ishte vrasje njeriu: është kokë viçi mbi trup derri. Do të më merrni me vete, apo jo?

— Po, xha Gorio i mirë, e dini mirë se ju dua…

— E shoh, ju nuk keni turp prej meje, ju! Lërmëni t'ju përqafoj. — Dhe e shtrëngoi studentin në krahë. — Do ta bëni shumë të lumtur, ma premtoni! Do të shkoni sonte, apo jo?

— Oh, po! Duhet të dal për disa punë që është e pamundur t'i shtyj.

— Mund t'ju vlej për diçka?

— Për besë, po! Ndërsa unë të shkoj te zonja de Nysinzhen, shkoni te zoti Tajëfer, babai, dhe i thoni të më japë një orë në mbrëmje për t'i folur për një punë me rëndësinë më të madhe.

— Mos është vallë e vërtetë, djalë i ri, — tha xha Gorioja duke ndërruar fytyrë, — mos po i bëni qejf vajzës së tij, siç thonë ata budallenjtë poshtë? Rrufeja e Zotit! Nuk e dini ç'është një

shuplakë Gorioje. Dhe po të na mashtronit, do të ishte punë e një grushti. Oh! Kjo nuk është e mundur.

— Ju betohem se dua vetëm një grua në botë, — tha studenti; — e di vetëm prej një çasti.

— Ah, ç'lumturi! — bëri xha Gorioja.

— Po, — vazhdoi studenti, — djali i Tajëferit rrihet nesër në duel, dhe kam dëgjuar të thonë se do ta vrasin.

— E ç'ju intereson juve? — tha Gorioja.

— Po duhet t'i thuhet ta pengojë të birin të shkojë... — thirri Eugjeni.

Në atë çast e ndërpreu zëri i Votrenit, që u dëgjua në pragun e derës së tij, ku këndonte:

O Rikard, o mbreti im!
Bota të braktis...[164]

Brum! Brum! Brum! Brum! Brum!

Kam shëtitur gjatë nëpër botë,
Dhe më kanë parë...

Tra la, la, la, la...

— Zotërinj, — thirri Kristofi, — supa ju pret, dhe të gjithë janë në tryezë.

— Merr, — tha Votreni, — eja merr një shishe nga vera ime e Bordosë.

— Ju pëlqen ora? — tha xha Gorioja. — Ka shije të mirë, hë!

Votreni, xha Gorioja dhe Rastinjaku zbritën bashkë dhe, për shkak të vonesës, u gjendën të ulur pranë njëri-tjetrit në tryezë. Eugjeni i tregoi ftohtësinë më të madhe Votrenit gjatë darkës, ndonëse kurrë ky njeri, kaq i dashur në sytë e zonjës Voker, nuk

[164] Fillimi i ariesë së famshme të operës *Rikard Zemërluani* (1784) të André Grétry-së.

kishte shpalosur kaq shumë mendjemprehtësi. Shkëlqeu nga batutat dhe dinte t'i gjallëronte të gjithë të ngrënësit. Kjo siguri, kjo gjakftohtësi e tmerronin Eugjenin.

— Mbi ç'bar keni shkelur sot? — i tha zonja Voker. — Jeni i gëzuar si një trishtil.

— Jam gjithmonë i gëzuar kur kam bërë punë të mira.

— Punë? — tha Eugjeni.

— Eh, po. Dorëzova një pjesë mallrash që do të më sjellë një komision të mirë. Zonjusha Mishono, — tha ai, duke vënë re se vajza e vjetër po e shqyrtonte, — mos kam ndonjë tipar në fytyrë që nuk ju pëlqen, që më shikoni me *sy amerikan*?[165] Thuajeni! Do ta ndryshoj për t'ju pëlqyer.

— Puare, nuk do të zemërohemi për këtë, hë? — tha ai duke vështruar me bisht të syrit nëpunësin e vjetër.

— Për besë! Ju duhej të pozonit për një Herkul Shakaxhi, — i tha piktori i ri Votrenit.

— Për besë, në rregull! Po të dojë zonjusha Mishono të pozojë si Venera e Père-Lachaise-it,[166] — u përgjigj Votreni.

— Po Puareja? — tha Bianshoni.

— Oh! Puareja do të pozojë si Puare. Do të jetë zoti i kopshteve! — thirri Votreni. — Rrjedh nga *poire*, dardha...

— E butë! — vazhdoi Bianshoni. — Atëherë do të ishit midis dardhës dhe djathit.[167]

— Të gjitha këto janë budallallëqe, — tha zonja Voker, — dhe do të bënit më mirë të na jepnit nga vera juaj e Bordosë, një shishe e së cilës po e shoh që po e nxjerr hundën! Do të na mbajë të gëzuar, përveçse i bën mirë *stamakut*.

---

[165] *Sy amerikan*: shprehje e kohës për vështrimin e mprehtë që vëren gjithçka, si ai i indianëve të romaneve të Cooper-it.

[166] Père-Lachaise: varreza më e madhe e Parisit.

[167] Lojë fjalësh: emri Puare (*Poiret*) të kujton *poire*, „dardhë“, dhe *poire molle*, „dardhë e butë“, d.m.th. njeri pa karakter. *Entre la poire et le fromage*, „midis dardhës dhe djathit“, do të thotë në fund të vaktit.

— Zotërinj, — tha Votreni, — zonja kryetare na thërret në rregull. Zonja Kutyr dhe zonjusha Viktorina nuk do të fyhen nga fjalët tuaja të shakasë; por respektoni pafajësinë e xha Gorios. Ju propozoj një *shisherama* të vogël vere të Bordosë, që emri Laffitte e bën dyfish të famshme, pa aluzion politik, kuptohet.[168] Hajde, Kinez! — tha ai duke vështruar Kristofin, që nuk lëvizi. — Këtu, Kristof! Si, nuk e dëgjon emrin tënd? Kinez, sill likuidet!

— Urdhëroni, zotëri, — tha Kristofi duke i zgjatur shishen.

Pasi ua mbushi gotën Eugjenit dhe xha Gorios, derdhi ngadalë për vete ca pika, që i shijoi ndërsa dy fqinjët e tij pinin, dhe befas bëri një shtrembërim fytyre.

— Dreqi e marrtë! Dreqi e marrtë! Ka erë tape. Merre këtë për vete, Kristof, dhe shko na sill të tjera; djathtas, e di? Jemi gjashtëmbëdhjetë, zbrit tetë shishe.

— Meqë po hapeni, — tha piktori, — unë paguaj njëqind gështenja.

— Oh! Oh!

— Buuuuu!

— Prrrr!

Secili lëshoi thirrje që shpërthyen si fishekzjarret e një rrote zjarri.

— Hajde, mama Voker, dy shampanja! — i thirri Votreni.

— Ja tani! Pse nuk kërkoni edhe shtëpinë? Dy shampanja! Po kushtojnë dymbëdhjetë frangë! Nuk i fitoj unë, jo! Po po të dojë zoti Eugjen t'i paguajë, unë jap liker kaçe të zezë.

— Ja likeri i saj, që të pastron si mana,[169] — tha studenti i mjekësisë me zë të ulët.

— Hesht, Bianshon, — thirri Rastinjaku, — nuk mund të dëgjoj të flitet për mana pa më... Po, le të jetë shampanjë, e paguaj unë, — shtoi studenti.

---

[168] Lojë me emrin e verës Château-Lafite dhe me atë të bankierit Jacques Laffitte (1767–1844), një nga udhëheqësit e opozitës liberale.

[169] Mana: lëng i ngurtësuar i një lloj frashri, që përdorej atëherë si laksativ.

— Silvia, — tha zonja Voker, — sill biskotat dhe kuleçët e vegjël.

— Kuleçët tuaj të vegjël janë tepër të mëdhenj, — tha Votreni, — kanë mjekër. Por sa për biskotat, nxirrini.

Në një çast vera e Bordosë qarkulloi, të ngrënësit u gjallëruan, gazi u dyfishua. Qenë të qeshura të egra, në mes të të cilave shpërthyen ca imitime të zërave të ndryshëm të kafshëve. Meqë nëpunësit të Muzeut i shkoi ndër mend të imitonte një thirrje të rrugëve të Parisit që i ngjante mjaullimës së maces së dashuruar, menjëherë tetë zëra ulërinë njëkohësisht frazat e mëposhtme: „Mprehim thikat!“ „Bar për zogjtë e vegjël!“ „Ja kënaqësia, zonja, ja kënaqësia!“ „Ndreqim enët e porcelanit!“ „Në barkë, në barkë!“ „Shkundni gratë, rrobat!“ „Rroba të vjetra, gajtanë të vjetër, kapela të vjetra për shitje!“ „Qershi, qershi të ëmbla!“ Palma i shkoi Bianshonit për theksin hundor me të cilin thirri: „Çadra, çadra!“ Brenda pak çastesh u bë një zhurmë sa të çante kokën, një bisedë plot gjepura pa lidhje, një operë e vërtetë që Votreni e drejtonte si dirigjent, duke mbikëqyrur Eugjenin dhe xha Gorion, që dukeshin tashmë të dehur. Me shpinë të mbështetur pas karrigeve, të dy e sodisnin këtë rrëmujë të pazakontë me një pamje serioze, duke pirë pak; të dy ishin të shqetësuar për atë që kishin për të bërë gjatë mbrëmjes, e megjithatë ndiheshin të paaftë të ngriheshin. Votreni, që ua ndiqte ndryshimet e fytyrës duke u hedhur vështrime anash, e kapi çastin kur sytë e tyre u lëkundën dhe dukej se donin të mbylleshin, për t'iu përkulur në vesh Rastinjakut dhe për t'i thënë: „Djaloshi im, nuk jemi mjaft dinakë për t'u matur me babushin tonë Votren, dhe ai ju do tepër për t'ju lënë të bëni budallallëqe. Kur kam vendosur diçka, vetëm Zoti është mjaft i fortë për të ma zënë rrugën. Ah! Donim të shkonim ta paralajmëronim plakun Tajëfer, të bënim gabime nxënësi! Furra është e nxehtë, mielli është gatuar, buka është mbi lopatë; nesër do t'i hedhim thërrimet përmbi kokë duke e kafshuar; dhe do ta pengonim ta fusnim në furrë?... Jo,

jo, gjithçka do të piqet! Po të kemi ca brejtje të vogla ndërgjegjeje, tretja do t'i marrë me vete. Ndërsa ne do të bëjmë gjumin tonë të vogël, koloneli kont Frankesini do t'jua hapë trashëgiminë e Mishel Tajëferit me majën e shpatës. Duke trashëguar të vëllanë, Viktorina do të ketë pesëmbëdhjetë mijë të vogla rentë. Kam marrë tashmë informata dhe e di se trashëgimia e nënës arrin në më shumë se treqind mijë..."

Eugjeni i dëgjonte këto fjalë pa mundur t'u përgjigjej: e ndiente gjuhën të ngjitur pas qiellzës dhe ishte pre e një përgjumjeje të pamposhtur; tryezën dhe fytyrat e të ngrënësve i shihte tashmë vetëm përmes një mjegulle të ndritshme. Shpejt zhurma u qetësua, pensionantët ikën një nga një. Pastaj, kur mbetën vetëm zonja Voker, zonja Kutyr, zonjusha Viktorina, Votreni dhe xha Gorioja, Rastinjaku pa, sikur të ëndërronte, zonjën Voker të zënë duke marrë shishet për t'u zbrazur mbetjet në mënyrë që të bënte prej tyre shishe të plota.

— Ah! Sa të çmendur, sa të rinj që janë! — thoshte e veja.

Kjo qe fraza e fundit që mundi të kuptonte Eugjeni.

— Vetëm zoti Votren bën shaka të tilla, — tha Silvia. — Hajde, ja Kristofi që gërhet si fugë.

— Mirupafshim, mama, — tha Votreni. — Po shkoj në bulevard të admiroj zotin Marty te *Mali i Egër*, një dramë e madhe e nxjerrë nga *I Vetmuari*.[170] Po të doni, ju marr me vete, bashkë me këto zonja.

— Ju falënderoj, — tha zonja Kutyr.

— Si, fqinja ime! — thirri zonja Voker. — Nuk pranoni të shihni një dramë të marrë nga *I Vetmuari*, një vepër e bërë nga Atala e Chateaubriand-it, që na pëlqente aq shumë ta lexonim, që është aq e bukur sa qanim si Magdalena për Elodinë nën *blinjët*

[170] *I Vetmuari* (1821): roman i vikontit d'Arlincourt, me heroinën Elodi, shumë i lexuar atëherë; drama *Mali i Egër* u nxor prej tij. Zonja Voker i ngatërron gjithçka dhe ia vesh romanin Chateaubriand-it, autorit të *Atalës*.

verën e kaluar, me një fjalë një vepër morale që mund të jetë e përshtatshme për ta mësuar zonjushën tuaj?

— Na është ndaluar të shkojmë në teatër, — u përgjigj Viktorina.

— Hajde, ja ku ikën këta, — tha Votreni, duke ua lëvizur në mënyrë komike kokën xha Gorios dhe Eugjenit.

Duke ia vënë kokën studentit mbi karrige, që të mund të flinte rehat, e puthi me ngrohtësi në ballë, duke kënduar:

Flini, dashuritë e mia të shtrenjta!
Për ju do të rri zgjuar përherë.

— Kam frikë mos është i sëmurë, — tha Viktorina.

— Rrini ta kujdeseni, atëherë, — vazhdoi Votreni. — Kjo është, — i pëshpëriti ai në vesh, — detyra juaj prej gruaje të nënshtruar. Ky djalë ju adhuron, dhe do të jeni gruaja e tij e vogël, jua parathem. Me një fjalë, — tha ai me zë të lartë, — *u nderuan në gjithë vendin, jetuan të lumtur dhe patën shumë fëmijë*. Ja si mbarojnë të gjitha romanet e dashurisë. Hajde, mama, — tha ai duke u kthyer nga zonja Voker, të cilën e përqafoi, — vini kapelën, fustanin e bukur me lule, shallin e konteshës. Po shkoj t'ju kërkoj një karrocë me qira, vetë unë. — Dhe iku duke kënduar:

Diell, diell, diell hyjnor,
Ti që i pjek kungujt…

— O Zot! Dëgjoni, zonja Kutyr, ky njeri do të më bënte të jetoja e lumtur edhe mbi çati. Hajde, — tha ajo duke u kthyer nga fidexhiu, — ja xha Gorioja që iku. Ky koprrac plak nuk e ka pasur kurrë idenë të më çojë *asgund*, ai. Po do të bjerë përdhe, o Zot! A nuk është e pahijshme që një burrë në moshë ta humbasë mendjen! Do të më thoni se nuk humbet atë që s'e ke. Silvia, ngjite në dhomën e tij.

Silvia e kapi plakun nën sqetull, e bëri të ecte dhe e hodhi, ashtu i veshur, si një pako, tërthorazi mbi shtratin e tij.

— Djalë i shkretë, — thoshte zonja Kutyr, duke ia larguar Eugjenit flokët që i binin mbi sy, — është si një vajzë e re, nuk e di ç'është tepria.

— Ah! Mund ta them mirë se prej tridhjetë e një vjetësh që e mbaj pensionin, — tha zonja Voker, — më kanë kaluar nëpër duar shumë të rinj, siç thonë; por kurrë nuk kam parë një aq të hijshëm, aq të shquar sa zoti Eugjen. A nuk është i bukur kur fle? Merrjani kokën mbi supin tuaj, zonja Kutyr. Pa hë! I bie mbi supin e zonjushës Viktorina: ka një zot për fëmijët. Edhe pak, dhe do ta çante kokën pas dorezës së karriges. Të dy bashkë do të bënin një çift shumë të bukur.

— Fqinja ime, heshtni, pra, — thirri zonja Kutyr, — po thoni gjëra...

— Pa hë! — bëri zonja Voker. — Nuk dëgjon. Hajde, Silvia, eja të më veshësh. Do të vë korsenë time të madhe.

— Ah, mirë! Korsenë tuaj të madhe, pas darkës, zonjë, — tha Silvia. — Jo, kërkoni dikë tjetër t'ju shtrëngojë; nuk do të jem unë vrasësja juaj. Do të bënit një pamaturi që mund t'ju kushtonte jetën.

— S'më bën përshtypje, duhet t'i bëj nder zotit Votren.

— I doni shumë trashëgimtarët tuaj, pra?

— Hajde, Silvia, mos fol shumë, — tha e veja duke ikur.

— Në moshën e saj, — tha kuzhinierja, duke ia treguar të zonjën Viktorinës.

Zonja Kutyr dhe vajza që kishte në kujdes, mbi supin e së cilës flinte Eugjeni, mbetën vetëm në dhomën e ngrënies. Gërhitjet e Kristofit jehonin në shtëpinë e heshtur dhe e nxirrnin në pah gjumin e qetë të Eugjenit, që flinte aq hijshëm sa një fëmijë. E lumtur që mund ta lejonte veten të bënte një nga ato vepra mëshire përmes të cilave derdhen të gjitha ndjenjat e gruas, dhe që e bënte, pa krim, ta ndiente zemrën e djalit të ri duke rrahur mbi

të sajën, Viktorina kishte në fytyrë diçka mbrojtëse si prej nëne, që e bënte krenare. Përmes një mijë mendimeve që i ngriheshin në zemër, depërtonte një lëvizje e trazuar epshi, që e ngjallte shkëmbimi i një ngrohtësie të re e të pastër.

— Vajza ime e shkretë e dashur! — tha zonja Kutyr duke i shtrënguar dorën.

Zonja e vjetër e admironte këtë fytyrë të pafajshme e të vuajtur, mbi të cilën kishte zbritur aureola e lumturisë. Viktorina i ngjante një prej atyre pikturave naive të Mesjetës ku artisti i ka lënë pas dore të gjitha hollësitë dhe ia ka ruajtur magjinë e një peneli të qetë e krenar fytyrës me ngjyrë të verdhë, ku megjithatë qielli duket sikur pasqyrohet me ngjyrat e tij të arta.

— Nuk ka pirë megjithatë më shumë se dy gota, mama, — tha Viktorina, duke i kaluar gishtat nëpër flokët e Eugjenit.

— Po po të ishte një i shthurur, bija ime, do ta kishte duruar verën si gjithë të tjerët. Dehja e tij e lavdëron.

Zhurma e një karroce u dëgjua në rrugë.

— Mama, — tha vajza e re, — ja zoti Votren. Merreni pra zotin Eugjen. Nuk do të doja të më shihte kështu ky njeri; ka shprehje që ta ndotin shpirtin dhe vështrime që e bezdisin një grua sikur t'i hiqnin fustanin.

— Jo, — tha zonja Kutyr, — gabohesh! Zoti Votren është një njeri i mirë, pak si i ndjeri zoti Kutyr, i vrazhdë, por i mirë: një nopran zemërmirë.[171]

Në atë çast Votreni hyri fare ngadalë dhe vështroi tablonë që formonin këta dy fëmijë, që drita e llambës dukej sikur i përkëdhelte.

— E pra, — tha ai duke kryqëzuar krahët, — ja nga ato skena që do t'i kishin frymëzuar faqe të bukura atij të mirit Bernardin de

[171] Në origjinal *bourru bienfaisant*, nga titulli i një komedie të Goldonit (1771).

Saint-Pierre, autorit të *Polit dhe Virxhinisë*.[172] Rinia është shumë e bukur, zonja Kutyr. Fëmijë i shkretë, fli, — tha ai duke soditur Eugjenin, — e mira vjen ndonjëherë në gjumë. Zonjë, — vazhdoi ai duke iu drejtuar së vesë, — ajo që më lidh me këtë djalë, ajo që më prek, është ta di se bukuria e shpirtit të tij është në harmoni me atë të fytyrës. Shikoni, a nuk është një kerubin i vënë mbi supin e një engjëlli? Ky meriton të duhet! Po të isha grua, do të doja të vdisja (jo, s'jam aq budalla!) të jetoja për të. Duke i admiruar kështu, zonjë, — tha ai me zë të ulët, duke iu përkulur në vesh së vesë, — nuk mund të mos mendoj se Zoti i ka krijuar për të qenë të njëri-tjetrit. Providenca ka rrugë shumë të fshehta, ajo i heton veshkat dhe zemrat, — thirri ai me zë të lartë. — Duke ju parë të bashkuar, fëmijët e mi, të bashkuar nga e njëjta pastërti, nga të gjitha ndjenjat njerëzore, i them vetes se është e pamundur të ndaheni ndonjëherë në të ardhmen. Zoti është i drejtë. Po, — i tha ai vajzës së re, — më duket sikur kam parë te ju vija mbarësie. Më jepni dorën, zonjusha Viktorina. Kuptoj nga leximi i dorës, kam thënë shpesh fatin. Hajde, mos kini frikë. Oh! Ç'shoh? Për fjalën e nderit, së shpejti do të jeni një nga trashëgimtaret më të pasura të Parisit. Do ta mbushni me lumturi atë që ju do. Babai juaj ju thërret pranë vetes. Martoheni me një burrë me titull, të ri, të bukur, që ju adhuron.

Në atë çast, hapat e rëndë të së vesë koket që po zbriste i ndërprenë profecitë e Votrenit.

— Ja mamma Vokerja e bukur si një yll, e lidhur si një karotë. A nuk po mbytemi pak? — i tha ai, duke vënë dorën në majë të balenës së korsesë. — Përpara zemrës jemi shumë të shtrënguar, mama. Po të qajmë, do të ketë shpërthim; por unë do t'i mbledh copat me kujdesin e një antikuari.

— E njeh gjuhën e galanterisë franceze ky! — tha e veja, duke iu përkulur në vesh zonjës Kutyr.

---

[172] Bernardin de Saint-Pierre (1737–1814): autori i romanit *Poli dhe Virxhinia* (1788), historia e dashurisë së pafajshme të dy të rinjve në një ishull tropikal.

— Mirupafshim, fëmijë, — vazhdoi Votreni, duke u kthyer nga Eugjeni dhe Viktorina. — Ju bekoj, — u tha ai duke ua vënë duart mbi kokë. — Më besoni, zonjushë, janë diçka urimet e një njeriu të ndershëm; duhet të sjellin fat, Zoti i dëgjon.

— Mirupafshim, mikja ime e dashur, — i tha zonja Voker pensionantes së saj. — Besoni, — shtoi ajo me zë të ulët, — se zoti Votren ka qëllime që kanë të bëjnë me personin tim?

— Hëm! Hëm!

— Ah! Nëna ime e dashur, — tha Viktorina duke psherëtirë dhe duke vështruar duart, kur të dy gratë mbetën vetëm, — sikur ta kishte thënë të vërtetën ky zoti i mirë Votren!

— Po për këtë duhet vetëm një gjë, — u përgjigj zonja e vjetër, — vetëm që ai përbindësh vëllai yt të bjerë nga kali.

— Ah! Mama.

— O Zot, ndoshta është mëkat t'i dëshirosh të keqen armikut, — vazhdoi e veja. — E pra, do të pendohem. Vërtet, do t'i çoj me gjithë zemër lule në varr. Zemër e keqe! Nuk ka guximin të flasë për nënën e tij, trashëgiminë e së cilës e mban në dëmin tënd me hile. Kushërira ime kishte një pasuri të bukur. Për fatin tënd të keq, në kontratë nuk u bë kurrë fjalë për pajën e saj.

— Lumturia ime do të më rëndonte shpesh po t'i kushtonte jetën dikujt, — tha Viktorina. — Dhe po të duhej, që të isha e lumtur, të zhdukej vëllai im, do të parapëlqeja të rrija gjithmonë këtu.

— O Zot, siç thotë ky zoti i mirë Votren, që, e sheh, është plot fe, — vazhdoi zonja Kutyr, — më erdhi mirë ta mësoja se nuk është mosbesimtar si të tjerët, që flasin për Zotin me më pak respekt nga ç'ka djalli. E pra, kush mund ta dijë nëpër ç'rrugë i pëlqen Providencës të na çojë?

Me ndihmën e Silvias, të dy gratë më në fund e çuan Eugjenin në dhomën e tij, e shtrinë mbi shtrat dhe kuzhinierja ia zbërtheu rrobat që të ishte rehat. Para se të ikte, kur mbrojtësja e saj i ktheu shpinën, Viktorina i vuri një puthje në ballë Eugjenit, me

gjithë lumturinë që duhej t'i shkaktonte kjo vjedhje kriminale. E vështroi dhomën e tij, i mblodhi si të thuash në një mendim të vetëm një mijë lumturitë e kësaj dite, bëri prej tyre një tablo që e sodisi gjatë dhe e zuri gjumi krijesa më e lumtur e Parisit. Gostia, falë së cilës Votreni u kishte dhënë Eugjenit dhe xha Gorios verë me gjumëndjellës, vendosi humbjen e këtij njeriu. Bianshoni, gjysmë i dehur, harroi ta pyeste zonjushën Mishono për Trompe-la-Mort-in. Po ta kishte shqiptuar këtë emër, me siguri do ta kishte zgjuar kujdesin e Votrenit, ose, për t'ia kthyer emrin e vërtetë, të Zhak Kolenit, një nga të famshmit e galerave. Pastaj nofka Venera e Père-Lachaise-it e vendosi zonjushën Mishono ta dorëzonte të dënuarin, në çastin kur, duke i besuar bujarisë së Kolenit, llogariste nëse nuk ishte më mirë ta paralajmëronte dhe ta bënte të arratisej gjatë natës. Sapo kishte dalë, e shoqëruar nga Puareja, për të shkuar te shefi i famshëm i policisë së sigurisë, në rrugicën Sainte-Anne, duke besuar ende se kishte të bënte me një nëpunës të lartë të quajtur Gondyro. Drejtori i policisë gjyqësore e priti me hir. Pastaj, pas një bisede ku u përcaktua gjithçka, zonjusha Mishono kërkoi ilaçin me ndihmën e të cilit do të bënte verifikimin e damkës. Nga gjesti i kënaqësisë që bëri njeriu i madh i rrugicës Sainte-Anne, duke kërkuar një shishe në një sirtar të tryezës, zonjusha Mishono e mori me mend se në këtë kapje kishte diçka më të rëndësishme se arrestimi i një të dënuari të thjeshtë. Duke e vrarë mendjen, dyshoi se policia shpresonte, sipas disa zbulimeve të bëra nga tradhtarët e galerave, të arrinte në kohë për të vënë dorë mbi vlera të konsiderueshme. Kur ia shprehu hamendjet e saj kësaj dhelpre, ai zuri të buzëqeshte dhe deshi t'i largonte dyshimet e vajzës së vjetër.

— Gaboheni, — u përgjigj ai. — Koleni është *sorbonne*-a më e rrezikshme që është gjendur ndonjëherë nga ana e hajdutëve. Kaq. Maskarenjtë e dinë mirë; ai është flamuri i tyre, mbështetja e tyre, me një fjalë Bonaparti i tyre; e duan të gjithë. Ky qerrata

nuk do të na e lërë kurrë *tronche*-n e tij në sheshin e Grève-s.[173]

Meqë zonjusha Mishono nuk kuptoi, Gondyroja ia shpjegoi dy fjalët e zhargonit që kishte përdorur. *Sorbonne* dhe *tronche* janë dy shprehje të fuqishme të gjuhës së hajdutëve, që qenë të parët që e ndien nevojën ta shohin kokën e njeriut nën dy pamje. *Sorbonne* është koka e njeriut të gjallë, këshilla e tij, mendimi i tij. *Tronche* është një fjalë përbuzjeje, që shpreh sa pak gjë bëhet koka kur është prerë.

— Koleni po tallet me ne, — vazhdoi ai. — Kur hasim njerëz të tillë, si shufra çeliku të kalitura në mënyrën angleze, kemi mundësinë t'i vrasim, po t'u shkojë ndër mend të bëjnë qëndresën më të vogël gjatë arrestimit. Llogarisim në ndonjë përleshje për ta vrarë Kolenin nesër në mëngjes. Kështu shmanget procesi, shpenzimet e ruajtjes, ushqimi, dhe shoqëria çlirohet. Procedurat, thirrjet e dëshmitarëve, shpërblimet e tyre, ekzekutimi, gjithçka që duhet për të na çliruar ligjërisht nga këta qerratenj kushton më shumë se një mijë ekjutë që do të merrni ju. Kursehet kohë. Duke i dhënë një goditje të mirë me bajonetë në bark Trompe-la-Mort-it, do të pengojmë njëqind krime dhe do të shmangim prishjen e pesëdhjetë njerëzve të këqij, që do të rrinë shumë urtë rreth gjykatës së kundërvajtjeve. Ja një polici e bërë mirë. Sipas filantropëve të vërtetë, të sillesh kështu do të thotë t'i parandalosh krimet.

— Po kjo do të thotë t'i shërbesh vendit, — tha Puareja.

— E pra, — ia ktheu shefi, — ju thoni gjëra me mend sonte. Po, sigurisht, i shërbejmë vendit. Prandaj bota është shumë e padrejtë me ne. I bëjmë shoqërisë shërbime shumë të mëdha që nuk i njeh njeri. Me një fjalë, është e një njeriu superior të ngrihet mbi paragjykimet, dhe e një të krishteri t'i pranojë fatkeqësitë që e mira sjell pas vetes kur nuk bëhet sipas ideve të pranuara. Parisi është Parisi, e shihni? Kjo fjalë e shpjegon jetën

[173] Sheshi i Grève-s: sheshi përpara Bashkisë së Parisit, ku bëheshin ekzekutimet.

time. Kam nderin t'ju përshëndes, zonjushë. Nesër do të jem me njerëzit e mi në Kopshtin e Mbretit. Dërgojeni Kristofin në rrugën Buffon, te zoti Gondyro, në shtëpinë ku isha. Zotëri, jam shërbëtori juaj. Po t'ju vidhet ndonjëherë diçka, shërbehuni me mua për ta gjetur; jam në shërbimin tuaj.

— E pra, — i tha Puareja zonjushës Mishono, — ka budallenj që i kthen përmbys kjo fjalë polici. Ky zotëri është shumë i dashur, dhe ajo që ju kërkon është e thjeshtë si mirëdita.

E nesërmja do të zinte vend midis ditëve më të jashtëzakonshme të historisë së Shtëpisë Voker. Deri atëherë ngjarja më e dukshme e kësaj jete të qetë kishte qenë shfaqja si meteor e konteshës së rreme de l'Ambermenil. Por gjithçka do të zbehej përpara përmbysjeve të kësaj dite të madhe, për të cilën do të flitej përjetë në bisedat e zonjës Voker. Së pari, Gorioja dhe Eugjen de Rastinjaku fjetën deri në njëmbëdhjetë. Zonja Voker, e kthyer në mesnatë nga Gaîté-ja, ndenji në shtrat deri në dhjetë e gjysmë. Gjumi i gjatë i Kristofit, që e kishte mbaruar verën e ofruar nga Votreni, shkaktoi vonesa në shërbimin e shtëpisë. Puareja dhe zonjusha Mishono nuk u ankuan që mëngjesi po shtyhej. Sa për Viktorinën dhe zonjën Kutyr, ato fjetën gjatë në mëngjes. Votreni doli para orës tetë dhe u kthye pikërisht në çastin kur u shërbye mëngjesi. Askush nuk u ankua pra kur, rreth njëmbëdhjetë e një çerek, Silvia dhe Kristofi shkuan të trokisnin në të gjitha dyert duke thënë se mëngjesi po priste. Ndërsa Silvia dhe shërbëtori ishin larguar, zonjusha Mishono, duke zbritur e para, e derdhi likerin në gotën prej argjendi që i përkiste Votrenit, ku ngrohej në ujë të vluar, midis të gjitha të tjerave, ajka për kafen e tij. Vajza e vjetër kishte llogaritur në këtë veçori të pensionit për ta bërë goditjen e saj. Jo pa ca vështirësi u mblodhën të shtatë pensionantët. Në çastin kur Eugjeni, që i shtrinte krahët, zbriste i fundit nga të gjithë, një korrier i dha një letër nga zonja de Nysinzhen. Letra ishte shkruar kështu:

Nuk kam as kotësi të rreme, as zemërim me ju, miku im. Ju prita deri në dy pas mesnate. Të presësh një qenie që e do! Kush e ka njohur këtë mundim nuk ia imponon askujt. E shoh mirë se doni për herë të parë. Ç'ka ndodhur vallë? Më zuri shqetësimi. Po të mos kisha pasur frikë t'i zbuloja sekretet e zemrës sime, do të kisha ardhur të mësoja se ç'ju kishte ndodhur, e lumtur a fatkeqe. Por të dilje në atë orë, qoftë në këmbë, qoftë me karrocë, a nuk do të thoshte të humbje? E ndjeva fatkeqësinë e të qenit grua. Më qetësoni, më shpjegoni pse nuk erdhët, pas asaj që ju tha babai im. Do të zemërohem, por do t'ju fal. Jeni i sëmurë? Pse banoni kaq larg? Një fjalë, ju lutem. Shihemi shpejt, apo jo? Një fjalë do të më mjaftojë po të jeni i zënë. Thoni: Po vij me vrap, ose: Po vuaj. Por po të ishit i sëmurë, babai im do të kishte ardhur të ma thoshte! Ç'ka ndodhur vallë?...

— Po, ç'ka ndodhur? — thirri Eugjeni, që u vërsul në dhomën e ngrënies duke e rrudhur letrën pa e mbaruar. — Sa është ora?

— Njëmbëdhjetë e gjysmë, — tha Votreni duke i hedhur sheqer kafes.

I dënuari i arratisur i hodhi Eugjenit vështrimin ftohtësisht magjepsës që disa njerëz jashtëzakonisht magnetikë kanë dhuntinë ta lëshojnë dhe që, thonë, i qetëson të çmendurit e tërbuar në çmendinat. Eugjeni u drodh nga koka te këmbët. U dëgjua zhurma e një karroce me qira në rrugë, dhe një shërbëtor me uniformën e zotit Tajëfer, që zonja Kutyr e njohu menjëherë, hyri me ngut, me një pamje të tmerruar.

— Zonjushë, — thirri ai, — zoti babai juaj ju kërkon. Ka ndodhur një fatkeqësi e madhe. Zoti Frederik u rrah në duel, mori një goditje shpate në ballë, mjekët e kanë humbur shpresën ta shpëtojnë; mezi do të keni kohë t'i thoni lamtumirë, nuk është më në vete.

— Djalë i shkretë! — thirri Votreni. — Si grindesh kur ke tridhjetë mijë livra të mira rentë? Rinia nuk di të sillet, s'ka ç'thua.

— Zotëri! — i thirri Eugjeni.

— Hë, çfarë, fëmijë i madh? — tha Votreni, duke e mbaruar së piri kafen të qetë, veprim që zonjusha Mishono e ndiqte me sy me tepër vëmendje për t'u prekur nga ngjarja e jashtëzakonshme që i shtangte të gjithë. — A nuk ka duele çdo mëngjes në Paris?

— Po vij me ju, Viktorina, — thoshte zonja Kutyr.

Dhe këto dy gra fluturuan pa shall e pa kapelë. Para se të ikte, Viktorina, me sy të përlotur, i hodhi Eugjenit një vështrim që i thoshte: „Nuk e besoja se lumturia jonë do të më shkaktonte lot!“

— Pa hë! Qenkeni profet, pra, zoti Votren? — tha zonja Voker.

— Jam gjithçka, — tha Zhak Koleni.

— Ç'çudi! — vazhdoi zonja Voker, duke radhitur një varg frazash pa kuptim për këtë ngjarje. — Vdekja na merr pa na pyetur. Të rinjtë ikin shpesh para pleqve. Jemi të lumtura ne gratë që nuk i nënshtrohemi duelit; por kemi sëmundje të tjera që burrat nuk i kanë. Lindim fëmijë, dhe dhembja e nënës zgjat shumë! Ç'fitim lotarie për Viktorinën! I ati është i detyruar ta njohë si bijë.

— Ja! — tha Votreni duke vështruar Eugjenin. — Dje ishte pa asnjë su, sot në mëngjes është e pasur me disa milionë.

— Dëgjoni, zoti Eugjen, — thirri zonja Voker, — ju e vutë dorën në vendin e duhur.

Me këtë thirrje, xha Gorioja e vështroi studentin dhe i pa në dorë letrën e rrudhur.

— Nuk e mbaruat! Ç'do të thotë kjo? Mos jeni si të tjerët? — e pyeti ai.

— Zonjë, nuk do të martohem kurrë me zonjushën Viktorina, — tha Eugjeni, duke iu drejtuar zonjës Voker me një ndjenjë tmerri e neverie që i habiti të pranishmit.

Xha Gorioja ia kapi dorën studentit dhe ia shtrëngoi. Do të kishte dashur t'ia puthte.

— Oh, oh! — bëri Votreni. — Italianët kanë një fjalë të mirë:

col tempo![174]

— Pres përgjigjen, — i tha Rastinjakut korrieri i zonjës de Nysinzhen.

— Thuaj se do të vij.

Njeriu iku. Eugjeni ishte në një gjendje acarimi të dhunshëm që nuk e linte të ishte i matur. „Ç'të bëj? — thoshte me zë të lartë, duke folur me vete. — Asnjë provë!“

Votreni zuri të buzëqeshte. Në atë çast ilaçi i thithur nga stomaku kishte filluar të vepronte. Megjithatë, i dënuari ishte aq i fortë, sa u ngrit, e vështroi Rastinjakun dhe i tha me një zë të thellë: „Djalë i ri, e mira na vjen në gjumë.“

Dhe ra si i vdekur.

— Ka pra një drejtësi hyjnore, — tha Eugjeni.

— E pra, ç'i ndodhi vallë këtij të shkreti, zotit të dashur Votren?

— Një apopleksi, — thirri zonjusha Mishono.

— Silvia, hajde, bija ime, shko thirr mjekun, — tha e veja. — Ah! zoti Rastinjak, vraponi shpejt te zoti Bianshon; Silvia mund të mos e gjejë mjekun tonë, zotin Gremprel.

Rastinjaku, i lumtur që kishte një pretekst për ta lënë këtë shpellë të tmerrshme, iku me vrap.

— Kristof, hajde, vrapo te farmacisti dhe kërko diçka kundër apopleksisë.

Kristofi doli.

— Po, xha Gorio, na ndihmoni ta çojmë lart, në dhomën e tij.

Votrenin e kapën, e mbartën nëpër shkallë dhe e vunë në shtrat.

— Nuk ju vlej për asgjë; po shkoj ta shoh vajzën time, — tha zoti Gorio.

— Egoist i vjetër! — thirri zonja Voker. — Shko, të uroj të vdesësh si qen.

[174] *Col tempo* (ital.): „me kohën“.

— Shkoni shikoni pak nëse keni eter, — i tha zonjës Voker zonjusha Mishono, e cila, e ndihmuar nga Puareja, ia kishte zbërthyer rrobat Votrenit.

Zonja Voker zbriti në dhomën e saj dhe e la zonjushën Mishono zonjë të fushës së betejës.

— Hajde, hiqjani këmishën dhe ktheheni shpejt! Bëhuni të paktën i dobishëm për diçka duke më kursyer nga pamja e lakuriqësive, — i tha ajo Puaresë. — Rrini aty si i shtangur.

Pasi e kthyen Votrenin, zonjusha Mishono i dha në sup të sëmurit një shuplakë të fortë, dhe dy shkronjat fatale u rishfaqën të bardha në mes të vendit të kuqërremtë.

— Ja tek e fituat fare lehtë shpërblimin tuaj prej tre mijë frangash, — thirri Puareja, duke e mbajtur Votrenin drejt, ndërsa zonjusha Mishono ia vishte përsëri këmishën. — Uf! Është i rëndë, — vazhdoi ai duke e shtrirë.

— Heshtni. Po të kishte një arkë? — tha me gjallëri vajza e vjetër, sytë e së cilës dukej se shponin muret, aq me lakmi i shqyrtonte mobiljet më të vogla të dhomës. — Sikur të mund ta hapnim këtë sekreter, me ndonjë pretekst çfarëdo? — vazhdoi ajo.

— Ndoshta do të ishte keq, — u përgjigj Puareja.

— Jo. Paratë e vjedhura, meqë kanë qenë të të gjithëve, nuk janë më të askujt. Por nuk kemi kohë, — u përgjigj ajo. — Po dëgjoj Vokerën.

— Ja eteri, — tha zonja Voker. — Për shembull, sot është dita e aventurave. Zot! Ky njeri nuk mund të jetë i sëmurë, është i bardhë si një pulë.

— Si një pulë? — përsëriti Puareja.

— Zemra i rreh rregullisht, — tha e veja duke i vënë dorën mbi zemër.

— Rregullisht? — tha Puareja i habitur.

— Është shumë mirë.

— Ashtu thoni? — pyeti Puareja.

— Po si jo! Duket sikur fle. Silvia shkoi të thërrasë një mjek. Dëgjoni, zonjusha Mishono, po e nuhat eterin. Pa hë! Është një *spamzë* (një spazmë). Pulsi i ka të mirë. Është i fortë si turk. Shikoni, zonjushë, ç'gëzof ka mbi stomak; do të jetojë njëqind vjet ky njeri! Paruka i qëndron mirë, megjithatë. Ja, është e ngjitur, ka flokë të rreme, se është kokëkuq. Thonë se kokëkuqët janë ose fare të mirë, ose fare të këqij! Ky do të ishte i mirë, pra?

— I mirë për t'u varur, — tha Puareja.

— Doni të thoni për t'u varur në qafë të një gruaje të bukur, — thirri me gjallëri zonjusha Mishono. — Ikni, pra, zoti Puare. Ne na takon t'ju kujdesemi juve burrave kur jeni të sëmurë. Përveç kësaj, për atë që vlini, mund të shkoni të shëtisni, — shtoi ajo. — Zonja Voker dhe unë do ta ruajmë mirë këtë zot të dashur Votren.

Puareja iku ngadalë dhe pa murmuritur, si një qen që i jep shkelm i zoti. Rastinjaku kishte dalë për të ecur, për të marrë ajër; po mbytej. Këtë krim, të kryer në orë të caktuar, kishte dashur ta pengonte një ditë më parë. Ç'kishte ndodhur? Ç'duhej të bënte? Dridhej se mos ishte bashkëfajtor. Gjakftohtësia e Votrenit e tmerronte ende.

„Po sikur Votreni të vdiste pa folur?“ i thoshte vetes Rastinjaku.

Ecte nëpër rrugicat e Luksemburgut, sikur ta ndiqte një tufë qensh, dhe i dukej se ua dëgjonte lehjet.

— E pra, — i thirri Bianshoni, — e ke lexuar *Le Pilote*?

Le Pilote ishte një gazetë radikale e drejtuar nga zoti Tissot,[175] që për provincën nxirrte, disa orë pas gazetave të mëngjesit, një botim me lajmet e ditës, të cilat atëherë arrinin në departamente njëzet e katër orë para gazetave të tjera.

— Ka një histori të famshme, — tha interni i spitalit Cochin. — Djali i Tajëferit u rrah në duel me kontin Frankesini, nga garda e vjetër, që i futi dy gishta hekur në ballë. Ja ku Viktorina e vogël

[175] *Le Pilote*: gazetë liberale e Parisit, e drejtuar nga Pierre-François Tissot (1768–1854).

u bë një nga nuset më të pasura të Parisit. Hë! Sikur ta kishim ditur? Ç'lojë fati është vdekja![176] A është e vërtetë që Viktorina të shikonte me sy të mirë?

— Hesht, Bianshon, nuk do të martohem kurrë me të. Dua një grua të mrekullueshme, ajo më do, unë...

— E thua këtë sikur po mundohesh me forcë të mos jesh i pabesë. Më trego pra një grua që ia vlen sakrifica e pasurisë së zotit Tajëfer.

— Mos vallë po më ndjekin të gjithë djajtë? — thirri Rastinjaku.

— Me kë e ke? Mos je i çmendur? Më jep dorën, — tha Bianshoni, — të ta mat pulsin. Ke ethe.

— Shko, pra, te nëna Voker, — i tha Eugjeni. — Ai i poshtër i Votrenit sapo ra si i vdekur.

— Ah! — tha Bianshoni, që e la Rastinjakun vetëm. — Po m'i vërteton dyshimet që dua të shkoj t'i verifikoj.

Shëtitja e gjatë e studentit të drejtësisë qe solemne. Bëri, si të thuash, xhiron e ndërgjegjes së tij. Edhe pse u fërkua, u shqyrtua, ngurroi, të paktën ndershmëria e tij doli nga ky diskutim i ashpër e i tmerrshëm e provuar si një shufër hekuri që u reziston të gjitha provave. Kujtoi rrëfimet që i kishte bërë xha Gorioja një ditë më parë, kujtoi apartamentin e zgjedhur për të pranë Delfinës, në rrugën d'Artois; e mori përsëri letrën, e rilexoi, e puthi. „Një dashuri e tillë është spiranca ime e shpëtimit, — i tha vetes. — Ky plak i shkretë ka vuajtur shumë në zemër. Nuk thotë asgjë për hidhërimet e tij, po kush nuk do t'i merrte me mend! E pra, do të kujdesem për të si për një baba, do t'i jap një mijë kënaqësi. Po të më dojë ajo, do të vijë shpesh tek unë ta kalojë ditën pranë tij. Ajo konteshë e madhe de Resto është e poshtër; do ta bënte portier babanë e saj. E dashura Delfina! Ajo është më e mirë me plakun, meriton të duhet. Ah! Sonte do të jem pra i lumtur!“ Nxori orën, e admiroi. „Gjithçka më doli mbarë! Kur

[176] Në origjinal *trente-et-quarante*, një lojë me letra në shtëpitë e bixhozit.

e do njëri-tjetrin shumë dhe përgjithmonë, mund ta ndihmosh njëri-tjetrin; këtë mund ta pranoj. Përveç kësaj, do t'ia dal, sigurisht, dhe do të mund t'i kthej të gjitha njëqindfish. Në këtë lidhje nuk ka as krim, as asgjë që mund ta bëjë të rrudhë vetullat edhe virtytin më të rreptë. Sa njerëz të ndershëm bëjnë lidhje të ngjashme! Nuk mashtrojmë askënd; dhe ajo që na poshtëron është gënjeshtra. Të gënjesh, a nuk do të thotë të heqësh dorë? Ajo është ndarë prej kohësh nga i shoqi. Përveç kësaj, do t'ia them unë këtij alzaciani të ma lëshojë një grua që e ka të pamundur ta bëjë të lumtur."

Lufta e Rastinjakut zgjati shumë. Ndonëse fitorja duhej t'u mbetej virtyteve të rinisë, megjithatë një kureshtje e pamposhtur e solli përsëri rreth orës katër e gjysmë, kur binte nata, drejt Shtëpisë Voker, që i betohej vetes se do ta linte përgjithmonë. Donte të dinte nëse Votreni kishte vdekur. Pasi i shkoi ndër mend t'i jepte një vjellës, Bianshoni i kishte çuar në spitalin e tij lëndët që kishte nxjerrë Votreni, për t'i analizuar kimikisht. Duke parë ngulmin me të cilin zonjusha Mishono donte t'i hidhnin, dyshimet iu forcuan. Përveç kësaj, Votreni u përmend tepër shpejt që Bianshoni të mos dyshonte për ndonjë komplot kundër shpirtit të gëzuar të pensionit. Në orën kur u kthye Rastinjaku, Votreni ishte pra në këmbë pranë sobës në dhomën e ngrënies. Të tërhequr më herët se zakonisht nga lajmi i duelit të djalit të Tajëferit, pensionantët, kureshtarë të mësonin hollësitë e çështjes dhe ndikimin që kishte pasur mbi fatin e Viktorinës, ishin mbledhur, përveç xha Gorios, dhe po bisedonin për këtë aventurë. Kur hyri Eugjeni, sytë e tij takuan ata të Votrenit të palëkundur, vështrimi i të cilit i depërtoi aq thellë në zemër dhe ia lëvizi aq fort disa tela të këqij, sa u drodh.

— E pra, fëmijë i dashur, — i tha i dënuari i arratisur, — Hundështypura[177] do ta ketë gabim edhe për shumë kohë me

[177] Hundështypura (*la Camuse*): emër popullor për vdekjen, që paraqitej si skelet me hundë të shtypur.

mua. Sipas këtyre zonjave, i kam bërë ballë me fitore një goditjeje gjaku që do të duhej të vriste një ka.

— Ah! Mund të thoni edhe një dem, — thirri e veja Voker.

— Mos ju vjen keq që më shihni gjallë? — i tha Votreni në vesh Rastinjakut, mendimet e të cilit besoi se i mori me mend. — Kjo do të ishte e një burri dreqnisht të fortë!

— Ah, për besë! — tha Bianshoni. — Zonjusha Mishono fliste pardje për një zotëri të mbiquajtur *Trompe-la-Mort*; ky emër do t'ju shkonte mirë.

Kjo fjalë pati mbi Votrenin efektin e rrufesë: u zbeh dhe u lëkund; vështrimi i tij magnetik ra si një rreze dielli mbi zonjushën Mishono, së cilës kjo rrymë vullneti ia preu gjunjët. Vajza e vjetër u rrëzua mbi një karrige. Puareja u fut shpejt midis saj dhe Votrenit, duke kuptuar se ajo ishte në rrezik, aq tmerrësisht domethënëse u bë fytyra e të dënuarit kur hoqi maskën e butë nën të cilën fshihej natyra e tij e vërtetë. Pa kuptuar ende asgjë nga kjo dramë, të gjithë pensionantët mbetën të shastisur. Në atë çast u dëgjua hapi i disa burrave dhe zhurma e disa pushkëve që ushtarët i bënë të tingëllonin mbi kalldrëmin e rrugës. Në çastin kur Koleni kërkonte si makinë një dalje duke vështruar dritaret dhe muret, katër burra u shfaqën te dera e sallonit. I pari ishte shefi i policisë së sigurisë, tre të tjerët ishin oficerë paqeje.

— Në emër të ligjit dhe të mbretit, — tha një nga oficerët, fjalët e të cilit u mbuluan nga një murmurimë habie.

Shpejt në dhomën e ngrënies sundoi heshtja; pensionantët u ndanë për t'u hapur rrugë tre prej këtyre burrave, që të gjithë e kishin dorën në xhepin anësor dhe mbanin aty një pistoletë të mbushur. Dy xhandarë që ndiqnin agjentët zunë derën e sallonit, dhe dy të tjerë u shfaqën te ajo që dilte nga shkalla. Hapi dhe pushkët e disa ushtarëve jehuan mbi kalldrëmin me zhavorr që shtrihej përgjatë fasadës. Çdo shpresë arratisjeje iu mohua pra Trompe-la-Mort-it, mbi të cilin u ndalën në mënyrë të pashmangshme të gjitha vështrimet. Shefi shkoi drejt tek ai

dhe filloi duke i dhënë mbi kokë një shuplakë aq të fortë, sa ia hodhi parukën dhe ia ktheu kokës së Kolenit gjithë tmerrin e saj. Të shoqëruara nga flokë të shkurtër ngjyrë tulle, që u jepnin një karakter të tmerrshëm force të përzier me dinakëri, kjo kokë dhe kjo fytyrë, në harmoni me trupin, u ndriçuan me zgjuarsi sikur t'i kishin ndriçuar zjarret e ferrit. Secili e kuptoi të gjithë Votrenin, të kaluarën, të tashmen, të ardhmen e tij, doktrinat e tij të pamëshirshme, fenë e qejfit të tij, mbretërinë që i jepnin cinizmi i mendimeve dhe i veprimeve të tij dhe forca e një organizmi të bërë për gjithçka. Gjaku i hipi në fytyrë dhe sytë i shkëlqyen si të një maceje të egër. U hodh përpjetë me një lëvizje aq plot energji të egër, ulëriu aq fort, sa u shkuli britma tmerri të gjithë pensionantëve. Me këtë gjest luani, dhe duke u mbështetur te britma e përgjithshme, agjentët nxorën pistoletat. Koleni e kuptoi rrezikun duke parë të shkëlqente këmbëza e çdo arme dhe dha befas provën e fuqisë më të lartë njerëzore. Pamje e tmerrshme dhe madhështore! Fytyra e tij paraqiti një dukuri që mund të krahasohet vetëm me atë të kazanit plot me atë avull që do të ngrinte malet, dhe që e shpërbën në një hap syri një pikë uji të ftohtë. Pika e ujit që ia ftohu tërbimin qe një mendim i shpejtë si vetëtima. Zuri të buzëqeshte dhe vështroi parukën e tij.

— Nuk je në ditët e tua të mirësjelljes, — i tha shefit të policisë së sigurisë. Dhe ua zgjati duart xhandarëve, duke i thirrur me një lëvizje të kokës. — Zotërinj xhandarë, ma vini prangat ose gishtoret. Thërras për dëshmitarë personat e pranishëm se nuk po bëj qëndresë. — Një murmurimë admirimi, e shkulur nga shpejtësia me të cilën lava dhe zjarri dolën e hynë përsëri në këtë vullkan njerëzor, jehoi në sallë. — Kjo ta mbylli gojën, zoti thyes i dyerve, — vazhdoi i dënuari, duke vështruar drejtorin e famshëm të policisë gjyqësore.

— Hajde, zhvishu, — i tha njeriu i rrugicës Sainte-Anne me një pamje plot përbuzje.

— Pse? — tha Koleni. — Ka zonja. Nuk mohoj asgjë dhe dorëzohem.

Bëri një pushim dhe vështroi kuvendin si një orator që do të thotë gjëra të habitshme.

— Shkruaj, babush Lashapel, — tha ai, duke iu drejtuar një plaku të vogël me flokë të bardhë, që ishte ulur në fund të tryezës pasi kishte nxjerrë nga një portofol procesverbalin e arrestimit. — Pranoj se jam Zhak Koleni, i quajtur Trompe-la-Mort, i dënuar me njëzet vjet hekura; dhe sapo provova se nofkën nuk e kam vjedhur. Po ta kisha ngritur vetëm dorën, — u tha ai pensionantëve, — këta tre spiunët do ta kishin derdhur gjithë *raisiné*-n tim mbi *trimar*-in shtëpiak të mama Vokerës.[178] Këta qerratenj merren me kurthe!

Zonja Voker u ligështua duke dëgjuar këto fjalë. „O Zot! Kjo të sëmur; unë që isha dje në Gaîté me të“, i tha ajo Silvias.

— Filozofi, mama, — vazhdoi Koleni. — Është fatkeqësi që erdhët dje në lozhën time në Gaîté? — thirri ai. — Jeni më të mirë se ne? Ne kemi më pak poshtërsi mbi sup sesa keni ju në zemër, gjymtyrë të plogështa të një shoqërie të gangrenuar: më i miri prej jush nuk më rezistonte. — Sytë i ndaloi mbi Rastinjakun, të cilit i drejtoi një buzëqeshje të hijshme që binte në kontrast të çuditshëm me shprehjen e ashpër të fytyrës së tij. — Pazari ynë i vogël vazhdon, engjëlli im, në rast se pranon, gjithsesi! E di? — Këndoi:

Fanshetja ime është e hijshme
Në thjeshtësinë e saj.

— Mos u shqetëso, — vazhdoi ai, — di t'i mbledh të hollat e mia. Kanë tepër frikë prej meje për të më *qethur*, mua!

[178] Fjalë të zhargonit të hajdutëve: *raisiné* („reçel rrushi“) është gjaku; *trimar* është rruga, këtu dyshemeja.

Burgu i galerave, me zakonet dhe gjuhën e tij, me kalimet e tij të befasishme nga qesharakja te e tmerrshmja, me madhështinë e tij të tmerrshme, me familjaritetin, me poshtërsinë e tij, u përfaqësua befas në këtë thirrje dhe nga ky njeri, që nuk ishte më njeri, por tipi i gjithë një kombi të degjeneruar, i një populli të egër e logjik, brutal e të lakueshëm. Në një çast, Koleni u bë një poemë ferri, ku u pikturuan të gjitha ndjenjat njerëzore, përveç njërës: pendimit. Vështrimi i tij ishte ai i kryeengjëllit të rënë që do gjithmonë luftë. Rastinjaku i uli sytë, duke e pranuar këtë farefisni kriminale si një shlyerje të mendimeve të tij të këqija.

— Kush më tradhtoi? — tha Koleni, duke e shëtitur vështrimin e tij të tmerrshëm mbi kuvendin. Dhe duke e ndalur mbi zonjushën Mishono: — Ti ishe, — i tha, — kumbara e vjetër; më dhe një goditje gjaku të rreme, kureshtare! Me dy fjalë mund të të bëja të të sharronin qafën brenda tetë ditësh. Të fal, jam i krishterë. Përveç kësaj, nuk më ke shitur ti. Po kush? — Aha! Po kërkoni lart, — thirri ai, duke dëgjuar oficerët e policisë gjyqësore që po i hapnin dollapët dhe po ia merrnin sendet. — Zogjtë ikën nga foleja, fluturuan që dje. Dhe nuk do të merrni vesh asgjë. Librat e mi tregtarë janë këtu, — tha ai duke goditur ballin. — E di tani kush më shiti. S'mund të jetë veçse ai maskara Fil-de-Soie.[179] Apo jo, babush kapës? — i tha ai shefit të policisë. — Kjo përputhet tepër mirë me qëndrimin e kartëmonedhave tona atje lart. Asgjë më, spiunët e mi të vegjël. Sa për Fil-de-Soie-në, do të jetë *nën dhé* brenda pesëmbëdhjetë ditësh, edhe sikur ta ruani me gjithë xhandarmërinë tuaj. — Ç'i dhatë kësaj Mishonetës? — u tha ai njerëzve të policisë. — Ndonjë mijë ekju? Unë vlej më shumë se kaq, Ninon e kalbur, Pompadur në lecka,[180] Venera e Père-Lachaise-it. Po të më kishe paralajmëruar, do të kishe pasur gjashtë mijë frangë. Ah! Nuk e dyshoje, plakë shitëse mishi,

[179] Fil-*de*-Soie: „Fije mëndafshi“, nofka e një të dënuari tjetër.

[180] Ninon de Lenclos (1620–1705): kurtizane e famshme e shekullit XVII. Zonja de Pompadour (1721–1764): e dashura e Luigjit XV.

përndryshe do të më kishe parapëlqyer mua. Po, do t'i kisha dhënë për të shmangur një udhëtim që më bezdis dhe që më bën të humbas para, — thoshte ai ndërsa i vinin prangat. — Këta njerëz do të kenë kënaqësinë të më tërheqin zvarrë për një kohë të pafund, për të më otolo*ndrer*.[181] Po të më dërgonin menjëherë në galera, do të kthehesha shpejt te punët e mia, pavarësisht nga budallenjtë tanë të vegjël të Quai des Orfèvres.[182] Atje poshtë do ta kthejnë të gjithë shpirtin përmbys për ta arratisur gjeneralin e tyre, atë të mirin Trompe-la-Mort! A ka ndonjë prej jush që, si unë, të jetë i pasur me më shumë se dhjetë mijë vëllezër gati të bëjnë gjithçka për të? — pyeti ai me krenari. — Këtu ka diçka të mirë, — tha ai duke goditur zemrën; — nuk kam tradhtuar kurrë askënd! Ja, kumbara, shikoji, — tha ai duke iu drejtuar vajzës së vjetër. — Më shikojnë me tmerr, kurse ti ua kthen zemrën nga neveria. Merre pjesën tënde. — Bëri një pushim duke soditur pensionantët. — Sa budallenj jeni ju të tjerët! Nuk keni parë kurrë një të dënuar me galera? Një i dënuar i kalibrit të Kolenit, këtu të pranishëm, është një njeri më pak frikacak se të tjerët, që proteston kundër zhgënjimeve të thella të kontratës shoqërore, siç thotë Zhan-Zhaku, nxënësi i të cilit mburrem që jam. Me një fjalë, jam vetëm kundër qeverisë, me grumbullin e saj të gjykatave, të xhandarëve, të buxheteve, dhe i rrotulloj si të dua.

— Dreqi e marrtë! — tha piktori. — Është tmerrësisht i bukur për t'u vizatuar.

— Më thuaj, paxh i zotit xhelat, guvernator i VEJUSHËS (emër plot poezi të tmerrshme që të dënuarit ia japin gijotinës), — shtoi ai duke u kthyer nga shefi i policisë së sigurisë, — ji fëmijë i mirë, më thuaj nëse Fil-de-Soie-ja më ka shitur! Nuk do të doja të paguante për një tjetër; nuk do të ishte e drejtë.

[181] Otolo*ndrer*: fjalë e zhargonit, „të mërzisësh, të mundosh me zvarritje“.
[182] Quai des Orfèvres: bregu i Senës ku ndodhej policia gjyqësore.

Në atë çast agjentët, që kishin hapur e inventarizuar gjithçka në dhomën e tij, u kthyen dhe i folën me zë të ulët shefit të ekspeditës. Procesverbali kishte mbaruar.

— Zotërinj, — tha Koleni duke iu drejtuar pensionantëve, — do të më marrin. Të gjithë keni qenë shumë të dashur me mua gjatë qëndrimit tim këtu; do t'ju jem mirënjohës. Pranoni lamtumirat e mia. Do të më lejoni t'ju dërgoj fiq nga Provansa. — Bëri disa hapa dhe u kthye për të vështruar Rastinjakun. — Lamtumirë, Eugjen, — tha ai me një zë të butë e të trishtë, që binte në kontrast të çuditshëm me tonin e vrazhdë të fjalimeve të tij. — Po të jesh ngushtë, të kam lënë një mik të përkushtuar. — Pavarësisht prangave, mundi të vihej në pozicion mbrojtjeje, bëri thirrjen e një mësuesi shpate, thirri: „Një, dy!“ dhe sulmoi. — Në rast fatkeqësie, drejtohu atje. Njeri e para, mund të përdorësh gjithçka.

Ky personazh i çuditshëm vuri në këto fjalë të fundit mjaft bufonëri, që të mos mund t'i kuptonin veçse Rastinjaku dhe ai. Kur shtëpia u zbraz nga xhandarët, nga ushtarët dhe nga agjentët e policisë, Silvia, që po ia fërkonte me uthull tëmthat së zonjës, i vështroi pensionantët e habitur.

— E pra, — tha ajo, — prapë ishte njeri i mirë, s'ka ç'thua.

Kjo frazë e theu magjinë që u bënte të gjithëve mori dhe larmia e ndjenjave të ngjallura nga kjo skenë. Në atë çast, pensionantët, pasi e shqyrtuan njëri-tjetrin, e panë të gjithë njëkohësisht zonjushën Mishono, të hollë, të thatë e të ftohtë sa një mumje, të strukur pranë sobës, me sy të ulur, sikur të kishte frikë se hija e strehës së saj nuk ishte mjaft e fortë për ta fshehur shprehjen e vështrimeve të saj. Kjo fytyrë, që u ishte antipatike prej kaq kohësh, u shpjegua befas. Një murmurimë, që me njëzërësinë e saj të përsosur tradhtonte një neveri të përbashkët, jehoi e mbytur. Zonjusha Mishono e dëgjoi dhe mbeti. Bianshoni, i pari, iu përkul fqinjit të tij.

— Unë iki po të vazhdojë kjo vajzë të hajë darkë me ne, — tha ai me gjysmë zëri.

Në një hap syri, të gjithë, përveç Puaresë, e miratuan propozimin e studentit të mjekësisë, i cili, i fortë nga pëlqimi i përgjithshëm, iu afrua pensionantit të vjetër.

— Ju që jeni i lidhur veçanërisht me zonjushën Mishono, — i tha ai, — flisni me të, bëjeni të kuptojë se duhet të ikë që në këtë çast.

— Që në këtë çast? — përsëriti Puareja i habitur.

Pastaj shkoi pranë plakës dhe i tha disa fjalë në vesh.

— Po qiraja ime është paguar; jam këtu për paratë e mia si gjithë të tjerët, — tha ajo, duke u hedhur pensionantëve një vështrim nepërke.

— Mos u bëni merak për këtë, do të mbledhim para për t'jua kthyer, — tha Rastinjaku.

— Zotëria e mbron Kolenin, — u përgjigj ajo, duke i hedhur studentit një vështrim helmues e pyetës; — nuk është e vështirë ta dish pse.

Me këtë fjalë, Eugjeni u hodh si për t'iu vërsulur vajzës së vjetër dhe për ta mbytur. Ky vështrim, tradhtitë e të cilit i kuptoi, sapo i kishte hedhur një dritë të tmerrshme në shpirt.

— Lëreni, pra! — thirrën pensionantët.

Rastinjaku i kryqëzoi krahët dhe mbeti i heshtur.

— Ta mbarojmë me zonjushën Judë, — tha piktori duke iu drejtuar zonjës Voker. — Zonjë, po të mos e nxirrni jashtë Mishononë, do ta lëmë të gjithë barakën tuaj dhe do të themi kudo se këtu ka vetëm spiunë dhe të dënuar me galera. Në rast të kundërt, do të heshtim të gjithë për këtë ngjarje, që, në fund të fundit, mund të ndodhte edhe në shoqëritë më të mira, derisa t'ua damkosin në ballë të dënuarve me galera dhe t'ua ndalojnë të maskohen si borgjezë të Parisit dhe të bëhen shakaxhinj aq budallenj sa janë të gjithë.

Me këtë fjalim, zonja Voker e gjeti shëndetin për mrekulli, u drejtua, kryqëzoi krahët, hapi sytë e saj të kthjellët e pa asnjë gjurmë loti.

— Po, zotëri i dashur, doni rrënimin e shtëpisë sime, pra? Ja zoti Votren... Oh! O Zot, — i tha vetes duke e ndërprerë, — nuk mund të mos e thërras me emrin e tij prej njeriu të ndershëm! Ja, — vazhdoi ajo, — një apartament bosh, dhe ju doni që të kem edhe dy të tjerë për të dhënë me qira në një stinë kur të gjithë janë vendosur.

— Zotërinj, të marrim kapelat dhe të shkojmë të hamë darkë në sheshin Sorbonne, te Flicoteaux, — tha Bianshoni.[183]

Zonja Voker e llogariti me një vështrim të vetëm zgjidhjen më të leverdishme dhe u rrokullis deri te zonjusha Mishono.

— Hajde, e dashura ime e bukur, nuk doni vdekjen e institucionit tim, hë? E shihni në ç'ngushticë më kanë çuar këta zotërinj; ngjituni në dhomën tuaj për sonte.

— Aspak, aspak! — thirrën pensionantët. — Duam që të dalë që tani.

— Po ajo s'ka ngrënë darkë, e shkreta zonjushë, — tha Puareja me ton të mjerë.

— Do të shkojë të hajë darkë ku të dojë, — thirrën disa zëra.

— Jashtë, spiunja!

— Jashtë, spiunët!

— Zotërinj, — thirri Puareja, që u ngrit befas në lartësinë e guximit që u jep dashuria deshve, — respektoni një person të gjinisë së bukur.

— Spiunët nuk janë të asnjë gjinie, — tha piktori.

— Gjinirama e famshme!

— Jashtorama!

— Zotërinj, kjo është e pahijshme. Kur i përzë njerëzit, duhet t'i ruash format. Ne kemi paguar, ne rrimë, — tha Puareja, duke

[183] Flicoteaux: restorant i lirë në sheshin e Sorbonës, ku hanin studentët e varfër.

vënë kasketën dhe duke u ulur në një karrige pranë zonjushës Mishono, së cilës zonja Voker po i mbante predikim.

— I lig, — i tha piktori me një pamje komike, — i ligu i vogël, shko!

— Hajde, po të mos ikni ju, do të ikim ne, — tha Bianshoni.

Dhe pensionantët bënë të gjithë bashkë një lëvizje drejt sallonit.

— Zonjushë, ç'doni, pra? — thirri zonja Voker. — Jam e rrënuar. Nuk mund të rrini; do të arrijnë deri te dhuna.

Zonjusha Mishono u ngrit.

— Do të ikë! — Nuk do të ikë! — Do të ikë! — Nuk do të ikë! — Këto fjalë, të thëna me radhë, dhe armiqësia e fjalëve që kishin filluar të thuheshin për të, e detyruan zonjushën Mishono të ikte, pas disa marrëveshjesh të bëra me zë të ulët me mikpritësen.

— Po shkoj te zonja Byno, — tha ajo me një pamje kërcënuese.

— Shkoni ku të doni, zonjushë, — tha zonja Voker, që pa një fyerje mizore në zgjedhjen që bënte ajo të një shtëpie me të cilën konkurronte dhe që, rrjedhimisht, i ishte e urryer. — Shkoni te Bynoja; do të keni verë sa për t'i bërë dhitë të vallëzojnë dhe gjellë të blera te shitësit e mbeturinave.

Pensionantët u vunë në dy radhë, në heshtjen më të madhe. Puareja e vështroi aq me butësi zonjushën Mishono, u tregua aq naivisht i pavendosur, pa ditur nëse duhej ta ndiqte apo të rrinte, saqë pensionantët, të lumtur që po ikte zonjusha Mishono, zunë të qeshnin duke vështruar njëri-tjetrin.

— Ksi, ksi, ksi, Puare, — i thirri piktori. — Hajde, hop, hop!

Nëpunësi i Muzeut zuri të këndonte në mënyrë komike fillimin e një romance të njohur:

Duke u nisur për në Siri,
I riu dhe i bukuri Dynua…[184]

[184] Fillimi i romancës *Duke u nisur për në Siri*, me muzikë të Hortense de Beauharnais-së, mbretëreshës së Holandës; shumë e njohur atëherë.

— Shkoni, pra, po vdisni nga dëshira; *trahit sua quemque voluptas*,[185] — tha Bianshoni.

— Secili ndjek të vetën: përkthim i lirë i Virgjilit, — tha mësuesi privat.

Kur zonjusha Mishono bëri gjestin për ta kapur Puarenë për krahu duke e vështruar, ai nuk mundi t'i rezistonte kësaj thirrjeje dhe erdhi t'i jepte mbështetjen e tij plakës. Shpërthyen duartrokitje dhe pati një shpërthim të qeshurash. „Bravo, Puare!“ „Ky Puareja plak!“ „Apolon-Puare!“ „Mars-Puare!“ „Puare trim!“

Në atë çast hyri një korrier, i dha një letër zonjës Voker, e cila, pasi e lexoi, u rrëzua mbi karrigen e saj.

— Po nuk më mbetet gjë tjetër veç t'i vë zjarrin shtëpisë; po bie rrufeja mbi të. Djali i Tajëferit vdiq në orën tre. Jam ndëshkuar mirë që u urova të mirën këtyre zonjave në dëm të këtij djali të shkretë. Zonja Kutyr dhe Viktorina m'i kërkojnë sendet e tyre dhe shkojnë të banojnë te i ati. Zoti Tajëfer i lejon së bijës ta mbajë të venë Kutyr si shoqëruese. Katër apartamente bosh, pesë pensionantë më pak! — U ul dhe dukej gati të qante. — Fatkeqësia ka hyrë në shtëpinë time, — thirri ajo.

Gjëmimi i një karroce që po ndalej u dëgjua befas në rrugë.

— Edhe ndonjë bela tjetër, — tha Silvia.

Gorioja tregoi befas një fytyrë të ndritshme dhe të ngjyrosur nga lumturia, që mund të të bënte të besoje se ishte ripërtërirë.

— Gorioja me karrocë, — thanë pensionantët, — po vjen fundi i botës.

Plaku shkoi drejt te Eugjeni, që rrinte i menduar në një qoshe, dhe e kapi për krahu. „Ejani“, i tha me një pamje të gëzuar.

— Nuk e dini, pra, ç'po ndodh? — i tha Eugjeni. — Votreni ishte një i dënuar me galera që sapo e arrestuan, dhe djali i Tajëferit ka vdekur.

---

[185] *Trahit sua quemque voluptas* (lat.): „Secilin e tërheq kënaqësia e vet“, nga *Bukolikat* e Virgjilit (II, 65). Mësuesi e përkthen me lojë fjalësh, sepse *sa particulière* do të thotë edhe „e dashura e tij“.

— E pra, ç'na intereson neve? — u përgjigj xha Gorioja. — Ha darkë me vajzën time, te ju, e dëgjoni? Ju pret, ejani!

E tërhoqi Rastinjakun për krahu me aq dhunë, sa e bëri të ecte me forcë, dhe dukej sikur e rrëmbente si të ishte dashnorja e tij.

— Të hamë darkë! — thirri piktori.

Në atë çast secili mori karrigen dhe u ul në tryezë.

— Për shembull, — tha Silvia e trashë, — sot gjithçka është fatkeqësi; më ngjiti gjella me mish dashi. Pa hë! Do ta hani të djegur, aq më keq!

Zonja Voker nuk e pati guximin të thoshte asnjë fjalë, duke parë vetëm dhjetë veta në vend të tetëmbëdhjetë rreth tryezës së saj; por secili u përpoq ta ngushëllonte e ta gëzonte. Nëse në fillim të jashtmit folën për Votrenin dhe për ngjarjet e ditës, shpejt iu bindën ecjes gjarpëruese të bisedës dhe zunë të flisnin për duelet, për galerat, për drejtësinë, për ligjet që duheshin ribërë, për burgjet. Pastaj u gjendën një mijë lega larg Zhak Kolenit, Viktorinës dhe të vëllait. Ndonëse ishin vetëm dhjetë, bërtitën si njëzet dhe dukeshin më të shumtë se zakonisht; ky qe i gjithë ndryshimi midis kësaj darke dhe asaj të një dite më parë. Shkujdesja e zakonshme e kësaj bote egoiste, që të nesërmen do të kishte në ngjarjet e përditshme të Parisit një pre tjetër për të përpirë, mori përsëri epërsinë, dhe vetë zonja Voker la që ta qetësonte shpresa, e cila mori hua zërin e Silvias së trashë.

Kjo ditë do të ishte deri në mbrëmje një fantazmagori për Eugjenin, i cili, pavarësisht forcës së karakterit dhe mendjes së tij të mirë, nuk dinte si t'i radhiste idetë, kur u gjend në karrocë pranë xha Gorios, fjalët e të cilit tradhtonin një gëzim të pazakontë dhe i jehonin në vesh, pas kaq emocionesh, si fjalët që dëgjojmë në ëndërr.

— Mbaroi që sot në mëngjes. Do të hamë darkë të tre bashkë, bashkë! E kuptoni? Janë katër vjet që nuk kam ngrënë darkë me Delfinën time, me Delfinën time të vogël. Do ta kem për vete gjithë një mbrëmje. Jemi te ju që nga mëngjesi. Kam punuar si

argat, pa frak. Ndihmoja të mbartnim mobiljet. Aha! Nuk e dini sa e hijshme është në tryezë; do të kujdeset për mua: „Merrni, babi, hani nga kjo, është e mirë.“ Dhe atëherë nuk mund të ha. Oh! Sa kohë ka që nuk kam qenë i qetë me të, si do të jemi tani!

— Po, — i tha Eugjeni, — sot bota qenka përmbys, pra?

— Përmbys? — tha xha Gorioja. — Po në asnjë kohë bota nuk ka qenë kaq mirë. Shoh vetëm fytyra të gëzuara nëpër rrugë, njerëz që i shtrëngojnë duart njëri-tjetrit dhe që përqafohen; njerëz të lumtur sikur të shkonin të gjithë të hanin darkë te bijat e tyre, të *hanin si zotërinj* një darkë të mirë që ajo e ka porositur para meje te kuzhinieri i Café des Anglais.[186] Po, pa hë! Pranë saj edhe hidhësira e aloes do të ishte e ëmbël si mjaltë.

— Më duket sikur po kthehem në jetë, — tha Eugjeni.

— Po ecni, pra, karrocier, — thirri xha Gorioja duke hapur xhamin përpara. — Shkoni më shpejt; do t'ju jap njëqind su bakshish po të më çoni brenda dhjetë minutash atje ku e dini. — Duke dëgjuar këtë premtim, karrocieri e përshkoi Parisin me shpejtësinë e rrufesë.

— Nuk ecën ky karrocier, — thoshte xha Gorioja.

— Po ku po më çoni vallë? — e pyeti Rastinjaku.

— Te ju, — tha xha Gorioja.

Karroca u ndal në rrugën d'Artois. Plaku zbriti i pari dhe i hodhi karrocierit dhjetë frangë, me shkapërderdhjen e një burri të ve që, në kulmin e kënaqësisë, nuk i vë re asgjë.

— Hajde, të ngjitemi, — i tha ai Rastinjakut, duke e kaluar nëpër një oborr dhe duke e çuar te dera e një apartamenti në katin e tretë, nga ana e pasme e një shtëpie të re e me pamje të bukur. Xha Gorioja nuk pati nevojë t'i binte ziles. Tereza, shërbyesja e zonjës de Nysinzhen, ua hapi derën. Eugjeni e pa veten në një apartament beqari të mrekullueshëm, të përbërë nga një paradhomë, një sallon i vogël, një dhomë gjumi dhe një studio me pamje nga një kopsht. Në sallonin e vogël, mobilimi dhe

[186] Café des Anglais: restorant i famshëm në bulevardin e Italianëve.

zbukurimi i të cilit mund ta duronin krahasimin me gjithçka më të bukur e më të hijshme, pa, në dritën e qirinjve, Delfinën, që u ngrit nga një divan i vogël në qoshe të zjarrit, e vuri mburojën e zjarrit mbi oxhak dhe i tha me një ton zëri plot butësi: „U desh të vinim t'ju merrnim, pra, zotëri që nuk kuptoni asgjë."

Tereza doli. Studenti e mori Delfinën në krahë, e shtrëngoi fort dhe qau nga gëzimi. Ky kontrast i fundit midis asaj që shihte dhe asaj që sapo kishte parë, në një ditë kur kaq shumë acarime ia kishin lodhur zemrën dhe kokën, i shkaktoi Rastinjakut një krizë ndjeshmërie nervore.

— E dija mirë unë që të donte, — i tha me zë të ulët xha Gorioja së bijës, ndërsa Eugjeni, i dërrmuar, rrinte shtrirë mbi divan pa mundur të shqiptonte asnjë fjalë, as ta kuptonte ende mënyrën si ishte dhënë kjo goditje e fundit e shkopit magjik.

— Po ejani të shihni, pra, — i tha zonja de Nysinzhen, duke e marrë për dore dhe duke e çuar në një dhomë, qilimat, mobiljet dhe hollësitë më të vogla të së cilës i kujtuan, në përmasa më të vogla, dhomën e Delfinës.

— I mungon një shtrat, — tha Rastinjaku.

— Po, zotëri, — tha ajo duke u skuqur dhe duke i shtrënguar dorën.

Eugjeni e vështroi dhe kuptoi, i ri siç ishte ende, gjithë turpin e vërtetë që kishte në zemrën e një gruaje që do.

— Ju jeni një nga ato krijesa që duhen adhuruar gjithmonë, — i tha ajo në vesh. — Po, guxoj t'jua them, meqë e kuptojmë kaq mirë njëri-tjetrin: sa më e gjallë dhe e sinqertë të jetë dashuria, aq më shumë duhet të jetë e mbuluar, misterioze. Mos ia japim sekretin tonë askujt.

— Oh! Unë nuk do të jem askush, unë, — tha xha Gorioja duke murmuritur.

— E dini mirë se ju jeni *ne*, ju...

— Ah! Ja çfarë doja. Nuk do të më vini re, apo jo? Do të shkoj, do të vij si një shpirt i mirë që është kudo dhe që e di se është aty

pa e parë. E pra, Delfineta, Nineta, Dedel! A nuk pata të drejtë të të thosha: „Ka një apartament të bukur në rrugën d'Artois, le ta mobilojmë për të!“ Ti nuk doje. Ah! Unë jam autori i gëzimit tënd, ashtu si jam autori i ditëve të tua. Baballarët duhet të japin gjithmonë që të jenë të lumtur. Të japësh gjithmonë: kjo është ajo që të bën baba.

— Si? — tha Eugjeni.

— Po, ajo nuk donte; kishte frikë se mos thoshin budallallëqe, sikur bota të vlente sa lumturia! Po të gjitha gratë ëndërrojnë të bëjnë atë që bën ajo...

Xha Gorioja fliste vetëm; zonja de Nysinzhen e kishte çuar Rastinjakun në studio, ku jehoi zhurma e një puthjeje, sado lehtë që të ishte marrë. Kjo dhomë ishte në përputhje me elegancën e apartamentit, ku, përveç kësaj, nuk mungonte asgjë.

— I morëm me mend mirë dëshirat tuaja? — tha ajo duke u kthyer në sallon për t'u ulur në tryezë.

— Po, — tha ai, — tepër mirë. Mjerisht! Këtë luks kaq të plotë, këto ëndrra të bukura të realizuara, të gjitha poezitë e një jete të re, elegante, i ndiej tepër për të mos i merituar; por nuk mund t'i pranoj prej jush, dhe jam ende tepër i varfër për të...

— Aha! Po më kundërshtoni tashmë, — tha ajo me një pamje të vogël autoriteti tallës, duke bërë një nga ato buzëdredhje të bukura që bëjnë gratë kur duan të tallen me ndonjë druajtje për ta shpërndarë më mirë.

Eugjeni e kishte pyetur veten me tepër solemnitet gjatë kësaj dite, dhe arrestimi i Votrenit, duke i treguar thellësinë e humnerës ku gati sa nuk ishte rrokullisur, sapo ia kishte vërtetuar tepër mirë ndjenjat fisnike dhe delikatesën, që t'i dorëzohej këtij kundërshtimi përkëdhelës të ideve të tij bujare. Një trishtim i thellë e pushtoi.

— Si! — tha zonja de Nysinzhen. — Do të refuzonit? E dini ç'do të thotë një refuzim i tillë? Dyshoni për të ardhmen, nuk guxoni të lidheni me mua. Keni frikë, pra, se mos e tradhtoni dashurinë

time? Po të më doni, po të... ju dua, pse tërhiqeni para detyrimeve kaq të vogla? Sikur ta dinit kënaqësinë që pata duke u marrë me gjithë këtë shtëpi beqari, nuk do të ngurronit dhe do të më kërkonit falje. Kisha para tuajat, i përdora mirë, kaq. Kujtoni se jeni i madh, dhe jeni i vogël. Kërkoni shumë më tepër... (Ah! — tha ajo, duke kapur një vështrim pasioni tek Eugjeni) dhe bëni naze për vogëlsira. Po të mos më doni, oh! Po, mos i pranoni. Fati im është në një fjalë. Flisni! Po, babi, thuajini pra ndonjë arsye të mirë, — shtoi ajo, duke u kthyer nga i ati pas një pushimi. — A kujton se jam më pak e ndjeshme se ai për nderin tonë?

Xha Gorioja kishte buzëqeshjen e ngulët të një opiumpirësi[187] duke e parë, duke e dëgjuar këtë grindje të bukur.

— Fëmijë! Jeni në hyrje të jetës, — vazhdoi ajo, duke ia kapur dorën Eugjenit. — Gjeni një pengesë të pakapërcyeshme për shumë njerëz, një dorë gruaje jua hap, dhe ju tërhiqeni! Po ju do t'ia dilni, do të bëni një pasuri të shkëlqyer, suksesi është i shkruar në ballin tuaj të bukur. A nuk do të mund të ma ktheni atëherë atë që ju jap hua sot? Dikur zonjat a nuk u jepnin kalorësve të tyre parzmore, shpata, helmeta, këmisha hekuri, kuaj, që të mund të shkonin të luftonin në emër të tyre në turne? E pra, Eugjen, gjërat që ju ofroj janë armët e kohës, veglat e nevojshme për atë që do të jetë diçka. E bukur qenka papafingoja ku rrini, po t'i ngjajë dhomës së babit! Hajde, nuk do të hamë darkë, pra? Doni të më trishtoni? Përgjigjuni, pra! — tha ajo duke ia shkundur dorën. — O Zot, babi, bindëni, pra, ose dal dhe nuk e shoh më kurrë.

— Do t'ju bind unë, — tha xha Gorioja duke dalë nga ekstaza. — I dashur zoti Eugjen, do të merrni para hua te çifutët, apo jo?

— Duhet patjetër, — tha ai.

— Mirë, ju kapa, — vazhdoi plaku, duke nxjerrë një portofol të keq lëkure krejt të ngrënë. — U bëra çifut vetë: i pagova të gjitha

[187]Opiumpirës: në origjinal *thériaki*, nga turqishtja *tiryaki*, „i dhënë pas opiumit“.

faturat, ja ku janë. Nuk keni borxh asnjë qindarkë për gjithçka që ndodhet këtu. Nuk bën ndonjë shumë të madhe, të shumtën pesë mijë frangë. Jua jap hua unë! Nuk do të ma refuzoni, unë nuk jam grua. Do të më bëni një dëftesë mbi një copë letër dhe do të m'i ktheni më vonë.

Ca lot u rrokullisën njëkohësisht në sytë e Eugjenit dhe të Delfinës, që e vështruan njëri-tjetrin me habi. Rastinjaku i zgjati dorën plakut dhe ia shtrëngoi.

— E pra, çfarë! A nuk jeni fëmijët e mi? — tha Gorioja.

— Po, babi im i shkretë, — tha zonja de Nysinzhen, — si bëtë vallë?

— Ah! Ja ku arritëm, — u përgjigj ai. — Kur të binda ta vije pranë teje, kur të pashë duke blerë gjëra si për një nuse, i thashë vetes: „Do të gjendet ngushtë!“ Avokati thotë se gjyqi që duhet hapur kundër burrit tënd, për ta detyruar të ta kthejë pasurinë, do të zgjasë më shumë se gjashtë muaj. Mirë. I shita një mijë e treqind e pesëdhjetë livrat e mia të rentës së përhershme; me pesëmbëdhjetë mijë frangë bëra për vete një mijë e dyqind frangë rentë për gjithë jetën, të garantuara mirë me hipotekë, dhe me pjesën tjetër të kapitalit u pagova tregtarët tuaj, fëmijët e mi. Unë kam atje lart një dhomë prej pesëdhjetë ekjush në vit; mund të jetoj si një princ me dyzet su në ditë, dhe do të më mbetet ende. Nuk konsumoj asgjë, nuk më duhen gati fare rroba. Janë pesëmbëdhjetë ditë që qesh nën mustaqe duke i thënë vetes: „Sa të lumtur do të jenë!“ E pra, a nuk jeni të lumtur?

— Oh! Babi, babi! — tha zonja de Nysinzhen, duke iu hedhur të atit, që e mori në gjunjë. E mbuloi me puthje, ia përkëdheli faqet me flokët e saj bjondë dhe derdhi lot mbi atë fytyrë të vjetër, të çelur, të ndritshme. — Baba i dashur, ju jeni baba! Jo, nuk ka dy baballarë si ju nën qiell. Eugjeni ju donte shumë tashmë; si do të jetë tani!

— Po, fëmijët e mi, — tha xha Gorioja, që prej dhjetë vjetësh nuk e kishte ndier zemrën e së bijës të rrihte mbi të tijën, — po,

Delfineta, do të më bësh të vdes nga gëzimi, pra! Zemra ime e shkretë po thyhet. Shkoni, zoti Eugjen, jemi tashmë të larë! — Dhe plaku e shtrëngonte të bijën në një përqafim aq të egër, aq të çmendur, sa ajo tha: — Ah! Po më bën keq. — Të bëra keq! — tha ai duke u zbehur. E vështroi me një pamje dhembjeje mbinjerëzore. Për ta pikturuar mirë fytyrën e këtij Krishti të Atësisë, do të duhej të kërkoje krahasime te pamjet që princat e penelit kanë shpikur për të pikturuar mundimet e vuajtura për të mirën e botëve nga Shpëtimtari i njerëzve. Xha Gorioja e puthi fare butë brezin që gishtat e tij e kishin shtrënguar tepër. — Jo, jo, nuk të bëra keq, — vazhdoi ai, duke e pyetur me një buzëqeshje; — ti më bëre keq mua me britmën tënde. Kushton më shumë, — i tha ai në vesh së bijës, duke ia puthur me kujdes, — por duhet ta kapim, përndryshe do të zemërohej.

Eugjeni ishte i ngurosur nga përkushtimi i pashtershëm i këtij njeriu dhe e sodiste duke shprehur atë admirim naiv që, në moshë të re, është besim.

— Do të jem i denjë për gjithë këtë, — thirri ai.

— O Eugjeni im, është e bukur ajo që sapo thatë. — Dhe zonja de Nysinzhen e puthi studentin në ballë.

— Për ty ka refuzuar zonjushën Tajëfer dhe milionat e saj, — tha xha Gorioja. — Po, ju donte e vogla; dhe, tani që i vdiq vëllai, ja tek është e pasur si Krezi.

— Oh! Pse e thoni? — thirri Rastinjaku.

— Eugjen, — i tha Delfina në vesh, — tani kam një keqardhje për sonte. Ah! Do t'ju dua shumë, unë! Dhe përgjithmonë.

— Kjo është dita më e bukur që kam pasur që nga martesat tuaja, — thirri xha Gorioja. — Zoti i mirë mund të më bëjë të vuaj sa të dojë, mjafton që të mos jetë prej jush; do t'i them vetes: „Në shkurt të këtij viti, për një çast kam qenë më i lumtur nga ç'mund të jenë njerëzit gjatë gjithë jetës së tyre.“ Shikomë, Fifina! — i tha ai së bijës. — Është shumë e bukur, apo jo? Më thoni, pra, keni hasur shumë gra që të kenë ngjyrat e saj të bukura dhe gropëzën

e saj të vogël? Jo, apo jo? E pra, unë e kam bërë këtë shpirt gruaje. Tani e tutje, duke qenë e lumtur falë jush, do të bëhet një mijë herë më e mirë. Mund të shkoj në ferr, fqinji im, — tha ai; — po t'ju duhet pjesa ime e parajsës, jua jap. Të hamë, të hamë, — vazhdoi ai, duke mos ditur më ç'thoshte; — gjithçka është e jona.

— I shkreti baba!

— Sikur ta dije, fëmija im, — tha ai duke u ngritur dhe duke shkuar tek ajo, duke ia marrë kokën dhe duke e puthur në mes të gërshetave të flokëve, — sa lirë mund të më bësh të lumtur! Eja të më shohësh ndonjëherë; do të jem atje lart, do të kesh vetëm një hap për të bërë. Ma premto, thuaje!

— Po, baba i dashur.

— Thuaje përsëri.

— Po, babai im i mirë.

— Hesht, do të të bëja ta thoshe njëqind herë po ta dëgjoja veten. Të hamë darkë.

Gjithë mbrëmja kaloi në fëmijëri, dhe xha Gorioja nuk u tregua më pak i çmendur nga të tre. Shtrihej te këmbët e së bijës për t'ia puthur; e vështronte gjatë në sy; e fërkonte kokën pas fustanit të saj; me një fjalë, bënte marrëzi siç do të kishte bërë dashnori më i ri e më i butë.

— E shihni? — i tha Delfina Eugjenit. — Kur babi është me ne, duhet t'i përkasim krejt atij. Megjithatë, ndonjëherë do të jetë shumë bezdisëse.

Eugjeni, që kishte ndier tashmë disa herë lëvizje xhelozie, nuk mund ta qortonte këtë fjalë, që përmbante parimin e të gjitha mosmirënjohjeve.

— Dhe kur do të mbarojë apartamenti? — tha Eugjeni duke vështruar rreth dhomës. — Atëherë do të duhet të ndahemi sonte?

— Po, por nesër do të vini të hani darkë me mua, — tha ajo me një pamje dinake. — Nesër është ditë Italianësh.

— Unë do të shkoj në parter, — tha xha Gorioja.

Ishte mesnatë. Karroca e zonjës de Nysinzhen priste. Xha Gorioja dhe studenti u kthyen në Shtëpinë Voker duke biseduar për Delfinën me një entuziazëm gjithnjë e më të madh, që shkaktoi një luftë kureshtare shprehjesh midis këtyre dy pasioneve të dhunshme. Eugjeni nuk mund ta fshihte nga vetja se dashuria e babait, që nuk e njolloste asnjë interes personal, e shtypte të tijën me këmbënguljen dhe me gjerësinë e saj. Idhulli ishte gjithmonë i pastër dhe i bukur për babain, dhe adhurimi i tij rritej nga e gjithë e kaluara, si edhe nga e ardhmja. E gjetën zonjën Voker vetëm në qoshe të sobës së saj, midis Silvias dhe Kristofit. Mikpritësja e vjetër ishte aty si Mari mbi gërmadhat e Kartagjenës.[188] Priste dy pensionantët e vetëm që i kishin mbetur, duke u dëshpëruar me Silvian. Ndonëse Lord Bajroni i ka dhënë Tassos vajtime mjaft të bukura,[189] ato janë shumë larg të vërtetës së thellë të atyre që i shpëtonin zonjës Voker.

— Do të duhen pra vetëm tri filxhanë kafe për nesër në mëngjes, Silvia. Hë! Shtëpia ime e shkretuar, a nuk të çan zemrën? Ç'është jeta pa pensionantët e mi? Asgjë fare. Ja shtëpia ime e zhveshur nga njerëzit e saj. Jeta është te mobiljet. Ç'i kam bërë qiellit që më kanë rënë mbi kokë të gjitha këto katastrofa? Furnizimet tona me fasule e patate janë bërë për njëzet veta. Policia në shtëpinë time! Do të hamë vetëm patate, pra! Do ta pushoj Kristofin, pra!

Savojari,[190] që flinte, u zgjua befas dhe tha: „Zonjë?“

— Djali i shkretë! Është si një qen roje, — tha Silvia.

— Një stinë e vdekur, secili është vendosur. Nga do të më bien pensionantë? Do ta humbas mendjen. Dhe ajo shtrigë e Misho-

[188] Gaius Marius (157–86 p.e.s.): gjeneral romak, që, i dëbuar nga Roma, u ul, sipas traditës, mbi gërmadhat e Kartagjenës.

[189] Lord Bajroni (1788–1824) shkroi *Vajtimin e Tassos* (1817), për poetin italian Torquato Tasso, të mbyllur në një çmendinë.

[190] Savojari: Kristofi ishte nga Savoja, krahinë malore nga vinin në Paris shumë shërbëtorë e hamej.

nosë që ma merr Puarenë! Ç'i bënte vallë që e lidhi pas vetes këtë njeri, që e ndjek si një qenush?

— Ah! Po si jo! — bëri Silvia duke tundur kokën. — Këto vajzat e vjetra i dinë të gjitha marifetet.

— Ky i shkreti zoti Votren, që e bënë të dënuar me galera, — vazhdoi e veja, — e pra, Silvia, është më e fortë se unë, ende nuk e besoj. Një njeri kaq i gëzuar, që pinte glorian për pesëmbëdhjetë frangë në muaj dhe që paguante deri në qindarkën e fundit!

— Dhe që ishte bujar! — tha Kristofi.

— Ka gabim, — tha Silvia.

— Po jo, e ka pranuar vetë, — vazhdoi zonja Voker. — Dhe të mendosh se të gjitha këto gjëra kanë ndodhur në shtëpinë time, në një lagje ku s'kalon as mace! Për fjalën e nderit të një gruaje të ndershme, më duket se po ëndërroj. Sepse, e sheh, e kemi parë Luigjin XVI të kishte aksidentin e tij, e kemi parë perandorin të binte, e kemi parë të kthehej e të binte përsëri; të gjitha këto ishin në rendin e gjërave të mundshme; ndërsa kundër pensioneve borgjeze nuk ka rrezik: mund të bësh pa mbret, por duhet gjithmonë të hash; dhe kur një grua e ndershme, e lindur de Konflan, shtron darkë me gjithë gjërat e mira, por veç po të vijë fundi i botës... Po, ja pra, ky është fundi i botës.

— Dhe të mendosh që zonjusha Mishono, që ju bën gjithë këtë dëm, do të marrë, siç thonë, një mijë ekju rentë, — thirri Silvia.

— Mos ma përmend, s'është veçse një e poshtër! — tha zonja Voker. — Dhe shkon te Bynoja, mbi të gjitha! Po ajo është e aftë për gjithçka; duhet të ketë bërë tmerre, ka vrarë, ka vjedhur në kohën e saj. Ajo duhej të shkonte në galera në vend të këtij njeriu të shkretë e të dashur...

Në atë çast Eugjeni dhe xha Gorioja i ranë ziles.

— Ah! Ja dy besnikët e mi, — tha e veja duke psherëtirë.

Dy besnikët, që kishin vetëm një kujtim fare të lehtë të katastrofave të pensionit borgjez, i njoftuan pa ceremoni mikpritëses se do të shkonin të banonin në Chaussée-d'Antin.

— Ah, Silvia! — tha e veja. — Ja ku iku edhe kartat e mia të fundit. Ma dhatë goditjen e vdekjes, zotërinj! Më goditi në stomak. Kam një shufër këtu. Kjo ditë më vë dhjetë vjet më shumë mbi kokë. Do të çmendem, për fjalën e nderit! Ç'të bëj me fasulet? Ah! Mirë, po të mbetem vetëm këtu, ti do të ikësh nesër, Kristof. Natën e mirë, zotërinj, mirupafshim.

— Po ç'ka vallë? — e pyeti Eugjeni Silvian.

— Po si jo! Ja, të gjithë ikën nga këto punë. Kjo ia ka trazuar kokën. Hajde, po e dëgjoj që qan. Do t'i bëjë mirë të *qarravitet*. Është hera e parë që i zbraz sytë që kur jam në shërbimin e saj.

Të nesërmen, zonja Voker ishte, sipas shprehjes së saj, *arsyetuar*. Nëse dukej e hidhëruar si një grua që kishte humbur të gjithë pensionantët dhe jeta e së cilës ishte përmbysur, e kishte mendjen në vend dhe tregoi ç'ishte dhembja e vërtetë, një dhembje e thellë, dhembja e shkaktuar nga interesi i prekur, nga zakonet e prishura. Sigurisht, vështrimi që hedh një dashnor mbi vendet ku ka banuar e dashura e tij, duke i lënë, nuk është më i trishtë se ai i zonjës Voker mbi tryezën e saj bosh. Eugjeni e ngushëlloi duke i thënë se Bianshoni, internati i të cilit mbaronte pas disa ditësh, me siguri do të vinte ta zëvendësonte; se nëpunësi i Muzeut kishte shprehur shpesh dëshirën ta kishte apartamentin e zonjës Kutyr, dhe se brenda pak ditësh ajo do ta kishte rimbushur personelin e saj.

— Zoti ju dëgjoftë, zotëri i dashur! Po fatkeqësia është këtu. Para se të kalojnë dhjetë ditë, do të vijë këtu vdekja, do ta shihni, — i tha ajo, duke hedhur një vështrim të zymtë mbi dhomën e ngrënies. — Kë do të marrë?

— Mirë që po shpërngulemi, — i tha me zë të ulët Eugjeni xha Gorios.

— Zonjë, — tha Silvia duke ardhur me vrap e tmerruar, — janë tri ditë që nuk e kam parë Mistigrinë.

— Ah! Mirë, po të ketë ngordhur macja ime, po të na ketë lënë, unë...

E veja e shkretë nuk e mbaroi; bashkoi duart dhe u rrëzua mbi shpinoren e kolltukut, e dërrmuar nga ky parashikim i tmerrshëm.

Rreth mesditës, në orën kur postierët arrinin në lagjen e Panteonit, Eugjeni mori një letër të mbështjellë me elegancë, të vulosur me stemën e Bozeanëve. Ajo përmbante një ftesë drejtuar zotit dhe zonjës de Nysinzhen për ballon e madhe të njoftuar prej një muaji, që do të bëhej te vikontesha. Ftesës i ishte bashkëngjitur një shënim i vogël për Eugjenin:

Mendova, zotëri, se do ta merrnit përsipër me kënaqësi të ishit përkthyesi i ndjenjave të mia pranë zonjës de Nysinzhen; po ju dërgoj ftesën që më kërkuat dhe do të jem e magjepsur ta njoh motrën e zonjës de Resto. Ma sillni, pra, këtë person të bukur, dhe bëni që të mos jua marrë të gjithë dashurinë; ju më detyroheni shumë prej saj, në këmbim të asaj që kam unë për ju.

Vikontesha DE BOZEAN

„Po, — i tha vetes Eugjeni duke e rilexuar këtë letër, — zonja de Bozean ma thotë mjaft qartë se nuk e do baronin de Nysinzhen.“ Shkoi shpejt te Delfina, i lumtur që kishte për t'i siguruar një gëzim, çmimin e të cilit me siguri do ta merrte. Zonja de Nysinzhen ishte në banjë. Rastinjaku priti në budoar, në mëshirë të padurimeve të natyrshme te një djalë i ri i zjarrtë dhe i nxituar për ta pushtuar një dashnore, objektin e dy vjetësh dëshirash. Janë emocione që nuk ndeshen dy herë në jetën e të rinjve. Gruaja e parë vërtet grua pas së cilës lidhet një burrë, d.m.th. ajo që i paraqitet në shkëlqimin e shoqërimeve që kërkon shoqëria pariziene, ajo nuk ka kurrë rivale. Dashuria në Paris nuk u ngjan aspak dashurive të tjera. As burrat, as gratë nuk mashtrohen aty nga vitrinat e zbukuruara me flamuj të gjërave të zakonshme që secili i shpalos nga mirësjellja mbi dashuritë e tij gjoja të

painteresuara. Në këtë vend, një grua nuk duhet të kënaqë vetëm zemrën dhe shqisat; e di për mrekulli se ka detyrime më të mëdha për të plotësuar ndaj një mijë kotësive nga të cilat përbëhet jeta. Aty, mbi të gjitha, dashuria është në thelb mburracake, e pacipë, shkapërderdhëse, sharlatane dhe madhështore. Nëse të gjitha gratë e oborrit të Luigjit XIV ia patën zili zonjushës de La Vallière rrëmbimin e pasionit që e bëri këtë princ të madh të harronte se mëngët e tij kushtonin secila një mijë ekju, kur i grisi për t'ia lehtësuar dukës de Vermandois hyrjen në skenën e botës,[191] ç'mund t'i kërkosh pjesës tjetër të njerëzimit? Jini të rinj, të pasur e me tituj; jini edhe më mirë, po të mundni; sa më shumë kokrra temjani të sillni për t'i djegur përpara idhullit, aq më i favorshëm do t'ju jetë, po të keni, gjithsesi, një idhull. Dashuria është një fe, dhe kulti i saj duhet të kushtojë më shtrenjtë se ai i të gjitha feve të tjera; kalon shpejt, dhe kalon si një çamarrok që do ta shënojë kalimin e tij me shkatërrime. Luksi i ndjenjës është poezia e papafingove; pa këtë pasuri, ç'do të bëhej aty dashuria? Nëse ka përjashtime nga këto ligje drakoniane të kodit parizien, ato gjenden në vetmi, te shpirtrat që nuk kanë lënë veten të rrëmbehen nga doktrinat shoqërore, që jetojnë pranë ndonjë burimi me ujëra të kthjellëta, të ikshme por të pandërprera; që, besnikë të hijeve të tyre të gjelbra, të lumtur të dëgjojnë gjuhën e pafundësisë, të shkruar për ta në çdo gjë dhe që e gjejnë brenda vetes, i presin me durim krahët e tyre, duke u ardhur keq për ata të dheut. Por Rastinjaku, si shumica e të rinjve që i kanë shijuar që përpara madhështitë, donte të paraqitej i armatosur plotësisht në arenën e botës; i ishte martuar ethes së saj dhe e ndiente ndoshta forcën ta sundonte, por pa i njohur as mjetet, as qëllimin e kësaj ambicieje. Në mungesë të një dashurie të pastër e të shenjtë, që e mbush jetën, kjo etje për pushtet

[191] Louise de La Vallière (1644–1710): dashnorja e Luigjit XIV; prej tij lindi më 1667 Luigji, konti de Vermandois. Tregohej se mbreti, në ditën e lindjes, i grisi vetë mëngët e çmuara të këmishës.

mund të bëhet një gjë e bukur; mjafton të zhveshësh çdo interes personal dhe t'i vësh vetes si qëllim madhështinë e një vendi. Por studenti ende nuk kishte arritur në pikën nga ku njeriu mund ta sodisë rrjedhën e jetës dhe ta gjykojë. Deri atëherë nuk e kishte shkundur madje krejt magjinë e ideve të freskëta e të ëmbla që e mbështjellin si me gjethe rininë e fëmijëve të rritur në provincë. Kishte ngurruar vazhdimisht ta kapërcente Rubikonin parizien. Pavarësisht kureshtjeve të tij të zjarrta, kishte ruajtur gjithmonë ca mendime të fshehta për jetën e lumtur që bën fisniku i vërtetë në kështjellën e tij. Megjithatë, druajtjet e tij të fundit ishin zhdukur një ditë më parë, kur e kishte parë veten në apartamentin e tij. Duke gëzuar përparësitë materiale të pasurisë, ashtu si gëzonte prej kohësh përparësitë morale që jep origjina, e kishte zhveshur lëkurën e tij prej provinciali dhe ishte vendosur butë në një pozitë nga ku zbulonte një të ardhme të bukur. Prandaj, duke pritur Delfinën, i ulur shtruar në këtë budoar të bukur që po bëhej pak edhe i tiji, e shihte veten aq larg nga Rastinjaku që kishte ardhur vitin e kaluar në Paris, saqë, duke e vështruar nga një efekt i optikës morale, pyeste veten nëse i ngjante vetes në atë çast.

— Zonja është në dhomën e saj, — erdhi t'i thoshte Tereza, që e bëri të dridhej.

E gjeti Delfinën të shtrirë mbi divanin e saj të vogël, në qoshe të zjarrit, të freskët, të çlodhur. Duke e parë kështu të shtrirë mbi valë muslini, ishte e pamundur të mos e krahasoje me ato bimë të bukura të Indisë, fruti i të cilave vjen brenda në lule.

— E pra, ja ku jemi, — tha ajo me emocion.

— Merrni me mend ç'ju sjell, — tha Eugjeni, duke u ulur pranë saj dhe duke i marrë krahun për t'ia puthur dorën.

Zonja de Nysinzhen bëri një lëvizje gëzimi duke lexuar ftesën. Ia ktheu Eugjenit sytë e saj të lagur dhe i hodhi krahët rreth qafës për ta tërhequr drejt vetes, në një dehje kënaqësie mendjemadhe.

— Dhe ju jeni (ti, — i tha ajo në vesh; — por Tereza është në dhomën time të tualetit, të jemi të kujdesshëm!), ju, të cilit ia detyroj këtë lumturi? Po, guxoj ta quaj këtë lumturi. E fituar prej jush, a nuk është më shumë se një triumf sedre? Askush nuk ka dashur të më paraqesë në atë shoqëri. Ndoshta do të më gjeni në këtë çast të vogël, mendjelehtë, të lehtë si një parizienë; por mendoni, miku im, se jam gati t'ju sakrifikoj gjithçka, dhe se, nëse dëshiroj më me zjarr se kurrë të shkoj në Faubourg Saint-Germain, kjo është sepse ju jeni atje.

— A nuk mendoni, — tha Eugjeni, — se zonja de Bozean duket sikur na thotë se nuk ka ndër mend ta shohë baronin de Nysinzhen në ballon e saj?

— Po, sigurisht, — tha baronesha, duke ia kthyer letrën Eugjenit. — Këto gra e kanë gjeniun e paturpësisë. Por s'ka gjë, do të shkoj. Motra ime duhet të jetë aty; e di se po përgatit një veshje të mrekullueshme. Eugjen, — vazhdoi ajo me zë të ulët, — ajo shkon aty për të shpërndarë dyshime të tmerrshme. Nuk i dini fjalët që qarkullojnë për të? Nysinzheni erdhi të më thoshte sot në mëngjes se dje në Klub flitej për këtë pa u ndrojtur. Nga ç'varet, o Zot, nderi i grave dhe i familjeve! E ndjeva veten të sulmuar, të plagosur te motra ime e shkretë. Sipas disa njerëzve, zoti de Traj paska nënshkruar kambiale që arrijnë në njëqind mijë frangë, gati të gjitha me afat të kaluar, dhe për të cilat do ta ndiqnin në gjyq. Në këtë ngushticë, motra ime paska shitur diamantet e saj te një çifut, ato diamante të bukura që mund t'ia keni parë dhe që vijnë nga zonja de Resto, nëna. Me një fjalë, prej dy ditësh nuk flitet për gjë tjetër. E kuptoj atëherë që Anastazia të bëjë një fustan me fije ari dhe të dojë të tërheqë mbi vete të gjitha vështrimet te zonja de Bozean, duke u shfaqur aty në gjithë shkëlqimin e saj dhe me diamantet e saj. Por unë nuk dua të jem më poshtë se ajo. Ajo ka kërkuar gjithmonë të më shtypë, nuk ka qenë kurrë e mirë me mua, që i bëja kaq shumë shërbime,

që kisha gjithmonë para për të kur ajo nuk kishte. Por ta lëmë botën; sot dua të jem krejt e lumtur.

Rastinjaku ishte ende në një të mëngjesit te zonja de Nysinzhen, e cila, duke i dhuruar lamtumirën e dashnorëve, atë lamtumirë plot me gëzimet që do të vijnë, i tha me një shprehje melankolie: „Jam kaq frikacake, kaq superstitioze, jepuani parandjenjave të mia emrin që t'ju pëlqejë, saqë dridhem se mos e paguaj lumturinë time me ndonjë katastrofë të tmerrshme."

— Fëmijë, — tha Eugjeni.

— Ah! Sonte jam unë fëmija, — tha ajo duke qeshur.

Eugjeni u kthye në Shtëpinë Voker me sigurinë se do ta linte të nesërmen, dhe kështu iu dorëzua gjatë rrugës atyre ëndrrave të bukura që bëjnë të gjithë të rinjtë kur kanë ende mbi buzë shijen e lumturisë.

— E pra? — i tha xha Gorioja kur Rastinjaku kaloi para derës së tij.

— E pra, — u përgjigj Eugjeni, — do t'jua them të gjitha nesër.

— Të gjitha, apo jo? — thirri plaku. — Shtrihuni. Nesër do ta fillojmë jetën tonë të lumtur.

Pjesa e katërt

Të nesërmen, Gorioja dhe Rastinjaku prisnin vetëm vullnetin e mirë të një hamalli për t'u nisur nga pensioni borgjez, kur rreth mesditës zhurma e një karroce që ndalej pikërisht te dera e Shtëpisë Voker jehoi në rrugën Neuve-Sainte-Geneviève. Zonja de Nysinzhen zbriti nga karroca dhe pyeti nëse i ati ishte ende në pension. Kur Silvia iu përgjigj se po, ajo u ngjit me shkathtësi nëpër shkallë. Eugjeni ishte në dhomën e tij pa e ditur fqinji. Gjatë mëngjesit i kishte kërkuar xha Gorios t'ia merrte sendet, duke i thënë se do të takoheshin në orën katër në rrugën d'Artois. Por, ndërsa plaku kishte shkuar të kërkonte hamej, Eugjeni, pasi iu përgjigj shpejt apelit në shkollë, ishte kthyer pa e parë njeri, për të larë llogaritë me zonjën Voker, sepse nuk donte t'ia linte këtë barrë Gorios, i cili, në fanatizmin e tij, me siguri do të kishte paguar për të. Mikpritësja kishte dalë. Eugjeni u ngjit përsëri në dhomë për të parë mos kishte harruar gjë, dhe e lavdëroi veten që e kishte pasur këtë mendim, duke parë në sirtarin e tryezës kambialin e pranuar bosh, të nënshkruar për Votrenin, që e kishte hedhur aty pa kujdes ditën kur e kishte shlyer. Meqë nuk kishte zjarr, po e griste në copa të vogla, kur, duke njohur zërin e Delfinës, nuk deshi të bënte asnjë zhurmë dhe u ndal për ta dëgjuar, duke menduar se ajo nuk duhej të kishte asnjë sekret për të. Pastaj, që në fjalët e para, e gjeti bisedën midis babait dhe bijës tepër interesante për të mos e dëgjuar.

— Ah! Babi, — tha ajo, — dhëntë qielli që ta keni pasur idenë të kërkoni llogari për pasurinë time mjaft në kohë, që të mos jem e rrënuar! Mund të flas?

— Po, shtëpia është bosh, — tha xha Gorioja me zë të ndryshuar.

— Po ç'keni, babi? — vazhdoi zonja de Nysinzhen.

— Sapo më dhe, — u përgjigj plaku, — një goditje sëpate në kokë. Zoti të faltë, fëmija im! Nuk e di sa të dua; po ta dije, nuk do të më kishe thënë befas gjëra të tilla, sidomos po të mos jetë gjithçka e humbur. Ç'ka ndodhur kaq e ngutshme, që erdhe të më kërkoje këtu, kur pas pak çastesh do të ishim në rrugën d'Artois?

— Eh! Babi, a je i zoti i lëvizjes së parë në një katastrofë? Jam e çmendur! Avokati juaj na bëri ta zbulojmë pak më herët fatkeqësinë që me siguri do të shpërthejë më vonë. Përvoja juaj e vjetër tregtare do të na bëhet e nevojshme, dhe erdha me vrap t'ju kërkoja, siç kapesh pas një dege kur po mbytesh. Kur zoti Dervil pa që Nysinzheni i kundërvinte një mijë dredhi, e kërcënoi me gjyq, duke i thënë se leja e kryetarit të gjykatës do të merrej shpejt. Nysinzheni erdhi sot në mëngjes të më pyeste nëse doja rrënimin e tij dhe timin. I thashë se nuk merrja vesh asgjë nga gjithë kjo, se kisha një pasuri, se duhej ta kisha pasurinë time në zotërim, dhe se gjithçka që kishte të bënte me këtë mosmarrëveshje i përkiste avokatit tim, se isha krejt e padijshme dhe në pamundësi të kuptoja ndonjë gjë për këtë. A nuk ishte kjo ajo që më kishit porositur të thoja?

— Mirë, — u përgjigj xha Gorioja.

— E pra, — vazhdoi Delfina, — më vuri në dijeni të punëve të tij. I ka hedhur të gjitha kapitalet e tij dhe të miat në ndërmarrje që mezi kanë filluar, dhe për të cilat u desh të nxirreshin shuma të mëdha. Po ta detyroja të ma kthente pajën, do të detyrohej të shpallte falimentin; ndërsa, po të dua të pres një vit, merr përsipër me fjalën e nderit të më kthejë një pasuri dy a tri herë

më të madhe se e imja, duke i vënë kapitalet e mia në operacione me toka, në fund të të cilave do të jem zonja e të gjitha pasurive. Babi i dashur, ishte i sinqertë, më trembi. Më kërkoi falje për sjelljen e tij, ma ktheu lirinë, më lejoi të sillem si të dua, me kusht që ta lë krejt të zotin të administrojë punët në emrin tim. Më premtoi, për të më provuar mirëbesimin, ta thërrasë zotin Dervil sa herë të dua, për të gjykuar nëse aktet me të cilat do të më bënte pronare do të ishin hartuar siç duhet. Me një fjalë, m'u dorëzua i lidhur këmbë e duar. Kërkon edhe dy vjet drejtimin e shtëpisë dhe m'u lut të mos harxhoj për vete më shumë nga ç'më jep ai. Më provoi se gjithçka që mund të bënte ishte të ruante dukjet, se e kishte përzënë balerinën dhe se do të detyrohej në kursimin më të rreptë, por më të heshtur, për të arritur në fund të spekulimeve të tij pa ia prishur kredinë vetes. E trajtova keq, vura gjithçka në dyshim, për ta çuar në skaj dhe për të mësuar më shumë: më tregoi librat e tij, me një fjalë qau. Nuk kam parë kurrë një burrë në një gjendje të tillë. E kishte humbur mendjen, fliste të vriste veten, fliste përçart. Më erdhi keq për të.

— Dhe ti u beson këtyre përrallave! — thirri xha Gorioja. — Është aktor! Kam hasur gjermanë në punë: këta njerëz janë gati të gjithë me mirëbesim, plot çiltërsi; por kur, nën pamjen e tyre të çiltër e të mirë, fillojnë të bëhen dinakë e sharlatanë, atëherë janë më shumë se të tjerët. Burri yt po të mashtron. E ndien se e kanë zënë ngushtë, bën të vdekurin, do të mbetet më i zoti me emrin tënd nga ç'është me të vetin. Do të përfitojë nga kjo rrethanë për t'u mbrojtur nga rreziqet e tregtisë së tij. Është po aq dinak sa i pabesë; është djalë i keq. Jo, jo, nuk do të shkoj në Père-Lachaise[192] duke i lënë bijat e mia pa asgjë. Ende kuptoj pak nga punët. Thotë se i ka angazhuar fondet në ndërmarrje; e pra, interesat e tij përfaqësohen me letra me vlerë, me dëftesa, me marrëveshje! Le t'i tregojë dhe le të bëjë llogaritë me ty. Do të zgjedhim spekulimet më të mira, do t'ua marrim rreziqet dhe do

[192] Père-Lachaise: varreza më e madhe e Parisit.

t'i kemi dokumentet në emrin tonë: *Delfina Gorio, bashkëshortja e baronit de Nysinzhen, me pasuri të ndarë*. Po mos na merr për budallenj ky? Kujton se mund ta duroj dy ditë idenë të të lë pa pasuri, pa bukë? Nuk do ta duroja as një ditë, as një natë, as dy orë! Po të ishte e vërtetë kjo ide, nuk do të mbijetoja. Eh! Si, do të kem punuar dyzet vjet të jetës sime, do të kem mbajtur thasë në shpinë, do të kem derdhur djersë si rrëke, do ta kem privuar veten gjithë jetën për ju, engjëjt e mi, që ma bënit të lehtë çdo punë, çdo barrë; dhe sot pasuria ime, jeta ime do të bëhen tym! Kjo do të më bënte të vdisja i tërbuar. Për gjithçka më të shenjtë që ka në tokë e në qiell, do ta qartësojmë këtë punë, do t'i verifikojmë librat, arkën, ndërmarrjet! Nuk fle, nuk shtrihem, nuk ha, derisa të më provohet se pasuria jote është e tëra aty. Lavdi Zotit, ke pasuri të ndarë; do ta kesh zotin Dervil për avokat, një njeri i ndershëm, për fat. Për Zotin! Do ta mbash milionin tënd të vogël e të mirë, pesëdhjetë mijë livrat e tua të rentës, deri në fund të ditëve të tua, ose do të bëj zhurmë në gjithë Parisin, aha! Po do t'u drejtohesha edhe Dhomave, po të na bënin viktima gjykatat. Ta dija se ishe e qetë dhe e lumtur nga ana e parave, ky mendim m'i lehtësonte të gjitha të këqijat dhe m'i qetësonte hidhërimet. Paraja është jeta. Paraja i bën të gjitha. Ç'na këndon ky trung i trashë alzaciani? Delfina, mos i bëj asnjë lëshim, as sa një e katërta e një liardi, kësaj shtaze të trashë që të vuri në zinxhir dhe të bëri fatkeqe. Po të ketë nevojë për ty, do ta shtrëngojmë fort dhe do ta bëjmë të ecë drejt. O Zot, kam kokën flakë, kam në kafkë diçka që më djeg. Delfina ime mbi kashtë! Oh! Fifina ime, ti! Dreqi e marrtë! Ku janë dorezat e mia? Hajde! Të shkojmë; dua të shkoj t'i shoh të gjitha, librat, punët, arkën, korrespondencën, që tani. Do të jem i qetë vetëm kur të më provohet se pasuria jote nuk rrezikon më dhe kur ta shoh me sytë e mi.

— Babi i dashur! Shkoni me kujdes. Po të vinit në këtë punë dëshirën më të vogël për hakmarrje dhe po të tregonit qëllime tepër armiqësore, do të isha e humbur. Ai ju njeh; i dukej krejt e

natyrshme që, me frymëzimin tuaj, të shqetësohesha për pasurinë time; por, ju betohem, e ka në duart e tij dhe ka dashur ta ketë. Është njeri që ikën me të gjitha kapitalet dhe na lë këtu, i poshtri! E di mirë se nuk do ta çnderoj vetë emrin që mbaj duke e ndjekur në gjyq. Është njëkohësisht i fortë dhe i dobët. I kam shqyrtuar të gjitha mirë. Po ta çojmë në skaj, jam e rrënuar.

— Po atëherë është mashtrues?

— Eh, po, babi, — tha ajo duke u hedhur mbi një karrige duke qarë. — Nuk doja t'jua rrëfeja, për t'jua kursyer hidhërimin se më martuat me një burrë të këtij lloji! Zakone të fshehta dhe ndërgjegje, shpirt e trup, gjithçka tek ai përputhet! Është e tmerrshme: e urrej dhe e përbuz. Po, nuk mund ta nderoj më këtë Nysinzhen të ulët pas gjithë atyre që më tha. Një njeri i aftë të hidhet në kombinimet tregtare për të cilat më foli nuk ka as delikatesën më të vogël, dhe frika ime vjen nga që ia lexova për mrekulli shpirtin. Ma propozoi hapur, ai, burri im, lirinë, e dini ç'do të thotë kjo? Po të doja të isha, në rast fatkeqësie, një vegël në duart e tij, me një fjalë po të doja t'i jepja emrin tim për punët e tij.

— Po ligjet janë! Po ka një shesh të Grève-s për dhëndurë të këtij lloji! — thirri xha Gorioja. — Po do ta çoja vetë në gijotinë, po të mos kishte xhelat.

— Jo, babi, nuk ka ligje kundër tij. Dëgjojeni me dy fjalë gjuhën e tij, të zhveshur nga dredhat me të cilat e mbështillte: „Ose gjithçka është e humbur, nuk keni asnjë liard, jeni e rrënuar, sepse nuk mund të zgjedh si bashkëfajtor askënd tjetër veç jush; ose do të më lini t'i çoj mbarë ndërmarrjet e mia.“ A është e qartë? Ende më mban. Ndershmëria ime prej gruaje e qetëson; e di se do t'ia lë pasurinë e tij dhe do të kënaqem me timen. Është një ortakëri e pandershme dhe hajdute, së cilës duhet t'i jap pëlqimin që të mos rrënohem. Ma blen ndërgjegjen dhe ma paguan duke më lënë të jem rehat gruaja e Eugjenit. „Të lejoj të bësh faje; më lër mua të bëj krime duke rrënuar njerëz të varfër!“ A është ende

mjaft e qartë kjo gjuhë? E dini ç'quan ai të bësh operacione? Blen toka të zhveshura me emrin e tij, pastaj ndërton shtëpi mbi to me njerëz kashte. Këta njerëz bëjnë kontratat për ndërtimet me të gjithë sipërmarrësit, të cilët i paguajnë me kambiale me afat të gjatë, dhe pranojnë, kundrejt një shume të vogël, t'i japin dëftesë burrit tim, që bëhet atëherë zotëruesi i shtëpive, ndërsa këta njerëz lahen me sipërmarrësit e mashtruar duke falimentuar. Emri i shtëpisë Nysinzhen ka shërbyer për t'i verbuar ndërtuesit e varfër. Këtë e kuptova. Kuptova edhe se, për të provuar, në rast nevoje, pagesën e shumave të stërmëdha, Nysinzheni ka dërguar vlera të konsiderueshme në Amsterdam, në Londër, në Napoli, në Vjenë. Si do t'i kapnim?

Eugjeni dëgjoi zhurmën e rëndë të gjunjëve të xha Gorios, që me siguri ra mbi pllakat e dhomës së tij.

— O Zot, ç'të kam bërë? Bija ime në duart e këtij të mjeri; do t'i kërkojë gjithçka po të dojë. Më fal, bija ime! — thirri plaku.

— Po, nëse jam në një humnerë, ndoshta ka edhe faj tuajin, — tha Delfina. — Kemi kaq pak mend kur martohemi! A e njohim botën, punët, burrat, zakonet? Baballarët duhej të mendonin për ne. Baba i dashur, nuk po ju qortoj për asgjë; ma falni këtë fjalë. Në këtë punë faji është krejt imi. Jo, mos qani, babi, — tha ajo duke e puthur të atin në ballë.

— Mos qaj as ti, Delfina ime e vogël. Ma jep sytë, që t'i fshij duke t'i puthur. Shko! Do ta gjej përsëri kokën dhe do ta zgjidh lëmshin e punëve që ka ngatërruar burri yt.

— Jo, më lini mua; do të di ta manovroj. Më do; e pra, do ta përdor pushtetin tim mbi të për ta bindur të më vërë shpejt ca kapitale në prona. Ndoshta do ta bëj të blejë përsëri në emrin tim Nysinzhenin, në Alzacë, me të cilin është shumë i lidhur. Vetëm ejani nesër për t'i shqyrtuar librat e tij, punët e tij. Zoti Dervil nuk di asgjë nga punët tregtare. Jo, mos ejani nesër. Nuk dua të ma prishni gjakun. Balloja e zonjës de Bozean bëhet pasnesër;

dua të kujdesem për veten që të jem e bukur, e çlodhur aty, dhe t'i bëj nder Eugjenit tim të dashur! Hajde të shohim dhomën e tij.

Në atë çast, një karrocë u ndal në rrugën Neuve-Sainte-Geneviève dhe në shkallë u dëgjua zëri i zonjës de Resto, që i thoshte Silvias: „Është babai atje?“ Kjo rrethanë e shpëtoi për fat Eugjenin, që po mendonte tashmë të hidhej në shtrat dhe të shtirej sikur flinte.

— Ah! Babi, ju kanë folur për Anastazinë? — tha Delfina duke njohur zërin e motrës. — Duket se edhe asaj po i ndodhin gjëra të çuditshme në shtëpi.

— Çfarë! — tha xha Gorioja. — Atëherë ky do të ishte fundi im. Koka ime e shkretë nuk do t'i qëndrojë një fatkeqësie të dyfishtë.

— Mirëdita, babi, — tha kontesha duke hyrë. — Ah! Ti je këtu, Delfina.

Zonja de Resto dukej e zënë ngushtë që e takoi motrën.

— Mirëdita, Nasi, — tha baronesha. — E gjen të jashtëzakonshme praninë time? Unë e shoh babanë çdo ditë.

— Që kur?

— Po të vije këtu, do ta dije.

— Mos më ngacmo, Delfina, — tha kontesha me zë të vajtueshëm. — Jam shumë fatkeqe, jam e humbur, babi im i shkretë! Oh! Krejt e humbur këtë herë!

— Ç'ke, Nasi? — thirri xha Gorioja. — Na i thuaj të gjitha, fëmija im. — Ajo u zbeh. — Delfina, hajde, ndihmoje, pra, ji e mirë me të; do të të dua edhe më shumë, po të mundem, ty!

— Nasi ime e shkretë, — tha zonja de Nysinzhen duke e ulur motrën, — fol. Na sheh ne, të vetmit dy persona që do të të duan gjithmonë mjaft për të t'i falur të gjitha. E sheh, dashuritë e familjes janë më të sigurtat. — I dha të thithte kripëra, dhe kontesha erdhi në vete.

— Do të vdes, — tha xha Gorioja. — Hajde, — vazhdoi ai duke trazuar zjarrin e tij me plisa, — afrohuni të dyja. Kam ftohtë. Ç'ke, Nasi? Thuaje shpejt, po më vret...

— E pra, — tha gruaja e shkretë, — burri im i di të gjitha. Përfytyroni, babi, para pak kohësh, a e mbani mend atë kambialin e Maksimit? E pra, nuk ishte i pari. Kisha paguar shumë të tjerë. Nga fillimi i janarit, zoti de Traj më dukej shumë i hidhëruar. Nuk më thoshte asgjë; por është kaq e lehtë t'u lexosh në zemër njerëzve që do; mjafton një gjë e vogël; pastaj ka parandjenja. Me një fjalë, ishte më i dashur, më i butë nga ç'e kisha parë ndonjëherë; isha gjithnjë e më e lumtur. Maksimi i shkretë! Në mendjen e tij, po më thoshte lamtumirë, më tha; donte të vriste veten. Më në fund e mundova kaq shumë, iu luta kaq shumë, ndenja dy orë në gjunjë para tij. Më tha se kishte borxh njëqind mijë frangë! Oh! Babi, njëqind mijë frangë! U çmenda. Ju nuk i kishit; unë i kisha përpirë të gjitha...

— Jo, — tha xha Gorioja, — nuk do të kisha mundur t'i gjeja, veç po të shkoja t'i vidhja. Po do të kisha shkuar, Nasi! Do të shkoj.

Me këtë fjalë të hedhur në mënyrë të zymtë, si një tingull i grahmës së një që po vdes, dhe që tregonte agoninë e ndjenjës atërore të katandisur në pafuqi, dy motrat bënë një pushim. Cili egoizëm do të kishte mbetur i ftohtë përpara kësaj britme dëshpërimi, që, si një gur i hedhur në një humnerë, ia zbulonte thellësinë?

— I gjeta duke përdorur atë që nuk më përkiste, babi, — tha kontesha duke shpërthyer në lot.

Delfina u prek dhe qau duke e vënë kokën në qafën e motrës.

— Atëherë gjithçka është e vërtetë, — i tha ajo.

Anastazia e uli kokën; zonja de Nysinzhen e mbërtheu me gjithë trupin, e puthi me butësi dhe, duke e mbështetur pas zemrës, i tha: „Këtu do të jesh gjithmonë e dashur pa u gjykuar."

— Engjëjt e mi, — tha Gorioja me zë të dobët, — pse ia detyroni fatkeqësisë bashkimin tuaj?

— Për ta shpëtuar jetën e Maksimit, me një fjalë për ta shpëtuar gjithë lumturinë time, — vazhdoi kontesha, e nxitur nga

këto dëshmi të një dashurie të ngrohtë e të gjallë, — i çova te ai fajdexhi që e njihni, një njeri i fabrikuar nga ferri, që nuk e zbut asgjë, te ai zoti Gobsek, diamantet e familjes pas të cilave vdes zoti de Resto, të tijat, të miat, gjithçka; i shita. I shita! E kuptoni? Ai u shpëtua! Por unë jam e vdekur. Restoja i mori vesh të gjitha.

— Nga kush? Si? Ta vras! — thirri xha Gorioja.

— Dje më thirri në dhomën e tij. Shkova... „Anastazi, — më tha me një zë... (oh! zëri i tij mjaftoi, i mora me mend të gjitha), — ku janë diamantet tuaja?“ Te unë. „Jo, — më tha duke më vështruar, — janë këtu, mbi komonë time.“ Dhe më tregoi kutinë, që e kishte mbuluar me shaminë e tij. „E dini nga vijnë?“ më tha. Rashë në gjunjë para tij... qava, e pyeta me ç'vdekje donte të më shihte të vdisja.

— Ia the këtë! — thirri xha Gorioja. — Për emrin e shenjtë të Zotit, ai që do t'ju bëjë keq njërës a tjetrës, për sa kohë të jem gjallë, le të jetë i sigurt se do ta djeg në zjarr të ngadaltë! Po, do ta bëj copa-copa si...

Xha Gorioja heshti; fjalët i shuheshin në fyt.

— Me një fjalë, e dashur, më kërkoi diçka më të vështirë për t'u bërë sesa të vdisje. Ruajtë qielli çdo grua nga të dëgjuarit e asaj që dëgjova unë!

— Do ta vras këtë njeri, — tha xha Gorioja i qetë. — Por ai ka vetëm një jetë, dhe më ka borxh dy. Me një fjalë, çfarë? — vazhdoi ai duke vështruar Anastazinë.

— E pra, — tha kontesha duke vazhduar, — pas një pushimi më vështroi: „Anastazi, — më tha, — i varros të gjitha në heshtje; do të rrimë bashkë, kemi fëmijë. Nuk do ta vras zotin de Traj; mund të mos e qëlloja, dhe për ta hequr qafe ndryshe mund të përplasesha me drejtësinë njerëzore. Ta vrisja në krahët tuaj do të thoshte t'i çnderoja *fëmijët*. Por, që të mos shoh të humbasin as fëmijët tuaj, as i ati i tyre, as unë, ju vë dy kushte. Përgjigjuni: A kam një fëmijë timin?“ Thashë po. „Cilin?“ pyeti. Ernestin, të madhin tonë. „Mirë, — tha ai. — Tani betohuni se do të më

bindeni tani e tutje për një pikë të vetme.“ U betova. „Do ta nënshkruani shitjen e pasurive tuaja kur t'jua kërkoj.“

— Mos e nënshkruaj, — thirri xha Gorioja. — Mos e nënshkruaj kurrë këtë. Aha! Zoti de Resto, ju nuk e dini ç'do të thotë ta bësh të lumtur një grua; ajo shkon e kërkon lumturinë aty ku është, dhe ju e ndëshkoni për pafuqinë tuaj budallaqe?... Jam këtu unë, ndal! Do të më gjejë në rrugën e tij. Nasi, rri e qetë. Ah, i dhimbset trashëgimtari! Mirë, mirë. Do t'ia rrëmbej të birin, që, rrufeja e Zotit, është nipi im. Mund ta shoh, pra, këtë kalama? E çoj në fshatin tim, do të kujdesem për të, rri e qetë. Do ta bëj të kapitullojë këtë përbindësh, duke i thënë: „Ne të dy! Po të duash të birin, ktheja vajzës sime pasurinë dhe lëre të sillet si të dojë.“

— Babi!

— Po, babai yt! Ah! Unë jam një baba i vërtetë. Le të mos i keqtrajtojë bijat e mia ky zotëri i madh qerrata. Rrufe! Nuk e di ç'kam në deje. Kam aty gjakun e një tigri; do të doja t'i përpija këta dy burra. O fëmijët e mi! Kjo është, pra, jeta juaj? Po kjo është vdekja ime. Ç'do të bëhet me ju kur të mos jem më? Baballarët duhej të jetonin aq sa fëmijët e tyre. O Zot, sa keq e ke rregulluar botën tënde! Dhe megjithatë ke një bir, siç na thonë. Duhej të na pengoje të vuanim te fëmijët tanë. Engjëjt e mi të dashur, çfarë! Vetëm dhembjeve tuaja ua detyroj praninë tuaj. Më njihni vetëm me lotët tuaj. E pra, po, më doni, e shoh. Ejani, ejani të ankoheni këtu! Zemra ime është e madhe, mund t'i pranojë të gjitha. Po, shpojeni sa të doni, copat do të bëjnë përsëri zemra baballarësh. Do të doja t'ju merrja mundimet, të vuaja për ju. Ah! Kur ishit të vogla, ishit shumë të lumtura...

— Vetëm atë kohë të mirë kemi pasur, — tha Delfina. — Ku janë çastet kur rrëshqisnim nga maja e thasëve në hambarin e madh?

— Babi! Kjo nuk është e gjitha, — i tha Anastazia në vesh Gorios, që u hodh përpjetë. — Diamantet nuk u shitën për njëqind mijë frangë. Maksimin po e ndjekin. Kemi vetëm dymbëdhjetë

mijë frangë për të paguar. Më ka premtuar se do të jetë i urtë, se nuk do të luajë më bixhoz. Nuk më ka mbetur në botë veçse dashuria e tij, dhe e kam paguar tepër shtrenjtë që të mos vdes po të më iki. I kam sakrifikuar pasurinë, nderin, qetësinë, fëmijët. Oh! Bëni që të paktën Maksimi të jetë i lirë, i nderuar, që të mund të qëndrojë në shoqërinë ku do të dijë t'i bëjë vetes një pozitë. Tani nuk më detyrohet vetëm lumturinë; kemi fëmijë që do të mbeteshin pa pasuri. Gjithçka do të jetë e humbur po ta futin në Sainte-Pélagie.[193]

— Nuk i kam, Nasi. Më, më asgjë, më asgjë! Është fundi i botës. Oh! Bota do të shembet, është e sigurt. Ikni, shpëtoni para se të shembet! Ah! Kam ende tokëzat e mia prej argjendi, gjashtë takëme, të parat që kam pasur në jetë. Me një fjalë, nuk kam më veçse një mijë e dyqind frangë rentë për gjithë jetën...

— Po ç'i bëtë rentat tuaja të përhershme?

— I shita, duke mbajtur për nevojat e mia këtë copë të vogël të ardhure. Më duheshin dymbëdhjetë mijë frangë për t'i rregulluar një apartament Fifinës.

— Te ty, Delfina? — i tha zonja de Resto motrës.

— Oh! Ç'rëndësi ka kjo! — vazhdoi xha Gorioja. — Dymbëdhjetë mijë frangët janë përdorur.

— E marr me mend, — tha kontesha. — Për zotin de Rastinjak. Ah! Delfina ime e shkretë, ndalu. Shih ku kam arritur unë.

— E dashur, zoti de Rastinjak është një djalë i ri i paaftë ta rrënojë dashnoren e tij.

— Faleminderit, Delfina. Në krizën ku ndodhem, prisja më shumë prej teje; por ti nuk më ke dashur kurrë.

— Po, të do, Nasi, — thirri xha Gorioja, — ma thoshte pak më parë. Po flisnim për ty; ajo ngulte këmbë se ti ishe e bukur dhe se ajo ishte vetëm e hijshme, ajo!

— Ajo! — përsëriti kontesha. — Ajo është një bukuri e ftohtë.

[193] Sainte-Pélagie: burg në Paris, ku mbylleshin edhe ata që nuk paguanin dot borxhet.

— Edhe sikur të ishte kështu, — tha Delfina duke u skuqur, — si je sjellë ti me mua? Më ke mohuar, më ke mbyllur dyert e të gjitha shtëpive ku doja të shkoja; me një fjalë, nuk ke humbur asnjë rast, sado të vogël, për të më hidhëruar. Dhe unë, a kam ardhur si ti t'i shtyp këtij babai të shkretë, një mijë frangë pas një mijë frangash, pasurinë e tij dhe ta katandis në gjendjen ku është? Ja vepra jote, motra ime. Unë e kam parë babanë sa kam mundur, nuk e kam nxjerrë jashtë derës dhe nuk kam ardhur t'i lëpij duart kur kisha nevojë për të. As që e dija se i kishte përdorur për mua këto dymbëdhjetë mijë frangë. Unë kam rregull, unë! E di. Përveç kësaj, kur babi më ka bërë dhurata, nuk ia kam kërkuar kurrë.

— Ti ishe më e lumtur se unë: zoti de Marse ishte i pasur, ti e di diçka për këtë. Ke qenë gjithmonë koprrace si ari. Mirupafshim; nuk kam as motër, as...

— Hesht, Nasi! — thirri xha Gorioja.

— Vetëm një motër si ti mund të përsërisë atë që bota nuk e beson më; ti je përbindësh, — i tha Delfina.

— Fëmijët e mi, fëmijët e mi, heshtni, ose vras veten para jush.

— Shko, Nasi, të fal, — tha zonja de Nysinzhen duke vazhduar; — je fatkeqe. Por unë jam më e mirë se ti. T'i thuash këto në çastin kur e ndieja veten të aftë për gjithçka për të të ndihmuar, madje edhe për të hyrë në dhomën e burrit tim, gjë që nuk do ta bëja as për veten, as për... Kjo është e denjë për gjithë të keqen që më ke bërë prej nëntë vjetësh.

— Fëmijët e mi, fëmijët e mi, përqafohuni! — tha babai. — Jeni dy engjëj.

— Jo, më lini, — thirri kontesha, që Gorioja e kishte kapur për krahu dhe që e shkundi përqafimin e të atit. — Ajo ka më pak mëshirë për mua nga ç'do të kishte burri im. A nuk do të thoshe se ajo është shëmbëlltyra e të gjitha virtyteve!

— Parapëlqej të dukem se i kam borxh para zotit de Marse sesa të rrëfej se zoti de Traj më kushton më shumë se dyqind mijë frangë, — u përgjigj zonja de Nysinzhen.

— Delfina! — thirri kontesha duke bërë një hap drejt saj.

— Të them të vërtetën kur ti më shpif, — ia ktheu ftohtë baronesha.

— Delfina! Ti je një...

Xha Gorioja u hodh, e mbajti konteshën dhe e pengoi të fliste duke ia mbuluar gojën me dorë.

— O Zot! Babi, ç'keni prekur sot në mëngjes? — i tha Anastazia.

— Eh, po, kam faj, — tha babai i shkretë duke i fshirë duart pas pantallonave. — Po nuk e dija që do të vinit; po shpërngulem.

Ishte i lumtur që kishte tërhequr mbi vete një qortim që e largonte zemërimin e së bijës drejt tij.

— Ah! — vazhdoi ai duke u ulur. — Ma çatë zemrën. Po vdes, fëmijët e mi! Kafka më piqet përbrenda sikur të kishte zjarr. Jini të mira, pra, duajeni shumë njëra-tjetrën! Do të më bënit të vdisja. Delfina, Nasi, hajde, kishit të drejtë, kishit të dyja faj. Hajde, Dedel, — vazhdoi ai, duke kthyer nga baronesha sytë plot lot, — asaj i duhen dymbëdhjetë mijë frangë; t'i kërkojmë. Mos e shikoni njëra-tjetrën kështu. — U gjunjëzua para Delfinës. — Kërkoji falje për të më bërë qejf, — i tha në vesh; — ajo është më fatkeqja, hajde?

— Nasi ime e shkretë, — tha Delfina, e tmerruar nga shprehja e egër e e çmendur që dhembja ia ngulte në fytyrë të atit, — kisha faj, përqafomë...

— Ah! Po më vini balsam në zemër, — thirri xha Gorioja. — Po ku t'i gjejmë dymbëdhjetë mijë frangë? Po sikur të ofrohesha si zëvendës?[194]

— Ah! Babi! — thanë të dy bijat duke e rrethuar. — Jo, jo.

[194]Zëvendës: në Francën e asaj kohe, kush thirrej ushtar mund të paguante një tjetër që të shërbente në vend të tij.

— Zoti do t'ju shpërblejë për këtë mendim; jeta jonë nuk do të mjaftonte! Apo jo, Nasi? — vazhdoi Delfina.

— Dhe pastaj, babi i shkretë, do të ishte një pikë uji, — vuri re kontesha.

— Po me gjakun e njeriut nuk bëhet gjë, pra? — thirri plaku i dëshpëruar. — I përkushtohem atij që do të të shpëtojë, Nasi! Do të vras një njeri për të. Do të bëj si Votreni, do të shkoj në galera! Unë... — U ndal sikur ta kishte goditur rrufeja. — Asgjë më! — tha ai duke shkulur flokët. — Sikur ta dija ku të shkoja për të vjedhur; por është e vështirë të gjesh edhe një vjedhje për të bërë. Dhe pastaj do të duheshin njerëz dhe kohë për ta marrë Bankën. Hajde, duhet të vdes, nuk më mbetet veçse të vdes. Po, nuk vlej më për asgjë, nuk jam më baba! Jo. Ajo më kërkon, ka nevojë! Dhe unë, i mjeri, nuk kam asgjë. Ah! I bëre vetes renta për gjithë jetën, qerrata plak, dhe kishe bija! Po atëherë nuk i do? Ngordh, ngordh si qen që je! Po, jam më poshtë se një qen; një qen nuk do të sillej kështu! Oh! Koka ime! Po vlon!

— Po, babi, — thirrën dy gratë e reja që e rrethonin për ta penguar të godiste kokën pas mureve, — jini i arsyeshëm, pra.

Ai ngashërehej. Eugjeni, i tmerruar, mori kambialin e nënshkruar për Votrenin, pulla e të cilit lejonte një shumë më të madhe; ia korrigjoi shifrën, e bëri një kambial të rregullt prej dymbëdhjetë mijë frangash në urdhër të Gorios dhe hyri.

— Ja të gjitha paratë tuaja, zonjë, — tha ai duke ia zgjatur letrën. — Po flija; biseda juaj më zgjoi, dhe kështu mësova se ç'i detyrohesha zotit Gorio. Ja dokumenti, që mund ta skontoni; do ta paguaj me besnikëri.

Kontesha, e palëvizur, e mbante letrën.

— Delfina, — tha ajo, e zbehtë dhe duke u dridhur nga zemërimi, nga tërbimi, nga inati, — t'i falja të gjitha, Zoti më është dëshmitar, por këtë! Si, zotëria ishte këtu, dhe ti e dije! Pate poshtërsinë të hakmerresh duke më lënë t'ia jap atij sekretet e mia, jetën time, atë të fëmijëve të mi, turpin tim, nderin tim!

Shko, nuk je më asgjë për mua; të urrej, do të të bëj gjithë të keqen e mundshme, do... — Zemërimi ia preu fjalën dhe iu tha fyti.

— Po ky është biri im, fëmija ynë, vëllai yt, shpëtimtari yt, — thërriste xha Gorioja. — Përqafoje, pra, Nasi! Ja, unë e përqafoj, — vazhdoi ai duke e shtrënguar Eugjenin me një lloj tërbimi. — Oh! Fëmija im! Do të jem për ty më shumë se një baba; dua të jem një familje. Do të doja të isha Zot; do të ta hidhja botën në këmbë. Po puthe, pra, Nasi! Nuk është njeri, por engjëll, një engjëll i vërtetë.

— Lëreni, babi, ajo është e çmendur në këtë çast, — tha Delfina.

— E çmendur! E çmendur! Po ti, ç'je? — pyeti zonja de Resto.

— Fëmijët e mi, vdes po të vazhdoni, — thirri plaku, duke rënë mbi shtrat si i goditur nga një plumb. — Po më vrasin! — i tha vetes.

Kontesha e vështroi Eugjenin, që rrinte i palëvizur, i shtangur nga dhuna e kësaj skene. „Zotëri...“ i tha ajo, duke e pyetur me gjest, me zë e me vështrim, pa i kushtuar vëmendje të atit, jelekun e të cilit Delfina ia zbërtheu shpejt.

— Zonjë, do ta paguaj dhe do të hesht, — u përgjigj ai pa e pritur pyetjen.

— E vrave babanë tonë, Nasi! — tha Delfina, duke ia treguar plakun të ligështuar motrës, e cila iku.

— E fal me gjithë zemër, — tha plaku duke hapur sytë; — gjendja e saj është e tmerrshme dhe do ta kthente përmbys edhe një kokë më të mirë. Ngushëlloje Nasinë, ji e butë me të; ma premto babait tënd të shkretë që po vdes, — i kërkoi ai Delfinës duke i shtrënguar dorën.

— Po ç'keni? — tha ajo krejt e trembur.

— Asgjë, asgjë, — u përgjigj babai; — do të kalojë. Kam diçka që më shtyp ballin, një dhembje koke. Nasia e shkretë, ç'e ardhme!

Në atë çast kontesha u kthye, iu hodh në gjunjë të atit dhe thirri: „Më fal!“

— Hajde, — tha xha Gorioja, — tani më bën edhe më keq.

— Zotëri, — i tha kontesha Rastinjakut, me sy të larë në lot, — dhembja më bëri të padrejtë. Do të jeni vëlla për mua? — vazhdoi ajo duke i zgjatur dorën.

— Nasi, — i tha Delfina duke e shtrënguar, — Nasia ime e vogël, t'i harrojmë të gjitha.

— Jo, — tha ajo, — unë do ta mbaj mend!

— Engjëjt, — thirri xha Gorioja, — ma hiqni perden që kisha mbi sy; zëri juaj më ringjall. Përqafohuni, pra, edhe një herë. E pra, Nasi, do të të shpëtojë ky kambial?

— Shpresoj. Dëgjoni, babi, doni të vini edhe nënshkrimin tuaj?

— Ja, sa budalla jam që e harroj këtë! Po më ra të fikët, Nasi; mos u zemëro me mua. Më dërgo të më thonë se ke shpëtuar nga halli. Jo, do të vij vetë. Po jo, nuk do të vij; nuk mund ta shoh më burrin tënd, do ta vrisja në vend. Sa për shitjen e pasurive të tua, do të jem aty. Shko shpejt, fëmija im, dhe bëj që Maksimi të bëhet i urtë.

Eugjeni ishte i shtangur.

— Kjo e shkretë Anastazi ka qenë gjithmonë e rrëmbyer, — tha zonja de Nysinzhen, — por ka zemër të mirë.

— U kthye për firmën e garancisë, — i tha Eugjeni në vesh Delfinës.

— Ashtu besoni?

— Do të doja të mos e besoja. Kini kujdes prej saj, — u përgjigj ai, duke ngritur sytë sikur t'i besonte Zotit mendime që nuk guxonte t'i shprehte.

— Po, ajo ka qenë gjithmonë pak aktore, dhe babai im i shkretë e lë veten të mashtrohet nga naze të saj.

— Si jeni, xha Gorio i mirë? — e pyeti Rastinjaku plakun.

— Më vjen gjumë, — u përgjigj ai.

Eugjeni e ndihmoi Gorion të shtrihej. Pastaj, kur plakun e zuri gjumi duke mbajtur dorën e Delfinës, e bija u tërhoq.

— Sonte te Italianët, — i tha ajo Eugjenit, — dhe do të më thuash si është. Nesër do të shpërnguleni, zotëri. Le ta shohim dhomën tuaj. Oh! Ç'tmerr! — tha ajo duke hyrë. — Po ju ishit më keq se babai im. Eugjen, u solle mirë. Do t'ju doja më shumë po të ishte e mundur; por, fëmija im, po të doni të bëni pasuri, nuk duhet t'i hidhni kështu nga dritarja dymbëdhjetë mijë frangë. Konti de Traj është kumarxhi. Motra ime nuk do ta shohë këtë. Ai do të kishte shkuar t'i kërkonte dymbëdhjetë mijë frangët e tij atje ku di të humbasë ose të fitojë male me ar.

Një rënkim i bëri të ktheheshin te Gorioja, që e gjetën në dukje të fjetur; por kur dy të dashuruarit iu afruan, dëgjuan këto fjalë: „Nuk janë të lumtura!“ Fjeti apo ishte zgjuar, theksi i kësaj fraze e goditi aq fort zemrën e së bijës, saqë ajo iu afrua shtratit të mjerë ku rrinte shtrirë i ati dhe e puthi në ballë. Ai hapi sytë duke thënë: „Është Delfina!“

— E pra, si je? — pyeti ajo.

— Mirë, — tha ai. — Mos u shqetëso, do të dal. Shkoni, shkoni, fëmijët e mi, jini të lumtur.

Eugjeni e përcolli Delfinën deri në shtëpi; por, i shqetësuar për gjendjen ku e kishte lënë Gorion, nuk pranoi të hante darkë me të dhe u kthye në Shtëpinë Voker. E gjeti xha Gorion në këmbë dhe gati për t'u ulur në tryezë. Bianshoni ishte ulur në mënyrë që ta shqyrtonte mirë fytyrën e fidexhiut. Kur e pa të merrte bukën dhe ta nuhaste për të gjykuar miellin me të cilin ishte bërë, studenti, që vuri re në këtë lëvizje një mungesë të plotë të asaj që mund të quhet vetëdija e veprimit, bëri një gjest të zymtë.

— Eja pranë meje, zoti intern i Cochin-it, — tha Eugjeni.

Bianshoni u zhvendos aq më me qejf, sa do të ishte pranë pensionantit të vjetër.

— Ç'ka? — pyeti Rastinjaku.

— Po të mos gabohem, ka marrë fund! Duhet t'i ketë ndodhur diçka e jashtëzakonshme; më duket se është nën peshën e një apopleksie seroze që po afrohet. Ndonëse pjesa e poshtme e fytyrës është mjaft e qetë, tiparet e sipërme i tërhiqen drejt ballit pa dashur ai, shiko! Pastaj sytë janë në gjendjen e veçantë që tregon hyrjen e serumit në tru. A nuk do të thoshe se janë plot me një pluhur të hollë? Nesër në mëngjes do të di më shumë.

— A do të kishte ndonjë ilaç?

— Asnjë. Ndoshta mund të shtyhet vdekja e tij po të gjenden mjetet për të shkaktuar një reagim drejt gjymtyrëve, drejt këmbëve; por po të mos pushojnë simptomat nesër në mbrëmje, plaku i shkretë është i humbur. A e di nga ç'ngjarje është shkaktuar sëmundja? Duhet të ketë marrë një goditje të fortë, nën të cilën i është shembur shpirti.

— Po, — tha Rastinjaku, duke kujtuar se të dy bijat i kishin rënë pa pushim zemrës së babait të tyre.

„Të paktën, — i thoshte vetes Eugjeni, — Delfina e do babanë, ajo!“

Në mbrëmje, te Italianët, Rastinjaku mori disa masa që të mos e alarmonte shumë zonjën de Nysinzhen.

— Mos u shqetësoni, — iu përgjigj ajo fjalëve të para që i tha Eugjeni; — babai im është i fortë. Vetëm se sot në mëngjes e tronditëm pak. Pasuritë tona janë në rrezik; a e mendoni madhësinë e kësaj fatkeqësie? Nuk do të jetoja po të mos më bënte dashuria juaj të pandjeshme ndaj asaj që dikur do ta kisha parë si ankth vdekjeprurës. Sot ka vetëm një frikë, vetëm një fatkeqësi për mua: ta humbas dashurinë që më bëri ta ndiej kënaqësinë e të jetuarit. Jashtë kësaj ndjenje, gjithçka më është indiferente; nuk dua më asgjë në botë. Ju jeni gjithçka për mua. Nëse e ndiej lumturinë e të qenit e pasur, është për t'ju pëlqyer më shumë. Jam, për turpin tim, më shumë dashnore se bijë. Pse? Nuk e di. Gjithë jeta ime është te ju. Babai im më dha një zemër, por ju e bëtë të rrahë. Le të më qortojë gjithë bota, ç'më intereson! Po ju, që nuk

keni të drejtë të zemëroheni me mua, a më shfajësoni për krimet në të cilat më dënon një ndjenjë e papërmbajtshme? Më besoni një bijë të pashpirt? Oh, jo, është e pamundur të mos e duash një baba aq të mirë sa është yni. A mund ta pengoja që ai të shihte më në fund pasojat e natyrshme të martesave tona të mjera? Pse nuk i pengoi ai? A nuk ishte puna e tij të mendonte për ne? Sot, e di, ai vuan po aq sa ne; por ç'mund të bënim? Ta ngushëllonim! Nuk do ta ngushëllonim për asgjë. Nënshtrimi ynë i bënte më shumë dhembje sesa do t'i bënin keq qortimet dhe ankesat tona. Ka gjendje në jetë ku gjithçka është hidhërim.

Eugjeni mbeti i heshtur, i pushtuar nga dhembshuria përpara shprehjes naive të një ndjenje të vërtetë. Nëse parizienet janë shpesh të rreme, të dehura nga kotësia, egoiste, kokete, të ftohta, është e sigurt se, kur duan vërtet, u sakrifikojnë pasioneve të tyre më shumë ndjenja se gratë e tjera; madhohen nga të gjitha vogëlsitë e tyre dhe bëhen sublime. Pastaj Eugjenin e godiste mendja e thellë dhe e mprehtë që tregon gruaja për të gjykuar ndjenjat më të natyrshme, kur një dashuri e privilegjuar e ndan prej tyre dhe e vë në largësi. Zonja de Nysinzhen u fye nga heshtja që ruante Eugjeni.

— Për çfarë po mendoni vallë? — e pyeti ajo.

— Po dëgjoj ende atë që më thatë. Deri tani kam besuar se ju doja më shumë nga ç'më donit ju.

Ajo buzëqeshi dhe u armatos kundër kënaqësisë që ndjeu, për ta mbajtur bisedën në kufijtë e vënë nga hijshmëria. Nuk i kishte dëgjuar kurrë shprehjet dridhëse të një dashurie të re e të sinqertë. Edhe ca fjalë, dhe nuk do ta kishte mbajtur më veten.

— Eugjen, — tha ajo duke ndërruar bisedë, — nuk e dini, pra, ç'po ndodh? Gjithë Parisi do të jetë nesër te zonja de Bozean. Roshfidët dhe markezi d'Azhuda janë marrë vesh të mos i bëjnë zhurmë; por mbreti nënshkruan nesër kontratën e martesës, dhe kushërira juaj e shkretë ende nuk di asgjë. Nuk do të mund

të mos presë, dhe markezi nuk do të jetë në ballon e saj. Nuk flitet për gjë tjetër veç kësaj aventure.

— Dhe bota qesh me një poshtërsi dhe zhytet në të! Nuk e dini, pra, se zonja de Bozean do të vdesë prej saj?

— Jo, — tha Delfina duke buzëqeshur, — ju nuk i njihni këto lloj grash. Por gjithë Parisi do të vijë tek ajo, dhe unë do të jem aty! Megjithatë, këtë lumturi jua detyroj juve.

— Po, — tha Rastinjaku, — a nuk është kjo një nga ato fjalë absurde që lëshohen kaq shpesh në Paris?

— Do ta mësojmë të vërtetën nesër.

Eugjeni nuk u kthye në Shtëpinë Voker. Nuk mundi ta vendoste veten të mos e shijonte apartamentin e tij të ri. Nëse një ditë më parë kishte qenë i detyruar ta linte Delfinën në një pas mesnate, këtë herë qe Delfina që e la rreth orës dy për t'u kthyer në shtëpi. Të nesërmen fjeti mjaft vonë; priti rreth mesditës zonjën de Nysinzhen, që erdhi të hante mëngjes me të. Të rinjtë janë kaq të etur për këto lumturi të bukura, sa ai gati e kishte harruar xha Gorion. Qe një festë e gjatë për të të mësohej me secilën nga këto gjëra elegante që i përkisnin. Zonja de Nysinzhen ishte aty dhe u jepte gjithçkaje një vlerë të re. Megjithatë, rreth orës katër, dy të dashuruarit menduan për xha Gorion, duke menduar për lumturinë që i premtonte vetes ai duke ardhur të banonte në këtë shtëpi. Eugjeni vuri re se duhej ta sillnin shpejt plakun këtu, po të ishte i sëmurë, dhe e la Delfinën për të vrapuar në Shtëpinë Voker. As xha Gorioja, as Bianshoni nuk ishin në tryezë.

— E pra, — i tha piktori, — xha Gorioja u sakatua. Bianshoni është lart pranë tij. Plaku pa njërën nga bijat e tij, konteshën de Restorama. Pastaj deshi të dilte, dhe sëmundja iu rëndua. Shoqëria do të privohet nga një prej zbukurimeve të saj të bukura.

Rastinjaku u vërsul drejt shkallës.

— Hej! Zoti Eugjen!

— Zoti Eugjen! Ju thërret zonja, — thirri Silvia.

— Zotëri, — i tha e veja, — zoti Gorio dhe ju duhej të dilnit më pesëmbëdhjetë shkurt. Kanë kaluar tri ditë nga e pesëmbëdhjeta; jemi më tetëmbëdhjetë. Do të duhet të më paguani një muaj për ju dhe për të; por, po të doni ta garantoni xha Gorion, më mjafton fjala juaj.

— Pse? Nuk keni besim?

— Besim! Po ta humbiste mendjen plaku dhe të vdiste, bijat e tij nuk do të më jepnin asnjë liard, dhe gjithë rrobat e tij të vjetra nuk vlejnë dhjetë frangë. Sot në mëngjes mori takëmet e tij të fundit, nuk e di pse. Ishte veshur si djalë i ri. Zoti më faltë, më duket se kishte vënë të kuq në faqe; m'u duk i ripërtërirë.

— Përgjigjem unë për të gjitha, — tha Eugjeni, duke u drithëruar nga tmerri dhe duke pasur frikë nga një katastrofë.

U ngjit te xha Gorioja. Plaku rrinte shtrirë në shtrat, dhe Bianshoni ishte pranë tij.

— Mirëdita, babush, — i tha Eugjeni.

Plaku i buzëqeshi butë dhe u përgjigj duke kthyer drejt tij sytë si xham: „Si është ajo?“

— Mirë. Po ju?

— Jo keq.

— Mos e lodh, — tha Bianshoni, duke e tërhequr Eugjenin në një qoshe të dhomës.

— E pra? — i tha Rastinjaku.

— Mund të shpëtohet vetëm me mrekulli. Kongjestioni seroz ndodhi; ka sinapizmat;[195] për fat i ndien, po veprojnë.

— Mund ta transportojmë?

— E pamundur. Duhet lënë këtu, t'i kursehet çdo lëvizje fizike dhe çdo emocion...

— Bianshoni im i mirë, — tha Eugjeni, — do ta kujdesemi ne të dy.

— Kam thirrur tashmë mjekun kryesor të spitalit tim.

[195] Sinapizmat: lapa me miell mustarde, që vihen mbi lëkurë për ta ngrohur dhe për ta ngacmuar.

— E pra?

— Do të vendosë nesër në mbrëmje. Më premtoi të vijë pasi të mbarojë ditën e tij. Për fat të keq, ky plak i mallkuar bëri sot në mëngjes një pamaturi, për të cilën nuk do të shpjegohet. Është kokëfortë si mushkë. Kur i flas, bën sikur nuk dëgjon dhe fle për të mos m'u përgjigjur; ose, po t'i ketë sytë hapur, zë e rënkon. Doli nga mëngjesi, shkoi në këmbë nëpër Paris, kush e di ku. Mori me vete gjithçka kishte me vlerë, shkoi të bënte ndonjë pazar të mallkuar për të cilin i kaloi forcat e veta! Erdhi një nga bijat e tij.

— Kontesha? — tha Eugjeni. — Një zeshkane e gjatë, me sy të gjallë e të prerë bukur, me këmbë të bukura, me shtat të lakueshëm?

— Po.

— Më lër një çast vetëm me të, — tha Rastinjaku. — Do ta rrëfej; mua do të m'i thotë të gjitha.

— Unë do të shkoj të ha darkë ndërkohë. Vetëm përpiqu të mos e trazosh shumë; kemi ende pak shpresë.

— Ji i qetë.

— Nesër do të argëtohen shumë, — i tha xha Gorioja Eugjenit kur mbetën vetëm. — Shkojnë në një ballo të madhe.

— Po ç'bëtë sot në mëngjes, babush, që të jeni kaq i vuajtur sonte sa t'ju duhet të rrini në shtrat?

— Asgjë.

— Erdhi Anastazia? — pyeti Rastinjaku.

— Po, — u përgjigj xha Gorioja.

— E pra, mos më fshihni asgjë. Ç'ju kërkoi përsëri?

— Ah! — vazhdoi ai duke mbledhur forcat për të folur. — Ishte shumë fatkeqe, ta dish, fëmija im! Nasia nuk ka asnjë su që nga puna e diamanteve. Kishte porositur për këtë ballo një fustan me fije ari që duhet t'i rrijë si një xhevahir. Rrobaqepësja e saj, një e poshtër, nuk deshi t'i jepte me kredi, dhe shërbyesja e saj pagoi një mijë frangë kapar për veshjen. Nasia e shkretë, të arrijë

deri këtu! Kjo ma shqeu zemrën. Por shërbyesja, duke parë që ky Resto ia hoqi gjithë besimin Nasisë, pati frikë se mos i humbte paratë dhe u mor vesh me rrobaqepësen që ta dorëzonte fustanin vetëm po t'i kthehen një mijë frangat. Balloja është nesër, fustani është gati, Nasia është në dëshpërim. Deshi të m'i merrte hua takëmet për t'i lënë peng. Burri i saj do që ajo të shkojë në këtë ballo për t'i treguar gjithë Parisit diamantet që thonë se i ka shitur. A mund t'i thotë këtij përbindëshi: „Kam borxh një mijë frangë, paguajini"? Jo. Këtë e kuptova unë. Motra e saj Delfina do të shkojë atje me një veshje të mrekullueshme. Anastazia nuk duhet të jetë më poshtë se e vogla. Dhe pastaj është kaq e mbytur në lot, bija ime e shkretë! U poshtërova aq shumë që nuk i pata dje dymbëdhjetë mijë frangët, saqë do të kisha dhënë mbetjen e jetës sime të mjerë për ta shlyer këtë faj. E shihni? Kisha pasur forcë t'i duroja të gjitha, por mungesa ime e fundit e parave ma plasi zemrën. Oh! Oh! Nuk e zgjata shumë, u ndreqa, u stolisa; shita për gjashtëqind frangë takëme dhe tokëza, pastaj ia lashë peng për një vit dëftesën e rentës sime për gjithë jetën babushit Gobsek, kundër katërqind frangëve të paguara njëherësh. Pa hë! Do të ha bukë! Më mjaftonte kur isha i ri, mund të shkojë edhe tani. Të paktën ajo do të ketë një mbrëmje të bukur, Nasia ime. Do të jetë e stolisur. E kam kartëmonedhën prej një mijë frangash këtu nën jastëk. Më ngroh të kem këtu nën kokë atë që do t'i bëjë qejf Nasisë së shkretë. Do të mund ta nxjerrë jashtë atë Viktuarën e saj të keqe. Kush ka parë shërbëtorë që nuk u besojnë zotërinjve të tyre! Nesër do të jem mirë; Nasia vjen në dhjetë. Nuk dua që të më besojnë të sëmurë; nuk do të shkonin në ballo, do të më kujdeseshin. Nasia do të më përqafojë nesër si fëmijën e saj, përkëdheljet e saj do të më shërojnë. Me një fjalë, a nuk do të kisha harxhuar një mijë frangë te farmacisti? Parapëlqej t'ia jap *Shëro-Gjithçkasë* sime, Nasisë sime. Të paktën do ta ngushëlloj në mjerimin e saj. Kjo më lan nga faji që i bëra vetes rentë për gjithë jetën. Ajo është në fund të humnerës, dhe unë nuk jam më

mjaft i fortë për ta nxjerrë. Oh! Do t'i futem përsëri tregtisë. Do të shkoj në Odesë të blej drithë. Gruri atje vlen tri herë më pak nga ç'kushton i yni. Nëse futja e drithërave është e ndaluar në natyrë, njerëzit e mirë që bëjnë ligjet nuk kanë menduar t'i ndalojnë prodhimet që bëhen me grurë. He, he!... Këtë e gjeta unë sot në mëngjes! Ka goditje të bukura për të bërë me niseshtenë.

„Është i çmendur", i tha vetes Eugjeni duke vështruar plakun. — Hajde, rrini i qetë, mos flisni...

Eugjeni zbriti për darkë kur u ngjit Bianshoni. Pastaj që të dy e kaluan natën duke e ruajtur të sëmurin me radhë, njëri duke lexuar librat e tij të mjekësisë, tjetri duke u shkruar nënës dhe motrave. Të nesërmen, simptomat që iu shfaqën të sëmurit qenë, sipas Bianshonit, shenjë e mirë; por kërkonin kujdese të vazhdueshme, për të cilat ishin të aftë vetëm dy studentët dhe në rrëfimin e të cilave është e pamundur ta kompromotosh frazeologjinë e turpshme të kohës. Shushunjat e vëna mbi trupin e dobësuar të plakut u shoqëruan me lapa, me banja këmbësh, me manovra mjekësore për të cilat, përveç kësaj, duheshin forca dhe përkushtimi i dy të rinjve. Zonja de Resto nuk erdhi; dërgoi një hamall të merrte shumën e saj.

— Kujtoja se do të vinte vetë. Po s'është keq; do të shqetësohej, — tha babai, duke u dukur i lumtur nga kjo rrethanë.

Në shtatë të mbrëmjes, Tereza erdhi të sillte një letër nga Delfina.

Ç'po bëni vallë, miku im? Sapo më deshët, dhe po më lini pas dore kaq shpejt? Në këto rrëfime të derdhura nga zemra në zemër më treguat një shpirt tepër të bukur për të mos qenë nga ata që mbeten gjithmonë besnikë, duke parë sa nuanca kanë ndjenjat. Siç thatë duke dëgjuar lutjen e Mosesë:[196] *„Për disa është e njëjta notë, për të tjerë është pafundësia e muzikës!"*

[196]Lutja e *Moisiut në Egjipt* (1818), operës së Rossinit, një nga faqet më të famshme të saj.

Mendoni se ju pres sonte për të shkuar në ballon e zonjës de Bozean. Kontrata e zotit d'Azhuda u nënshkrua përfundimisht sot në mëngjes në oborr, dhe vikontesha e shkretë e mësoi vetëm në orën dy. Gjithë Parisi do të vërshojë tek ajo, ashtu si populli e mbush sheshin e Grève-s kur do të ketë ekzekutim. A nuk është e tmerrshme të shkosh të shohësh nëse kjo grua do ta fshehë dhembjen, nëse do të dijë të vdesë mirë? Unë me siguri nuk do të shkoja, miku im, po të kisha qenë tashmë te ajo; por me siguri nuk do të presë më, dhe të gjitha përpjekjet që kam bërë do të ishin të kota. Gjendja ime është shumë ndryshe nga ajo e të tjerave. Përveç kësaj, shkoj atje edhe për ju. Ju pres. Po të mos ishit pranë meje brenda dy orësh, nuk e di nëse do t'jua falja këtë pabesi.

Rastinjaku mori një pendë dhe u përgjigj kështu:

Po pres një mjek për të ditur nëse babai juaj do të jetojë ende. Po vdes. Do të vij t'jua sjell vendimin, dhe kam frikë se mos është vendim vdekjeje. Do të shihni nëse mund të shkoni në ballo. Një mijë përkëdhelje.

Mjeku erdhi në tetë e gjysmë dhe, pa dhënë një mendim të favorshëm, nuk mendoi se vdekja ishte e afërt. Paralajmëroi përmirësime dhe rikthime të sëmundjes me radhë, nga të cilat do të vareshin jeta dhe mendja e plakut.

— Do të ishte më mirë të vdiste shpejt, — qe fjala e fundit e doktorit.

Eugjeni ia la xha Gorion në kujdes Bianshonit dhe u nis për t'i çuar zonjës de Nysinzhen lajmet e trishta, që, në mendjen e tij ende të mbushur me detyrat e familjes, duhej të pezullonin çdo gëzim.

— Thuajini që të argëtohet prapë, — i thirri xha Gorioja, që dukej i përgjumur, por që u ngrit ndenjur në çastin kur Rastinjaku doli.

Djali i ri u paraqit te Delfina i dërrmuar nga dhembja dhe e gjeti të krehur, të mbathur, me vetëm fustanin e ballos për të veshur. Por, si goditjet e penelit me të cilat piktorët i mbarojnë pikturat, përgatitjet e fundit kërkonin më shumë kohë se vetë sfondi i pëlhurës.

— Eh, çfarë, nuk jeni veshur? — tha ajo.

— Po, zonjë, babai juaj...

— Prapë babai im! — thirri ajo duke e ndërprerë. — Po nuk do të ma mësoni ju se ç'i detyrohem babait tim. E njoh babanë tim prej kohësh. Asnjë fjalë, Eugjen. Do t'ju dëgjoj vetëm kur të jeni veshur. Tereza i ka përgatitur të gjitha te ju; karroca ime është gati, merreni; kthehuni. Do të flasim për babanë duke shkuar në ballo. Duhet të nisemi herët; po të ngecim në radhën e karrocave, do të jemi shumë të lumtur po të hyjmë në njëmbëdhjetë.

— Zonjë!

— Shkoni! Asnjë fjalë, — tha ajo duke vrapuar në budoarin e saj për të marrë një gjerdan.

— Po shkoni, pra, zoti Eugjen, do ta zemëroni zonjën, — tha Tereza, duke e shtyrë djalin e ri, të tmerruar nga kjo vrasje elegante e babait.

Shkoi të vishej duke bërë mendimet më të trishta, më dëshpëruese. E shihte botën si një oqean balte, ku njeriu zhytej deri në qafë po të fuste aty këmbën. „Aty bëhen vetëm krime meskine! — i tha vetes. — Votreni është më i madh.“ Kishte parë tri shprehjet e mëdha të shoqërisë: Bindjen, Luftën dhe Revoltën; Familjen, Botën dhe Votrenin. Dhe nuk guxonte të zgjidhte. Bindja ishte e mërzitshme, Revolta e pamundur, dhe Lufta e pasigurt. Mendimi e çoi përsëri në gjirin e familjes. Kujtoi emocionet e pastra të asaj jete të qetë, kujtoi ditët e kaluara në mes të qenieve që e donin. Duke iu bindur ligjeve të natyrshme të vatrës familjare, këto

krijesa të dashura gjenin aty një lumturi të plotë, të pandërprerë, pa ankthe. Pavarësisht mendimeve të tij të mira, nuk e ndjeu guximin të shkonte t'i rrëfente Delfinës besimin e shpirtrave të pastër, duke i urdhëruar Virtytin në emër të Dashurisë. Edukata e tij e filluar kishte dhënë tashmë frytet e saj. Tashmë donte në mënyrë egoiste. Takti i tij i kishte lejuar ta njihte natyrën e zemrës së Delfinës. Parandiente se ajo ishte e aftë të ecte mbi trupin e të atit për të shkuar në ballo, dhe ai nuk kishte as forcën ta luante rolin e një arsyetuesi, as guximin për t'i mos i pëlqyer, as virtytin për ta lënë. „Nuk do të ma falte kurrë që pata të drejtë kundër saj në këtë rast", i tha vetes. Pastaj i komentoi fjalët e mjekëve, i pëlqeu të mendonte se xha Gorioja nuk ishte aq rëndë i sëmurë sa besonte; me një fjalë, grumbulloi arsyetime vrastare për ta justifikuar Delfinën. Ajo nuk e dinte gjendjen ku ishte i ati. Vetë plaku do ta kthente në ballo, po të shkonte ta shihte. Shpesh ligji shoqëror, i pamëshirshëm në formulën e tij, dënon aty ku krimi i dukshëm shfajësohet nga ndryshimet e panumërta që sjellin në gjirin e familjeve dallimi i karaktereve, larmia e interesave dhe e gjendjeve. Eugjeni donte ta mashtronte veten; ishte gati t'i bënte dashnores sakrificën e ndërgjegjes së tij. Prej dy ditësh, gjithçka kishte ndryshuar në jetën e tij. Gruaja kishte hedhur aty rrëmujat e saj, e kishte zbehur familjen, kishte konfiskuar gjithçka në dobi të vet. Rastinjaku dhe Delfina ishin takuar në kushtet e duhura për ta ndier njëri përmes tjetrit kënaqësinë më të gjallë. Pasioni i tyre, i përgatitur mirë, ishte rritur nga ajo që i vret pasionet: nga kënaqësia. Duke e zotëruar këtë grua, Eugjeni e kuptoi se deri atëherë vetëm e kishte dëshiruar. E deshi vetëm të nesërmen e lumturisë: dashuria ndoshta nuk është veçse mirënjohja e kënaqësisë. E poshtër apo sublime, e adhuronte këtë grua për epshet që i kishte sjellë si pajë dhe për të gjitha ato që kishte marrë prej saj; ashtu si Delfina e donte Rastinjakun aq sa Tantali do ta kishte dashur engjëllin që do t'i kishte ardhur t'ia ngopte urinë ose t'ia shuante etjen e fytit të tharë.

— E pra, si është babai im? — i tha zonja de Nysinzhen kur ai u kthye, i veshur për ballo.

— Jashtëzakonisht keq, — u përgjigj ai. — Po të doni të më jepni një provë të dashurisë suaj, do të vrapojmë ta shohim.

— E pra, po, — tha ajo, — por pas ballos. Eugjeni im i mirë, ji i dashur, mos më bëj moral, eja.

U nisën. Eugjeni heshti për një pjesë të rrugës.

— Ç'keni, pra? — tha ajo.

— Dëgjoj grahmën e babait tuaj, — u përgjigj ai me theksin e zemërimit. Dhe zuri të tregonte, me elokuencën e zjarrtë të moshës së re, veprën e egër ku kotësia e kishte shtyrë zonjën de Resto, krizën vdekjeprurëse që kishte shkaktuar përkushtimi i fundit i babait dhe se sa do të kushtonte fustani me fije ari i Anastazisë. Delfina qante.

„Do të bëhem e shëmtuar“, mendoi ajo. Lotët iu thanë. — Do të shkoj ta ruaj babanë, nuk do t'ia lë kokën e shtratit, — vazhdoi ajo.

— Ah! Ja ku je siç të doja, — thirri Rastinjaku.

Fenerët e pesëqind karrocave ndriçonin rrethinat e pallatit de Bozean. Në të dyja anët e portës së ndriçuar, një xhandar mbi kalë shkelte vendnumëro. Shoqëria e lartë vërshonte me aq bollëk, dhe secili nxitonte aq shumë ta shihte këtë grua të madhe në çastin e rënies së saj, saqë apartamentet, në katin përdhes të pallatit, ishin tashmë plot kur zonja de Nysinzhen dhe Rastinjaku u paraqitën aty. Që nga çasti kur gjithë oborri u vërsul te Zonjusha e Madhe, së cilës Luigji XIV i shkëputste dashnorin,[197] asnjë katastrofë zemre nuk kishte qenë më e bujshme se ajo e zonjës de Bozean. Në këtë rast, bija e fundit e shtëpisë gati mbretërore të Burgundisë u tregua më e lartë se e keqja e saj dhe e sundoi deri në çastin e fundit botën, kotësitë e së cilës i kishte pranuar

[197] Zonjusha e Madhe: Anne-Marie-Louise d'Orléans, dukesha e Montpensier-së (1627–1693), kushërira e Luigjit XIV. Më 1670 mbreti e lejoi dhe pastaj ia ndaloi martesën me kontin de Lauzun.

vetëm për t'i bërë t'i shërbenin triumfit të pasionit të saj. Gratë më të bukura të Parisit ia gjallëronin sallonet me veshjet dhe buzëqeshjet e tyre. Burrat më të shquar të oborrit, ambasadorët, ministrat, njerëzit e famshëm në çdo fushë, të mbuluar me kryqe, me pllaka, me shirita shumëngjyrësh, shtyheshin rreth vikonteshës. Orkestra i bënte të jehonin motivet e muzikës së saj nën veshjet e praruara të këtij pallati, të shkretë për mbretëreshën e tij. Zonja de Bozean qëndronte në këmbë përpara sallonit të saj të parë për të pritur të ashtuquajturit miq. E veshur me të bardha, pa asnjë zbukurim në flokët e thurura thjesht, dukej e qetë dhe nuk shfaqte as dhembje, as krenari, as gëzim të rremë. Askush nuk mund t'i lexonte në shpirt. Do të thoshe se ishte një Niobe prej mermeri.[198] Buzëqeshja e saj me miqtë e ngushtë ishte ndonjëherë tallëse; por të gjithëve u dukej e njëjtë me veten dhe u tregua aq mirë ajo që ishte kur e stoliste lumturia me rrezet e saj, saqë edhe më të pandjeshmit e admiruan, ashtu si vajzat e reja romake i duartrokisnin gladiatorit që dinte të buzëqeshte duke dhënë shpirt. Bota dukej se ishte stolisur për t'i thënë lamtumirë njërës prej sovraneve të saj.

— Dridhesha se mos nuk vinit, — i tha ajo Rastinjakut.

— Zonjë, — u përgjigj ai me zë të prekur, duke e marrë këtë fjalë për qortim, — kam ardhur për të qëndruar i fundit.

— Mirë, — tha ajo duke i marrë dorën. — Ndoshta jeni i vetmi këtu të cilit mund t'i besoj. Miku im, duajeni një grua që ta doni gjithmonë. Mos braktisni asnjë.

E mori Rastinjakun për krahu dhe e çoi mbi një kanape, në sallonin ku luhej me letra.

— Shkoni, — i tha, — te markezi. Zhaku, shërbëtori im, do t'ju çojë atje dhe do t'ju japë një letër për të. I kërkoj korrespondencën time. Do t'jua japë të tërën, dua ta besoj. Po t'i keni letrat e mia, ngjituni në dhomën time. Do të më lajmërojnë.

[198] Niobe: mbretëreshë e mitologjisë greke, që humbi të gjithë fëmijët dhe nga dhembja u shndërrua në gur.

U ngrit për t'i dalë përpara dukeshës de Lanzhe, mikes së saj më të mirë, që po vinte edhe ajo. Rastinjaku u nis, kërkoi markezin d'Azhuda në pallatin de Roshfid, ku duhej ta kalonte mbrëmjen, dhe e gjeti aty. Markezi e mori me vete në shtëpinë e tij, i dha studentit një kuti dhe i tha: „Janë të gjitha këtu.“ Dukej se donte t'i fliste Eugjenit, ose për ta pyetur për ngjarjet e ballos dhe për vikonteshën, ose për t'i rrëfyer se ndoshta ishte tashmë i dëshpëruar për martesën e tij, siç qe më vonë; por një shkëndijë krenarie i shkëlqeu në sy, dhe pati guximin e mjerë ta mbante të fshehtë ndjenjat e tij më fisnike. „Mos i thoni asgjë për mua, Eugjeni im i dashur.“ I shtrëngoi dorën Rastinjakut me një lëvizje përzemërsisht të trishtë dhe i bëri shenjë të ikte. Eugjeni u kthye në pallatin de Bozean dhe e futën në dhomën e vikonteshës, ku pa përgatitjet e një nisjeje. U ul pranë zjarrit, vështroi kutinë prej kedri dhe ra në një melankoli të thellë. Për të, zonja de Bozean kishte përmasat e hyjneshave të *Iliadës*.

— Ah! Miku im, — tha vikontesha duke hyrë dhe duke i mbështetur dorën mbi sup Rastinjakut.

Ai e pa kushërirën në lot, me sy të ngritur, me njërën dorë që i dridhej, me tjetrën të ngritur. Ajo mori befas kutinë, e vuri në zjarr dhe e pa duke u djegur.

— Po vallëzojnë! Kanë ardhur të gjithë me shumë përpikëri, ndërsa vdekja do të vijë vonë. Shët! Miku im, — tha ajo, duke ia vënë një gisht mbi gojë Rastinjakut, që ishte gati të fliste. — Nuk do ta shoh më kurrë as Parisin, as shoqërinë. Në pesë të mëngjesit do të nisem për të shkuar të varrosem në thellësi të Normandisë. Që nga ora tre pasdite jam detyruar të bëj përgatitjet, të nënshkruaj akte, të shoh punë; nuk mund të dërgoja askënd te... — U ndal. — Ishte e sigurt se do ta gjenin te... — U ndal përsëri, e dërrmuar nga dhembja. Në këto çaste gjithçka është vuajtje, dhe disa fjalë është e pamundur t'i shqiptosh. — Me një fjalë, — vazhdoi ajo, — mbështetesha te ju sonte për këtë shërbim të fundit. Do të doja t'ju jepja një shenjë të miqësisë

sime. Do të mendoj shpesh për ju, që më jeni dukur i mirë dhe fisnik, i ri dhe i çiltër në mes të kësaj bote ku këto cilësi janë kaq të rralla. Dëshiroj që të mendoni ndonjëherë për mua. Ja, — tha ajo duke hedhur sytë përreth, — ja kutia ku vija dorezat e mia. Sa herë që merrja prej saj para se të shkoja në ballo a në teatër, ndihesha e bukur, sepse isha e lumtur, dhe e prekja vetëm për të lënë aty ndonjë mendim të hijshëm: ka shumë nga unë aty brenda, ka aty një zonjë de Bozean të tërë që nuk është më. Pranojeni. Do të kujdesem që t'jua çojnë në shtëpi, në rrugën d'Artois. Zonja de Nysinzhen është shumë mirë sonte; duajeni shumë. Po të mos shihemi më, miku im, jini i sigurt se do të bëj urime për ju, që keni qenë i mirë me mua. Të zbresim; nuk dua t'i lë të besojnë se po qaj. Kam përjetësinë para meje; do të jem vetëm aty, dhe askush nuk do të më kërkojë llogari për lotët e mi. Edhe një vështrim kësaj dhome. — U ndal. Pastaj, pasi i fshehu për një çast sytë me dorë, i fshiu, i lau me ujë të freskët dhe mori krahun e studentit. — Ecim! — tha ajo.

Rastinjaku nuk kishte ndier ende një emocion aq të dhunshëm sa qe prekja e kësaj dhembjeje të përmbajtur me aq fisnikëri. Duke u kthyer në ballo, Eugjeni i ra rreth e rrotull bashkë me zonjën de Bozean, kujdes i fundit e delikat i kësaj gruaje të hijshme. Duke hyrë në galerinë ku vallëzohej, Rastinjaku u habit kur hasi një nga ato çifte që bashkimi i të gjitha bukurive njerëzore i bën sublime për t'u parë. Kurrë nuk kishte pasur rastin të admironte përsosuri të tilla. Për ta thënë të gjithë me një fjalë, burri ishte një Antinou[199] i gjallë, dhe sjellja e tij nuk e prishte magjinë që ndiente duke e parë. Gruaja ishte një zanë; i magjepste sytë, e mahniste shpirtin, i ngacmonte edhe shqisat më të ftohta. Veshja harmonizohej te njëri dhe te tjetra me bukurinë. Të gjithë i sodisnin me kënaqësi dhe ua kishin zili lumturinë që shpërthente në përputhjen e syve dhe të lëvizjeve të tyre.

[199] Antinou: i riu i bukur grek, i dashuri i perandorit Hadrian, që statujat e tij e bënë simbol të bukurisë mashkullore.

— O Zot, kush është kjo grua? — tha Rastinjaku.

— Oh! Më e bukura pa asnjë dyshim, — u përgjigj vikontesha. — Është ledi Brandon; është po aq e famshme për lumturinë sa edhe për bukurinë e saj. I ka sakrifikuar gjithçka këtij djali të ri. Kanë, thonë, fëmijë. Por fatkeqësia rri gjithmonë pezull mbi ta. Thonë se lordi Brandon është betuar të marrë një hakmarrje të tmerrshme ndaj gruas së tij dhe këtij dashnori. Janë të lumtur, por dridhen pa pushim.

— Po ai?

— Si! Nuk e njihni kolonelin e bukur Frankesini?

— Atë që u rrah...

— Para tri ditësh, po. Ishte provokuar nga djali i një bankieri: donte vetëm ta plagoste, por për fat të keq e vrau.

— Oh!

— Ç'keni, pra? Po dridheni, — tha vikontesha.

— Nuk kam asgjë, — u përgjigj Rastinjaku.

Një djersë e ftohtë i rridhte nëpër shpinë. Votreni i shfaqej me fytyrën e tij prej bronzi. Heroi i galerave që i jepte dorën heroit të ballos ia ndryshonte pamjen e shoqërisë. Shpejt pa dy motrat, zonjën de Resto dhe zonjën de Nysinzhen. Kontesha ishte e mrekullueshme me të gjitha diamantet e shpalosura, që për të me siguri digjnin; i mbante për herë të fundit. Sado të fuqishme të ishin krenaria dhe dashuria e saj, nuk i duronte mirë vështrimet e të shoqit. Kjo pamje nuk ishte e tillë sa t'i bënte më pak të trishta mendimet e Rastinjakut. Nëse kishte parë përsëri Votrenin te koloneli italian, pa atëherë, nën diamantet e dy motrave, shtratin e mjerë ku rrinte shtrirë xha Gorioja. Meqë qëndrimi i tij melankolik e mashtroi vikonteshën, ajo ia hoqi krahun.

— Shkoni! Nuk dua t'ju kushtoj një kënaqësi, — tha ajo.

Eugjenin e kërkoi shpejt Delfina, e lumtur nga efekti që bënte dhe e etur t'ia vinte në këmbë studentit nderimet që mblidhte në këtë shoqëri, ku shpresonte ta pranonin.

— Si e gjeni Nasinë? — i tha ajo.

— Ka skontuar, — tha Rastinjaku, — edhe vdekjen e babait të saj.

Rreth orës katër të mëngjesit, turma e salloneve kishte filluar të rralloj. Shpejt muzika nuk u dëgjua më. Dukesha de Lanzhe dhe Rastinjaku u gjendën vetëm në sallonin e madh. Vikontesha, duke besuar se do të gjente aty vetëm studentin, erdhi pasi i tha lamtumirë zotit de Bozean, që shkoi të flinte duke i përsëritur: „Gaboni, e dashur, që shkoni të mbylleni në moshën tuaj! Rrini, pra, me ne."

Duke parë dukeshën, zonja de Bozean nuk e mbajti dot një britmë.

— Ju mora me mend, Klara, — tha zonja de Lanzhe. — Po ikni për të mos u kthyer më; por nuk do të ikni pa më dëgjuar dhe pa e kuptuar njëra-tjetrën. — E mori mikeshën për krahu, e çoi në sallonin ngjitur dhe aty, duke e vështruar me lot në sy, e shtrëngoi në krahë dhe e puthi në faqe. — Nuk dua të ndahem ftohtë me ju, e dashur; do të ishte një brejtje ndërgjegjeje tepër e rëndë. Mund të mbështeteni te unë si te vetja. Sonte ishit e madhe; e ndjeva veten të denjë për ju dhe dua t'jua provoj. Kam pasur faje ndaj jush, nuk kam qenë gjithmonë e mirë; më falni, e dashur: e mohoj gjithçka që mund t'ju ketë plagosur, do të doja t'i merrja prapa fjalët e mia. E njëjta dhembje i bashkoi shpirtrat tanë, dhe nuk e di cila prej nesh do të jetë më fatkeqja. Zoti de Montrivo nuk ishte këtu sonte, e kuptoni? Kush ju ka parë gjatë kësaj ballove, Klara, nuk do t'ju harrojë kurrë. Unë po bëj një përpjekje të fundit. Po të dështoj, do të shkoj në një manastir! Po ju, ku shkoni?

— Në Normandi, në Courcelles, të dua, të lutem, deri në ditën kur Zoti do të më marrë nga kjo botë.

— Ejani, zoti de Rastinjak, — tha vikontesha me zë të prekur, duke menduar se ky djalë i ri po priste. Studenti u gjunjëzua, mori dorën e kushërirës dhe ia puthi. — Antoaneta, lamtumirë! — vazhdoi zonja de Bozean. — Jini e lumtur. Sa për ju, ju jeni;

jeni i ri, mund të besoni në diçka, — i tha ajo studentit. — Duke u larguar nga kjo botë, do të kem pasur, si disa që vdesin të privilegjuar, emocione fetare e të sinqerta rreth meje!

Rastinjaku iku rreth orës pesë, pasi e pa zonjën de Bozean në karrocën e saj të udhëtimit, pasi mori lamtumirën e saj të fundit, të lagur me lot që provonin se njerëzit më të lartë nuk vihen jashtë ligjit të zemrës dhe nuk jetojnë pa hidhërime, siç do të donin t'ia mbushnin mendjen popullit disa nga lajkatarët e tij. Eugjeni u kthye në këmbë drejt Shtëpisë Voker, në një kohë të lagësht e të ftohtë. Edukata e tij po mbaronte.

— Nuk do ta shpëtojmë xha Gorion e shkretë, — i tha Bianshoni kur Rastinjaku hyri te fqinji i tij.

— Miku im, — i tha Eugjeni pasi vështroi plakun e fjetur, — shko, ndiqe fatin e thjeshtë me të cilin i kufizon dëshirat e tua. Unë jam në ferr dhe duhet të rri aty. Sado keq që të të flasin për shoqërinë e lartë, besoje! Nuk ka Juvenal[200] që të mund ta pikturojë tmerrin e saj të mbuluar me ar e me gurë të çmuar.

Të nesërmen, Rastinjakun e zgjoi rreth orës dy pasdite Bianshoni, i cili, i detyruar të dilte, iu lut ta ruante xha Gorion, gjendja e të cilit ishte rënduar shumë gjatë mëngjesit.

— Plaku nuk ka dy ditë, ndoshta nuk ka gjashtë orë jetë, — tha studenti i mjekësisë, — e megjithatë nuk mund të pushojmë së luftuari me sëmundjen. Do të duhet t'i japim kujdese të shtrenjta. Do të jemi ne infermierët e tij, po unë nuk kam asnjë su. I ktheva xhepat përmbys, i rrëmova dollapët: zero. E pyeta në një çast kur ishte në vete; më tha se nuk kishte asnjë liard të vetin. Ti ç'ke?

— Më kanë mbetur njëzet frangë, — u përgjigj Rastinjaku; — po do të shkoj t'i luaj, do të fitoj.

— Po po të humbasësh?

— Do t'u kërkoj para dhëndurëve dhe bijave të tij.

[200] Juvenali (shek. I–II): poet satirik romak, i njohur për sulmet e ashpra kundër veseve të Romës.

— Dhe po të mos të japin? — vazhdoi Bianshoni. — Më e ngutshmja në këtë çast nuk është të gjejmë para; duhet ta mbështjellim plakun me një sinapizëm të vluar që nga këmbët deri në gjysmë të kofshëve. Po të bërtasë, ka ende shpresë. E di si bëhet. Përveç kësaj, do të të ndihmojë Kristofi. Unë do të kaloj te farmacisti të përgjigjem për të gjitha ilaçet që do të marrim aty. Për fat të keq, njeriu i shkretë nuk ishte në gjendje të transportohej në spitalin tonë; atje do të kishte qenë më mirë. Hajde, eja të të vendos, dhe mos e lër derisa të kthehem unë.

Dy të rinjtë hynë në dhomën ku rrinte shtrirë plaku. Eugjeni u tmerrua nga ndryshimi i kësaj fytyre të shtrembëruar nga konvulsionet, të bardhë e thellësisht të dobët.

— E pra, babush? — i tha ai duke u përkulur mbi shtratin e mjerë.

Gorioja ngriti mbi Eugjenin sy të shuar dhe e vështroi me shumë vëmendje pa e njohur. Studenti nuk e duroi dot këtë pamje; lotët i lagën sytë.

— Bianshon, a nuk duhen perde në dritare?

— Jo. Kushtet e atmosferës nuk e prekin më. Do të ishte tepër mirë po të kishte vapë ose ftohtë. Megjithatë na duhet zjarr për të bërë çajrat dhe për të përgatitur shumë gjëra. Do të të dërgoj dru të çara që do të na shërbejnë derisa të kemi dru. Dje dhe sonte i dogja drutë e tua dhe të gjitha plisat e njeriut të shkretë. Ishte lagështi, uji kullonte nga muret; mezi e thava dhomën. Kristofi e fshiu; është vërtet një stallë. Dogja aty dëllinjë; qelbej tepër.

— O Zot! — tha Rastinjaku. — Po bijat e tij!

— Ja, po të kërkojë të pijë, do t'i japësh nga kjo, — tha interni, duke i treguar Rastinjakut një enë të madhe të bardhë. — Po ta dëgjosh të ankohet dhe po t'i jetë barku i nxehtë e i fortë, do të ndihmohesh nga Kristofi për t'i bërë... e di. Po të kishte rastësisht një ngazëllim të madh, po të fliste shumë, me një fjalë po të kishte pak çmenduri, lëre të shkojë. Nuk do të jetë shenjë e keqe. Por dërgoje Kristofin në spitalin Cochin. Mjeku ynë, shoku im

ose unë do të vinim t'i vinim moksa.[201] Sot në mëngjes, ndërsa ti flije, bëmë një konsultë të madhe me një nxënës të doktor Gall-it, me një mjek kryesor të Hôtel-Dieu-së dhe me tonin. Këta zotërinj kujtuan se njohën simptoma kureshtare, dhe do t'i ndjekim përparimet e sëmundjes, për t'u ndriçuar mbi disa pika shkencore mjaft të rëndësishme. Një nga këta zotërinj pretendon se presioni i serumit, po të binte më shumë mbi një organ sesa mbi një tjetër, mund të zhvillonte fakte të veçanta. Dëgjoje mirë, pra, po të flasë, për të vërtetuar se ç'lloj idesh u përkasin fjalët e tij: nëse janë efekte të kujtesës, të mprehtësisë, të gjykimit; nëse merret me gjëra materiale apo me ndjenja; nëse llogarit, nëse kthehet te e kaluara; me një fjalë, ji në gjendje të na japësh një raport të saktë. Është e mundur që pushtimi të ndodhë i gjithi njëherësh; do të vdesë i trashë siç është në këtë çast. Gjithçka është shumë e çuditshme në këto lloj sëmundjesh! Po të plaste bomba këtu, — tha Bianshoni duke treguar zverkun e të sëmurit, — ka shembuj dukurish të çuditshme: truri rimerr disa nga aftësitë e tij dhe vdekja vonon më shumë të shfaqet. Lëngjet mund të largohen nga truri, të marrin rrugë që njihen vetëm nga autopsia. Te Të Pashërueshmit ka një plak të hutuar, te i cili derdhja ka ndjekur shtyllën kurrizore; vuan tmerrësisht, por jeton.

— U argëtuan mirë? — tha xha Gorioja, që e njohu Eugjenin.

— Oh! Mendon vetëm për bijat e tij, — tha Bianshoni. — Më tha më shumë se njëqind herë sonte: „Po vallëzojnë! E ka fustanin e saj.“ I thërriste me emër. Më bënte të qaja, të më marrë dreqi! me theksin e tij: „Delfina! Delfina ime e vogël! Nasi!“ Për fjalën e nderit, — tha studenti i mjekësisë, — të bënte të shkrihesh në lot.

— Delfina, — tha plaku, — është këtu, apo jo? E dija mirë. — Dhe sytë e tij rimorën një gjallëri të çmendur për të vështruar muret dhe derën.

[201] Moksa: copa lënde që digjen mbi lëkurë, në mjekësinë e vjetër, për të ngacmuar trupin.

— Po zbres t'i them Silvias të përgatitë sinapizmat, — thirri Bianshoni; — çasti është i favorshëm.

Rastinjaku mbeti vetëm pranë plakut, i ulur në fund të shtratit, me sytë të ngulur në atë kokë të tmerrshme e të dhimbshme për t'u parë.

„Zonja de Bozean po ikën, ky po vdes, — i tha vetes. — Shpirtrat e bukur nuk mund të rrinë gjatë në këtë botë. Si do të lidheshin, në të vërtetë, ndjenjat e mëdha me një shoqëri meskine, të vogël, sipërfaqësore?“

Pamjet e festës ku kishte qenë iu paraqitën përsëri në kujtesë dhe bënë kontrast me pamjen e këtij shtrati vdekjeje. Bianshoni u shfaq përsëri befas.

— Dëgjo, Eugjen, sapo pashë mjekun tonë kryesor dhe u ktheva gjithë duke vrapuar. Po të shfaqen shenja mendjeje, po të flasë, shtrije mbi një sinapizëm të gjatë, në mënyrë që ta mbështjellësh me mustardë që nga zverku deri në fund të mesit, dhe na thirr.

— I dashur Bianshon, — tha Eugjeni.

— Oh! Bëhet fjalë për një fakt shkencor, — vazhdoi studenti i mjekësisë me gjithë zjarrin e një neofiti.

— Hajde, — tha Eugjeni, — do të jem pra i vetmi që e kujdesem këtë plak të shkretë nga dashuria.

— Po të më kishe parë sot në mëngjes, nuk do ta thoshe këtë, — vazhdoi Bianshoni pa u fyer nga fjala. — Mjekët që kanë ushtruar zanatin shohin vetëm sëmundjen; unë shoh ende të sëmurin, djali im i dashur.

Iku, duke e lënë Eugjenin vetëm me plakun dhe në pritje të një krize që nuk vonoi të shpërthente.

— Ah! Ju jeni, fëmija im i dashur, — tha xha Gorioja duke e njohur Eugjenin.

— Jeni më mirë? — pyeti studenti duke i marrë dorën.

— Po; e kisha kokën të shtrënguar si në morsë, por po çlirohet. I patë vajzat e mia? Do të vijnë shpejt, do të vijnë me vrap sapo ta

dinë që jam i sëmurë; më kanë kujdesur kaq shumë në rrugën de la Jussienne! O Zot! Do të doja që dhoma ime të ishte e pastër për t'i pritur. Është një djalë i ri që m'i dogji të gjitha plisat.

— Po dëgjoj Kristofin, — i tha Eugjeni; — po ju sjell lart dru që jua dërgon ai djalë.

— Mirë! Po si t'i paguaj drutë? Nuk kam asnjë su, fëmija im. I dhashë të gjitha, të gjitha. Jam në mëshirë të të tjerëve. Të paktën a ishte i bukur fustani me fije ari? (Ah! Po vuaj!) Faleminderit, Kristof. Zoti do t'ju shpërblejë, djalë; unë nuk kam më asgjë.

— Do të paguaj mirë unë, ty dhe Silvian, — i tha Eugjeni djalit në vesh.

— Vajzat e mia ju thanë se do të vinin, apo jo, Kristof? Shko përsëri, do të të jap njëqind su. U thuaj se nuk ndihem mirë, se do të doja t'i përqafoja, t'i shihja edhe një herë para se të vdes. U thuaj këtë, por pa i trembur shumë.

Kristofi iku me një shenjë të Rastinjakut.

— Do të vijnë, — vazhdoi plaku. — I njoh. Delfina e mirë, po të vdes, ç'hidhërim do t'i shkaktoj! Edhe Nasisë. Nuk do të doja të vdisja, që të mos i bëj të qajnë. Të vdesësh, Eugjeni im i mirë, do të thotë të mos i shohësh më. Atje ku shkon, do të mërzitem shumë. Për një baba, ferri është të jesh pa fëmijë, dhe unë e kam bërë tashmë stazhin që kur u martuan. Parajsa ime ishte në rrugën de la Jussienne. Dëgjoni, po të shkoj në parajsë, do të mund të kthehem në tokë si shpirt rreth tyre. Kam dëgjuar të thuhen gjëra të tilla. A janë të vërteta? Më duket se i shoh në këtë çast siç ishin në rrugën de la Jussienne. Zbritnin në mëngjes. „Mirëmëngjes, babi", thoshin. I merrja në gjunjë, u bëja një mijë ngacmime, shaka. Më përkëdhelnin bukur. Hanim mëngjes bashkë çdo mëngjes, hanim darkë; me një fjalë, isha baba, i gëzoja fëmijët e mi. Kur ishin në rrugën de la Jussienne, nuk arsyetonin, nuk dinin asgjë nga bota, më donin shumë. O Zot! Pse nuk mbetën gjithmonë të vogla? (Oh! Po vuaj, më tërhiqet koka.) Ah! Ah! Më

falni, fëmijët e mi! Vuaj tmerrësisht, dhe duhet të jetë dhembje e vërtetë, sepse ju më keni bërë shumë të fortë ndaj së keqes. O Zot! Sikur t'i kisha vetëm duart e tyre në duart e mia, nuk do ta ndieja të keqen time. Besoni se do të vijnë? Kristofi është kaq budalla! Duhej të kisha shkuar vetë. Ai do t'i shohë, ai. Po ju ishit dje në ballo. Më thoni, pra, si ishin? Nuk dinin asgjë për sëmundjen time, apo jo? Nuk do të kishin vallëzuar, të shkretat! Oh! Nuk dua të jem më i sëmurë. Kanë ende tepër nevojë për mua. Pasuritë e tyre janë në rrezik. Dhe në duart e ç'burrave janë! Më shëroni, më shëroni! (Oh! Sa vuaj! Ah! Ah! Ah!) E shihni, duhet të më shëroni, sepse atyre u duhen para, dhe unë e di ku të shkoj për të fituar. Do të shkoj të bëj niseshte me gjilpëra në Odesë. Jam dinak, do të fitoj milionë. (Oh! Vuaj tepër!)

Gorioja heshti për një çast, duke u dukur sikur bënte të gjitha përpjekjet për të mbledhur forcat që ta duronte dhembjen.

— Sikur të ishin këtu, nuk do të ankohesha, — tha ai. — Pse të ankohem, pra?

Erdhi një përgjumje e lehtë dhe zgjati shumë. Kristofi u kthye. Rastinjaku, që e besonte xha Gorion të fjetur, e la djalin t'i jepte llogari me zë të lartë për porosinë e tij.

— Zotëri, — tha ai, — shkova së pari te zonja konteshë, me të cilën më qe e pamundur të flisja; ishte në punë të mëdha me burrin e saj. Meqë ngulmova, erdhi vetë zoti de Resto dhe më tha kështu: „Zoti Gorio po vdes; e pra, kjo është gjëja më e mirë që mund të bëjë. Kam nevojë për zonjën de Resto për të mbaruar punë të rëndësishme; do të shkojë kur të mbarojë gjithçka.“ Dukej i zemëruar ky zotëri. Po dilja, kur zonja hyri në paradhomë nga një derë që nuk e shihja dhe më tha: „Kristof, i thuaj babait se jam në diskutim me burrin tim; nuk mund ta lë; bëhet fjalë për jetën a vdekjen e fëmijëve të mi; por sapo të mbarojë gjithçka, do të vij.“ Sa për zonjën baroneshë, histori tjetër! Nuk e pashë dhe nuk mundi t'i flisja. „Ah! — më tha shërbyesja, — zonja u kthye nga balloja në pesë e një çerek; po fle; po ta zgjoj para mesditës,

do të më qortojë. Do t'i them që babai i saj është më keq kur të më thërrasë. Për një lajm të keq, ka gjithmonë kohë për t'ia thënë.“ M'u lut sa të doja! Hiç! Kërkova të flisja me zotin baron; kishte dalë.

— Asnjëra nga bijat e tij nuk do të vinte! — thirri Rastinjaku. — Do t'u shkruaj të dyjave.

— Asnjëra, — u përgjigj plaku duke u ngritur ndenjur. — Kanë punë, flenë, nuk do të vijnë. E dija. Duhet të vdesësh për ta ditur se ç'janë fëmijët. Ah! Miku im, mos u martoni, mos kini fëmijë! Ju u jepni jetën, ata ju japin vdekjen. Ju i futni në botë, ata ju përzënë prej saj. Jo, nuk do të vijnë! Këtë e di prej dhjetë vjetësh. E thoja ndonjëherë me vete, por nuk guxoja ta besoja.

Një lot iu rrokullis në secilin sy, mbi buzën e kuqe, pa rënë.

— Ah! Sikur të isha i pasur, sikur ta kisha ruajtur pasurinë, sikur të mos ua kisha dhënë, do të ishin këtu, do të më lëpinin faqet me puthjet e tyre! Do të banoja në një pallat, do të kisha dhoma të bukura, shërbëtorë, zjarr timin; dhe ato do të ishin të gjitha në lot, me burrat e tyre, me fëmijët e tyre. Do t'i kisha të gjitha këto. Po asgjë. Paraja jep gjithçka, edhe bija. Oh! Paratë e mia, ku janë? Sikur të kisha thesare për të lënë, do të më fashonin, do të më kujdeseshin; do t'i dëgjoja, do t'i shihja. Ah! Fëmija im i dashur, fëmija im i vetëm, parapëlqej braktisjen dhe mjerimin tim! Të paktën, kur një fatkeq është i dashur, është i sigurt se e duan. Jo, do të doja të isha i pasur, do t'i shihja. Për besë, kush e di? Që të dyja kanë zemra prej shkëmbi. Kisha tepër dashuri për to që të kishin ato për mua. Një baba duhet të jetë gjithmonë i pasur; duhet t'i mbajë fëmijët me fre si kuaj dinakë. Dhe unë isha në gjunjë para tyre. Të mjerat! Po e kurorëzojnë me dinjitet sjelljen e tyre ndaj meje prej dhjetë vjetësh. Sikur ta dinit sa kujdes kishin për mua në kohët e para të martesës së tyre! (Oh! Po vuaj një martirizim mizor!) Sapo u kisha dhënë secilës gati tetëqind mijë frangë; nuk mund të ishin të ashpra me mua, as ato, as burrat e tyre. Më prisnin: „Babi im i mirë, këtej; babi im

i dashur, andej.“ Takëmi im ishte gjithmonë i shtruar te ato. Me një fjalë, haja darkë me burrat e tyre, që më trajtonin me nderim. Dukesha sikur kisha ende diçka. Pse kështu? Nuk kisha thënë asgjë për punët e mia. Një njeri që u jep tetëqind mijë frangë bijave të tij ishte njeri për t'u kujdesur. Dhe kujdeseshin, po ishte për paratë e mia. Bota nuk është e bukur. E kam parë unë këtë! Më çonin me karrocë në teatër, dhe rrija sa doja në mbrëmjet. Me një fjalë, ato e quanin veten bijat e mia dhe më pranonin për babanë e tyre. E kam ende mprehtësinë time, ta dini, dhe asgjë nuk më ka shpëtuar. Çdo gjë shkoi në adresën e vet dhe ma shpoi zemrën. E shihja mirë se ishin shtirje; por e keqja s'kishte shërim. Nuk isha te ato aq rehat sa në tryezën këtu poshtë. Nuk dija të thoja asgjë. Prandaj, kur disa nga këta njerëz të shoqërisë së lartë pyesnin në vesh dhëndurët e mi: „Kush është ky zotëri?“ „Është babai i ekjuve, është i pasur.“ „Ah, dreqi!“ thoshin, dhe më shikonin me respektin që u detyrohet ekjuve. Por, nëse ndonjëherë i bezdisja pak, i shlyeja mirë të metat e mia! Përveç kësaj, kush është i përsosur? (Koka ime është një plagë!) Po vuaj në këtë çast atë që duhet vuajtur për të vdekur, i dashuri im zoti Eugjen; e pra, kjo nuk është asgjë krahasuar me dhembjen që më shkaktoi vështrimi i parë me të cilin Anastazia më bëri të kuptoja se sapo kisha thënë një budallallëk që e poshtëronte; vështrimi i saj m'i hapi të gjitha venat. Do të kisha dashur t'i dija të gjitha, por ajo që e dita mirë qe se isha i tepërt mbi tokë. Të nesërmen shkova te Delfina për t'u ngushëlluar, dhe ja ku bëj aty një budallallëk që e zemëroi. U bëra si i çmendur. Ndenja tetë ditë pa ditur më ç'duhej të bëja. Nuk guxova të shkoja t'i shihja, nga frika e qortimeve të tyre. Dhe ja ku jam jashtë derës së bijave të mia. O Zot! Meqë i njeh mjerimet, vuajtjet që kam duruar; meqë i ke numëruar goditjet e kamës që kam marrë në këtë kohë që më ka plakur, ndryshuar, vrarë, zbardhur, pse më bën të vuaj sot? E kam shlyer mirë mëkatin që i kam dashur tepër. Ato u hakmorën mirë për dashurinë time, më mundonin me darë si xhelatë. E

pra, baballarët janë kaq budallenj! I doja aq shumë, sa u ktheva përsëri atje si kumarxhiu te bixhozi. Bijat e mia ishin vesi im; ishin dashnoret e mia, me një fjalë gjithçka! Të dyja kishin nevojë për diçka, për stoli; shërbyeset ma thoshin, dhe unë ua jepja për t'u pritur mirë! Por megjithatë më dhanë ca mësime të vogla për mënyrën si duhej të sillesha në shoqëri. Oh! Nuk e pritën të nesërmen. Kishin filluar të skuqeshin prej meje. Ja ç'do të thotë t'i edukosh mirë fëmijët. Në moshën time nuk mund të shkoja megjithatë në shkollë. (Vuaj tmerrësisht, o Zot! Mjekët! Mjekët! Po të ma hapnin kokën, do të vuaja më pak.) Bijat e mia, bijat e mia, Anastazi, Delfina! Dua t'i shoh. Dërgoni xhandarmërinë t'i marrë, me forcë! Drejtësia është me mua, gjithçka është me mua, natyra, kodi civil. Protestoj. Atdheu do të humbasë po të shkelen me këmbë baballarët. Kjo është e qartë. Shoqëria, bota rrotullohen rreth atësisë; gjithçka shembet po të mos i duan fëmijët baballarët e tyre. Oh! T'i shoh, t'i dëgjoj, çfarëdo që të më thonë, mjafton t'ua dëgjoj zërin; kjo do t'm'i qetësojë dhembjet, sidomos Delfina. Po u thoni, kur të vijnë, të mos më shikojnë ftohtë siç bëjnë. Ah! Miku im i mirë, zoti Eugjen, ju nuk e dini ç'do të thotë ta gjesh arin e vështrimit të kthyer befas në plumb gri. Që nga dita kur sytë e tyre nuk rrezatuan më mbi mua, këtu kam qenë gjithmonë në dimër; kam pasur vetëm hidhërime për të gëlltitur, dhe i kam gëlltitur! Kam jetuar për t'u poshtëruar, për t'u fyer. I dua aq shumë, sa i gëlltisja të gjitha fyerjet me të cilat më shisnin një kënaqësi të vogël të mjerë e të turpshme. Një baba të fshihet për t'i parë bijat! U dhashë jetën time; sot nuk do të më japin as një orë! Kam etje, kam uri, më digjet zemra; nuk do të vijnë të ma freskojnë agoninë, sepse po vdes, e ndiej. Po atëherë nuk e dinë ç'do të thotë të ecësh mbi kufomën e babait? Ka një Zot në qiej, ai na hakmerret pa dashur ne, ne baballarëve. Oh! Do të vijnë! Ejani, të dashurat e mia, ejani të më puthni edhe një herë, një puthje të fundit, kungimin e fundit të babait tuaj, që do t'i lutet Zotit për ju, që do t'i thotë se keni qenë bija të mira,

që do t'ju mbrojë! Në fund të fundit, ju jeni të pafajshme. Janë të pafajshme, miku im! Thuajuani mirë të gjithëve, që të mos i shqetësojnë për shkakun tim. Gjithçka është faji im; i mësova të më shkelnin me këmbë. Më pëlqente kjo, mua. Kjo nuk i përket askujt, as drejtësisë njerëzore, as drejtësisë hyjnore. Zoti do të ishte i padrejtë po t'i dënonte për shkakun tim. Nuk dita të sillem; bëra budallallëkun të heq dorë nga të drejtat e mia. Do ta kisha poshtëruar veten për to! Ç'doni! Natyra më e bukur, shpirtrat më të mirë do të ishin dorëzuar para prishjes së kësaj lehtësie atërore. Jam një i mjerë, jam ndëshkuar me të drejtë. Vetëm unë i shkaktova rrëmujat e bijave të mia, i llastova. Sot duan kënaqësinë, ashtu si dikur donin karamele. Ua kam lejuar gjithmonë t'i kënaqin tekat e tyre prej vajzash. Në pesëmbëdhjetë vjeç kishin karrocë! Asgjë nuk u ka rezistuar. Vetëm unë jam fajtor, por fajtor nga dashuria. Zëri i tyre ma hapte zemrën. I dëgjoj, po vijnë. Oh! Po, do të vijnë. Ligji do që të vish ta shohësh babanë kur vdes; ligji është me mua. Pastaj do të kushtojë vetëm një udhëtim me karrocë. Do ta paguaj unë. Shkruajuni se kam milionë për t'u lënë! Për fjalën e nderit. Do të shkoj të bëj makarona italiane në Odesë. E di mënyrën. Në projektin tim ka milionë për t'u fituar. Askujt nuk i ka shkuar ndër mend. Nuk prishen gjatë transportit si gruri ose si mielli. He, he, niseshteja? Aty do të ketë milionë! Nuk do të gënjeni; u thoni milionë, dhe edhe sikur të vinin nga koprracia, parapëlqej të më mashtrojnë, do t'i shoh. Dua bijat e mia! Unë i bëra! Janë të miat! — tha ai, duke u ngritur ndenjur, duke i treguar Eugjenit një kokë me flokë të bardha të shpupuritura, që kërcënonte me gjithçka që mund të shprehte kërcënim.

— Hajde, — i tha Eugjeni, — shtrihuni përsëri, xha Gorio i mirë, do t'u shkruaj. Sapo të kthehet Bianshoni, do të shkoj vetë po të mos vijnë.

— Po të mos vijnë? — përsëriti plaku duke ngashëryer. — Po unë do të jem i vdekur, i vdekur në një krizë tërbimi, tërbimi! Po më pushton tërbimi! Në këtë çast shoh gjithë jetën time. Jam i

mashtruar! Nuk më duan, nuk më kanë dashur kurrë! Kjo është e qartë. Po të mos kenë ardhur, nuk do të vijnë. Sa më shumë të kenë vonuar, aq më pak do të vendosin të më japin këtë gëzim. I njoh. Nuk kanë ditur kurrë të marrin me mend asgjë nga hidhërimet, nga dhembjet, nga nevojat e mia; nuk do ta marrin me mend as vdekjen time; nuk janë as në dijeni të sekretit të dashurisë sime. Po, e shoh: për to, zakoni për të më hapur zorrët ia ka hequr vlerën gjithçkaje që bëja. Po të kishin kërkuar të m'i nxirrnin sytë, do t'u kisha thënë: „Nxirrini!“ Jam tepër budalla. Ato besojnë se të gjithë baballarët janë si i tyre. Duhet gjithmonë ta bësh veten të çmuar. Fëmijët e tyre do të më hakmerren. Po është në interesin e tyre të vijnë këtu. Paralajmërojini, pra, se po e rrezikojnë agoninë e tyre. Po bëjnë të gjitha krimet në një të vetëm. Po shkoni, pra, u thoni se të mos vijnë do të thotë të vrasin babanë! Kanë bërë mjaft pa e shtuar edhe këtë. Thërrisni pra si unë: „Hej, Nasi! Hej, Delfina! Ejani te babai juaj që ka qenë kaq i mirë me ju dhe që po vuan!“ Asgjë, askush. Do të vdes si qen, pra? Ja shpërblimi im: braktisja. Janë të poshtra, të liga; i urrej, i mallkoj; do të ngrihem natën nga arkivoli për t'i mallkuar përsëri, sepse, në fund të fundit, miqtë e mi, a kam faj? Ato po sillen shumë keq! Hë? Ç'po them? A nuk më lajmëruat se Delfina është këtu? Është më e mira nga të dyja. Ju jeni biri im, Eugjen, ju! Duajeni, jini baba për të. Tjetra është shumë fatkeqe. Dhe pasuritë e tyre! Ah, o Zot! Po jap shpirt, po vuaj pak si tepër! Ma prisni kokën, ma lini vetëm zemrën.

— Kristof, shko thirr Bianshonin, — thirri Eugjeni, i tmerruar nga karakteri që po merrnin ankimet dhe britmat e plakut, — dhe më sill një kabriolet.

— Do të shkoj t'i marr vajzat tuaja, xha Gorio i mirë; do t'jua sjell.

— Me forcë, me forcë! Kërkoni gardën, këmbësorinë, gjithçka! Gjithçka, — tha ai, duke i hedhur Eugjenit një vështrim të fundit

ku shkëlqeu arsyeja. — I thoni qeverisë, prokurorit të mbretit, të m'i sjellin; e dua!

— Po ju i mallkuat.

— Kush e tha këtë? — u përgjigj plaku i shtangur. — E dini mirë që i dua, i adhuroj! Shërohem po t'i shoh... Shkoni, fqinji im i mirë, fëmija im i dashur, shkoni; ju jeni i mirë, ju; do të doja t'ju falënderoja, por nuk kam asgjë t'ju jap veç bekimeve të një që po vdes. Ah! Do të doja të paktën ta shihja Delfinën për t'i thënë të paguajë për mua borxhin ndaj jush. Po të mos mundet tjetra, ma sillni këtë. I thoni se nuk do ta doni më po të mos dojë të vijë. Ju do aq shumë, sa do të vijë. Ujë, më digjen zorrët! Më vini diçka mbi kokë. Dora e bijave të mia, kjo do të më shpëtonte, e ndiej... O Zot! Kush do t'ua ribëjë pasuritë po të iki unë? Dua të shkoj në Odesë për to, në Odesë, të bëj makarona.

— Pini këtë, — tha Eugjeni, duke e ngritur të vdekshmin dhe duke e mbajtur në krahun e majtë, ndërsa me tjetrin mbante një filxhan plot me çaj.

— Ju duhet t'i doni babanë dhe nënën tuaj, ju! — tha plaku, duke ia shtrënguar dorën Eugjenit me duart e tij që po i liheshin. — E kuptoni që do të vdes pa i parë, bijat e mia? Të kesh gjithmonë etje dhe të mos pish kurrë: ja si kam jetuar prej dhjetë vjetësh... Dy dhëndurët e mi m'i kanë vrarë bijat. Po, nuk kam pasur më bija pasi u martuan. Baballarë, u thoni Dhomave të bëjnë një ligj për martesën! Me një fjalë, mos i martoni bijat tuaja po t'i doni. Dhëndri është një i poshtër që i prish gjithçka një vajze, ia ndot gjithçka. Mjaft më martesa! Kjo është ajo që na i merr bijat, dhe nuk i kemi më kur vdesim. Bëni një ligj për vdekjen e baballarëve. Kjo është e tmerrshme! Hakmarrje! Janë dhëndurët e mi që i pengojnë të vijnë. Vritini! Vdekje Restos, vdekje alzacianit, ata janë vrasësit e mi! Vdekjen ose bijat e mia! Ah! Mbaroi, po vdes pa to! Ato! Nasi, Fifina, hajde, ejani pra! Babai juaj po del...

— Xha Gorio i mirë, qetësohuni, hajde, rrini i qetë, mos u trazoni, mos mendoni.

— Të mos i shoh, ja ç'është agonia!

— Do t'i shihni.

— Vërtet? — thirri plaku i hutuar. — Oh! T'i shoh! Do t'i shoh, do t'ua dëgjoj zërin. Do të vdes i lumtur. E pra, po, nuk kërkoj më të jetoj, nuk më mbahej më, hidhërimet e mia vinin duke u shtuar. Por t'i shoh, t'u prek fustanet, ah! vetëm fustanet, është shumë pak; por të ndiej diçka prej tyre! Më jepni të kap flokët... flokët...

Ra me kokë mbi jastëk sikur të kishte marrë një goditje topuzi. Duart iu trazuan mbi batanije sikur të donte të kapte flokët e bijave.

— I bekoj, — tha ai duke bërë një përpjekje, — i bekoj.

U këput befas. Në atë çast hyri Bianshoni. „E takova Kristofin, — tha ai, — do të të sjellë një karrocë." Pastaj vështroi të sëmurin, i ngriti me forcë qepallat, dhe dy studentët i panë një sy pa ngrohtësi e të zbehtë. „Nuk do ta marrë veten, — tha Bianshoni, — nuk besoj." I mori pulsin, e preku, i vuri dorën mbi zemër plakut.

— Makina vazhdon të punojë; por, në gjendjen e tij, kjo është fatkeqësi, do të ishte më mirë të vdiste!

— Për besë, po, — tha Rastinjaku.

— Ç'ke kështu? Je i zbehtë si vdekja.

— Miku im, sapo dëgjova britma dhe ankime. Ka një Zot! Oh! Po! Ka një Zot, dhe na ka bërë një botë më të mirë, ose toka jonë është një marrëzi. Po të mos kishte qenë kaq tragjike, do të shkrihesha në lot, por i kam zemrën dhe stomakun tmerrësisht të shtrënguar.

— Dëgjo, do të duhen shumë gjëra; ku t'i marrim paratë?

Rastinjaku nxori orën.

— Ja, vëre shpejt peng. Nuk dua të ndalem rrugës, se kam frikë të humbas qoftë edhe një minutë, dhe po pres Kristofin. Nuk kam asnjë liard, do të duhet ta paguaj karrocierin kur të kthehem.

Rastinjaku u hodh poshtë shkallëve dhe u nis për te zonja de Resto, në rrugën du Helder. Gjatë rrugës, imagjinata e tij, e goditur nga pamja e tmerrshme që kishte parë, ia ndezi indinjatën. Kur arriti në paradhomë dhe kërkoi zonjën de Resto, iu përgjigjën se nuk priste njeri.

— Po unë, — i tha kamerierit, — vij nga ana e babait të saj, që po vdes.

— Zotëri, kemi nga zoti kont urdhrat më të rreptë...

— Po të jetë këtu zoti de Resto, i thoni në ç'gjendje ndodhet vjehrri i tij dhe lajmërojeni se duhet t'i flas në këtë çast.

Eugjeni priti gjatë.

„Ndoshta po vdes pikërisht tani“, mendonte ai.

Kamerieri e futi në sallonin e parë, ku zoti de Resto e priti studentin në këmbë, pa e ftuar të ulej, para një oxhaku ku nuk kishte zjarr.

— Zoti kont, — i tha Rastinjaku, — vjehrri juaj po jep shpirt në këtë çast në një strofull të ndyrë, pa asnjë liard për të blerë dru; është tamam në prag të vdekjes dhe kërkon të shohë të bijën...

— Zotëri, — iu përgjigj ftohtë konti de Resto, — mund ta keni vënë re që kam shumë pak dhembshuri për zotin Gorio. Ai e ka kompromet uar karakterin e vet me zonjën de Resto, ai ma ka bërë jetën të mjerë, unë shoh tek ai armikun e qetësisë sime. Le të vdesë, le të jetojë, për mua është krejt njësoj. Ja cilat janë ndjenjat e mia ndaj tij. Bota mund të më qortojë, unë e përbuz opinionin. Tani kam gjëra më të rëndësishme për të kryer sesa të merrem me atë që do të mendojnë për mua budallenjtë ose ata që s'u bën përshtypje asgjë. Sa për zonjën de Resto, ajo nuk është në gjendje të dalë. Për më tepër, nuk dua që ta lërë shtëpinë. I thoni babait të saj se, sapo t'i ketë përmbushur detyrat ndaj meje, ndaj fëmijës sim, do të shkojë ta shohë. Po ta dojë babanë, mund të jetë e lirë pas pak çastesh...

— Zoti kont, nuk më takon mua ta gjykoj sjelljen tuaj, ju jeni zot i gruas suaj; po a mund të mbështetem te besnikëria juaj? E

pra! Më premtoni vetëm t'i thoni se babai i saj nuk ka as një ditë jetë dhe e ka mallkuar tashmë që nuk e sheh pranë shtratit!

— Thuajeni vetë, — u përgjigj zoti de Resto, i goditur nga ndjenjat e indinjatës që zbulonte theksi i Eugjenit.

Rastinjaku hyri, i shoqëruar nga konti, në sallonin ku rrinte zakonisht kontesha: e gjeti të mbytur në lot, të zhytur në një kolltuk të thellë si një grua që donte të vdiste. I erdhi keq për të. Para se ta vështronte Rastinjakun, ajo i hodhi burrit vështrime të frikësuara, që tregonin një rënie të plotë të forcave të saj, të shtypura nga një tirani morale dhe fizike. Konti tundi kokën, dhe ajo e kujtoi se po e nxiste të fliste.

— Zotëri, i dëgjova të gjitha. I thoni babait tim se, po ta dinte gjendjen në të cilën ndodhem, do të më falte. Nuk e prisja këtë mundim, është mbi forcat e mia, zotëri, por do të rezistoj deri në fund, — i tha ajo burrit. — Jam nënë. I thoni babait tim se jam e paqortueshme ndaj tij, pavarësisht nga dukja, — i thirri ajo me dëshpërim studentit.

Eugjeni i përshëndeti të dy bashkëshortët, duke e marrë me mend krizën e tmerrshme në të cilën ndodhej gruaja, dhe doli i shtangur. Toni i zotit de Resto ia kishte treguar se hapi i tij ishte i kotë, dhe kuptoi se Anastazia nuk ishte më e lirë. Vrapoi te zonja de Nysinzhen dhe e gjeti në shtrat.

— Jam e sëmurë, miku im i shkretë, — i tha ajo. — U ftoha kur dola nga balloja, kam frikë se më ka zënë pneumonia, po pres mjekun...

— Edhe sikur ta kishit vdekjen në buzë, — i tha Eugjeni duke e ndërprerë, — duhet të zvarriteni deri te babai juaj. Ai ju thërret! Sikur të mund ta dëgjonit britmën e tij më të lehtë, nuk do ta ndienit veten të sëmurë.

— Eugjen, babai im ndoshta nuk është aq i sëmurë sa thoni ju; por do të isha e dëshpëruar po të kisha qoftë edhe fajin më të vogël në sytë tuaj, dhe do të sillem si të doni ju. Ai, e di, do të vdiste nga hidhërimi po të më bëhej sëmundja vdekjeprurëse për

shkak të kësaj daljeje. E pra, do të shkoj sapo të vijë mjeku. Ah! Pse nuk e keni më orën? — tha ajo duke mos e parë më zinxhirin. Eugjeni u skuq. — Eugjen! Eugjen, po ta keni shitur tashmë, po ta keni humbur... oh! Kjo do të ishte shumë keq.

Studenti u përkul mbi shtratin e Delfinës dhe i tha në vesh: „Doni ta dini? E pra, dijeni! Babai juaj nuk ka me se të blejë qefinin ku do ta mbështjellin sonte. Ora juaj është peng, nuk kisha më asgjë."

Delfina u hodh befas nga shtrati, vrapoi te sekretaria, mori kuletën dhe ia zgjati Rastinjakut. I ra ziles dhe thirri: „Po vij, po vij, Eugjen. Më lini të vishem; do të isha një përbindësh! Shkoni, do të arrij para jush! Tereza, — i thirri shërbyeses, — i thuaj zotit de Nysinzhen të ngjitet të më flasë në këtë çast."

Eugjeni, i lumtur që mund t'i njoftonte të vdekshmit ardhjen e njërës prej bijave, arriti gati i gëzuar në rrugën Neuve-Sainte-Geneviève. Rrëmoi në kuletë që ta paguante menjëherë karrocierin. Kuleta e kësaj gruaje të re, kaq të pasur, kaq elegante, kishte shtatëdhjetë frangë. Kur arriti në krye të shkallëve, e gjeti xha Gorion të mbajtur nga Bianshoni dhe nën duart e kirurgut të spitalit, para syve të mjekut. Po i digjnin shpinën me moksa, ilaçi i fundit i shkencës, ilaç i kotë.

— I ndieni? — pyeste mjeku.

Xha Gorioja, duke e parë si në mjegull studentin, u përgjigj: „Po vijnë, apo jo?"

— Mund të shpëtojë, — tha kirurgu, — po flet.

— Po, — u përgjigj Eugjeni, — Delfina po vjen pas meje.

— Hajde! — tha Bianshoni. — Fliste për bijat e tij, që i thërret si thërret, thonë, për ujë një njeri i ngulur në hu...

— Mjaft, — i tha mjeku kirurgut, — s'ka më ç'të bëhet, nuk do ta shpëtojmë.

Bianshoni dhe kirurgu e shtrinë përsëri të vdekshmin mbi dyshekun e tij të ndyrë.

— Megjithatë, do të duhej t'i ndërronim të brendshmet, — tha mjeku. — Edhe pse nuk ka asnjë shpresë, duhet respektuar tek ai natyra njerëzore. Do të kthehem, Bianshon, — i tha studentit. — Po të ankohej përsëri, i vini opium mbi diafragmë.

Kirurgu dhe mjeku dolën.

— Hajde, Eugjen, kurajë, biri im! — i tha Bianshoni Rastinjakut kur mbetën vetëm. — Duhet t'i veshim një këmishë të bardhë dhe t'i ndërrojmë shtratin. Shko i thuaj Silvias të sjellë lart çarçafë dhe të vijë të na ndihmojë.

Eugjeni zbriti dhe e gjeti zonjën Voker duke shtruar tryezën bashkë me Silvian. Me fjalët e para që i tha Rastinjaku, e veja erdhi drejt tij, duke marrë pamjen e ëmbël me thartirë të një tregtareje dyshuese, që nuk do të donte as të humbiste paratë, as ta zemëronte blerësin.

— I dashuri im zoti Eugjen, — u përgjigj ajo, — e dini njësoj si unë që xha Gorioja nuk ka më asnjë su. T'i japësh çarçafë një njeriu që po i kthen sytë do të thotë t'i humbasësh, aq më tepër që do të duhet të sakrifikohet njëri për qefinin. Kështu, ju më detyroheni tashmë njëqind e dyzet e katër frangë; shtoni dyzet frangë çarçafë dhe ca gjëra të tjera të vogla, qirin që do t'ju japë Silvia, të gjitha bëjnë të paktën dyqind frangë, që një e ve e shkretë si unë nuk është në gjendje t'i humbasë. Pa hë! Jini i drejtë, zoti Eugjen, kam humbur mjaft këto pesë ditë që kur më ka zënë ogurzeza shtëpinë. Do të kisha dhënë dhjetë ekju që ky plak të kishte ikur këto ditë, siç thoshit ju. Kjo i tremb pensionarët e mi. Për një hiç, do ta çoja në spital. Me një fjalë, vihuni në vendin tim. Shtëpia ime para së gjithash, është jeta ime, kjo.

Eugjeni u ngjit shpejt te xha Gorioja.

— Bianshon, paratë e orës?

— Janë atje mbi tryezë, kanë mbetur treqind e gjashtëdhjetë e ca frangë. Me ato që më dhanë pagova gjithçka që kishim borxh.

Dëftesa e Mont-de-Piété-së[202] është poshtë parave.

— Merrni, zonjë, — tha Rastinjaku pasi i zbriti shkallët me vrap e me tmerr, — na i mbyllni llogaritë. Zoti Gorio nuk do të rrijë gjatë te ju, dhe unë...

— Po, do të dalë që këtej me këmbët përpara, plaku i shkretë, — tha ajo duke numëruar dyqind frangë, me një pamje gjysmë të gëzuar, gjysmë të trishtuar.

— Ta mbarojmë, — tha Rastinjaku.

— Silvia, jepi çarçafët dhe shko ndihmoji zotërinjtë atje lart.

— Mos e harroni Silvian, — i tha zonja Voker Eugjenit në vesh, — janë dy net që rri zgjuar.

Sapo Eugjeni ktheu shpinën, plaka vrapoi te kuzhinierja: „Merr çarçafët e kthyer, numri shtatë. Për Zotin, janë gjithmonë mjaft të mirë për një të vdekur“, i tha në vesh.

Eugjeni, që kishte ngjitur tashmë disa shkallë, nuk i dëgjoi fjalët e pronares plakë.

— Hajde, — i tha Bianshoni, — t'i veshim këmishën. Mbaje drejt.

Eugjeni u vu te koka e shtratit dhe mbajti të vdekshmin, të cilit Bianshoni i hoqi këmishën; dhe plaku bëri një gjest sikur të donte të ruante diçka mbi gjoks dhe lëshoi britma vajtuese e të paartikuluara, si kafshët që kanë një dhembje të madhe për të shprehur.

— Oh! Oh! — tha Bianshoni. — Do një zinxhir të vogël prej flokësh dhe një medaljon që ia hoqëm pak më parë për t'i vënë moksat. Njeriu i shkretë! Duhet t'ia vëmë përsëri. Është mbi oxhak.

Eugjeni shkoi e mori një zinxhir të gërshetuar me flokë bjondë në hiri, pa dyshim ato të zonjës Gorio. Lexoi në njërën anë të medaljonit: *Anastazi*; dhe në tjetrën: *Delfina*. Shëmbëlltyrë e zemrës së tij, që prehej gjithmonë mbi zemrën e tij. Kaçurrelat

[202] Mont-de-Piété: shtëpia shtetërore e pengjeve në Paris, ku njerëzit linin sende peng për të marrë para hua.

që mbante brenda ishin aq të holla, sa duhej të ishin marrë në fëmijërinë më të hershme të dy vajzave. Kur medaljoni i preku gjoksin, plaku lëshoi një *ah* të zgjatur, që tregonte një kënaqësi të tmerrshme për t'u parë. Ishte një nga jehonat e fundit të ndjeshmërisë së tij, që dukej sikur tërhiqej në atë qendër të panjohur nga nisen dhe ku drejtohen dhembshuritë tona. Fytyra e tij e shtrembëruar nga konvulsionet mori një shprehje gëzimi të sëmurë. Dy studentët, të goditur nga ky shpërthim i tmerrshëm i një force ndjenjash që i mbijetonte mendimit, lëshuan secili lot të nxehtë mbi të vdekshmin, që lëshoi një britmë të mprehtë kënaqësie.

— Nasi! Fifinë! — tha ai.

— Ende jeton, — tha Bianshoni.

— Ç'i duhet kjo? — tha Silvia.

— Të vuajë, — u përgjigj Rastinjaku.

Pasi i bëri shokut një shenjë që ta imitonte, Bianshoni u gjunjëzua për t'i futur krahët nën gjunjët e të sëmurit, ndërsa Rastinjaku bënte të njëjtën gjë nga ana tjetër e shtratit, që t'i fuste duart nën shpinë. Silvia ishte aty, gati t'i tërhiqte çarçafët kur të ngrihej i vdekshmi, që t'i zëvendësonte me ata që kishte sjellë. I mashtruar pa dyshim nga lotët, Gorioja i përdori forcat e fundit për të shtrirë duart, gjeti nga secila anë e shtratit kokat e studentëve, i kapi me dhunë për flokësh, dhe u dëgjua lehtë: „Ah! Engjëjt e mi!“ Dy fjalë, dy pëshpërima të theksuara nga shpirti, që fluturoi me këtë fjalë.

— Njeriu i shkretë i dashur, — tha Silvia, e prekur nga kjo thirrje ku u pikturua një ndjenjë e epërme, që gënjeshtra më e tmerrshme, më e pavullnetshme, e lartësonte për herë të fundit.

Psherëtima e fundit e këtij babai duhej të ishte një psherëtimë gëzimi. Kjo psherëtimë qe shprehja e gjithë jetës së tij: ai ende po mashtrohej. Xha Gorion e vendosën përsëri me nderim mbi dyshekun e tij të mjerë. Që nga ky çast, fytyra e tij mbajti gjurmën e dhimbshme të luftës që zhvillohej midis vdekjes dhe jetës brenda

një makine që nuk e kishte më atë lloj vetëdijeje të trurit nga e cila lind te qenia njerëzore ndjenja e kënaqësisë dhe e dhembjes. Shkatërrimi ishte tani vetëm çështje kohe.

— Do të rrijë kështu disa orë dhe do të vdesë pa e kuptuar njeri, nuk do të ketë as grahmë. Truri duhet të jetë pushtuar krejtësisht.

Në atë çast në shkallë u dëgjua hapi i një gruaje të re që gulçonte.

— Arrin tepër vonë, — tha Rastinjaku.

Nuk ishte Delfina, por Tereza, shërbyesja e saj.

— Zoti Eugjen, — tha ajo, — shpërtheu një skenë e dhunshme midis zotërisë dhe zonjës, për shkak të parave që zonja e shkretë kërkonte për babanë e saj. Ajo i ra të fikët, erdhi mjeku, iu desh t'i merrnin gjak, ajo bërtiste: „Babai im po vdes, dua të shoh babin!“ Me një fjalë, britma që të çanin shpirtin.

— Mjaft, Tereza. Edhe sikur të vinte, tani do të ishte e tepërt, zoti Gorio nuk është më në vete.

— Zotëria i shkretë i dashur, kaq keq është! — tha Tereza.

— Nuk ju duhem më, duhet të shkoj te darka ime, është katër e gjysmë, — tha Silvia, që gati u përplas në krye të shkallëve me zonjën de Resto.

Shfaqja e konteshës qe e rëndë dhe e tmerrshme. Ajo vështroi shtratin e vdekjes, të ndriçuar keq nga një qiri i vetëm, dhe derdhi lot kur pa maskën e babait, ku dridheshin ende drithërimat e fundit të jetës. Bianshoni u tërhoq nga takti.

— Nuk ia mbatha dot mjaft herët, — i tha kontesha Rastinjakut.

Studenti pohoi me kokë, plot trishtim. Zonja de Resto mori dorën e babait dhe ia puthi.

— Më falni, baba! Thoshit se zëri im do t'ju thërriste përsëri nga varri; e pra, kthehuni një çast në jetë për të bekuar bijën tuaj të penduar. Më dëgjoni. Kjo është e tmerrshme! Bekimi juaj është i vetmi që mund të marr tani e tutje në këtë botë. Të gjithë më

urrejnë, vetëm ju më doni. Edhe fëmijët e mi do të më urrejnë. Më merrni me vete, do t'ju dua, do t'ju kujdesem. Nuk dëgjon më, jam e çmendur. — Ra në gjunjë dhe e sodiste këtë rrënojë me një shprehje delirante. — Asgjë nuk i mungon fatkeqësisë sime, — tha ajo duke e vështruar Eugjenin. — Zoti de Traj iku, duke lënë këtu borxhe të mëdha, dhe mora vesh se më tradhtonte. Burri im nuk do të më falë kurrë, dhe ia lashë atij në dorë pasurinë time. I kam humbur të gjitha iluzionet. Mjerë unë! Për kë e tradhtova zemrën e vetme (tregoi babanë) ku më adhuronin! E mohova, e përzura, i bëra një mijë të këqija, e poshtër që jam!

— E dinte, — tha Rastinjaku.

Në atë çast xha Gorioja hapi sytë, por nga efekti i një konvulsioni. Gjesti që zbulonte shpresën e konteshës nuk qe më pak i tmerrshëm për t'u parë se syri i të vdekshmit.

— A më dëgjon vallë? — thirri kontesha. — Jo, — i tha vetes duke u ulur pranë shtratit.

Meqë zonja de Resto shfaqi dëshirën të rrinte pranë babait, Eugjeni zbriti të hante diçka. Pensionarët ishin mbledhur tashmë.

— E pra, — i tha piktori, — duket se do të kemi një vdekjoramë[203] të vogël atje lart?

— Sharl, — i tha Eugjeni, — më duket se do të duhej të bënit shaka me ndonjë temë më pak të zymtë.

— Domethënë nuk do të mund të qeshim më këtu? — vazhdoi piktori. — Ç'rëndësi ka, kur Bianshoni thotë se plaku nuk është më në vete?

— E pra, — vazhdoi nëpunësi i Muzeut, — do të vdesë siç ka jetuar.

— Babai im vdiq! — thirri kontesha.

Me këtë britmë të tmerrshme, Silvia, Rastinjaku dhe Bianshoni u ngjitën dhe e gjetën zonjën de Resto të fikët. Pasi e përmen-

[203] Vdekjoramë: edhe një nga lojërat e pensionarëve me prapashtesën „-ramë“, që e nisën kur u hap Diorama.

dën, e çuan te fiakri që e priste. Eugjeni ia besoi kujdeseve të Terezës, duke e urdhëruar ta çonte te zonja de Nysinzhen.

— Oh! Ka vdekur me të vërtetë, — tha Bianshoni duke zbritur.

— Hajde, zotërinj, në tryezë, — tha zonja Voker, — supa po ftohet.

Dy studentët u ulën pranë njëri-tjetrit.

— Ç'duhet bërë tani? — i tha Eugjeni Bianshonit.

— Po unë ia mbylla sytë dhe e rregullova si duhet. Kur mjeku i bashkisë ta vërtetojë vdekjen që do të shkojmë ta deklarojmë, do ta qepin në një qefin dhe do ta varrosin. Ç'do të bëhet tjetër me të?

— Nuk do ta nuhasë më bukën kështu, — tha një pensionar duke imituar ngërdheshjen e plakut.

— Për dreqin, zotërinj, — tha mësuesi, — lëreni rehat xha Gorion dhe mos na e jepni më për të ngrënë. Prej një ore e keni gatuar me të gjitha salcat. Një nga privilegjet e qytetit të mirë të Parisit është se aty mund të lindësh, të jetosh, të vdesësh pa të vënë re njeri. Le t'i shfrytëzojmë, pra, përparësitë e qytetërimit. Sot ka treqind të vdekur; doni të mëshironi kërdinë pariziane? Që ngordhi xha Gorioja, aq më mirë për të! Po ta adhuroni, shkoni ruajeni, dhe na lini neve të hamë të qetë.

— Oh! Po, — tha e veja, — aq më mirë për të që vdiq! Duket se njeriu i shkretë pati shumë mërzi gjatë gjithë jetës.

Ky qe i gjithë fjalimi i varrimit për një qenie që, për Eugjenin, përfaqësonte gjithë atësinë. Pesëmbëdhjetë pensionarët zunë të bisedonin si zakonisht. Kur Eugjeni dhe Bianshoni mbaruan së ngrëni, zhurma e pirunëve dhe e lugëve, të qeshurat e bisedës, shprehjet e ndryshme të këtyre fytyrave grykëse e moskokëçarëse, shpenguarja e tyre, të gjitha i ngrinë nga tmerri. Dolën të kërkonin një prift që të rrinte zgjuar e të lutej gjatë natës pranë të vdekurit. U desh t'i masnin detyrat e fundit ndaj plakut me ato pak para që mund të kishin. Rreth orës nëntë të mbrëmjes, trupin e vunë mbi një shtrat me rripa, midis dy qirinjve, në atë

dhomë të zhveshur, dhe një prift erdhi e u ul pranë tij. Para se të binte të flinte, Rastinjaku, pasi e pyeti klerikun për çmimin e shërbesës dhe të përcjelljes, u shkroi dy fjalë baronit de Nysinzhen dhe kontit de Resto, duke iu lutur të dërgonin njerëzit e tyre të punëve që të kujdeseshin për të gjitha shpenzimet e varrimit. Ua dërgoi me Kristofin, pastaj ra në shtrat dhe e zuri gjumi, i dërrmuar nga lodhja. Të nesërmen në mëngjes Bianshoni dhe Rastinjaku u detyruan të shkonin vetë ta deklaronin vdekjen, e cila u vërtetua rreth mesditës. Dy orë më vonë asnjë nga dy dhëndurët nuk kishte dërguar para, askush nuk ishte paraqitur në emër të tyre, dhe Rastinjaku ishte detyruar tashmë të paguante shpenzimet e priftit. Meqë Silvia kërkoi dhjetë frangë për ta përgatitur plakun dhe për ta qepur në qefin, Eugjeni dhe Bianshoni llogaritën se, po të mos donin të afërmit e të vdekurit të përzieheshin në asgjë, mezi do të kishin me se t'i mbulonin shpenzimet. Studenti i mjekësisë mori përsipër, pra, ta vinte vetë kufomën në një arkivol të varfërish, që e solli nga spitali i tij, ku e mori më lirë.

— Bëju një rreng këtyre maskarenjve, — i tha Eugjenit. — Shko bli një copë tokë për pesë vjet në Père-Lachaise dhe porosit një shërbesë të klasit të tretë në kishë dhe te Shërbimi i Varrimeve.[204] Po të mos pranojnë dhëndurët dhe bijat të t'i kthejnë paratë, do të gdhendësh mbi varr: „Këtu prehet zoti Gorio, babai i konteshës de Resto dhe i baroneshës de Nysinzhen, i varrosur me shpenzimet e dy studentëve."

Eugjeni e ndoqi këshillën e mikut vetëm pasi kishte shkuar më kot te zoti dhe zonja de Nysinzhen dhe te zoti dhe zonja de Resto. Nuk shkoi më tej se dera. Secili portier kishte urdhra të rreptë.

— Zotëria dhe zonja, — thanë ata, — nuk presin askënd; babai i tyre ka vdekur dhe janë zhytur në dhembjen më të thellë.

[204] Shërbimi i Varrimeve (*Pompes funèbres*): ndërmarrja që në Paris merrej me karrocat, me zbukurimet e zisë dhe me përcjelljen e të vdekurve. Varrimet ndaheshin në klasa sipas çmimit.

Eugjeni e kishte përvojën e mjaftueshme të botës pariziane për të ditur se nuk duhej të ngulmonte. Zemra iu shtrëngua çuditërisht kur e pa veten në pamundësi për të arritur deri te Delfina.

„*Shitni një stoli*, — i shkroi ai te portieri, — *dhe babai juaj le të përcillet me nder në banesën e tij të fundit*."

E vulosi letrën dhe iu lut portierit të baronit t'ia jepte Terezës për zonjën e saj; por portieri ia dha baronit de Nysinzhen, i cili e hodhi në zjarr. Pasi bëri të gjitha përgatitjet, Eugjeni u kthye rreth orës tre në pensionin borgjez dhe nuk e mbajti dot një lot kur pa te ajo portë e ngushtë arkivolin, mezi të mbuluar me një çarçaf të zi, të vënë mbi dy karrige në atë rrugë të shkretë. Një spërkatëse e keqe, që s'e kishte prekur ende njeri, zhytej në një pjatë bakri të argjenduar plot me ujë të bekuar. Dera nuk ishte as e veshur me të zeza. Ishte vdekja e të varfërve, që nuk ka as madhështi, as përcjellës, as miq, as të afërm. Bianshoni, i detyruar të ishte në spital, i kishte shkruar dy fjalë Rastinjakut për t'i dhënë llogari për atë që kishte bërë me kishën. Interni i shkruante se një meshë ishte tepër e shtrenjtë, se duhej të mjaftoheshin me shërbesën më pak të kushtueshme të mbrëmësores, dhe se e kishte dërguar Kristofin me dy fjalë te Shërbimi i Varrimeve. Në çastin kur Eugjeni po mbaronte së lexuari shkarravinat e Bianshonit, pa në duart e zonjës Voker medaljonin me rreth ari ku ishin flokët e dy bijave.

— Si guxuat ta merrni këtë? — i tha ai.

— Pa hë! A duhej ta varrosnim bashkë me të? — u përgjigj Silvia. — Është prej ari.

— Sigurisht! — vazhdoi Eugjeni me indinjatë. — Le të marrë me vete të paktën të vetmen gjë që mund t'i përfaqësojë dy bijat e tij.

Kur erdhi karroca e të vdekurve, Eugjeni e ngjiti përsëri arkivolin lart, ia hoqi gozhdët dhe i vuri me devotshmëri mbi gjoks plakut një shëmbëlltyrë që lidhej me një kohë kur Delfina dhe

Anastazia ishin të reja, të virgjëra e të pastra, dhe *nuk arsyetonin*, siç kishte thënë ai në britmat e agonisë. Rastinjaku dhe Kristofi, vetëm ata, me dy bartës të të vdekurve, e përcollën karrocën që e çonte njeriun e shkretë te Saint-Étienne-du-Mont,[205] një kishë jo larg rrugës Neuve-Sainte-Geneviève. Kur arritën atje, trupin e vunë para një kishëze të vogël, të ulët e të errët, rreth së cilës studenti kërkoi më kot dy bijat e xha Gorios ose burrat e tyre. Mbeti vetëm me Kristofin, i cili e ndiente për detyrë t'i jepte nderimet e fundit një njeriu që i kishte bërë të fitonte ca bakshishe të mira. Duke pritur dy priftërinjtë, djalin e korit dhe kujdestarin e kishës, Rastinjaku ia shtrëngoi dorën Kristofit, pa mundur të nxirrte asnjë fjalë.

— Po, zoti Eugjen, — tha Kristofi, — ishte njeri i mirë e i ndershëm, që nuk e ngriti kurrë zërin, që nuk i bënte dëm askujt dhe nuk ka bërë kurrë keq.

Dy priftërinjtë, djali i korit dhe kujdestari erdhën dhe dhanë gjithçka që mund të kesh për shtatëdhjetë frangë në një epokë kur feja nuk është aq e pasur sa të lutet falas. Klerikët kënduan një psalm, *Libera*-n, *De profundis*-in.[206] Shërbesa zgjati njëzet minuta. Kishte vetëm një karrocë zie për një prift dhe një djalë kori, që pranuan të merrnin me vete Eugjenin dhe Kristofin.

— Nuk ka përcjellës, — tha prifti, — mund të shkojmë shpejt, që të mos vonohemi; është pesë e gjysmë.

Megjithatë, në çastin kur trupin e vunë në karrocën e të vdekurve, u paraqitën dy karroca me stema, por bosh, ajo e kontit de Resto dhe ajo e baronit de Nysinzhen, dhe e ndoqën kortezhin deri në Père-Lachaise. Në orën gjashtë, trupin e xha Gorios e lëshuan në gropë, rreth së cilës ishin shërbëtorët e bijave të tij, që u zhdukën bashkë me klerin sapo u tha lutja e shkurtër që i takonte

[205] Saint-Étienne-du-Mont: kishë e vjetër pranë Panteonit, në lagjen Latine.

[206] *Libera me* („Më shpëto“) dhe *De profundis* („Nga thellësitë“, Psalmi 130): lutje latine që këndohen në shërbesat e të vdekurve.

plakut për paratë e studentit. Kur dy varrmihësit hodhën disa lopata dhé mbi arkivol për ta mbuluar, u ngritën, dhe njëri prej tyre, duke iu drejtuar Rastinjakut, i kërkoi bakshishin. Eugjeni kontrolloi xhepat, nuk kishte më asgjë, dhe u detyrua të merrte hua njëzet su nga Kristofi. Ky fakt, kaq i vogël në vetvete, i shkaktoi Rastinjakut një valë trishtimi të tmerrshëm. Dita po binte, kishte mbetur vetëm një muzg që të ngacmonte nervat; ai vështroi varrin dhe varrosi aty lotin e tij të fundit prej djaloshi, atë lot të shkulur nga emocionet e shenjta të një zemre të pastër, një nga ata lot që, nga toka ku bien, kërcejnë deri në qiej. Kryqëzoi krahët dhe sodiste retë. Kristofi e la. Rastinjaku, i mbetur vetëm, bëri disa hapa drejt pjesës së sipërme të varrezës dhe pa Parisin të shtrirë dredha-dredha përgjatë dy brigjeve të Senës, ku po fillonin të shkëlqenin dritat. Sytë e tij u ngulën gati me lakmi midis kolonës së sheshit Vendôme dhe kupolës së Invalidëve,[207] atje ku jetonte ajo botë e bukur në të cilën kishte dashur të hynte. I hodhi kësaj koshereje që gumëzhinte një vështrim që dukej sikur ia thithte që më parë mjaltin, dhe tha këto fjalë madhështore: „Tani, ne të dy!“

U kthye në këmbë në rrugën d'Artois dhe shkoi të hante darkë te zonja de Nysinzhen.

[207] Kolona e sheshit Vendôme dhe kupola e Invalidëve: midis tyre, nga të dy anët e Senës, shtriheshin lagjet ku banonte shoqëria e lartë e Parisit.